Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Uttam Nagar, Amravati (M.S) 444606

3.3.1.1 Number of Research Papers in the Journals Notified on UGC Care List Year Wise during the last five years (2019-20 to 2023-24)

SHRI. DADASAHEB GAWAI CHARITABLE TRUST, AMRAVATI.
Regd. No. E-275(Amravati.)

DR. BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA

Buddhist Religion Minority Status Awarded by Govt. of Maharashtra
Uttamnagar, Amravati. Pin – 444 606,☎94217421109.
Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
(Covered u/s 2(f) and 12(B) of UGC Act 1956)
Re-Accredited B+ by NAAC with a CGPA of 2.70
I.S.O. 9001:2015
E-mail : drbamv.amt72@gmail.com Website – www.drbamvamt.ac.in

Founder
Hon. Dr. Kamaltai R. Gawai

President
Mrs. Kirti Rajesh Arjun

Principal :-Dr. Kamlakar Payas Ref. No :----------
Date :---23/09/2024

SELF DECLARATION

This is to certify that the Information, Reports, True copies of the supporting documents, numerical and web links furnished in this file are verified by the Coordinator of IQAC and the Head of the Institution and found it correct.

Co-ordinator
I.Q.A.C.
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

DR BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA AMRAVATI MAHARASHTRA

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

2019-20-66.

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust, Amravati's

DR. BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA, AMRAVATI

TAKSHASHILA MAHAVIDYALAYA, AMRAVATI

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA, DARAPUR

In Association with

UNITED INTERNATIONAL BUDDHA DHAMMA SOCITY, USA

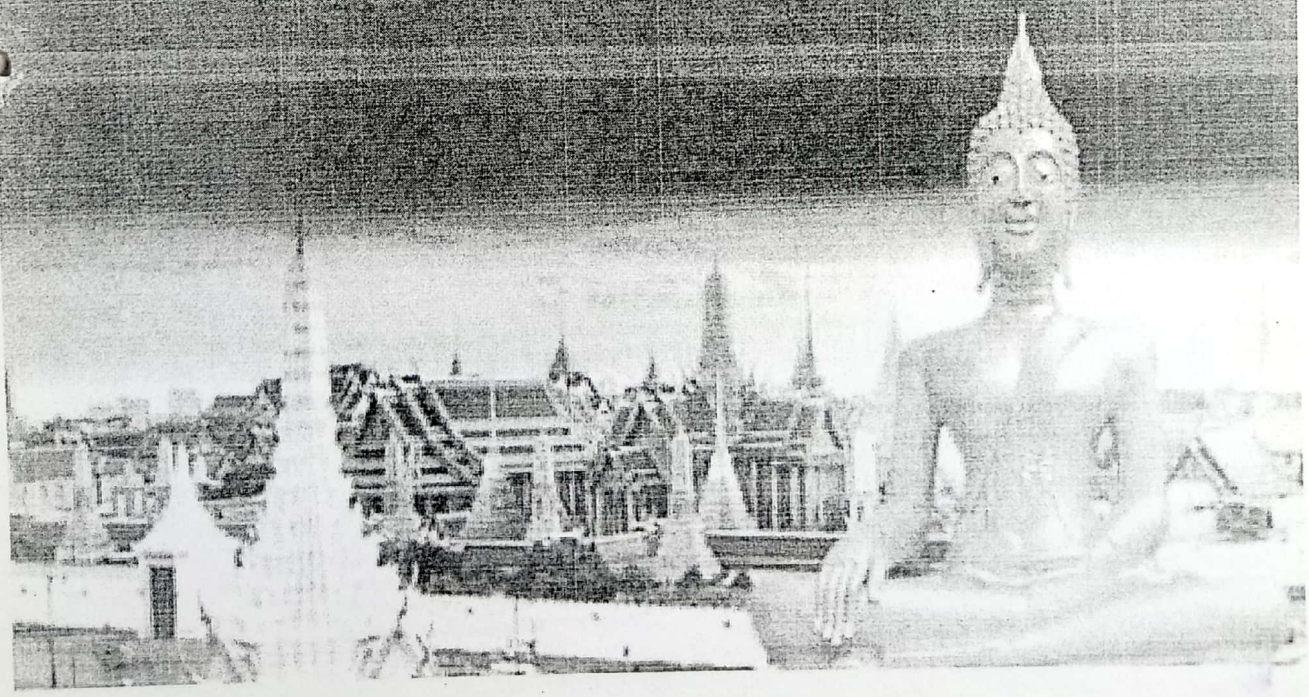
JOINTLY ORGANISES

Two Day International Interdisciplinary Conference

On

The Relevance of Buddha's Philosophy in the Present Era

18th & 19th October, 2019 at Bangkok, Thailand

Scanned with CamScanner

2019-20-67

Conference_Tha...

Impact Factor - 7.675 ISSN - 2278-9308

B.Aadhar

Multidisciplinary International Research Journal
Peer-Reviewed Indexed
March - 2020
SPECIAL ISSUE - CCVII

The Relevance of Buddha's Philosophy in the Present Era

Dr. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development
Training Institute, Amravati.

Prof. P. R. S. Rao,
Editor :
Secretary, SDGCT, Amravati.

Dr. Varsha Gawande
Executive Editor :
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

The Journal is indexed in:
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publications
For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Editorial Board

TWO DAY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY CONFERENCE ON
The Relevance of Buddha's Philosophy in Today's Era

Owner
Secretary, Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust, Amravati

Patron
Mrs. Kiranai R. Arjun, President, Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust, Amravati.

Advisory Board
Rev. Sasana Dipika Khanti Khema, UIBDS, U.S.A.
Prof. P.R.S. Rao, Secretary, SDGCT, Amravati.
Dr. Aphinita Chanchan, Chairman, International Affairs & Support Network NPRU, Bangkok, Thailand.
Ven Hantane Dhammagawesi Thero, Sri Lanka
Bhikku Dr. Anand Aurangabad.

Scanned with CamScanner

19-20-70

21	Women Empowerment Incarcenated In Thoughts Of Buddha	Dr. Paray Kukade	71
22	Existentialist And Buddhist Perspectives In Modern Indian Novel	Dr. S. P. Joshi	75
23	Buddha: The Science Of 'Closed Eyes'	Dr. Satyendra B. Gadpayale	78
24	The Relevance Of Buddha And Business.	Prof. S.K. Tantrapale	83
25	The Economics Of Ecosystems And Biodiversity: The Ecological And Economic Foundations	Prof. Pritesh B. Patil	87
26	A Buddhist Approach To Management	Asst. Prof. Naval Daulatrao Patil	91
27	Empowerment Of Women And Buddhism: An Overview	Aruna Kadu	94
28	बुध्द धम्म विश्वकल्याणाचा मार्ग	प्रा. डॉ कल्पना अं. मेहरे	96
29	बौध्द धर्म भारतीय संस्कृतीला मिळालेली देणगी	प्रा. डॉ.माधुरी मनोहरराव पाटील	98
30	वर्तमान स्थितीत बुद्ध तत्वज्ञानाची गरज : एक चिंतन	डॉ. पूनम अम्बेकर	101
31	बौद्ध तत्त्वज्ञानातील मानवतावाद	प्रा, पी.एल, अंबोरे	105
32	धर्म प्रार्थनास्थळात बंदिस्त धम्म : एक विश्लेषण	डॉ. दिनेश म. धाकडे	108
33	बौद्ध धम्म : एक वास्तविकता	डॉ. पी. जी. राठोड	110
34	बौद्ध धर्म व संस्कृती	प्रा. प्रविन एल. वानखडे	113
35	बुद्धाचा स्त्रीमाती दृष्टिकोन	प्रा. डॉ. कुणाल्द्र गं. गोनटके	116
36	नारी स्वतन्त्रता की अभिव्यक्ति : धेरीगाथा	डॉ. कमलाकर पायस	118
37	तणावमुक्तीकरिता विपश्यना	डॉ. मालिका एन. दांडगे (बोंदडे)	121
38	दुःख मुक्ति की साधना – विपस्सना	प्रा.डॉ..रेखा.जे.वानखडे	124
39	लोकतंत्र मैंजागतिक शांतता के लिए बुध्दिझम एवंविपस्सना	प्रा. सुनिता श्रीरंडे	131
40	बौध्द धम्म तत्वज्ञानाचा भारतीय लोकसंगीतावर प्रभाव	प्रा. कु. प्रिति डी. इंगळे (वाकपांजर)	133
41	प्राचीन बौद्ध वास्तुकला आणि आधुनिक महत्व विशेषत: महाराष्ट्राच्या संदर्भात)	डॉ.ओमप्रकाश स्व.वाघाडे	138

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Scanned with CamScanner

19-20-71

प्राचीन बौद्ध वास्तुकला आणि आधुनिक महत्त्व

(विशेषतः महाराष्ट्राच्या संदर्भात)

डॉ.ओमप्रकाश सा.बोबडे
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती,
मो.९८६०८८२४५६
Email : omprakashbobade@gmail.com

सारांश :

बौद्ध धर्म हा जागतिक धर्म असून जागतिक स्तरावर चौथ्या क्रमांकाचा धर्म आहे. भारतीय बौद्ध वास्तुकला ही भगवान बुद्धाच्या मरणोपरांत (महापरिनिर्वाणानंतर) स्मृतींची जपणूक तसेच धर्माचा प्रचार व प्रसाराची प्रतिके या स्वरुपात निर्मित केलेली आढळून येते. स्तुप, चैत्य, लेणी (लयण) व विहार या प्रमुख चार वास्तू प्रकारांत बौद्ध वास्तुकला विभागलेली आढळून येते. स्तुप हा बौद्ध अवशेषावर निर्मित वास्तुप्रकार होय. सांची भारतात अमरावती येथील स्तुप हे सर्वाधिक प्रसिद्ध स्तुप आहेत. चैत्य, लेणी हा वास्तुप्रकार (पहाडातील दगडांना कापून विशिष्ट आकार देवून निर्मित केलेला प्रार्थना स्थळाचा वास्तुप्रकार होय. बारबल पहाडी अजिंठा, वेरुळ येथील बौद्ध लेण्या जगप्रसिद्ध असून जागतिक वारसा म्हणून मान्यता प्राप्त आहेत. विहार हा प्रकार सुद्धा निवासस्थान तसेच प्रार्थनागृह वास्तू प्रकार होय. बौद्ध धर्माचा प्रचार व प्रसार यासाठी प्रामुख्याने विहार ही वास्तू महत्त्वाची मानली गेली आहे. बौद्धवास्तुकलेत विहार या वास्तूंचीच सर्वाधिक निर्मिती झाल्याचे आढळून आले. प्राचीन काळात निर्मित वास्तुकला ही कालौघात क्षतीग्रस्त झालेली असून आज आधुनिक पद्धतीने संरक्षण करण्यात येवून त्यांचे नुतनीकरण करण्यात येत आहे. अजिंठा, वेरुळ येथील लेण्यांचे संरक्षण हे जपान सरकारच्या सहकार्याने करण्यात येत आहे. जगप्रसिद्ध बौद्ध वास्तू ह्या जागतिक वारसा म्हणून मान्यता पावलेल्या आहेत. काही वास्तूंना मध्ययुगीन कालखंडात मुस्लिम आक्रमकांनी क्षतिग्रस्त केल्याचे दिसून आले. आधुनिक काळात बौद्ध वास्तू ह्यांना बौद्ध तीर्थस्थळाचा दर्जा प्राप्त झाल्यामुळे त्यांचे आधुनिक महत्त्व वाढलेले दिसून आले. बौद्ध वास्तू जगप्रसिद्ध असल्यामुळे जागतिक व स्थानिक पर्यटनाला चालना मिळालेली दिसून आली.

आर्य संस्कृतीच्या प्रसारानंतर संपूर्ण भारतात १६ महाजन पदांची निर्मिती झाली. वैदिक संस्कृती स्थीर झाल्यावर त्या संस्कृतीमध्ये अनेक बदल झालेत तसेच अनेक दोषही निर्मित झालेत. वेद - ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद, आरण्यके, ब्राह्मणके, उपनिषदे, महाकाव्ये, १६ संस्कार, सहा वेदांगे इत्यादी वैदिक साहित्याची निर्मिती झाली.

Scanned with CamScanner

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I English January - March - 2019

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Ammwadi

CamScanner

CONTENTS OF ENGLISH

S. No.	Title & Author	Page No.
25	Food Safety, Hygiene and Sanitation in Selected Schools Providing Midday Meal **Prof. Dr. Anita Narayan Sonule**	131-135
26	An Overview of Changing Status of Women in India with Special Reference to Dalit Women **Dr. Rohini B. Waware**	136-142
27	Effects of Environment on the Characters in the Novel Maggie: A Girl of the Streets by Stephen Crane **Dr. Laxman Gajanan Kolte**	143-147
28	Art and Technique in Charlotte Bronte's Novels **Dr. Pooja A. Deshmukh**	148-151
29	Importance of Business Ethics **Dr. Rajesh M. Deshmukh**	152-155
30	An Introduction to Surrogacy-An Immerging Trend in India **Prof. Pradhnya P. Sawarkar**	156-159

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

29. Importance of Business Ethics

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati.

Abstract

Ethics is the branch of philosophy that studies the values and behavior of a person. Value study of a person is used to determine his positive and negative attitude towards life. Ethics studies concepts like good and evil, responsibility and right and wrong. Business is described as an activity done by humans to produce or acquire wealth where he buys and sells goods. Business ethics and values are important for the successful development of a business organization. Ethics in business refer to a code of standard by which one can determine what is wrong and what is right for the business enterprise. According to above analysis the main objective of this paper is to focus on Importance of Business Ethics. From the analysis it is concluded that Business is described as an activity done by humans to produce or acquire wealth where he buys and sells goods. Business ethics and values are important for the successful development of a business organization. An ethically oriented business with desire to dominate its market niche is likely to reap a lot of benefits. Unethical company, however, is doomed to fail even if they started with high profit records. Ethics are there to make relations better and stronger.

Key Words : Business Ethics

Introduction

According to Samu Paajanen, we all have personal ethical guidelines, some of which we share with other people and some of which are possibly quite unique. Whatever these ethics might be, the way they influence our actions and thoughts is not to be underestimated. Through this might strike some as a bit excessive, ethics do guide our lives to a great degree. They influence our decisions on who our friends are, where we work and what we do in our past time. Our society, habits, and our day by day interactions have been and still are shaped by our shared perception on what is good, what is acceptable behavior and what is worth pursuing in life. Ethics is the branch of philosophy that studies the values and behavior of a person. Value study of a person is used to determine his positive and negative attitude towards life. Ethics studies

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

concepts like good and evil, responsibility and right and wrong. Business is described as an activity done by humans to produce or acquire wealth where he buys and sells goods. Business ethics and values are important for the successful development of a business organization. Ethics in business refer to a code of standard by which one can determine what is wrong and what is right for the business enterprise. Fairness, integrity, commitment to agreements, broadmindedness, considerateness, importance given to human esteem and self-respect and many such principles determine business ethics. Business ethics generally deals with what is right or wrong in the business. According to above analysis the main objective of this paper is to focus on Importance of Business Ethics.

Concept of Business Ethics

Ethics is a branch of social science. It deals with moral principles and social values. It helps us to classify, what is good and what is bad? It tells us to do good things and avoid doing bad things. According to Alexei M. Marcoux, Business ethics is either ancient or very new. Construed broadly as moral reflection on commerce, business ethics is probably as old as trade itself. As well as according to Trang Luu, Business ethics is essential in building a company's image which heavily affects the business itself and the society surround it. While many businesses have synonymised it with just abiding the laws, others are striving to operate ethically and establish codes of conducts for employees to follow. Acting ethically doesn't ensure a profitable outcome whereas unethical business act doesn't mean the business will be punished. However, in the 21st century, companies are being governed more carefully and ethical business acts are expected from the public. In the long run, acting ethically also earns the company more advantages than businesses that operate unethically. Business ethics is different than personal ethics since in most business, there is more than one person involved. Whether a small business or a large enterprise, it is a group of people joining hand and force to run the company and create revenue. A business' success or failure can affect the shareholders, stockholders and even the society where the business operates. Ethical standard formulates the company's culture, it influences the employees' working spirit, shows a good image to the public, develop trusts from the customers, has advantage from potential customers and potential business partners. According to John Donaldson , 'Business ethics in short can be described as a systematic study of moral ethical matters pertaining to business, industry or related activities, institutions or practices and beliefs'. As well as according to Buchholz and Rosenthal, 'Business ethics is the

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

- **Overall Benefit:**-Ethical behavior of an industry or business gives a win-win situation to all the stakeholders and general public. The governments also encourage such companies. The integrity and ethical practices become all-pervading in the organization and increase organizational effectiveness.

Conclusion

From the above analysis it is concluded that Business is described as an activity done by humans to produce or acquire wealth where he buys and sells goods. Business ethics and values are important for the successful development of a business organization. An ethically oriented business with desire to dominate its market niche is likely to reap a lot of benefits. Unethical company, however, is doomed to fail even if they started with high profit records. Ethics are there to make relations better and stronger.

Reference

1. Samu Paajanen (2013), Report of a practical thesis -Introduction to ethics.
2. Utkal University, Directorate of Distance & Continuing Education Bhubaneswar (2009), Business Ethics and Corporate Governance.
3. Alexei M. Marcoux (2008). Business and Business Ethics.
4. Trang Luu (2016), The Role of Ethics in Business Operations.
5. Ted Batson and Blake J. Neff (2000), Business Ethics -Sunday Ethic — Monday World.
6. JosephW.Weiss (2014), Business Ethics A Stakeholder and Issues Management Approach.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I English Part - III January - March - 2019

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal
Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

CONTENTS OF ENGLISH PART - III

S. No.	Title & Author	Page No.
1	Opportunities and Challenges of Digitization in India **Prof. A S. Purohit**	1-5
2	Cash to Cashless Indian Economy - Opportunities and Challanges **Prof. Ashish Rameshlal Kanhu**	6-13
3	Challenges and Opportunities of Digital India **Bhagyashree Sanjay Bhave**	14-18
4	Challenges and Opportunity of Demonetisation **Prof. Dr. Vikas T. Ninghot**	19-23
5	An Overview of Impact & Importance of Cashless Economy in India **Mr. Ingle Sangapal Prakash**	24-28
6	Digital Wallet: A Smart Gateway for Financial Transactions **Asst. Prof. Sadhana S. Thatte**	29-34
7	Social and Economic Implications of Digitization **Chavan Shivaji Haribhau**	35-42
8	Cashless Economy - Benefits and Challenge's **Prof. Vijay KundalikWakode**	43-45
9	Woman Entrepreneurship Problems and Prospects **Mr. Dnyaneshwar Uttamrao Pawde** **Dr. Sanjaykumar Janardhanrao Jadhav**	46-51
10	Advantages of Digitization **Dr. Rajesh M. Deshmukh**	52-54
11	Cash to Cashless Economy: Opportunities and Challenges for Chiplun City **Shilpa Suhas Ranade**	55-60
12	Opportunities and Challenges of Digitization **Shaikh Mohamad Sajed**	61-65
13	Analysis Study of the Online Marketing **Mr. B. S. Bamne**	66-69
14	Digital India: Opportunities and Challenges **Prof. Gajanan Yashwant Wankhade**	70-73
15	Impact and Importance of Cashless Transaction in India **Asst. Prof. Naval D. Patil**	74-78

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

10. Advantages of Digitization

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavadayalaya, Amravati.

Abstract

The process of digitization involves the scanning of the materials to be digitized. The scan images are collected in various standard formats like JPEG, MHEG, MPEG, etc. depending upon the type of documents to be digitized. Optical character recognition technology is needed to transform the scanned image into hyper-text document. Generally, digitization in itself is not a method of preservation of documentary heritage although it does help to protect precious documents from excessive handling. It allows the preservation of a faesimile of the document not the document itself and ensures multiple accesses, with due respect for intellectual property and other rights, to the content. The main objective of this paper is to focus on Advantages of Digitization.

Key Word – Digitization, Advantages.

Introduction

According to Margaret Rouse, The Digitization is the process of converting information into a digital format. Digitization is the process of converting analog signals or information of any form into a digital format that can be understood by computer systems or electronic devices. The term is used when converting information, like text, images or voices and sounds, into binary code. Digitized information is easier to store, access and transmit, and digitization is used by a number of consumer electronic devices. Digitizing information makes it easier to preserve, access, and share. For example, an original historical document may only be accessible to people who visit its physical location, but if the document content is digitized, it can be made available to people worldwide. There is a growing trend towards digitization of historically and culturally significant data. As well as according to Bhyam Satyabati Devi and T.A.V.Murthy, The process of digitization involves the scanning of the materials to be digitized. The scan images are collected in various standard formats like JPEG, MHEG, MPEG, etc. depending upon the type of documents to be digitized. Optical character recognition technology is needed to transform the

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

scanned image into hyper-text document. Digitization is also a high-speed data transmission technique. It is the conversion of any fixed or analog media such as books, journals, articles, photos, painting, maps, microforms etc. Into electronic forms through scanning, sampling or rekeying by using various technologies. According to above analysis the main objective of this paper is to focus on Advantages of Digitization.

Advantages of Digitization - Generally, digitization in itself is not a method of preservation of documentary heritage although it does help to protect precious documents from excessive handling. It allows the preservation of a facsimile of the document not the document itself and ensures multiple accesses, with due respect for intellectual property and other rights, to the content. Documents with text and images that are to be kept as originals after digitization may be digitized to a higher or lower level of detail. The reason for making the digital copies will define the choice of resolution and bit depth which may have an impact on costs, production flow as well as the long-term preservation. Hence the advantages of digitization are as follows.

- **Increased Productivity**- It takes an employee an average time to find the paper document they are looking for. With a well-executed digitalization and document imaging plan, this can be reduced to a few seconds or less. Document Imaging allows the stake holder ability to share, collaborate, exchange and access documents in seconds, reducing the turnaround time further increasing the efficiency for business.
- **Cost Efficiency**- The cost of printing and paperwork can be exorbitant. It involves various sub costs like equipment management, paper records maintenance and cost of space. Document Imaging with Aptara can help reduce these costs to minimal levels, helping you focus on core business areas and increasing the investments for value adding verticals.
- **Easy to Access and always Accessible**- Documents that have been converted can be easily accessed through the cloud or system using any device that has internet, anywhere or anytime.
- **Digital Transformation** - Image scanning is a first step in building a digital transformation plan. Early adoption is the key for organizations to ensure digital success and focus on cost savings and standardization.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

Conclusion

From the above secondary data analysis it is concluded that Digitization is a high-speed data transmission technique. It is the conversion of any fixed or analog media such as books, journals, articles, photos, painting, maps, microforms etc. Into electronic forms through scanning, sampling or rekeying by using various technologies. As well as the advantage of Digitization are such as Increased Productivity, Cost Efficiency, Easy to Access and always Accessible and Digital Transformation.

Reference

1. Margaret Rouse (2007), digitization.
2. Thiyam Satyabati Devi and T.A.V.Murthy (2005), The needs for digitization.
3. Anurag Arora (2008), Digitization Techniques and Methods.
4. Deepika Kale, Hindurao Waydande and Deepmala Kale (2017), Digitization Procedure and Challenges.
5. Karim Sabbagh and Bahjat El-Darwiche (2012), Maximizing the impact of digitization.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I English Part - II January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

S. No.	Title & Author	Page No.
12	Hypocrisy in Ibsen's 'Ghosts' **Dr. Vivek R. Vishwarupe** **Manoj Namdeorao Bhagat**	59-63
13	Creativity & Innovation in Sports - Unlimited Thinking - Unlimited Performance **Abhay Y. Bhishma**	64-68
14	The Top 10 Fitness Trends for Winter 2018 **Dr. Rajendra M. Kshirsagar**	69-73
15	A Study of Digital Marketing and It's Impact on Consumer Behaviour **Shubhangi Gore**	74-78
16	A Study of Emerging Ecommers Trends **Dr. Ranjana J. Mahajan**	79-84
17	7Dimensional Technology in Cinema and Entertainment World **Prof. Dr. Aruna R. Chudasama**	85-89
18	Ways to Integrate Technology into Physical Education **Dr. Vikas R. Tone** **Prof. Kishor D. Raut**	90-91
19	Role of ICT in Family Resource Management Education **Prof. Ujwala Tikhe Kandalkar**	92-95
20	The Trend of Online Shopping in 21st Century **Prof. Dr. Pradeep Damodarrao Darware**	96-100
21	Advantages of M-commerce **Dr. B.P. Adhau**	101-104
22	Artificial Intelligence (AI) and Sports Performance **Parag Joshi**	105-107
23	An Overview of Online Marketing **Dr. Rajesh M. Deshmukh**	108-110

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

23. An Overview of Online Marketing

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati, Maharashtra.

Introduction

The new technology began to make its entrance into the digital marketplace after about 1994 and in 1998, Google was founded. Blogger came soon after in 1999. About this time social networking sites began to be birthed and Blackberry had launched their own mobile email program. MySpace was one of the first social sites to arrive on the social scene and Facebook came soon afterward. It did not take too long for companies to realize that these presented them with some excellent opportunities and soon these social sites became new way for businesses to communicate directly with consumers. Businesses began searching for new ways to implement web marketing strategies so that they could capitalize on the new digital platforms. It did not take long for Google to start expanding and improving their internet search engine. Savvy marketers soon learned how to implement search engine optimization strategies in order to improve the ranking of their sites. Google also added options like Ad Words and AdSense to marketing potential. It wasn't long until Google figured out how to analyze content that was entered in a query in order to target users with ads relevant to their interests. Google was not actually the first ones to incorporate targeted ads, but they did help develop algorithms which helped search results become prioritized. According to Maurice Jackson, "Online marketing birthdate is 1996 or 1988. Many credit Amazon with launching the first affiliate marketing program in 1996. Others say it started in 1988 when William Tobin launched PC Flowers, Inc. on the Prodigy Network. In fact, the History of Online Marketing began in 1994 when William Tobin introduced PC Flowers & Gifts. It is a slight name change, but that's not the biggest difference. In 1994, using the patents that Tobin developed, PC Flowers & Gifts was the first company to provide tracking and, actually, affiliate marketing". According to above analysis the main objective of this paper is to take an overview of online marketing in India.

Online Marketing in India: - Markets have expanded, competition in nearly every industry has mushroomed and customers are smarter, more demanding and less patient with unresponsive vendors. Everyone agrees that information is the key to tackling these new business drivers and prospering well into the next century. In this back drop Internet is emerging as the biggest trends in Information Technology. According to Ali Raza ,Today in India many of

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

over 1.25 billion people, every working professional is obvious to be familiar with onlin marketing , whether he he's a part of it or not. Simply speaking, digital marketing is the way t promote your products or services online. As per Digital Media Institute, it's targeted promotion of your products or services using digital channels, like SEO, SME, SMS, email, Social Media Marketing, PPC etc. This term of digital marketing was first coined in 1990.This advent started with the development of internet, although its initial modes were not as we look today, such as Facebook, twitter, Google adverts, etc. Since internet was not that widespread the talk of digital marketing was too early to talk. But late as Internet began to expand in the world, in the ye 1993, first clickable banner came into place. Later first commercial web magazine, Hotwired, bought few banners for their advertising. This was the start of the online marketing. Because of this steady shift, the year 1994 saw new technologies. The very next year, 1995, public access to internet was inaugurated in India. Digital marketing industry in India is a booming career today. In a country with a rapid growth economy, it is expected to have a very high significant growth in Digital marketing career. The growth in the digital marketing trends is making a very substantial impact on marketing and advertisement. Between 1971 and 1972, The ARPANET is used to arrange a sale between students at the Stanford Artificial Intelligence Laboratory and the Massachusetts Institute of Technology, the earliest example of electronics or digital commerce are as follows-

- 1979: Michael Aldrich demonstrates the first online shopping system.
- 1981: Thomson Holidays UK is first business-to-business online shopping system to be installed.
- 1996: India MART B2B marketplace established in India.
- 2007: Flipkart was established in India. Every E-marketing or commercial enterprises use majorly digital means for their marketing purposes.

The online Marketing first made its presence felt in India way back in 2010, with the entry of e-commerce companies Flipkart and Snapdeal. It was a year which also marked the beginning of India's digital revolution which has transformed the way Indian corporates are going about their digital marketing strategies. Since then, the industry has been a major beneficiary of the country's digitalization push and ongoing Digital India initiatives. This, in turn, has led to unbridled optimism about its potential for robust growth. Digital marketing industry in India is a booming career today. In a country with a rapid growth economy, it is expected to have a very high significant growth in Digital marketing career. The growth in the digital marketing trends is making a very substantial impact on marketing

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

The Compounded annual growth rate forecast 2016 to 2021 of various countries shown in the following figure.

(Source- Forrester data online data retail)

The above figure above figure shows that the growth of online marketing of India 30.20% is high than other countries like South Korea, China, Japan and Australia.

Conclusion

From the above analysis it is concluded that online marketing birthdate is 1996 or 1988. Many credit Amazon with launching the first affiliate marketing program in 1996. Others say it started in 1988 when William Tobin launched PC Flowers, Inc. The online Marketing first made its presence felt in India way back in 2010, with the entry of e-commerce companies Flipchart and Snapdeal. It was a year which also marked the beginning of India's digital revolution which has transformed the way Indian corporates are going about their digital marketing strategies. Since then, the industry has been a major beneficiary of the country's digitalization push and ongoing Digital India initiatives. Hence the future of online marketing in India is very bright but for huge advantage of online marketing the Companies with the ability to use emerging technologies like predictive analysis and machine learning to better understand their customers.

Reference

1) Maurice Jackson (2018). History of Online Marketing from the Start.
2) Ali Raza (2018). History of Digital Marketing in India.
3) Sarika Gupta(2013). E-Commerce.
4) Adesh K. Pandey(2012). Concept of E-Commerce.
5) http://digital-marketing-strategy.weebly.com

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust, Amravati's

DR. BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA, AMRAVATI

TAKSHASHILA MAHAVIDYALAYA, AMRAVATI

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA, DARAPUR

In Association with

UNITED INTERNATIONAL BUDDHA DHAMMA SOCITY, USA

JOINTLY ORGANISES

Two Day International Interdisciplinary Conference

On

The Relevance of Buddha's Philosophy in the Present Era

18th & 19th October, 2019 at Bangkok,Thailand

Impact Factor – 7.675 **ISSN – 2278-9308**

B.Aadhar

Multidisciplinary International Research Journal

Peer-Reviewed Indexed

March - 2020

SPECIAL ISSUE - CCVII

The Relevance of Buddha's Philosophy in the Present Era

Dr. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Prof. P. R. S. Rao,
Editor :
Secretary, SDGCT, Amravati.

Dr. Varsha Gawande
Executive Editor :
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publications

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

21	Women Empowerment Incarcenated In Thoughts Of Buddha	Dr. Parag Kukade	71
22	Existentialist And Buddhist Perspectives In Modern Indian Novel	Dr. S. P. Joshi	75
23	Buddha: The Science Of 'Closed Eyes'	Dr. Satyendra B. Gadpayale	78
24	The Relevance Of Buddha And Business.	Prof. S.K. Tantrapale	83
25	The Economics Of Ecosystems And Biodiversity: The Ecological And Economic Foundations	Prof. Pritesh B. Patil	87
26	A Buddhist Approach To Management	Asst. Prof. Naval Daulatrao Patil	91
27	Empowerment Of Women And Buddhism: An Overview	Aruna Kadu	94
28	बुध्द धम्म विश्वकल्याणाचा मार्ग	प्रा. डॉ कल्पना त्र्यं. मेहरे	96
29	**बौध्द धर्म भारतीय संस्कृतीला मिळालेली देणगी**	**प्रा. डॉ.माधुरी मनोहरराव पाटील**	98
30	वर्तमान स्थितीत बुद्ध तत्त्वज्ञानाची गरज : एक चिंतन	डॉ. पूनम अभ्यंकर	101
31	बौद्ध तत्त्वज्ञानातील मानवतावाद	प्रा. पी.एल. अंबोरे	105
32	धर्म प्रार्थनास्थळात बंदिस्त धम्म : एक विश्लेषण	डॉ. दिनेश स. धाकडे	108
33	**बौद्ध धम्म : एक वास्तविकता**	**डॉ. पी. जी. राठोड**	110
34	**बौद्ध धर्म व संस्कृती**	**प्रा. प्रविन एन. वानखडे**	113
35	बुद्धाचा स्त्रीवादी दृष्टिकोन	प्रा. डॉ. कुसमेंद्र गं. सोनटक्के	116
36	नारी स्वतन्त्रता की अभिव्यक्ति : थेरीगाथा	डॉ. कमलाकर पायस	118
37	तणावमुक्तीकरिता विपश्यना	डॉ. सारिका एन. दांडगे (बोदडे)	121
38	**बौध्द धम्म तत्वज्ञानाचा भारतीय लोकसंगीतावर प्रभाव**	**प्रा. कु. प्रिति बी. इंगळे (वाकपांजर)**	124
39	**प्राचीन बौद्ध वास्तुकला आणि आधुनिक महत्त्व विशेषत: महाराष्ट्राच्या संदर्भात)**	**डॉ.ओमप्रकाश सा.बोबडे**	129
40	दु:ख मुक्ति की साधना – विपस्सना	प्रा.डॉ..रेखा,जे.वानखडे	133
41	लोकतंत्र मेंजागतिक शांतता के लिए बुध्दिझम एवंविपस्सना	प्रा. सुनिता श्रीखंडे	140

B.Aadhar International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

बौद्ध तत्त्वज्ञानातील मानवतावाद

प्रा. पी.एल. अंबोरे
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.

प्रस्तावना -

ऐतिहासिक दृष्टिकोनातून बौद्ध धर्म हा भारतातील एक अतिप्राचीन धर्म आहे आणि तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टिकोनातून हा जगातील सर्वात महान धर्म आहे. कारण बौद्ध तत्त्वज्ञान हे मानवतावादी आणि विज्ञानवादावर आधारलेले आहे. भारतात बौद्ध धर्माचा विकास इ.स.पूर्व ६ ते इ.स. ६ व्या कालावधीत झाला. बौद्ध संस्कृतिचे सर्वात मोठे योगदान मौर्य कला, गांधार कला व मथुरा कला यामध्ये आढळते. बौद्ध धर्माचा व तत्त्वज्ञानाचा प्रसार भारतासोबतच अनेक आजूबाजूच्या देशांमध्ये झालेला आहे. बौद्ध तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव जगाच्या आणि भारतीय जीवनाच्या सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय व धार्मिक बाजूंवर पडलेला आहे.

संशोधन विधान - ''बौद्ध तत्वज्ञानातील मानवतावाद''

संशोधन पद्धती व साधने -

प्रस्तुत शोधनिबंधात बौद्ध तत्त्वज्ञानातील मानवतावादाचा मागोवा घेण्याच्या दृष्टीने तथ्य संकलनासाठी प्राथमिक व दुय्यम साधन सामुग्रीचा वापर करण्यात आला असून त्यात प्रामुख्याने विविध संदर्भ ग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्रे तसेच इंटरनेटचा वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टये -

१) भगवान गौतम बुद्धाचे विचार अभ्यासणे.
२) बौद्ध तत्त्वज्ञान वस्तुनिष्ठपणे अभ्यासणे.
३) बौद्ध तत्त्वज्ञानातील मानवतावाद अभ्यासणे.

शोधनिबंधाची गृहितके-

१) बौद्ध तत्त्वज्ञान हे समाजाभिमुख होते.
२) बौद्ध तत्वज्ञान सत्य, समता, अहिंसा या तत्वावर होते.
३) बौद्ध तत्वज्ञान विज्ञाननिष्ठ, मानवतावादी व मध्यम मार्गाचे होते.

माहितीचे विश्लेषण :-

भगवान गौतम बुद्धाचे तत्त्वज्ञान :-

गौतम बुद्धाचे तत्त्वज्ञान हे अत्यंत साधे व सरळ होते. त्यांनी आपले तत्त्वज्ञान लादण्याचा प्रयत्न केला नाही. कोणताही विधी, व्रत वा संस्कार यावर जोर दिला नाही. त्यांनी जीवनातील दु:खाच्या निरोधाचा मार्ग दाखविला. सदाचाराने विमुक्ती प्राप्त होते यावर त्यांचा विश्वास होता. ईश्वराचे अस्तित्व शोधणे म्हणजे बौद्धिक कसरत असून त्याची उत्तरे म्हणजे अर्धसत्य होय असे त्यांना वाटे. गौतम बुद्धांनी सरळ व साध्या शिकवणीतून सर्व सामान्यांना दु:खमुक्तीचा मार्ग सांगितला. बुद्ध ही ज्ञानाची उपाधि आहे. बुद्ध या शब्दाचा अर्थ आकाशाएवढा प्रचंड ज्ञानी असा आहे. भगवान बुद्धांनी पाली या लोकभाषेतून अत्यंत साध्या आणि सोप्या पद्धतीने बौद्ध धम्माची शिकवण, आचार-विचार सांगितले. त्यामध्ये चार आर्यसत्य, अष्टांग मार्ग (मध्यम मार्ग) व पंचशिल सांगितले.

चार आर्यसत्य -

भगवान बुद्ध म्हणतात, मानवी जीवन हे दु:खमय आहे. दु:खाची निर्मिती तृष्णेतून (वासना, इच्छा, आसक्ती, आवड) होते. म्हणून या तृष्णेवर म्हणजे आपल्या इच्छांवर नियंत्रण ठेवले पाहिजे. यासाठी मध्यम मार्गाचा अवलंब केला पाहिजे. मानवी व्यवहाराच्या मुळाशी चार आर्यसत्ये आहेत. ती अशी -

१) दु:ख - मानवी जीवन हे दु:खमय आहे.
२) तृष्णा - मनुष्याच्या न संपणाऱ्या इच्छा हे दु:खाचे कारण आहे.
३) दु:ख निरोध - दु:खाचे निराकरण वा अंत सर्व प्रकारची आसक्ती सोडण्याने होते.
४) प्रतिपद - दु:ख निवारण्यासाठी सदाचारांचा मार्ग (अष्टांग मार्ग) आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते या चार आर्यसत्यांपैकी पहिले व शेवटचे हे दोनच आर्यसत्य महत्वाची आहेत. पहिले म्हणजे जीवन दु:खमय आहे तर शेवटचे प्रतिपद - दु:ख निवारण्याचा मार्ग आहे.

अष्टांगिक मार्ग -

Shri Dadasaheb Gawai Charitable Trust, Amravati's

DR. BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA, AMRAVATI

TAKSHASHILA MAHAVIDYALAYA, AMRAVATI

RAMKRUSHNA MAHAVIDYALAYA, DARAPUR

In Association with

UNITED INTERNATIONAL BUDDHA DHAMMA SOCITY, USA

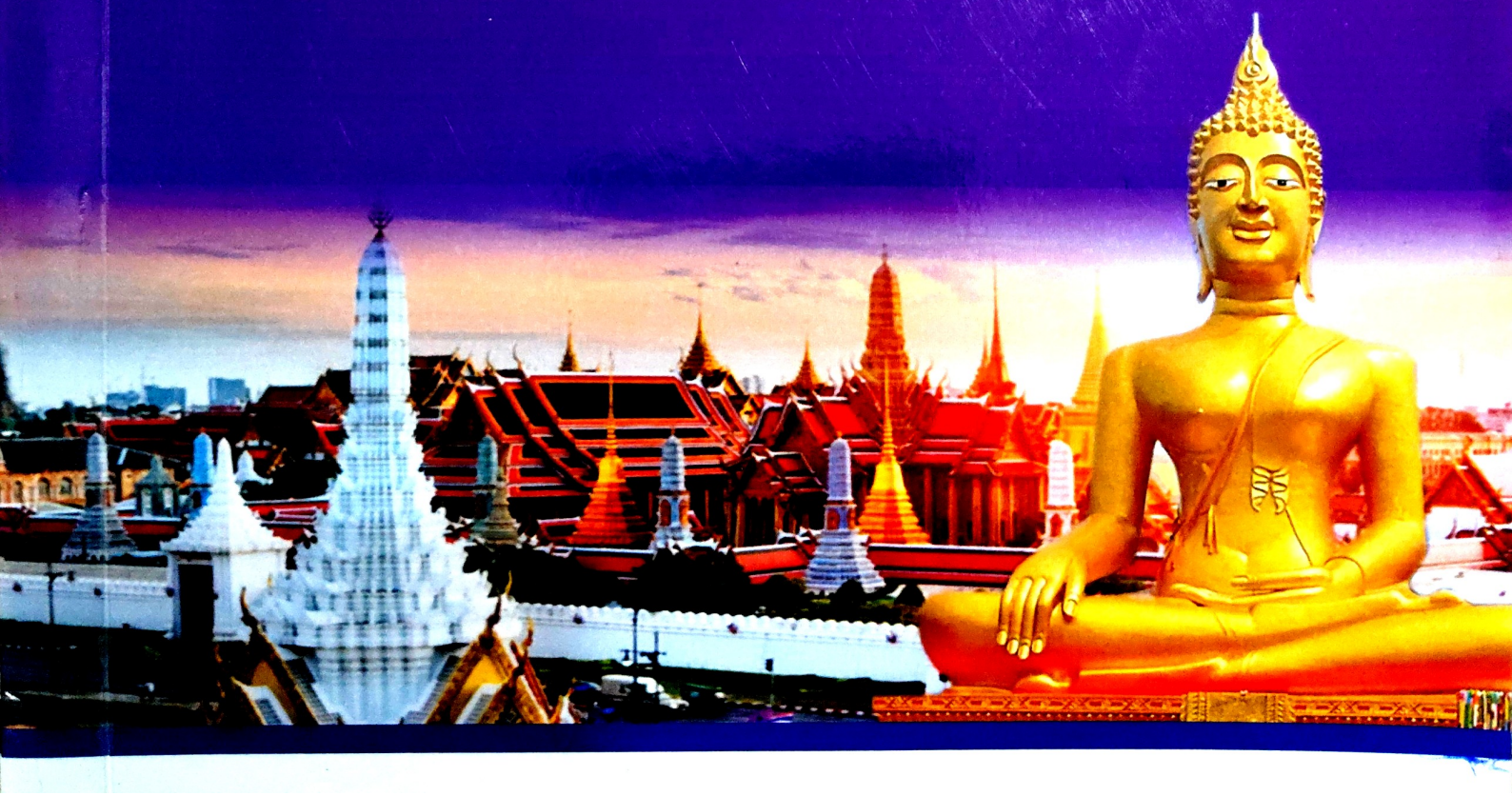
JOINTLY ORGANISES

Two Day International Interdisciplinary Conference

On

The Relevance of Buddha's Philosophy in the Present Era

18th & 19th October, 2019 at Bangkok,Thailand

Scanned with ACE Scanner

B.Aadhar International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

INDEX

Sr. No.	Title	Author	Page No.
1	Quantumneurodynamics Of Vipassana Meditation	Bhikkhu Ananda	1
2	Relevance Of Buddhism In Human Rights Philosophy	Dr.P.S.Khadse	4
3	Manimekalai : On Buddhist Path Through Women Empowerment Incarnated In The Thoughts Of Buddha	Anoma Sākhare	10
4	Relevance Of Buddhism For Business Ethics & Management	Dr. Kishor M. Akotkar	12
5	Shopping Malls: The Changing Face Of Indian Retailing Market	Dr. Mallu Ahla Padaval	17
6	Buddhas Remedy To World Misery	Dr. Varsha E. Gawande	21
7	Bhutan: Buddhist Model Of Development	Prof. Yashwant V. Harne	24
8	Vipassana Meditation, Martial Arts And Buddha	Dr. Waman Gulabrao Jawanjal	27
9	Buddha's Teaching And World Peace	Prof. Dr. Mrs. Savita D. Thakare	31
10	Social, Political And Economical Issues Under Buddhism Philosophy And Dr. Babasaheb Ambedkar's Views	Prof. Nandkishor K. Ramteke	34
11	Buddhism In American Poetry: A Study Of Gary Snyder's Poetry	Prof. Shuddhodhan P.Kamble	38
12	"The Learning Gained By The Prospective Entreprenure From Buddhas Principle"	Ms. Mayuri Tatte	41
13	Buddha's Perspective On Gender Equality And Discriminations	Mr. Sachin M. Pandit	44
14	The Noble Eightfold Path Of Lord Buddha: A Boon To The World	Mrs. Priyanka A. Sarda	47
15	Exploring Ethics Of Management Rested In Buddhism	Dr. L. K. Karangale	51
16	Poverty In Economy And Role Of Buddhism	Dr. Mangala R. Bhate	55
17	The Relevance Of Buddhist Principles And Business	Dr. Rajesh M. Deshmukh	57
18	Global Peace And Buddhism	Asst.Prof.Dr. Dayanand U. Raut	60
19	Buddhist Economic	Dr. Ravindra J. Tayde	62
20	Buddhist Perspectives In Harry Potter Series.	Ms. S. S. Joshi	67

Scanned with ACE Scanner

B.Aadhar' International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

BUDDHISM IN AMERICAN POETRY: A STUDY OF GARY SNYDER'S POETRY

Shuddhodhan P.Kamble
Assistant Professor in English, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

Introduction-

The second half of the nineteenth century witnessed Chinese immigrants settling in Hawaii and California and bringing Mahayana Buddhist practices with them. The result was the building of numerous temples. At the end of the nineteenth century, Dharmapala from Sri Lanka and Soyen Shaku, a Japanese Zen master, attended the World Parliament of Religions in Chicago, which marked the beginning of Buddhist flowering in the United States. Their soul-cleansing speeches on Buddhism were warmly received by their audience and contributed to the rooting of both Theravada and Zen Buddhist traditions in America. Buddhism began to hugely influence the American society in the second half of the twentieth century. The Second World War, the Korean War, the flourishing materialism and the deteriorating morality combined to turn Americans' interest in Buddhism. The American writers raised during the Great Depression and living through World War I were disillusioned with the post-war culture of conformity and materialism.

The East enculturation of the West which developed after the war provided American poets with a new path to rid themselves of the backdrop of Cold War anxieties, urban sprawl, and conservative poetics. The literary and artistic groups in America were especially attracted to Buddhism for their artistic conception, plot, images and metaphors. Soon Buddhism gained a substantial following in America, and many Buddhist studies departments were established in the American universities.In the 1950's and 60's, many Westerners came to be interested in Zen Buddhism and Zen poetry anthologies came out in English translations.

Buddhism inspiredthe beats more deeply than any other religion, especially the Zen and Yogacara formulations of the Mahayana school. Buddhism attracted poets like Snyder and Kerouac because it seemed to make sense of the central facts of human experience, that is, suffering and impermanence, and to affirm the poets' intuition that life was dreamlike and illusory. American poets like them tried to draw inspirations from the classical texts of Mahayana Buddhism, such as the Lankâvatâra, Heart Sutra,Vimalakîrti Sûtra, and The Gateless Gate, meanwhile incorporating Chinese shi and Japanese haiku poems. And more importantly, by tracing the origin of suffering in desire, or the idea of ji in the Buddhist Four Noble Truths, the Buddhist sutras seemed to offer a way out for the depressed and the artistic.

The connection between Zen Buddhism and the Beat generation in America was especially strong. Poetry writing, Zen, and Asian philosophy were all complementing each other in their vehement development. Famous Beat poets like Jack Kerouac, Gary Snyder, Allen Ginsberg and Kenneth Rexroth shared a few crucial points of Buddhism, especially Zen and the Mahayana Yogacara school. They believed, among others, that life is characterized by suffering (dukkha) and impermanence (anicca);moreover, this world is ephemeral and illusory. Buddhist poetry denies exactitude and definitiveness and refuses conclusiveness, which is in accordance with Wallace's characterization of post language: "many post language writers refuse to fit singular and identifiable categories, in some cases even switching forms and influences radically … a tendency which makes them hard to anthologize, generalize, or even critique in more than individual cases or small groups" In the mid-1950s, the Beat Generation poets came to be greatly interested by Zen. Under the influence of Zen, the Beat writers' works are characterized by experimental styles and subjects, including spontaneous writing without regard for grammar, uninhibited discussion of personal experiences, and themes ranging from a rejection of American values and fear of nuclear war to sexual escapades and road trips. A special edition of the Chicago Review in 1958 included Snyder's

Scanned with ACE Scanner

essay "Spring Sesshin at Sokoku-ji," Alan Watts' "Beat Zen, Square Zen, and Zen," "Meditation in the Woods" by Jack Kerouac, and D.T. Suzuki's translation from the Chinese "Sayings of Rinzai."

The grand new view of Buddhism with its horizon less space and all-encompassing awareness provided a powerful antidote to the restrictive views of the government, the literary establishment and organized religion.

Buddhism in Gary Snyder's Poetry-

Snyder's poems stress the Buddhist idea of the oneness of man and nature. This can be well illustrated in "By Frazier Creek Falls" (Turtle Island),which depicts a harmonious picture of nature: 'under a 'clear sky', the creek 'falls into a far valley', the 'strong wind' in the pines, whose trunk bodies are 'straight, still'. Then, the reader is told to 'listen'. The wind in the trees, the trickle of the creek reveal: 'This living flowing land / is all there is, forever' – this is a Zen way of seeing the world: hills, rivers and trees flow into each other, there a no clear boundaries – 'We are it / it sings through us -- / We could live on this Earthwithoutclothes or tools!' Neither are there clearboundaries between us, human beings, and 'nature': the land 'sings through us', the boundaries are blurred to the point where we 'are it'. This can be linked to both ecology and Buddhism, which play the major roles in Snyder's oeuvre.5

The well-known "Pine Tree Tops" can be regarded as Snyder's representative Zen poem, the poem that best demonstrates the charm of Zen in nature poetry:

In the blue night
frost haze, the sky glows
with the moon
pine tree tops
bend snow-blue, fade
into sky, frost, starlight.
The creak of boots.
Rabbit tracks, deer tracks,
what do we know.

The first five lines of the poem depict the scenery, drawing a simple yet profound picture of Zen flavor: the moon, the tree top, the sky and the snow are bathed by the starlight, with no traces of human interference; the human is part of the scene, or the human is the scene. According to Zen Buddhism, the moon symbolizes the Buddha nature; the fresh and cool scene the ideal atmosphere for achieving nirvana. The active creaking of boots and the static footprints of deer and rabbits blend perfectly, which is the essence of the Zen aesthetic.

"Mid-August at Sourdough Mountain Lookout" (Riprap), demonstrates the poet's pondering of the relationship between nature and self. The poem is composed upon Snyder's experience as a fire-watcher at Sourdough mountain in Washington State. This harmonious and no dualistic relationship is even manifested by the poem's structure. The first part of the poem depicts the landscape and the second the 'Self' which is an integral part of that same landscape scene, merging the perceived boundaries between land and self:

Down valley a smoke haze
Three days heat, after five days rain
Pitch glows on the fir-cones
Across rocks and meadows
Swarms of new flies.
I cannot remember things I once read
A few friends, but they are in cities.
Drinking cold snow-water from a tin cup
Looking down for miles
Through high still air

Scanned with ACE Scanner

The poem achieves the desired result of writing after mediation. According to Buddhism, in the deep aspect of meditation, the human microcosm will be united with the Brahma, the Macrocosm and all distinctions and discriminations would disappear and dissolve. Both its form and its images serve to exemplify this point.

The poem "Wave" focuses on the wave-like energy (or the cosmic breath, qi in Chinese) that flows through and permeates all things and humans. This is a concept enforced in Mahayana Buddhism. Rather, "one of the objects of Buddhist meditation is to achieve awareness of impermanence in all aspects of reality, external and internal" (Almon 1997: 83). The other poems from Snyder's anthology Regarding Wave, from which "Wave" is extracted, "frequently offer the world placed under the microscope"(Almon1997: 81). This again echoes Snyder's Zen Buddhist influence, as "The mind serves properly as a window glass rather than as a reflector. The mind should give an immediate view instead of an interpretation of the world" (Alan Watts' famous statement about the mind). This idea is clearly seen at the beginning of "Wave," Grooving clam shell, streak through marble, sweeping down ponderosa pine bark-scale rip-cut tree grain—sand dunes, lava—flow. (Snyder 2351)

This all permeating cosmic energy confers a life-giving source to nature, which connects nature to human beings. In this view, men and nature are but one, and there need not be any distinction between the "I" and the objective world, between this and that, here and there, high and low, etc..In this way, Snyder promotes the Buddhist ideal of universal unity that leads us to discern the relationship between people themselves and their surrounding environment.

Conclusion

Snyder's simple, direct nature of poetry writing was inspired by his studies of Zen Buddhism (the koans in particular), as well as by his study and translation of the Monk Han-shan (a hermit saint in China's Tang Dynasty)'s poems, or hanshanshi (Cold Mountain poems), its definitive nature being monosyllabic. Snyder provides a new scheme for writing poetry and writing about life, forin his poems is found a paradigm of how man is reunited with nature, and if I could say, how man is nature. A clear mind sees only the ever-present moment. Buddhist concepts like no-thingness and impermanence provide a totally novel element to Snyder's poetic depictions of nature, as "A clear, attentive mind / Has no meaning but that / Which sees is truly seen" (Snyder, "Piute Creek")

The simplicity of Snyder's poetry is indebted to the profound influence of Zen Buddhism on his sensibility and thought. In sum, his poetic career is informed intellectually by the Buddhist thought and practice, and literarily by the tradition of Han Shan. To him, words are incapable of capturing the innermost part of human nature, for that part comes before language, signification, tradition and culture. Snyder's poetry does concern the ecological consequences of progress and civilization. In sum, Snyder creates a new kind of American poetry with a Buddhist ethic and aesthetic, pointing toward a new direction in American poetry in particular and Western poetry at large.

References

1) Almon, B. (1991) "Buddhism and Energy in the Recent Poetry of Gary Snyder," Critical Essays onGary Snyder. General Editor James Nagel. Northwestern University.
2) Fromm,E., Suzuki,D. T. and DeMartino R.(1970)Zen Buddhism and Psychoanalysis. New York:Harper and Row.
3) Gal, S.and Woolard,K. A. (1995) "Constructing Languages and Publics: Authority and Representation," Pragmatics: Quarterly Publication of the International Pragmatics Association.
4) Gitzen, J. (1973) "Gary Snyder and the Poetry of Compassion," Critical Quarterly .
5) Lazer, H. (2006) "Reflections on The Wisdom Anthology of North American Buddhist Poetry,"Talisman: A Journal of Contemporary Poetry and Poetics.Vol. 32-33.
6) Martin,J. (1987) "The Pattern Which Connects: Metaphor in Gary Snyder's Later Poetry, "WesternAmerican Literature 22: 99

Scanned with ACE Scanner

SHRI DADASAHEB GAWAI CHARITABLE TRUST, AMRAVATI

(A Buddhist Religious Minority Institution Recognised by the Govt. of Maharashtra)

Shyam Nagar Amravati - 444 606

Regd No. : E-275 (Amravati)

Email : sdgct1991@gmai.com

COLLEGES

Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya	Uttam Nagar, Amravati.
Takshashila Mahavidyalaya	Shyam Nagar, Amravati.
Ramkrushna Mahavidyalaya	At Post Darapur, Tq. Daryapur, Amravati.
Ramkrushna Shikshan Shastra Mahavidyalaya B. Ed.	Uttam Nagar, Amravati.

INSTITUES UNDER DIRECTORATE OF TECHNICAL EDUCATION

Dr. Sau Kamaltai Gawai Institute of Engg and Technology	At. Darapur .Tq. Daryapur, Amravati.
Kamalprakash Pharmacy College and Research Center	At Kherda, Tq. Karanja Lad, Washim.

POLYTECHNICS

Vikramshila Polytechnic	At Darapur. Amravati.
Kirti Polytechnic	Uttam Nagar, Amravati.

ITI

Nalanda Industrial Training Institue	At. Mogra, Post. Bhankheda, Amravati.
Samrat Ashok Industrial Training Institute	At. Darapur, Tq. Daryapur, Amravati.

JUNIOR COLLEGES

Dr. Babasaheb Ambedkar Junior College	Uttam Nagar, Amravati.
Takshashila Junior College	Shyam Nagar, Amravati.
Ramkrushna Junior College	At Darapur, Tq. Daryapur, Amravati.
Kamaldeep Junior College	At. Fulamla, Tq. Nandgaon (Kh.), Amtravati.
Mahatma Jyotiba Fuley Junior College	At. Vihigaon to Anjangaon Surji, Amravati.
Matoshri Gangadevi Lulla Junior College	At Gaurkheda kumbhi, A[illegible]pur, Amravati.
Matoshri Ramabai Ambedkar Junior College	Shyam Nagar, Amravati.
Dr. Babasaheb Ambedkar MCVC	Uttam Nagar, Amravati.
Takshashila MCVC	Shyam Nagar, Amravati.
Ramkrushna MCVC	At Darapur Tq. Daryapur, Amravati.
Matoshri Ramabai Ambedkar MCVC	Shyam Nagar, Amravati.
Mahatma Jyotiba Fuley MCVC	At. Vihigaon, Tq. Anjangaon Surji, Amravati.
Sau Kamaltai Gawai Adhyapak Vidyalaya D. Ed.	At. Darapur, Tq. Daryapur, Amravati.

SCHOOLS

Dr. Babasaheb Ambedkar Marathi Vidyalaya	At. Frezarpura Amravati
Madan Maharaj Vidyalaya	At. Fulamla Tq. Nandgaon Khandeshwar, Amt.
Mahatma Jyotiba Fuley Vidyalaya	At. Vihigaon Tq. Anjangaon Surji Dist. Amtravati
Matoshri Ramabai Ambedkar Vidyalaya	Shyam Nagar Amravati
Shri Dadasaheb Gawai Vidyalaya	At. Malhara Tq. Achalpur Amravati
Matoshri Gangadevi Lulla Vidyalaya	At Gaurkheda Kumbhi Tq. Achalpur, Amravati
Krushnakamal Adiwasi Ashram Shala	At Ner Pingalai Tq. Morshi Amravati
Dr. Babasaheb Ambedkar Hindi Primary School	Shyam Nagar Amravati
Sant Gadge Baba Hindi High School	Shyam Nagar Amravati
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathi Primary School	Shyam Nagar Amravati
Kamaljyot Marathi Primary And Middle School	Nawsari Amravati
Lotus English Primary School	Shyam Nagar Amravati
Lotus English Primary School	At Gaurkheda Kumbhi Tq. Achalpur Amravati
Lotus English Primary School	At Darapur Tq. Daryapur Amravati
Lotus English Primary School	Uttam Nagar Amravati
Lotus English School	At. Vihigaon, Tq. Anjangaon Surji, Amravati.

Scanned with ACE Scanner

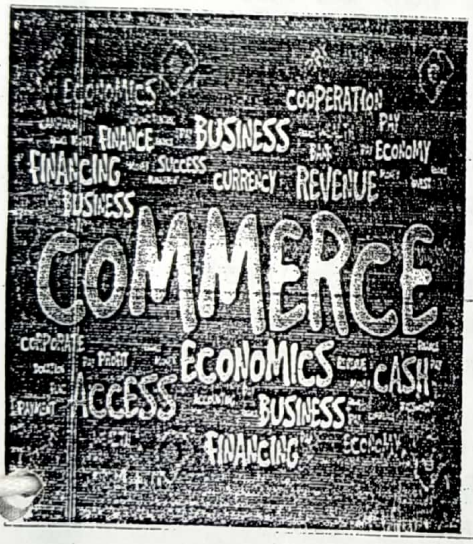
Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

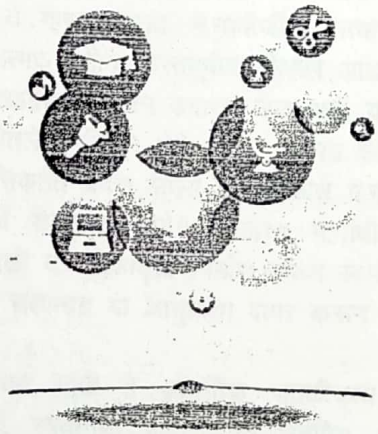
B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

July -2020

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 240 (CCXL)
ISSN : 2278-9308
July,2020

महात्मा गांधी : प्रमुख सत्याग्रह आणि तत्त्वज्ञान

डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे
इतिहास विभाग प्रमुख डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती

सारांश :

म.गांधीजी हे विसाव्या शतकातील राजकारणी, स्वातंत्र्य संग्राम सैनिक, युगप्रवर्तक व महान, मानसतज्ज्ञ होते. जनतेशी निगडीत विविध समस्यांची त्यांना जाणीव होती. सन 1920 ते 1948 हा कालावधी गांधी युग म्हणून भारतीय इतिहासात अजरामर आहे. त्यांनी जनतेच्या समस्या सोडविण्यासाठी तसेच भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त व्हावे यासाठी सक्रिय सहभाग नोंदविला तसेच विविध रचनात्मक, सकारात्मक कार्याद्वारा भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीला चालना दिली, प्रेरणा दिली. विविध राजकीय आयुधांचा आजीवन उपयोग केलेला दिसून येतो. सत्याग्रह हे त्यापैकीच एक महत्त्वाचे आयुध (शस्त्र) होय. सत्याग्रहाचा मूलअर्थ सत्यासाठी आग्रह हा होतो. सत्याग्रहाचा मूलाधार सत्य, अहिंसा व मानसीक परिपक्वता हा होता. सत्याग्रहाद्वारा जनतेमध्ये जनजागृती निर्माण होऊन स्वातंत्र्यप्राप्तीची चळवळ अधिक गतीमान होऊ शकते यावर त्यांचा ठाम विश्वास होता. कोणताही सत्याग्रह म.गांधीजींनी व्यक्तिगत स्वार्थासाठी केलेला आढळून येत नाही. सत्याचा आग्रह अहिंसेच्या मार्गाने प्रतिपक्षाची मानसिकता बदलविण्यासाठी करावा असे ते म्हणत असत. म.गांधीजींचा सत्याग्रह आंदोलनाची पायाभरणी दक्षिण आफ्रिकेत झालेली असून रचनात्मक प्रयोग भारतभूमीवर केलेले आढळून येतात. निःशस्त्र प्रतिसाद आणि निष्क्रीय प्रतिवेध या मार्गाने सत्याग्रह आंदोलन उभारले जात असे. या तत्त्वास ठेच पोहचताच म.गांधीजी सत्याग्रह आंदोलनात माघार घेतलेली दिसून येते. सत्य, अहिंसा सत्याग्रह आंदोलनाचा मूलाधार होता. सत्याग्रहाद्वारा प्रतिपक्षाचा मानसिकतेत बदल झाला पाहिजे असे म.गांधी म्हणत असत. चंपारण्य, खेडा, मिठाचा सत्याग्रह हे महत्त्वपूर्ण सत्याग्रह आहेत ज्याद्वारा म.गांधीजींनी भारतीय स्वातंत्र्य लढ्याला रचनात्मकता उपलब्ध करून दिली व जनजागृती निर्माण करून स्वातंत्र्य लढ्याला वेगवान केले. अंततः म. गांधीजींनी स्वातंत्र्य लढ्यात सत्याग्रह या आयुधाचा वापर करून सक्रिय सहभाग नोंदविलेला दिसून येतो.

भारतात जन्मलेले महात्मा गांधी हे जागतिक पातळीवरचे महान व्यक्तिमत्त्व अत्यंत कर्मठ मिमांसक प्रयोगशील, स्वाभिमानी, सत्यनिष्ठ, अहिंसावादी, धर्मप्रिय, अभ्यासू, चिकित्सक व्यक्तिमत्त्व. २ ऑक्टोंबर १८६९ ला जन्मलेले भारताचे राष्ट्रपिता महात्मा गांधी हे विसाव्याशतकातील जागतिक पातळीवरचे महान व्यक्तिमत्व कॉंग्रेसचेच राष्ट्रीय नेते नव्हते तर संपूर्ण भारताचे राष्ट्रीय नेते होते. म. गांधीचे योगदान विचार कृती त्यांनी केलेले सत्याचे प्रयोग यासर्व बाबींचे प्रतिबिंब जनसामान्यांच्या मनावर खोलवर आजतागयत रु जलेले दिसून येते. त्यांच्या विचारांचा पगडा भारतीय राजनितीवर एवढा मोठा होता की त्यांना त्यांचे समकालीन व्यक्ति महात्मा या उपाधीने गौरवांकीत संबोधनाने संबोधित करीत असत. ६ जुलै १९४४ ला नेताजी सुभाषचंद्र बोस यांनी सर्वप्रथम रंगुन रेडीओ स्टेशनवरुन म. गांधी यांचा उल्लेख राष्ट्रपिता असा केलेला आढळून येतो तर महात्मा महान.असा आत्मा हा सन्मानसूचक शब्द सर्वप्रथम राजवैद्य जीवराम कालीदास यांनी आपल्या संबोधनात वापरलेला, व्यक्त केलेला आढळतो. महात्मा, राष्ट्रपिता आणि बापू या तीन सन्मानसंचक शब्दातूनच त्यांचे कर्तृत्व उजागर होते. म. गांधी यांना त्यांच्या जन्म-मृत्यु ऐसा त्यांचे भारतीय स्वातंत्र्य लढयातील योगदान, त्यांची आंदोलने, सत्याग्रह, सत्य, अहिंसा, शांती, स्वदेशी, स्वराज्य, ग्रामविकास, स्वच्छता, प्रेम, शिक्षण, समाजसेवा, भूतदया, बंधुता, अस्पृश्यता, निर्मुलन, गरीबी निर्मुलन, सांप्रदायिक ऐक्य, राष्ट्रीय पुर्ननिर्माण, प्रौढशिक्षण, ग्रमोद्योग, महिला , कृष्ठसेवा, आदिवासी विकास, इत्यादी विषयावर फक्त चिंता व्यक्त न करता त्या विचारावर अनुसरण सुध्दा जीवनभर केलेले दिसून येते. म. गांधीचे व्यक्तीमत्वच मुळात एक चालते बोलते विद्यापीठ होते.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

CERTIFICATE

ISSN 2278-9308

Impact Factor 7.675 (SJIF)

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Mrs./Ms. डॉ.ओमप्रकाश बोबडे

Of डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती

has published a paper on समाजशास्त्रज्ञ डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर

Peer Reviewed International Research Journal B.Aadhar Issue no, 249. Published on Dated 1, October - 2020.

Prof. Virag Gawande
Director
Aadhar Social Research &
Development Training Institute,
Amravati

Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

October -2020

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	छायावाद का पूर्वार्ध — डॉ. (श्रीमती) वारिश जैन	1
2	संत साहित्य में मानवीय मूल्य की पृष्ठभूमि — सुधांशु गौर शंख	5
3	Concentration Index of Rural Population in Wardha District — **Prof. N. G. Somale**	8
4	Covid-19 and Mental Health — **Mrs.Shilpa Vishal Ganvir**	12
5	Subaltern' Position of Female Characters in Vijay Tendulkar's Kamala — **Manoj Pralhad Bhagat**	15
6	Role of RBI in Banking Sector Reforms in India **Dr. Veena P. Chavhan**	18
7	The interpretation of Social Ills in Kamala Markandaya's Nectar in a Sieve and A Handful of Rice — **Anil Jaydeo Ganvir**	23
8	Vijay Tendulkar And His Significant Contribution To Marathi Theatre — **Dr. T. K. Kanthale,**	30
9	Black Womanhood In The Fiction Of Afro-American Women Novilists — **Dr. Shyam M. Gedam**	34
10	Connectivity Of Railway Network With The Help Of Beta And Pie Index In The State Of Maharashtra **Dr. Rajesh Pandurang Meshram**	38
11	Evolution of languages : a survey — **Dr. Radheshyam Dipte,**	42
12	Religious Approach Of Goutam Buddha: AStudying Review — **Ranjan Baisya,**	48
13	Cyber Security: Cyber Threats in 21st Era, Special reference with Indian Security Paradigm — **Dr. Arvind Kumar Kushwaha,**	52
15	Thomas Hardy's attitude to woman and sex in the Novel Tess of the D'Urbervilles — **Dr. LaxmanGajananKolte**	60
16	वारसा जतन आणि भाषेचे महत्त्व — डॉ. प्रशांत सुनील शेळके	63
17	भारतीय समाज आणि शैक्षणिक उदासिनता — कु. विणा एस. काकडे	66
18	लिंगभेद असमानतेचे सामाजिक आणि सांस्कृतिक जिवनावर होणाऱ्या परिणामाचे अध्ययन — डॉ.प्रा. धनराज श्रावन चौखुंडे	70
19	आहार आणि आरोग्य — डॉ. सुवर्णा देविदास जवंजाळ	75
20	संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छतजा अभियानाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन — प्रा. अमरिष एस. गावंडे	77
21	महाराष्ट्रातील आघाडयाचे राजकारण — डॉ.महादेव रावसाहेब मुंडे	82
22	मनोहरांच्या उत्थानगुंफा" कांदबरीतील आंबेडकरवाद — प्रा. डॉ. सुधीर भगत /तुळशिराम शंकर कांबळे	87
23	अभिधम्मत्थसंगहो ग्रन्थ में कामावचर कुशल चित्त का एक अध्ययन — शंकर चौधरी	93

CamScanner

24	भारतीय अर्थव्यवस्था, शेतकरी आत्महत्या कारणमीमांसा व उपाययोजना योजना डॉ.वासंती निचकवडे	98
25	जैवतंत्रज्ञान आणि शेती प्रा. विष्णू ब. पवार	105
26	भारतीय स्वतत्रता एवं सविधान कैसे बना और डॉ. अम्बेडकर का चुनाव कैसे हुआ? डॉ. यशवंत डी. मेश्राम	107
27	शेती – एक फायदेशीर व्यवसाय प्रा. डॉ. वर्षा मनोहराव गंगणे	112
28	अरूण काळे यांच्या कवितेतील जीवनसंघर्ष प्रा.डॉ.अरविंद युगंधर	116
29	परम्परा के साथ आधुनिकीकरण के दिशा में मारवाड़ी महिला (२०२०) डॉ. ज्ञानेश्वर गुरू मशाखेत्री / कु. स्विटी बद्रीनारायण राठी	121
30	मानवी आचाराविषयी सॉक्रेटीसचा दृष्टीकोन डॉ. सुनिल काळमेघ	124
31	पश्चिम विदर्भातील इतर मागासवर्गीयांच्या विकासात महाराष्ट्र राज्य इतर मागासवर्गीय वित्त आणि विकास महामंडळाचे योगदान अमोल राऊत	129
32	स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर काळातील आदिवासी कल्याण कार्यक्रम डॉ. राजेद्र ज. कांबळे	135
33	चक्रधरांच्या दृष्टांतकथा – एक अभ्यास डॉ. मीता दिनकरराव कांबळे	139
34	महाराष्ट्रातील चंद्रपूर महाऔष्णिक विद्युत केंद्राचे कायदे व सरकारचे धोरण प्रा. कमल हेमंत अडिलकर /प्रा. डॉ. मृणालिनी नरेंद्र तापस	144
35	बदलत्या वातावरणाचा शेतीवरील परिणाम प्रा.डॉ.सुनिता कलाखे	149
36	शैक्षणिक ग्रंथालयात आपत्ती व्यवस्थापन. प्रा. डॉ.प्रदीप हिम्मतराव बारड	153
37	भारतीय शेतकऱ्यांचीस्थिती आणि शेतीचे बदलते स्वरूप - एक विश्लेषण प्रा. डॉ. उषा एन. पाटील	159
38	दलित–आंबेडकरी कवयित्रींचा काव्यविषयक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. अजय चिकाटे	164
39	ममता कालिया के उपन्यासों में महानगरीय जीवन की व्यस्तता का चित्रण डॉ. ज्योति एन. मंत्री /कपील गिरी	170
40	गुरु नानक के सामाजिक विचार ड़ॉ. रवींद्रकुमार शिरसाट	173
41	डॉ. आंबेडकरांचे महिला सक्षमिकरणाचे तत्वज्ञान डॉ. दिपक मनीराम चव्हाण	177
42	संत साहित्यातील एकनाथांच्या भारूडांचे वेगळेपण डॉ. कल्पना एस. बोरकर	181
43	वाढत्या लोकसंख्येचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम प्रा. स्वप्निल एस. बोबडे	186
44	महिला सबलीकरण आव्हाने आणि उपाय डॉ.आव्हाड भगवान भानुदास	191
45	प्रभा खेतान के उपन्यासों में स्त्री चेतना रितुबाई उ. तुरकर	195

CamScanner

46	संयुक्त राष्ट्रसंघाची स्थापना :एक ऐतिहासिक घटना प्रा.कांबळे शिवाजी ईरबा	199
47	महानुभाव पंथाचे तत्त्वज्ञान आणि श्रीचक्रधरस्वामींचे चार पदार्थ डॉ. केशव के. गाडबैल	203
48	जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेची ग्रामीण विकासातील भूमिका — विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा.पुरूषोत्तम बांडे	206
49	वस्तु व सेवा कर — कर क्षेत्रातील क्रांतीकारी पाऊल प्रा. डॉ. सुवर्णा कायरकर	214
50	फास्टफूडबाबत महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची जागरूकता अभ्यासणे प्रा. डॉ. बबीता अ. हजारे	217
51	१९४० ते १९६० या कालखंडातील मराठी कादंबरीचे बदलते स्वरूप प्रा. सतीश एस. कर्णासे	222
52	A study of education and training available in creches in nagpur city Dr. Shubhangi Kukekar	226
53	Information and Communication Technology (ICT) Dr. Mrs. Meenakshi J. Thombrey	228
54	कामगार नेते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. कविता प्रल्हादराव हिरुळकर	232
55	व्यक्ति की सृजनात्मक क्षमता और समाज निर्माण का काम डा. नीलम शर्मा, / डॉ.एन.के सोमानी,	236
56	संवैधानिक आदर्शो का पवित्र घोषणा–पत्र : नीति–निदेशक तत्व डॉ.एन.के सोमानी,/ डा. नीलम शर्मा	240
57	Khadi Cotton With Natural Dye Extracted From Bark Of Cotton Plant (Gossypium Herbaceum Linn) Kavita B. Sabane / Dr. Sandhya Deole	249
58	An analytical study of Talent Management in Banking Sectors (Public and Private Sector) Yamini Yadorao Meshram	253
59	भारतीय उच्च शिक्षा: अवसर व चुनौतिया हर्ष कुमार	261
60	A study on the role of foreign direct Investment in Retail Industry In India Dr. Balkrushna P.Adhau	266
61	The Role of Six Thinking Hats for Effective Business Management Dr. Rajesh M. Deshmukh	269

CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO251 (CCLI)
ISSN : 2278-9308
October, 2020

The Role of Six Thinking Hats for Effective Business Management

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati (Maharashtra)

Abstract: -Making decisions is a central part of any management role, a core element in problem solving, and important in a range of other social and business activities. For Effective Business Management there is an important role of decision making and Six thinking hats is an effective tool used for decision making purposes while conducting business analysis. This had been developed by Edward De Bono. It involves rational thinking along with the emotional factors while making a decision. According to above analysis the main objective of this paper is to found the Role of Six Thinking Hats for Effective Business Management.

Key Words: -Six Thinking Hats

Introduction: - According to David McPherson, Having a true passion for the business you are managing is very important for your success. But passion alone is not enough. You also need core business skills to properly launch your organization and survive over the long term. You need to understand business planning, strategy, finance, and marketing. If you plan to hire people to help run things, you need communication skills, leadership skills and an understanding of how to motivate and reward employees. You need a clear strategic vision for the company and an ability to make informed management decisions based on research and analysis of the market, the competition and any other internal or external forces that can impact your business. According to Dr. Vijender Pal Saini,"The meaning of 'Quality' in Oxford Dictionary is 'the standard of something when it is compared to other things.' ISO defines quality as 'the totality of features and characteristics of a product or service that bears on its ability to meet a stated or implied need."TQM is considered a customer-focused process and aims for continual improvement of business operations. It strives to ensure all associated employees work toward the common goals of improving product or service quality, as well as improving the procedures that are in place for production.Total quality management (TQM) is the continual process of detecting and reducing or eliminating errors in manufacturing, streamlining supply chain management, improving the customer experience, and ensuring that employees are up to speed with training. As well as Making decisions is a central part ofany management role, a core elementin problem solving, and

CamScanner

important in arange of other social and businessactivities. For Effective Business Management there is an important role of decision making and Six thinking hats is an effective tool used for decision making purposes while conducting business analysis. This had been developed by Edward De Bono. It involves rational thinking along with the emotional factors while making a decision. According to above analysis the main objective of this paper is to found the Role of Six Thinking Hats for Effective Business Management.

The Role of Six Thinking Hats for Effective Business Management:- According to Olivier Serrat,Lateral thinking is reasoning that offers new ways of looking at problems coming at them from the side rather than from the front to foster change, creativity, andinnovation. One tool of lateral thinking, the Six ThinkingHats technique, was devised by de Bono in 1985 to give groups a means to reflect togethermore effectively, one thing at a time.He distinguishes six different frames of mind in which the brain can become sensitive. Each of these frames of mind can be found in the brain and create conscious thoughts for certain aspects of the issues that are being discussed, e.g. gut feeling, pessimistic views and neutral facts.Adam Sicinski Analyzed the role of six hats as following.

The roles the blue hat :- The blue hat typically plays following role-

- To think about thinking.
- To define the problem.
- To gather global perspectives about the problem and the solution.
- To manage the other thinking hats.
- To manage time.
- To manage the flow of ideas.
- To manage the implementation of ideas.

The roles the White hat: - The White hat typically plays following role-

- A white hat collects facts, stats, and data that help it piece together the information it needs to reach logical fact-based solutions.
- Bringing forward stats, facts, and data that can be used to solve the problem.
- Prioritizing facts over opinions and beliefs.
- Highlighting gaps in knowledge, perspective, and awareness.
- Bringing forth logical solutions to the problem at hand.

The roles the Red hat: - The Red hat typically plays following role-

- Bringing to light intuitive insights.
- Seeking out other people's feelings and hunches.

CamScanner

- Exploring the emotional point of view.
- Revealing hidden strengths behind ideas.
- Identifying weaknesses based on hunches.
- Uncovering hidden internal conflicts.

The roles the Black hat: - The Black hat typically plays following role-

- Bringing to light possible flaws and dangers.
- Highlighting inadequate resources.
- Eliminating weaknesses and bad ideas.
- Questioning inadequate contingency plans.

The roles of Yellow hat: - The Yellow hat typically plays following role-

- Exploring benefits of each scenario that is presented.
- Seeking out potential opportunities that might exist.
- Making a positive risk-assessment.
- Assessing the feasibility of ideas.
- Infusing the problem-solving process with positive energy.

The roles of Green hat: - The green hat typically plays following role-

- Expanding thinking and awareness of ideas and potential solutions.
- Thinking outside the box and bending conventional rules and practices.
- Providing creative ideas and solutions.
- Installing new perspectives through creative insights and ideas.

Six Thinking Hats or Edward de Bono's Six Hats is a good decision making technique and method for group discussions and individual thinking. Combined with the parallel thinking process, this technique helps groups think more effectively. It is a means to organize thinking processes in a detailed and cohesive manner. As well as it is effective tool of decision makingand itplays important role for Effective Business Management.

Conclusion: - From the above analysis of data collected by secondary source it is concluded that the Six Thinking Hats technique provides a common language that works in different cultures. It promotescollaborative thinking, sharpens focus, facilitates communication, reduces conflict, enables thorough evaluations,improves exploration, fosters creativity and innovation, saves time, and boosts productivity. As well as for effective Business management the decision making is very important and for effective decision making the Role of Six Thinking Hats is plays important role.

Reference:-

1) Vijender Pal Saini(2007),Total Quality Management.

CamScanner

2) Adam Sicinski(2008), How To Solve Problems Using The Six Thinking Hats Method

3) Olivier Serrat (2009),Wearing Six Thinking Hats.

4) David McPherson (2016), Fundamentals of Business Management.

CamScanner

B.Aadhar

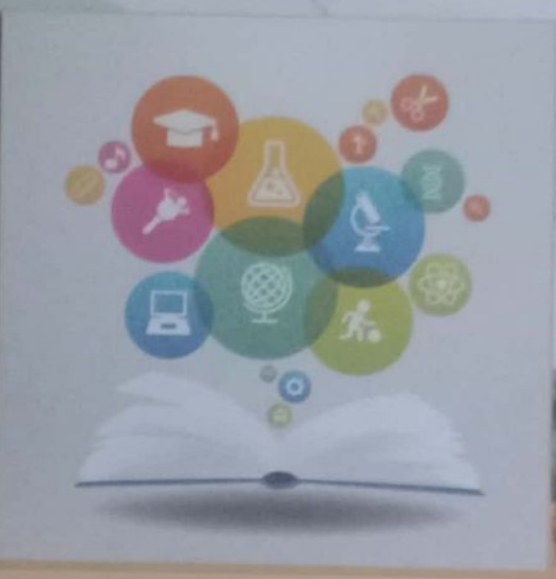
Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

June -2020

ISSUE No-CCXXXIII(233)

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm.Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	Humanity Beyond Borders: A Study on Khushwant Singh's Train to Pakistan — **Dr Veena Hame**	1
2	A Comparative Study Of Weightlifters Performance in All India Inter University weightlifting competition 2018 and 2019 — **Dr. Shivaji Dnyandeo Bhintade**	6
3	Disputes Relating To Environment And The Role Of National Green Tribunal — **Dr. Varsha N. Deshmukh**	11
4	The portrayal of Aristocratic Women in Mrs Henry Wood's Fictions — **Anil Jaydeo Ganvir**	15
5	Wild Life (Protection) Amendment Act 2017 With Reference to Protection of Critically Endangered Species — **Adv. Archana W. Awaghad**	29
6	Women Entrepreneurship Problems &Prospects Developmentin the Rural Area" — **Prof. Dr. Dattatraya S. Tambe**	32
7	Ecolinguistics : The Relationship between Language and Environment — **Prof. Meshramkar Sunetra**	39
8	Personal Hygiene and Reproductive Health Awareness during Pubertal Development of Adolescent Girls. — **Dr. Sharmila Kubde**	42
9	"Role of Reserve Bank of India in Indian Economy" — **Asst. Prof. Sangita Virendra Dumore**	46
10	आत्महत्या ही एक सामाजिक समस्या — प्रा.डॉ.बी.एल. म्हस्के	49
11	ज्ञानेश्वरीतील कर्म विचार — डॉ. राजेश मिरगे	53
12	'लॉकडाऊन आणि भारतीय कायदा' — डॉ. दिनेश चं. निकाळजे	56
13	कृतीशील विचारवंत लोकमान्य टिळकांच्या प्रेरणादायी विचारांचा एक विश्लेषणात्मक अभ्यास — **डॉ. संभाजी संतोष पाटील**	61
14	'जागतीकीकरणाचा भारतातील आदिवासी संस्कृतीवरील परिणाम' — प्रा.डॉ.बाळकृष्ण पुं.अढाऊ	68
15	भेदिक लावणी संगीताचे अध्ययन — प्रा. वैशाली एस.चौरपगार (मोहोड)	71
16	आदिवासी मावची जमातीतील स्मृतीस्तंभ (खांबदेव) — प्रा. वळवी कविता सिपु	74
17	आचार्य बुद्धघोष रचित 'सिद्धार्थचरितमहाकाव्यम्' में उत्प्रेक्षालंकार योजना का विवेचन — डॉ. ओमकुमार टोम्पे	78
18	कोंगेना महाराजांतील लॉकडाऊन काळात भारतीय संगीताची भूमिका — डॉ. सरिता इंगळे	84

CamScanner

19	पर्यावरण: प्रदूषण व संवर्धन महत्व — प्रा.डॉ.रमेश पुंडलीक देशमाने	87
20	व-हाड प्रांतातील होमरूल आंदोलनाचा इतिहास — डॉ.निलय देशमुख	93
21	'धर्म' एक व्यापक धर्मजाणिवेना शोध — प्रा. डॉ. जयश्री संजय सातोकर	97
22	कर्मयोगी संत गाडगेबाबांचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान — डॉ.प्रशांत सुखदेवराव चव्हाटे	102
23	स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्त्रीवादी कवितेतील आशय — प्रा.डॉ. केशव किसनसा गाडबैल	105
24	राजकीय पक्ष - एक विश्लेषण — डॉ. संभाजी संतोष पाटील	109
25	हिंदी के प्रयोगवादी उपन्यास : एक अवलोकन — डॉ. रवींद्रकुमार शिरसाट	115
26	मॅग्नेटिक महाराष्ट्र - औद्योगिकरणाची गरूडझेप — प्रा. डॉ. वर्षा गंगणे	117
27	भारतीय रूपया :– इतिहास अवमूल्यन के कारण और उपाय–एक अध्ययन — प्रा.डॉ. ए.बी. पटले	120
28	ग्रामीण शेती आणि विज नियोजन — प्रा. गायत्री चवाळे	125
29	चर्मकार समाजाचा पारंपारीक व्यवसाय व आर्थिक स्थितीचे समाजशास्त्रीय अध्ययन — प्रा. डॉ. सुभाष के. पवार	129
30	जागतिकीकरणाचा स्त्री जीवनावर झालेला परिणाम — प्रा.भास्कर पाढेन	134
31	प्राचीन महाराष्ट्र व बौद्ध धर्म — डॉ. घनश्याम सुबराव महाडीक	136
32	Manual scavenger's in india- Their welfare and rehabilitation — Dr. Umesh N. Udapure	140
33	The personal data protection bill, 2019: an analysis — Adv.Renuka Talokar	149
34	Crisis In Indian Agriculture — Dr. Dattatray Nivruttirao Ghodake	155
35	नव्वदोत्तरी कवयित्रींच्या कवितेतील 'स्वत्व' जाणीव - एक शोध अरुणा ढेरे, संजीवनी तडेगावकर, अस्मिता चांदण यांच्या कवितेसंदर्भात — प्रा.डॉ.शोभा रोकडे	162
36	नारी मनोविज्ञान के परिप्रेक्ष्य में कृष्णा सोबती के उपन्यास — तेजल किशोरकुमार मेहता	166
37	वर्त्तमान परिप्रेक्ष्य में संत कबीर साहित्य की प्रासंगिकता — रीतु तुरकर	169
38	नागपूर शहरातील किशोरांने सामाजिक–आर्थिक स्तर व शैक्षणिक यश आणि त्यांच्या भावनिक, सामाजिक व व्यावसायिक समस्यांने सहसंबंधात्मक अध्ययन — डॉ. माया प्रभाकर शिरखेडकर	175

CamScanner

39	वैदर्भीय हस्तलिखिते — प्रा. डॉ. अनिता देशमुख	181
40	बौद्ध कला के विकास की आर्थिक पृष्ठभूमि — डॉ.नम्रता प्रसाद	184
41	महात्मा फुले यांच्या 'शेतकऱ्यांचा आसुड' या ग्रंथातील शेतकऱ्यांच्या उन्नती विषयीचे विचार — प्रा. डॉ. भूमिका गो. वानखडे	189
42	खामगाव तालुका क्रांतीकारी राष्ट्रीय चळवळ आणि महात्मा गांधी — डॉ. किशोर मारोती वानखडे	192
43	Influences of Socio- Economic Status on Cognitive Abilities on school going children — Dr. Vaishali Nandagawali Panhekar	196
44	सूर्यकांत त्रिपाठी निराला की सामाजिक तथा सांस्कृतिक दृष्टि — डॉ. सुधांषु रॉय	201
45	भारतातील अन्न धान्य वाटपाची सार्वजनिक वितरण व्यवस्था : एक अवलोकन — प्रा. डॉ. संजय काळे	206
46	New Trends inIndian Banking System — Dr. Rajesh M. Deshmukh	212

CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Issue No,233(A)

ISSN : 2278-9308
June 2020

New Trends inIndian Banking System

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati (Maharashtra)

Abstract:-In 1991, the Government opened the doors for foreign banks to start their operations in India and provide their wide range of facilities, thereby providing a strong competition to the domestic banks, and helping the customers in availing the best of the services.The Banking sector has been immensely benefited from the implementation of superior technology during the recent past, almost in every nation in the world. As Well as In the recent period there are many new trends are accepted by Indian banking System such as Digitization, Enhanced Mobile Banking, UPI (Unified Payments Interface), Block Chain, Artificial Intelligence Robots, The rise of Fintech Companies, Digital-Only Banks, Cloud Banking, Biometrics, wearables IT in Banking, Electronic Clearing Service, Automatic Teller Machine, Point of Sale Terminal, Tele Banking, Electronic and Data Interchange.

Key Words –New Trends, Banking System.

Introduction:- The banking system of India consists of the central bank i.e. Reserve Bank of India -RBI, commercial banks, cooperative banks and development banks these institutions, which provide a meeting ground for the savers and the investors, form the core of India's financial sector.The Imperial Bank of India subsequently named the State Bank of India. The first Indian-owned Allahabad Bank was set up in 1865 in Allahabad. In 1895, the Punjab National Bank was established in 1895. The Bank of India founded in 1906 in Mumbai.According to S. Vijay Kumar,The first banks were The General Bank of India, which started in 1786, and Bank of Hindustan, both of which are now defunct. The oldest bank in existence in India is the State Bank of India, which originated in the "The Bank ofBengal" in Calcutta in June 1806.After India's independence, the Imperial Bank of India became the State Bank of India in 1955. The second phase of nationalization of banks took place in 1969.Today, Indian banking sector is mature with banks having strong and transparent balance sheets. The major growth drivers are increase in retail credit demand, proliferation of ATMs and debit-cards, decreasing NPAs due to securitization, improved macroeconomic conditions, diversification, interest rates, regulatory and policy changes.According toS. Praveen Kumar,"The banking system has had to serve thegoals of economic policies enunciated in successive fiveyeardevelopment plans, particularly concerningequitable income distribution, balanced regionaleconomic growth, and the reduction and elimination ofprivate sector monopolies in trade and industry". As well as according to Sanjay Kumar Dhanwani,"The Banking sector has been immensely benefited from the implementation of superior technology during the recent past, almost in every nation in the world. Productivity enhancement, innovative products, speedy transactions seamless transfer of funds, real time information system, and efficient risk management are some of the advantage derived through the technology. Information technology has also improved the

CamScanner

efficiency and robustness of business processes across banking sector." In the recent period there are many new trends are accepted by Indian banking System such asDigitization, Enhanced Mobile Banking, UPI (Unified Payments Interface), Block Chain, Artificial Intelligence Robots, The rise of Fintech Companies, Digital-Only Banks,Cloud Banking, Biometrics, wearablesIT in Banking,Electronic Clearing Service, Automatic Teller Machine, Point of Sale Terminal, Tele Banking, Electronic and Data Interchange. Hence according to above analysis the main objective of this paper is to study the new trends in banking system of India.

New Trends in Indian Banking System:-Banking is an industry that handles cash, credit, and other financial transactions. Banks provide a safe place to store extra cash and credit. They offer savings accounts, certificates of deposit, and checking accounts. According to M.Sujatha and others,"today, we are havinga well-developed banking system with different classes of banks – public sector banks, foreign banks, privatesector banks – both old and new generation, regional rural banks and co-operative banks with the Reserve Bankof India as the main head of the system.In 1991, the Governmentopened the doors for foreign banks to start their operations in India and provide their wide range of facilities,thereby providing a strong competition to the domestic banks, and helping the customers in availing the best ofthe services." There are following new trends in Indian Banking System.

- **Digitization**:-Modern trends in banking system make it easier, simpler, paperless, signature less and branchless with various features like IMPS (Immediate Payment Service), RTGS (Real Time Gross Settlement), NEFT (National Electronic Funds Transfer), Online Banking, and Telebanking. Digitization has created the comfort of "anywhere and anytime banking." It has resulted in the reduced cost of various banking procedures, improved revenue generation, and reduced human error. Along with increased customer satisfaction, it has enabled the customers creating personalized solutions for their investment plans and improves the overall banking experience.
- **Enhanced Mobile Banking**:- Mobile banking is one of the most dominant current trends in banking systems. As per the definition, it is the use of a smartphone to perform various banking procedures like checking account balance, fund transfer, and bill payments, without the need of visiting the branch. This trend has taken over the traditional banking systems.
- **UPI (Unified Payments Interface)**:- UPI or Unified Payments Interface has changed the way payments are made. It is a real-time payment system that enables instant inter-bank transactions with the use of a mobile platform. In India, this payment system is considered the future of retail banking. It is one of the fastest and most secure payment gateways.
- **Block Chain**:-Block chain is the new kid on the block and the latest buzzword. The technology that works on the principles of computer science, data structures and cryptography and is the core component of crypto currency is said to be the future of banking and financial services globally. Blockchain uses technology to create blocks to process, verify and record transactions, without the ability to modify it.

CamScanner

- **Artificial Intelligence Robots**:-Several private and nationalized banks in India have started to adopt chatbots or Artificial intelligence robots for assistance in customer support services. For now, the use of this technology is at a nascent stage and evolution of these chatbots is not too far away. Usage of chatbots is among the many emerging trends in the Indian banking sector that is expected to grow.
- **The rise of Fintech Companies**:-Fintech companies and fintech apps have changed the way financial solutions are provided to the customers. Besides easy access to financial services, fintech companies have led to a massive improvement in services, customer experience, and reduced the price paid. In India, the dynamic transformation has been brought upon by several important elements like fintech startups, established financial institutions, initiatives like "Start-Up India" by Government of India, incubators, investors and accelerators.
- **Digital-Only Banks**:-Digital-only banks have emerged to create paperless and branchless banking systems. This is a new breed of banking institutions that are overtaking the traditional models rapidly. These banks provide banking facilities only through various IT platforms that can be accessed on mobile, computers, and tablets. It provides most of the basic services in the most simplified manner and gives access to real-time data.
- **Cloud Banking**:-It seems the technology will soon find its way in the banking and financial services sector in India. Cloud computing will improve and organize banking and financial activities. Use of cloud-based technology means improved flexibility and scalability, increased efficiency, easier integration of newer technologies and applications, faster services and solutions, and improved data security.
- **Biometrics**:-A biometric Authentication system is changing the national identity policies and the impact is expected to be widespread. Banking and financial services are just one of the many other industries that will be experiencing the impact. With a combination of encryption technology and OTPs, biometric authentication is forecasted to create a highly-secure database protecting it from leaks and hackers attempts.
- **Wearables**:-With smartwatch technology, the banking and financial services technology is aiming to create wearables for retail banking customers and provide more control and easy access to the data. Wearables have changed the way we perform daily activities.
- **IT in Banking**:-Information technology in banking sector refers to the use of sophisticated information and communication technologies together with computer science to enable banks to offer better services to its customers in a secure, reliable and affordable manner and sustain competitive advantage over other banks.
- **Electronic Clearing Service**:-Electronic Clearing System (ECS) is an electronic method of fund transfer from one bank account to another. It is generally used for bulk transfers performed by institutions for making payments like dividend, interest, salary, pension, etc.

CamScanner

- **Automatic Teller Machine**:-An automated teller machine (ATM) is an electronic telecommunications device that enables customers of financial institutions to perform financial transactions, such as cash withdrawals, deposits, transfer funds, or obtaining account information, at any time and without the need for direct interaction with bank staff.
- **Point of Sale Terminal**:- A point of sale terminal (POS terminal) is an electronic device used to process card payments at retail locations. A POS terminal generally does the following: Reads the information off a customer's credit or debit card. Checks whether the funds in a customer's bank account are sufficient.
- **Electronic Data Interchange**:-Electronic data interchange (EDI), or electronic data processing, is the electronic transmission of data between computers in a standard, structured format. Electronic funds transfer (EFT) is the term used for electronic data interchanges that involve the transfer of funds between financial institutions.

Conclusion: - From the above analysis of secondary data it is concluded that, the Banking sector has been immensely benefited from the implementation of superior technology during the recent past, almost in every nation in the world. As Well as In the recent period there are many new trends are accepted by Indian banking System such as Digitization, Enhanced Mobile Banking, UPI (Unified Payments Interface), Block Chain, Artificial Intelligence Robots, The rise of Fintech Companies, Digital-Only Banks, Cloud Banking, Biometrics, wearables IT in Banking, Electronic Clearing Service, Automatic Teller Machine, Point of Sale Terminal, Tele Banking, Electronic and Data Interchange.

Reference:-

S. Vijay Kumar (2017),Banking Sector in India – A Review.
S. Praveen Kumar (2016),Recent Trends In Indian Banking Sector.
Sanjay Kumar Dhanwani(2018), Recent Trends In Indian Banking Industry.
M.Sujatha and others (2017),A Study on Recent Trends of BankingSector in India.
R Parameswaran (2001), Indian Banking.
Noor Basha Abdul (2005), Banking and Indian Financial System.

CamScanner

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed Multidisciplinary International Research Journal

June-2020

SPECIAL ISSUE- CCXXXII (232)

Challenges in the 21st Century & Need of Gandhian Ideology

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr. V.L.Bhangdia
Principal
Smt.Kesharbai Lahoti
Mahavidyalaya, Amaravati
Dist. Amravati.

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

June -2020

SPECIAL ISSUE- CCXXXII(232)

Challenges in the 21st Century & Need of Gandhian Ideology

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr. V.L.Bhangdia
Principal
Smt.Kesharbai Lahoti
Art's Comm,Mahavidyalaya,
Dist. Amravati.

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

23	महात्मा गांधीजींच्या विचारातील काही निवडक संकल्पना डॉ. संतोष खंडारे	78
24	राष्ट्रबांधणी, राष्ट्रवाद आणि राष्ट्रीय एकात्मतेच्या संदर्भात महात्मा गांधीच्या विचारांची आवश्यकता डॉ. पी.एल. अंबोरे	83
25	म.गांधीजींच्या विचारधारेत "अध्यात्माचे स्वरूप" आबासाहेब माणिकराव देशमुख	86
26	महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार ग्राम स्वराज्याचा आधार प्रा. डॉ. दिपक शृंगारे	88
27	राष्ट्रपिता महात्मा गांधीजी यांच्या स्वराज्यासमोरील २१ व्या शतकातील आव्हाने व उपाय योजना. प्रा.डॉ.उमेश आर.धुमाळे	92
28	महात्मा गांधींची मुलोद्योगी शिक्षण योजना आणि वर्तमान शिक्षणप्रणाली डॉ. कविता तातेड	95
29	महात्मा गांधीचे विचार : ग्रामिण आणि कृषी विकास कु. स्वाती रूपराव पिंगळे	100
30	महात्मा गांधी आणि राष्ट्रीय एकात्मता - एक मूल्य सुनिल रामदास खडसे	102
31	महात्मा गांधींच्या तत्त्वविचारातील जीवनमूल्यांची आवश्यकता प्रा. डॉ.स्मिता सूर्यवंशी	107
32	पर्यावरणाविषयी महात्मा गांधीजी यांचा दृष्टीकोन प्रा.अनिल चिंतामण सावळे	109
33	महात्मा गांधीचे राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक सुधारणाविषयक विचार भावना मनोज तायडे	112
34	महीला सबलीकरणाविषयी म. गांधीजींचा दृष्टीकोन प्रा. कु. पल्लवी धनंजय इंगोले	119
35	महात्मा गांधीजींचा सामाजिक न्याय प्रा. डॉ. संजय जे. भगत	123
36	महात्मा गांधीचे शैक्षणिक तत्वज्ञान व आजची परिस्थिती डॉ. वनिता ना काळे	126
37	भारतीय राष्ट्रीय आंदोलनात महात्मा गांधीजींचे योगदान डॉ. पी. जी. राठोड	130
38	राष्ट्रीयत्व व राष्ट्रीय एकात्मता संबंधी गांधीजींचे विचार डॉ. मालिनी मोहन वडतकर	134
39	महात्मा गांधी यांचे राष्ट्रीय एकात्मते संबंधीचे विचार प्रा. डॉ. श्रीराम खाडे	142
40	व्यक्तिहत्व विकासात महात्मा गांधीजींच्या सत्य आणि अहिंसातत्वाचे योगदान प्रा.रजनी आनंदराव काळे	148
41	महात्मा गांधींचे स्त्रीविषयक विचार आणि २१ व्या शतकातील स्त्री वास्तव प्रा. सुधीर मा. गोटे	150
42	महात्मा गांधींचे राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक विचार प्रा. ज्योती आर. खोब्रागडे	153
43	महात्मा गांधी आणि महिला सक्षमीकरण प्रा. नीता एस. पाठक	157
44	गांधीजीच्या राष्ट्रवादसंबधीचे विचार : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. डॉ. रजनीश बांबोळे	160

B.Aadhar International Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
June, 2020

राष्ट्रबांधणी, राष्ट्रवाद आणि राष्ट्रीय एकात्मतेच्या संदर्भात महात्मा गांधीच्या विचारांची आवश्यकता

डॉ. पी.एल. अंबोरे
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.

२ ऑक्टोबर १८६९ हा दिवस, जागतिक इतिहासातील एक सोनेरी दिवस, मोहनदास करमचंद गांधी या महामानवाचा जन्म भारतामध्ये झाला. वकीलीचे शिक्षण घेवून दक्षिण आफ्रिकेमध्ये वकीली व्यवसायाच्या निमित्ताने उपजीविका चालविण्यासाठी उमेदीची २१ वर्षे त्यांनी घालविली. तेथील गोऱ्या, काळ्यांचा अनुभव पाठिशी घेवून हा उच्चशिक्षित तरुण ब्रिटिशांच्या पारतंत्र्याने ग्रासलेल्या मायभूमीत परतला. सामाजिक व राजकीय कार्याची सांगड घालणारा कृतिशील नेता म्हणजे गांधीजी, साधेपणात सामावलेली महानता आत्मबलाची ताकद आणि अंहिसा अशी विविधांगी शस्त्रे इतर कोणत्याही शस्त्रापेक्षा जास्त ताकदवान असतात हे जगाला आणि सर्वसामान्य जनतेला सांगणारा अहिंसापुजारी म्हणजे महात्मा गांधी होय. मृत्युनंतरच्या एवढ्या वर्षानंतरही जागतिक प्रभावशाल नेत्यांमध्ये त्यांचे नाव आदराने व गौरवाने घेतल्या जाते. जागतिक तत्त्वज्ञानात त्यांच्या गांधीवादाला मानाचे स्थान आहे.

ब्रिटीश शासीत भारतामध्ये परतलेल्या गांधींनी सत्य-अहिंसा-सत्याग्रह यासारखी नवी आवश्यक शब्दावली देशबांधवांः देत, त्यांचे पारतंत्र्याविरुद्ध जनजागरण करू लागला. त्यांनी स्वतःच्या उक्तीनुसार कृती करून साऱ्या देशाचे लक्ष स्वतःकडे वेध घेतले. लोक त्यांच्या शब्दासाठी म्हणजेच सत्याग्रहाच्या निमित्ताने बंदुकीची गोळी झेलत प्राणत्याग करायला सरसावू लागले. त्यां सामाजिक व राजकीय कार्याची सांगड घालण्याचे महत्वाचे कार्य केले. दक्षिण आफिक्रेत गांधीभाई, देशबांधवांचे लाडके बापूजी महात्मा आणि महात्मा ते राष्ट्रपिता असा त्यांचा प्रवास होत असतांनाच देशाचाही पारतंत्र्याकडून स्वातंत्र्याकडे झालेला प्रवास त्य अनुभवला. आईनस्टाईन ते मार्टिन ल्युथर किंग ते बराक ओबामा अशा जागतिक नेत्यांचे ते प्रेरणस्त्रोत आहेत.

महात्मा गांधींजींचे तत्वज्ञान :- दक्षिण आफिकेतील वर्णविद्वेषी साम्राज्यवादी ब्रिटिशांच्या अमानुष दडपशाहीवि गांधीजींनी अहिंसा व सत्याग्रह या दोन नावीण्यपूर्ण शस्त्रांचा राजकीय क्षेत्रात सर्वप्रथम यशस्वी प्रयोग केला. आत्यंतिक मानवताव आदर्शवादी आणि त्याच बरोबर व्यवहारी राजकारणी असलेल्या गांधीजींचे मानवी जीवनाच्या सर्वांगांना स्पर्श करणारे तत्वज्ञान के भारतापूरतेच मर्यादित न राहता अखिल जगापर्यंत पोहोचले. आजही जागतिक शांतता प्रस्थापित करण्याच्या कार्यात गांधीजींची भू सवार्थाने इतर तणावग्रस्त असणाऱ्या देशातील नेत्यांनी आपले प्राण पणास लावून गांधींजींच्या अहिंसेचे आवाहन व मानवताधर्माचा संदेश देत कार्य करीत आहे. बराक ओबामा सारख्या माजी अमेरीकन राष्ट्राध्यक्षाने महात्मा गांधींचा आदर्श त्यांच्या तत्त्वज्ञानाच्या विचारांना जाहीर मानवंदना दिली. स्वातंत्र्यानंतरच्या ७० वर्षांच्या कालावधीत महात्मा गांधींच्या विचारप्रणा विश्वमान्यता मिळाली.

अहिंसा :- आचाराने, विचाराने अथवा उच्चाराने कोणासही न दुखावणे, तसेच क्रोधामुळे, स्वाथामुळे किंवा सूड कोणत्याही प्राणीमात्राला इजा किंवा दुःख न देणे हा गांधीचींच्या अहिंसा तत्वाचा व्यापक अर्थ होता. त्यांच्या मते हिंसा हा पशूच अहिंसा हा सुसंस्कृत मानवाचा धर्म आहे. हिंसेचे उत्तर हिंसेने देणे असा पशुधर्मच असू शकतो परंतु आपला बौद्धिक, आति नैतिक दिवाळखोरी हिंसेने हिंसेला उत्तर देवून व्यक्त करू नये. परंतु महात्मा गांधींची अहिंसा म्हणजे बलाढ्य सत्तेपुढे शर स्वीकारणे नव्हे, तर जुलूमांचा, अत्याचाराचा, अन्यायाचा प्रतिकार करण्यासाठी आपल्या संपूर्ण आत्मबळाचा पूर्णपणे वापर म्हणजे अहिंसा होय. अहिंसेचा लढा हा सकारात्मक, गतिमान व विधायक स्वरूपाचा आहे. गांधींजींचा विश्वास होता की योग्य प्र सामाजिक व राजकीय बदल घडवून आणण्याच्या दृष्टीने अहिंसा हे एक शक्तीशाली शस्त्र आहे. अहिंसा म्हणजे सत्याग्रहींचे कोटीचे शौर्य दाखविण्याचे शस्त्र तसेच माध्यम असून ती काही दुर्बलता किंवा असहाय्यता नाही.

सत्याग्रह :- दुष्ट प्रवृत्तीस, जुलूमशाहीस, अनिष्ठते विरुद्ध प्रतिस्पर्ध्याला प्रेमाच्या, आत्मक्लेषाच्या आणि आत्मः मार्गाने लढा देण्याचे नावीण्यपूर्ण तंत्र म्हणजे सत्याग्रह होय. सत्य हे साध्य असून त्याचा आग्रह धरण्याचे साधन म्हणजे अहिं अहिंसेच्या लढ्यामध्ये जुलमी सत्तेकडून होणारे अत्याचार, छळ, टोकाच्या शांततेने व निर्धाराने सहन करण्याची सत्याग्रह करा तयारी असते. सत्याग्रहाच्या लढ्यात भाग घेणाऱ्या सत्याग्रहींच्या अंगी असीम धैर्य, चिकाटी, आत्मबळ, आणि चिवटपण आवश्यक असते. कारण अशा लढ्यामध्ये होणाऱ्या सर्व प्रकारच्या शारीरिक, मानसिक दुःखाना, हाल अपेष्टांना निर्धारपूर्वक वेळप्रसंगी शांतचित्ताने मृत्युही पत्करतो. यामधूनच जुलमी सत्ताधीशांचे हृदयपरिवर्तन घडून येण्यास मदत होते असा महात्म विश्वास होता.

Peer Reviewed Multi-Disciplinary
Annual National Indexed Research Journal
Published as per UGC (India) Guidelines

Impact Factor
5.455
www.sjifactor.com

ISSN 2349-9370
Vol. 7 Issue 5
Jan. 2020
Special Issue

Research Journal of India

www.researchjournal.net.in www.indiramahavidyalaya.com www.mmcdarwha.org

Special Issue

One Day Interdisciplinary National Conference on

Recent Trends and Issues in Humanities

Organized by Mungasaji Maharaj Mahavidyalaya, Darwha

11 January 2020

Published By
DBMRC
INDIRA MAHAVIDYALAYA
KALAMB, DIST. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)
In Collaboration with
Principal
MUNGASAJI MAHARAJ MAHAVIDYALAYA
DARWHA, DIST. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 202 (India)

Scanned with ACE Scanner

Index

	मान्यवरांचे संदेश, संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-10
1	Social and Cultural Impact of English as an International Language	Dr. B.S. Kavhar	11-14
2	Patriarchal Oppression in Shashi Deshpande's *The Dark Hold No Terror*	Ashish M. Sahare	15-17
3	IMPORTANCE OF ENGLISH IN GLOBALISED ERA: A STUDY	Dr. Dinesh Sudhakarrao Tatte	18-21
4	Innovative Tools In Teaching Language	Asst.Prof. Ku. Goldie Kishor Jambhulkar	22-23
5	Tweeting the Alter N Shift from English 2 Younglish	Dr. Jagruti S. Vyas	24-26
6	Innovative Techniques in Teaching and Learning English: An Investigation into Possibilities	Dr. Sandeep K. Thorat	27-29
7	Impact of English Language on Society	Prof. Ruikar Priyanka B.	30-31
8	Applying Innovative Methods in English Language Teaching	Gajanan B. Mane	32-34
9	Postmodern Society and the Need for Universal Language	Dr. Kapil R. Singhel	35-37
10	Impact of Technology on English in Academia	Dr. Vinita S. Virgandham	38-41
11	Effects of Social Media on Language	A.M. Shekh	42-47
12	Impact of Social Media on English Language	Prof. Dr. Asrar R. Khan	48-50
13	Innovative Tools in Teaching Language	Mr. Dhiraj Vilasrao Nimsatkar	51-56
14	Learning English Language through mobile Phones	Shuddhodhan P. Kamble	57-60
15	Critical Anaysis of Dalit Literature as Emerging Protest Literature in 20th Century	Dr. K.D. Bompilwar	61-64
16	Problematics of teaching-learning English language in rural India	Dr. Rajesh G. Maske	65-67
17	AUTHENTIC PORTRAYAL OF SOCIAL LIFE IN DICKENS' GREAT EXPECTATIONS	1. Dr. Manoj N. Bhagat 2. Dr. Arvind R. Ladole	68-70
18	Social Media and Language	Prof. Prakash M. Telgote	71-72
19	SWAYAM, Testmoz, Google Classroom, YouTube and practicum 'Learn First, Reach One, Teach One' is the Novel Teaching Learning	Dr. Rajesh Anandrao Ade	73-75
20	Teaching English Language Through Mobile	Ku. Namrata S. Rajgure	76-78
21	Impact of Language on Society in Present Era	Dr. Usha P. Yaul	79-81
22	Women and Gender Issues in Githa Hariharan's The Thousand Faces of Night	Dr. Leena V. Phate	82-86
23	Gender: Status of Dalit Women in Indian Society	Dr. Sanjay S. Tamgadge	87-88
24	Ambedkarwadi Consciousness Through Marathi Literature	Prof. Jaydeo M. Wankhede	89-91
25	Difficulties of Teaching in English at Undergraduate Students	Prof. Digambar D. Wankhede	92-93
26	Use of Language in Social Media	Prof. Dr. Arvind Ladole	94-96
27	Changing Patterns and Conflicts in Women Character in Sudha Murty's Novels	Archana N. Deshmukh	97-99
28	Portrayal of Women Characters in V. S. Naipaul's 'A House for Mr. Biswas'	Namrata H. Mali	100-102

Scanned with ACE Scanner

29	Race is critical "Beloved"	Dr. Pritee Deorao Thakare	103-105
30	The Necessity of Use of Technology in Language Classroom	Prof. Dr. Ravi Prakash Chapke	106-109
31	Impact of Social Media on English Language	Prof. Sarita Uttamrao Chandankar (Chapke)	110-112
32	Marginalization Of Daughter In The Novel Of "Difficult Daughter"- By Manju Kapur	Dr. Nilima Shishir Tidke	113-114
33	Impact of English Language on Society in Present Era	Prof. Ratanlal Yeul	115-117
34	FOOD SECURITY AND NUTRITIONAL STATUS OF WOMEN SELECTED FROM A RURAL AREA IN VIDARBHA	Dr. Vibha H. Katey	118-120
35	Diet of Indian Working Women for Healthy Life	Dr. Mrs. Mina Kalele	121-123
36	A study of awareness of Diet Related Diseases in Women of Rural Indian Society through Mass Media	Mrs. Rachana M. Sirsat	124-127
37	Planning Meals for the Human	Dr. Sangita V. Ghuikhedkar	128-131
38	Food Safety and Quality	Dr. Sarita Deshmukh	132-137
39	Role of pharmacy in Indianwomen's diet	PranetaDesale[1]*, Rakesh Salunkhe[2]	138-141
40	Women's Health and Diet	Shubhangi Dhage	142-143
41	STUDY OF INDIAN WOMEN DIET	Dr. Sanjay R.Choudhary Dr. Afsana K.Sheikh	144-148
42	MATHEMATICAL LINEAR REGRESSION MODEL FOR PREDICTING THE GROSS DOMESTIC PRODUCT OF INDIA	S.R. Bhoyar	149-152

(या नियतकालिकात प्रकाशित झालेल्या लेखांचे किंवा शोधनिबंधांचे अधिकार सुरक्षित असून इतरत्र प्रकाशनार्थ संपादक मंडळाची परवानगी घेणे गरजेचे आहे. मात्र या लेखांमधून अथवा शोधनिबंधांतून प्रकाशित मतांशी संपादक मंडळ, सल्लागार मंडळ किंवा प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही. मूळ संदर्भ तपासून घेण्याची विनंती वाचकांना व अभ्यासकांना करण्यात येत आहे. मुद्रणदोषासह कोणत्याही चुकांबद्दल दिलगिरी व्यक्त केली जाईल; मात्र कायदेशीर बाबी कळंब येथील न्यायालयांतर्गतच सोडविता येतील.)

Scanned with ACE Scanner

Learning English Language Through mobile Phones

Shuddhodhan P. Kamble
Aissistant Professor,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati.
Mob. 9421294442

Introuduction:-

It is said 'Food, Clothes and Shelter' are three basic needs of human beings, but in current time we can add one more thing in the list of basic needs i.e. mobile phone. Use of mobile phones has become a necessary part of life. In India, everyday users of mobile phones are increasing per day. Students of current generation have special attraction for the mobile phones. Besides calling, mobile phone has many more functions like camera, internet, game, etc.Most of the students are using advanced Smart mobile phones for their hobbies and education. Social media is one of the major reasons of using mobiles phones. Due to internet facility mobile phones have became mini computer system for the students. They can connect themselves with various learning apps thorough mobile phones Apps stores/Play store have a large number of paid and free apps on learning. English language learning apps are also available on Apps store / Play store.Students of all the classes can learn English language through these apps.

Learning English language through mobile phones:-

There was a time when the teacher used to say, "switch off your mobile phones!" in the class room. It has changed now a teacher can teach effectively with mobile phones in a language class. So, it is time to say the students," Switch on your mobiles and enjoy language learning." Mobile phones are available and cheap in our country. It is easy to carry and use in the class. Students find writing sms, letter, etc. on their mobiles more interesting than on the class board or on the note books. It can be effectively used as an audio-visualaid in the class. There are a few schools or colleges where audio-visual aids are available. So mobile phones provide a platform for effective learning English language. We are very well aware of the fact that any language can be learnt through four skills. These skills are Listening, Speaking, Reading and Writing.Students can enjoy learning these skills on mobile phones.

i) Listening Skills

Listening is a very important skill to learn the correct language. If students can listen carefully then he or she will learn pronunciation of the words, construction of the sentences, vocabulary skills, etc.Language laboratory is used to develop listening skills, there students can learn to listen carefully. They canlisten news on mobiles by watchingonlinenews channels. They will get double benefit of this, first they can listen the use of English language and second they will know about current affairsof the world. Listening music and poems can reduce stress, it is also good for health. Students can enjoy listening poems and songs in English to add new vocabulary to their knowledge. Even students can learn from You Tube learning videos which are available in English language. Listening to all these things will improve language skill among the students.

ii) Speaking Skills :-

Student can use mobile phones to speak in English with friends and relatives. They can also communicate in English with the customer care representatives and to any official person.Speaking will boost their confidence and communication skills. There are many apps to practice speaking skills, some of them provide chance to speak with native English speakers. Mobile phones can also be used to record own voice to check pronunciation of the words. Speaking with different kinds of people will help to increase vocabulary of the

Scanned with ACE Scanner

students. It is said, 'Practice makes perfect.' So if the students will make practice of speaking on mobiles then they will be able to speak fluently.

iii) Reading Skills :-

There are numerous books available to read on mobile apps. Students can download e-books and read them whenever they get time. They can also download reading material related to their syllabus. Reading messages, motivational speeches, English books and subject related articles will improve Reading Skills in the students. A dictionary of English language is must to improve word power. the students can download the quality dictionary to check meaning of the difficult words. In this way, they will become habitual of reading the dictionary through mobile phones. Students' reading practice on mobiles will improve their Writing skills also.

iv) Writing Skills :-

Writing is an important skill to learn any language.Students send messages on mobiles to their friends and relatives,if they write all messages in English then they will get improvement in writing skills. Teachers can correct and guide them to write correct messages in English. Writing E-mails, Resume, letters, etc. is a part of curriculum of English. Students can get reading material about it on internet through mobiles. Students can download apps from Appstore/Playstore to improve writing skills. Social media is a major platform on which students express themselves. Instead of expressing in mothertongue if they start to express their views in English then they will learn writing correctly.

Some free mobile apps to learn English language:-

There are so many free and paid English language learning apps available on App store/Play store, following listed are some of them.

1. Hello English :-

Hello English covers all the aspects of language learning, including vocabulary, translation, grammar, spellings, spoken, and reading skills. Hello English uses interactive aims to teach different English lessons, and you'll earn coins to unlock more difficult lessons. I can confirm that even experts can find some good lessons to sharpen their English.

For practice, the app also offers new audio books, latest news, and books to keep enhancing your English language. Hello English is free and ad-supported, but there is also a premium version to remove ads and unlock special courses for a particular purpose. When you'll first launch the app, you'll have to select your native language to continue. There are 22 languages supported, and make sure you choose the right one as the app will work in your native language from here.

Afterwards, you'll be given a 20 questions test that the app will use to assess your current English level, According to the test results, you'll be recommended lessons that will work best for you.

2. Duolingo :-

If you want to learn from scratch, then this is the app you are lookingfor. Duolingo uses interactive games to help you learn up to 23 different languages, including English.

For beginners, the app focuses on helping you learn verbs, phrases, and sentences. Although advanced users can also improve their language by completing writing, speaking, and vocabulary lessons.

You'll have to choose the language you want to learn and your native language to start the learning process. Afterwards, you can confirm whether you want to learn the language from scratch or you just want to improve. Depending on your selection, the app will make you go through a simple test. This test will help understand your proficiency in the language and Duolingo will provide learning material accordingly.

Scanned with ACE Scanner

If you'll make a mistake, the app will immediately use a different game to help you learn and correct it. If you'll still make mistake, it will use a different game to further help you understand.

3. Lingbe :-

Both Duolingo and Hello English can help you learn English and improve it. However, when you are ready to practice your spoken skills in the real-world, you'll need Lingbe. It's a community-based app where people help each other and share their native language. Lingbe has a language exchange system. To get talking minutes to learn a foreign language, you'll have to first talk with someone in your native language and help them learn it. So it's basically a give and take app where you are both the teacher and the learner. Overall, it's a fun way to make friends, learn cultures, and learn a new language.

Although there are many apps like Lingbe that connect with native speakers, but I have selected it for its extreme simple user interface and rules, you just need to select your native language and the language you want to learn and then tell a little about your interests. This information will not be visible to other users, it will only be used to connect you with the right user on call.

4. Memrise :-

Memrise offers a large variety of courses for a lot of different languages, including English. These courses are actually constructed by other members of the Memrise community, making Memrise is a crowd secured learning platform.

5. Busuu :-

Busuu is quite similar to Memrise as the courses here are also created by native speakers in the community. You'll have to start from a custom difficulty level and the courses will be proved accordingly. Busuu additionally works as a social media platform where people with different languages can chat and share their experience.

6. Awabe :-

A completely free app that helps you to learn over 4000 common phrases and vocabularies. The app works completely offline and there is tons of audio and video lessons, and a bunch of language learning games. You will also get daily speaking, listening and memorizing tests that ensure your skills stay fluent.

7. Learn English Daily:-

This app follows a simple approach to learning English by listening and speaking. The app consists of thousands of words and phrases narrated by anative speakers. You can listen to those phrase to improve your pronunciation and memorize them. It also notifies you to speak sentences everyday to keep your English fluent.

8. Beelinguapp:-

Beelinguapp uses audio books to help you learn different languages. You just have to listen to stories and novels in the language. You can learn and side by side read the text in your native language.

Audio books lovers will surely love this app as they can listen to audiobook of their interest and at the same time learn a new language. There are many free audio books to improve your English skills, but some are paid.

9. Hello Talk:-

Hello Talk is similar to Lingbeasit connects you with native speakers to help improve your language skills. However, it adds a few extra features that might interest you. You can view

Scanned with ACE Scanner

the profiles of users manually to find a match that interests you. Additionally, you can also send test and audiomessages, and even do video calls to other people.

10. English Speaking Practice:-

It is a practicing took to help your pronunciation and create confidence to have a conversation in English. The app has hundreds of recorded conversations where you can listen to native speakers and then speak and record yourself. You can listen to yourself and native speaker to compare and your pronunciation.

Conclusion:-

Students can also use Google Translate for translation. They can translate any sentence of their choice and learn it in English. All the above mentioned practice and use of apps will improve English language skills of the students. All levels students can use these to take full command over the language. Teachers should guide and help students in this practice whenever students face problems.

References:

1) Beatty, K. *Teaching and Researching Computer Assisted Language Learning.*Longman, 2010.
2) Harmer, J. *The Practice of English Language Teaching*. Longman, 1991.
3) Jordan, R.R. *English for Academic Purpose*. Cambridge University Press, 1981.
4) Savage, A. and Mayer, P. *Effective Academic Writing*. Oxford University Press, 2006.
5) hangkiat.com /blog/mobile-apps-learn-english.
6) www.wikipedia.com

❖❖❖

Scanned with ACE Scanner

Form IV

(See Rule 8)

Statement about ownership and other particular about the Journal

Research Journal of India

1. Place of Publication	-	Dr. Bhau Mandavkar Research Centre, Indira Mahavidyalaya, Kalamb, Dist. Yavatmal 445401
2. Periodicity	-	Annual (October)
3. Printer's Name	-	Seva Prakashan, Vijay Colony, Amravati 444606 (M.S.)
4. Publisher's Name	-	Dr. Mrs. Veera Mandavkar
Nationality	-	Indian
Address	-	Director, Dr. Bhau Mandavkar Research Centre Indira Mahavidyalaya, Kalamb, Dist. Yavatmal 445401
5. Chief Editor's Name	-	Dr. Pavan Mandavkar
Nationality	-	Indian
Address	-	Principal, Indira Mahavidyalaya, Kalamb, Dist. Yavatmal

We, Dr. Pavan Mandavkar & Dr. Mrs. Veera Mandavkar hereby declare that the particulars given above are true to the best of our knowledge and belief.

Vidya Prasarak Mandal's

Mungasaji Maharaj Mahavidyalay

Darwha, District Yavatmal (M.S.) 445 202

Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Reaccredited by NAAC with 'B' Grade

Telephone 07238- 254245

Website: www.mmcdarwha.org

Email ID: mmcollegedarwha@gmail.com

Annual Subscription	-	Individual / Institutional
Account Details : Bank	-	Bank of Maharashtra
Branch	-	Azad Maidan Road, Yavatmal
IFSC code	-	MAHB0000047
MICR coe	-	445014001
A/c No.	-	60175373000
Mode of Payment	-	By NEFT transfer or crossed cheque or by Demand Draft of Nationalized Bank favorably Bank of Maharashtra payable at Yavatmal or by cash deposit in A/c in favour of Director, Dr. Bhau Mandavkar Research Centre

₹ 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Kalamb Court only.)

ISSN 2349-9370

9 772349 937002

Scanned with ACE Scanner

THE CONTEXT

Quarterly journal of Arts & Humanities

International, Indexed & Peer Reviewed / Refereed Journal

Publication details and instructions for authors:
https://www.aels.in

This is an Open Access Journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License:
CC BY-NC-ND 4.0

Mohsin Hamid's *The Reluctant Fundamentalist* as a Major Novel in post-9/11 Literature

Shuddhodhan P. Kamble

Assistant Professor, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

Abstract

The literature about the terrorist attacks of September 11th 2001 is known as the post-9/11 literature. The term '9/11' is widely used to refer to this date, the event, and most specifically the impact of the planes hitting the twin towers in New York city and their subsequent collapse in front of a horrified audience of millions. September 11 came to be seen as instantly recognizable as a traumatic event. It was portrayed as the worst thing that had happened to America. The post- 9/11 literature has the function of healing 9/11 as a traumatic event caused a measure of rapture and schism not only in America but worldwide. Literature is also a medium of resistance, many critics agree that the key function of post -9/11 literature is the resistance of the dominant American narrative. A large number of novels have been written about this attack, some of them have shown the condition of ordinary Muslims in America just after 9/11 attack. This research paper is an attempt to establish the element that Mohsin Hamid's *The Reluctant Fundamentalist* is a major novel in post-9/11 literature in English.

Keywords: *post-9/11 literature, traumatic, resistance*

The Context
Volume 7 No. 1, January 2020 ISSN 2349-4948

Mohsin Hamid's *The Reluctant Fundamentalist* as a Major Novel in post-9/11 Literature

Shuddhodhan P. Kamble

Mohsin Hamid's novel *The Reluctant Fundamentalist* is an important addition to post -9/11 literature. This novel is a story of the protagonist Changez, a young Ivy League-educated Pakistani. The structure of this novel is that of a story within a story. The framing narrative takes place over the course of one afternoon and evening in a market place in Lahore, Pakistan. It takes the form of on-sided conversation between Changez and an unidentified American man, who may be an undercover military agent. Though this conversation – although calling it a conversation is really stretching the definitions of communication, in fact calling it a monologue would be far more accurate-we hear the inner narrative of the novel. The inner narrative is the story of Changez's life in New York, his work for a financial company and his relationship with Erica, a young American woman he meets during his time at Princeton. His story takes place during the months prior to and just after the September 11th attacks in 2001. The framing narrative gives the reader a view of America from the outside, offering a critical perspective on how America appears to those who are not only non-American but from a differing civilization. The inner narrative offers a critique of what is going on within post-9/11 America, exploring the idea of nation split by the dominant political narrative.

There are numerous novels, films, stories and other art productions in this regard revert and megaphone US policies on War on Terror. Terrorism critical studies have simply pointed out to replicate the US analysis or version of terror. On the other hand, another important feature of terrorism studies and also part post 9/11 fiction stands opposite of this particular argument. Either terrorism critical studies avoid all other socio-political interpretations of terrorism or condemn their critique on terror as 'violent radicalization' of the subject like the US does. *The Oxford English Dictionary* distinguishes between terror as the emotional state of being frightened, which is often attributed to a novel or tale of terror, and terrorism, or a system of terror, in which either a government rules by intimidation or a person or group adopts a policy of intimidation intended to strike with terror those against whom it is adopted. These latter two senses of terrorism are often invoked to justify the relativist argument that 'one person's terrorist is another person's freedom fighter'. But it is often very much cleared out that counter terrorism is not concerned or theorized under the term of terrorism and the US intervention to the several parts of the world has been termed as War on Terror.

In this juncture, there are some writers of fiction who are engaged in a clarification campaign to protect Islam and Muslims. Mohsin Hamid's *The*

Reluctant Fundamentalist (2007) is one example where he portrays a dramatic monologue of the protagonist, Changez Khan who destined to abandon his prestigious job in America and relieve into his own country, Pakistan as a victim of the terror discourse soon after the demolition Twin Towers. Changez is at the top of his class in Princeton and is picked up by a leading financial company in New York. He soon becomes the company's best trouble-shooter. His skill in recording sick companies and turning them around moves his seniors to single him out to cut and prune staff and bring financial order into chaotic work places all over the world, from the Far Fast to Latin America. Later, Changez meets Erica while on holiday in Greece and is instantly attracted to her. Meanwhile, Erica confesses that she is still in love with her dead boyfriend and that she cannot get herself to forget him.

In the final movement of this narrative, Erica surrenders to her sickness and checks into a rehab centre. When Changez meets her there, he is shocked at how gaunt and sick she has become. He comes away shaken only to discover that she has vanished from the sanatorium- perhaps she is dead but no one knows for sure because her body is never found. By now, Changez has lost it as well: a nameless urge to find what is missing from his successful career, along with a deep homesickness for the innocent world of his youth, drives him to give up his job in America, return to Pakistan and start life over again as a college teacher.

Through the story of Changez, a young Ivy League-educated Pakistani, *The Reluctant Fundamentalist* by Mohsin Hamid challenges the ideas of the dominant narrative of post-9/11 America that the nation was innocent and righteous in its military actions. Furthermore, this novel transforms the fault-line between the West and the Islamic world into a "living, breathing space in which the human consequences of the rigid and lethal polarities become visible"

The ambiguous conclusion of this novel brings together the thrust of what it seeks to achieve. As readers we have been introduced to the inner world of one who has been cast as 'other' within the dominant narrative in the post-9/11 world. Through the manipulation of narrative structure, the representative voice of the dominant American narrative, the American male, is forced to remain silent and listen. Changez, a Pakistani male who, as a result of 9/11, changed overnight from being a successful immigrant to a suspect in the country which he thought of as home, is given centre stage to air his grievances with America, thus allowing for a space in which dissent is not only able to be heard but must be heard. As a result of the representation of the inner narrative of Changez's life in America, the self-conflicting nature of America is revealed. Through the portrayal of the character of Erica and the company Underwood Samson as allegories for aspects of America, this novel brings into question the statements that the dominant narrative claims as fact. It is the inconclusive nature of the ending of this novel, however, that is surely the most instructive and revealing for those who read it. It is the conclusions that the reader might draw upon closing the pages that reveal the effects of the dominant narrative or the ability of this novel among others to enable us to question it.

One thing that emerges from his presentation of silence of the masses is that Mohsin Hamid has not lost hope. He leaves his stories of deterioration incomplete. There is not a single event in his novels where a character commits suicide. The blurring of ink into little flowers is emblematic of optimistic approach which makes Hamid's figures optimistic and hopeful much like his own philosophy of life. He says in one of his articles, "Silence kills hope. It kills optimism" His narratives are a gesture of his defiance against fear and pressure dominant opinion imposes on silent minority.

Work cited

Hamid, Mohsin. *The Reluctant Fundamentalist*. London: Penguin, 2008.

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

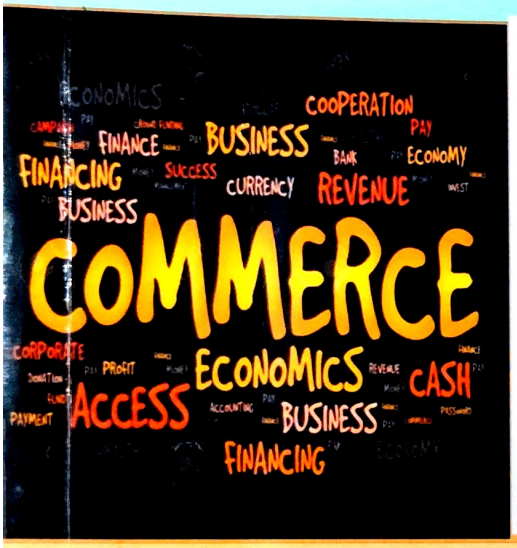
B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

December-2020

ISSUE No- (CCLXVI) 266

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

Scanned with ACE Scanner

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	Importanceof Confidence Building Measures (CBMs) in Present Time **Dr.Arvind Kumar Kushwaha**	1
2	Eightfold Path for Human Upliftment **Dr.M.P.Sahare**	6
3	Role and Need of Research in Higher Education **Dr. Nandkishor Dhawale**	10
4	Relationship between educational qualification of librarians and their role in promoting information literacy **Prof. Dr. Gajanan B. Ghayal.**	12
5	A study on the role of foreign Direct Investment in retail Industry in India **Prof. Dr. B. P. Adhau**	18
6	Indian banking sector and economic growth: a study **Dr. Mahendrakumar D. Katre**	21
7	The Relationship Between Accounting And Taxation: A Study **Dr. Sanjay B. Bagde**	25
8	Impact of Covid – 19 on Banking Sector: A study **Dr.Sanjay Dhanvijay**	31
9	Library and Information Science: Challenges in the Wake of Functionaries **Dr. R. S. Kalbande**	37
10	Aspects Of Physical Education **Dr. Shirish V. Topare**	39
11	Effect of Study Habit on Academic Performance of Students **Dr. Kirti Sadar / Vipin Makde**	41
12	Upara: A presentation of continuous humiliation and oppression **Manoj Pralhad Bhagat**	44
13	A Study of Alertness, Essential and Helpfulness of CommunalIndustrialist for Society in Nagpur district **Dr. Laxman N. Gaikwad**	46
14	Siddalingaiah's Revolutionary poem 'The Dalits are coming'- a study **Mr. Shuddhodhan Pandurang Kamble**	51
15	Rbi And Its Camels Model **Dr.Usha N. Patil**	54
16	Irrelevant expressions In the Poetry of A.K.Ramnujan **Dr. Satish G. Joshi**	57
17	ShuggieBain:A Severe Question on Parenting **Dr.Satyendra Gadpayale**	61
18	Capital Punishment: Pros & Cons **Dr.Mahendra L. Pachadkar**	64
19	Covid-19 and International Trade **Dr. Patil Bhagwan Shankar**	66

Scanned with ACE Scanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 266 (CCLXVI)
ISSN : 2278-9308
December, 2020

Siddalingaiah's Revolutionary poem '*The Dalits are coming*'- a study

Mr. Shuddhodhan Pandurang Kamble,
Assistant Professor in English, Dr. BabasahebAmbedkar Mahavidyalaya,
Amravati-444606

Introduction-

Dalit literature is a social movement which fights a battle against injustice and atrocities on the Dalit community. It shows the social, economical and cultural life of the Dalits in India. Unlike traditional literature it focuses on harsh realities of caste system. Dr. BabasahebAmbedkar's life and philosophy inspired the writers to write against injustice and repression. Education is a major weapon to fight against such atrocities. After 1972, Dalit literature flourished in almost all the states of India. Today, many universities of the world have included Dalit literature in their curriculum. Translation of Dalit literature in English has made it a global literature. Siddalingaiah (1954-)is a popular Dalit poet and the scholar of Karnataka state. He had played an active role in the dalit movement in Karnataka in the decades of 1970s and 1980s. He is also one of the pioneer members of Dalit SangharshSamiti. His poems have been often sung in various agitations and protest programmes. His first collection of poems *HolemaadigaraHaadu*(Songs of the Holeya and Madiga, 1975) became the inspirational songs for Dalit protesters in Karnataka. His autobiography *Ooru Keri*(A work with you World; The Autobiography of a poet, 2013) was published in two parts. He worked as the head of the department of kannada at Bangalore University, Presently, he is the chairman of Kannada Book Authority. He was a member of the Legislative Council. His poetry depicts protest and anger against Dalit atrocities. His poems are slogans and sounds of Dalit protest. He himself called his poems as 'reciting poems'. In the beginning many critics were unable to decide the genre of his writing as it is unconventional. Dr. BabasahebAmbedkar and Nelson Mandela inspired him to write the poems of revolution.

Analysis of the poem-

'*The Dalits are coming*' is a Kannada poem translated by M. Madhava Prasad in English. Before studying the poem , let's read its English translation-

The dalits are coming, step aside-
hand over the reins, let them rule.

Minds burning with countless dreams,
slogans like thunder and lightning,
in the language of earthquakes,
here comes the dalit procession,
writing [history] with their feet.

Into the dump go gods and gurus,
down the drain go the lawmakers.

On a path they struck for themselves
March the dalits in procession,
burning torches in their hands,
sparks of revolution in their eyes
exploding like balls of fire.

Scanned with ACE Scanner

For the thorn bushes of caste and religion,
they were as thorns in the side.

They became the sky that looked down at
the seven seas that swallowed them.

Since Rama's time and Krishna's time
unto the time of the Gandhis,
they had bowed low with folded hands.
Now they have risen in struggle.

It grows, it breaks out of its shell
the endless dalit procession.

Bullet for bullet, blood for blood,
shoulder to shoulder, lives bound together.

Under the flag of dalit India
stood the farmers and workers.

Flowers bloom in every forest,
Thousands of birds take flight,
the eastern sky turned red,
morning broke for the poor.

The dalits are coming, step aside!
The dalits have come, give it up!

The above poem is a description of the procession of Dalit people which is revolting in the street. In the very first line the poet says that the Dalit people's procession is coming so give them the way to move forward. Their sound of slogans is like thunder and lightning. As they are walking on the road, their history is being written with their feet. They are shouting the slogans in the language of earthquakes. They do not own any gods and gurus , as they are not following established system of gods and gurus created by the upper caste people. They have no faith in the law and order system of the Brahmins. The poet can see the burning passion in the eyes of the Dalitswho are walking in the procession. It is a revolutionary movement, they are carrying burning torches in the hands to throw away the thorns of religion and caste. These thorns are stopping them from moving forward. The poet says that Dalits have lost the fear of insecurity as they are united against atrocities against them. Their association is like the 'sky' for them to protect against injustice. They had been bowing their heads with folded hands to everyone but they have risen now to struggle.

The poet further says that the Dalits have come over of the virtue non-violence and they are claiming bullet for bullet and blood for blood. The farmers and workers have joined them in this movement as they are also marginalized and needto fight for their rights. The poet describes all these as flowers are awaking in the forest and thousands of birds are taking flight. It is a new dawn for the dalits , farmers and workers. This poem is a symbol of revolt of the marginalized class of the society who have been facing atrocities from ancient time times of the Rama and the Krishna. The Dalits had been submissive to the established tradition created by the upper caste people and the religious books. The so called *Savarnas*are self proclaimed and the

Scanned with ACE Scanner

dalitswere made slaves. They have been thrown at the bottom in the four tier Varna system. They had been exploited on social, economical, physical and sexual levels. The Dalits have been trated like animals under the evil practice of untouchability. Thei children were stopped from getting education and women had got very insulting treatment. After educational revolution among the Dalits, they could understand about the unnatural and unfair behavior with them. They have realized that the external servitude in the name of caste and skin colour must be changed. They have killed the age old evil of caste system and also started to not follow the gods and gurus. They have suffered a lot and their struggle has gained a favourable attitude to violence. They have known the value of their unity regardless of all variations among them like caste and gender. Their protest has been positively embraced by the farmers and workers. The above poem strongly follows Dr. BabasahebAmbedkar's philosophy of eqauality and justice.

Conclusion-

Siddalingaiah is one of the first Dalit Kannada poet, playwright, activist, and politician. He is a part of the Bhandaya or Dalit Bhandaya movement in Kannada literature, which began as a reaction and to the Dalit Movement in Karnataka. He's the first Dalit poet to receive Karnataka's highest literary award, "Pampa Award" in February 2020. His poetry was filled with fire and anger from the hardship he faced, and his call to fight atrocities took the form of poetry. Late critic D.R. Nagaraj said about Siddalingiah, "*I trembled in surprise when I read my friend Siddalingiah's poetry. The reason being the difference between the poet's persona and his poetry... But his poems, they were fireballs. So this humility was just a facade, I learnt very soon. Behind this veneer of politeness was his mischievousness...*"

Works cited-

i) Gail, Omvedt. "Literature of Revolt." *Poisoned Bread*. Edited by Arjun Dangale Orient Blakswan, 2018.

ii) Dangle, Arjujn. "Introduction Dalit Literature, Past present and Future." *Poisoned Bread*, edited by Arjun Dangale, Orient Blackswan, 2018.

iii) Agrawal, Dr. Beena. "Dalit Feminism.-A Quest to Redefine the 'Self' and 'Identity' of women." *Dalit Literature contents, Trends and Concerns*, edited by Harbir Singh Randhwa, Sarup Book Publishers, 2019.

iv) Trivedi, Dr. Tanuja. *Contemprorary Dalit Literature*. JnanadaPrakashan (P&D), 2011.

v) Limbale, Sharan Kumar. *Towards an Aesthetic of Dalit Literature*. Orient Blackswan, 2018.

vi) K. Satyanarayan& Susie Tharu. "Dalit writing : An Introduction". *The Exercise of Freedom*, edited by K. Satyanarayan& Susie Tharu, Navayan Publishing, 2013.

Scanned with ACE Scanner

तुमच्या Ph.D. प्रबंधाचे पुस्तकात रूपांतर करून मिळेल, व ते जगभर पोहोचेल...

More Details – 9595560278,

THESIS
DISSERTATION
PROJECT
CONVERT
INTO
BOOK

SJIFactor

Scientific Journal Impact Factor

CERTIFICATE OF INDEXING (SJIF 2020)

This certificate is awarded to

Bahujan Aadhar
(ISSN: 2278-9308)

The Journal has been positively evaluated in the SJIF Journals Master List evaluation process
SJIF 2020 = 7.675

SJIF (A division of InnoSpace)

SJIFactor Project Manager
International Advisory Services
INNOSPACE INTERNATIONAL

SJIFactor Project

Aadhar PUBLICATIONS
For Details www.aadharsocial.com
Price:Rs.500/
New Hanuman Nagar, In Front Of
Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College, Amravati (M.S) India Pin- 444604
, Mob-- 9595560278, Emial: aadharpublication@gmail.com

Scanned with ACE Scanner

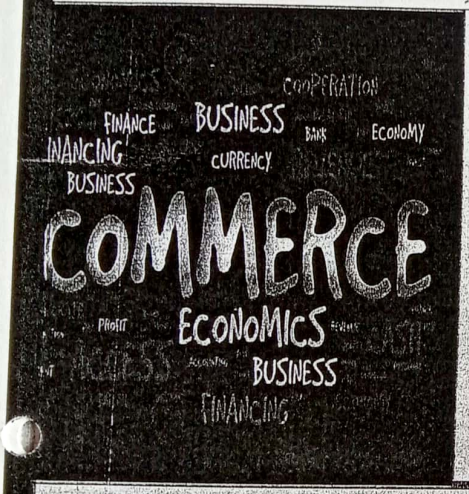
Impact Factor-7.675 (SJIF)

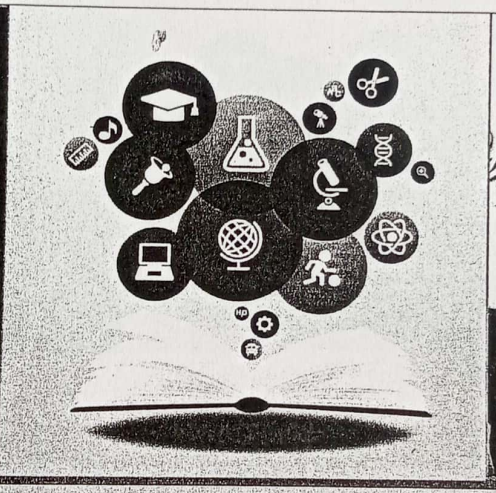
ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

February-2020

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Aadhar Publications

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Impact Factor – 7.675 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Multidisciplinary International Research Journal

Peer-Reviewed Indexed

February - 2020

SPECIAL ISSUE - CCVII

Social Sciences,Commerce, Education, Language & Law

Dr. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.Dinesh W.Nichit
Editor :
Principal
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.

Dr.Sanjay J. Kothari
Executive Editor :
Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Aadhar INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

Editorial Board

Chief Editor -
Prof.Virag S.Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &,
Development Training Institute, Amravati. **[M.S.] INDIA**

Executive-Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, **Walgaon.Dist. Amravati.**
- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- **Prof.Dr. Shabab Rizvi** ,Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- **Dr. Jiro Akita** - Professor Of Economics Tohoku University. Japan
- **Dr.Usha Sinha** , Principal ,G.D.M. Mahavidyalay,Patna Magadh University.Bodhgay Bihar

Review Committee -

- **Dr. D. R. Panzade,** Assistant Pro., Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. **Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Asstt. Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responcible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

Published by -
Prof.Virag Gawande Aadhar Publication Amravati 444604
Email : aadharpublication@gmail.com **Website :** www.aadharsocial.com **Mobile :** 9595560278

CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे विदर्भातील सामाजिक व सांस्कृतीक क्षेत्रातील योगदान — डॉ. राहुल मधुकर रोडे	1
2	ग्राहक — प्रा. डॉ. कु. ताई बा. उके	5
3	महाकवी श्री गुलाबराव महाराजांच्या कवितेतील करुणरस — डॉ सौ अलका सं ईंदापवार	9
4	डिजिटल फॉर्टेस - डॅन. ब्राऊन, उद्याच्या संगणक युगात एक विस्मयकारी सफर — प्रा. डॉ. आर. बी. साखरकर	15
5	स्त्री व पुरूषांचे सशक्तीकरणामध्ये एक आव्हाने — प्रा.डॉ. किर्ती आ. वर्मा	18
6	आदिवासींच्या प्रमुख समस्या - एक दृष्टिक्षेप — प्रा.डॉ. डी. एस. नामूर्ते	23
7	जर्मनीतील नाझी सत्तेचा उदय एक ऐतिहासिक विश्लेषण — प्रा. डॉ. कैलास जुलालसिंग गायकवाड	27
8	समकालीन दलित कहानियों में सामाजिक चेतना — डॉ.अनिल अ. पाखरे	31
9	हिन्दी के प्रतिनिधि समाजवादी उपन्यास और उपन्यासकार — डॉ.सरिता तिवारी	35
10	पंचायतराज व्यवस्था आणि महीला विकास — विणा एस. काकडे	41
11	विज्ञापन में चित्रात्मकता और चित्रमय आवाहन का अध्ययन — डॉ. आशिष गंगाधर उजवणे	45
12	मेळघाटमधील आदिवासींसाठी आदिवासी विकास विभागामार्फत राबविण्यात येणा—या योजना — डॉ. अनिल गंगाधर पितळे	50
13	सामाजिक चळवळ आणि सुधारणा — प्रा. डॉ. रावसाहेब शंकर ठोके	54
14	महात्मा गांधींचे दक्षिण अफ्रीकेतील झुलू आंदोलनातील योगदान — प्रा.डॉ. एन.बी. पोहकर	60
15	ग्रामीण व शहरी भागातील विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य एक तुलनात्मक अभ्यास — विनोद सुरज वाघमारे /डॉ. अमोल मांडेकर	63
16	माहितीचे संग्रहालय : ग्रंथालय — डॉ. प्रतिभा लक्ष्मण वराडे	68
17	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज शैक्षणिक विचार — डॉ.मीनाक्षी नंदकुमार मोरे	71
18	भारतीय निवडणूक प्रक्रियेतील होऊघातलेला बदल — एक देश एक निवडणूक — प्रा.डॉ. वैशाली शांताराम बागुल	75
19	अरूणा सबाने ह्यांच्या कादंबऱ्यातील स्त्रीवादी जीवण जाणिवा — डॉ. अशोक भक्ते	80
20	कोलाम समाजातील लोकांमधील पूर्वग्रहाचा त्यांच्या सामाजिक विकासावर होणारा परिणाम — सहा.प्रा. डॉ.तक्षशिला मोटघरे	85

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

21	फेसबुकच्या वापराचा विद्यार्थ्यांवर होणारा परिणाम सा.प्रा.एम.बी.रेवतकर	90
22	'मध्यवयातील व्यावसायिक आणि वैवाहिक धोके प्रा. डॉ. सुवर्णा तायडे — अंभोरे	95
23	पर्यावरण असमतोल एक समस्या : कारणे आणि उपाययोजना प्रा. एम. पी. चोपडे	101
24	भारतातील दारिद्र्याची समस्या प्रा.डॉ. जे.व्ही. गायकवाड	105
25	प्राचीन मराठवाडयातील राजकीय स्थित्यंतरे प्रा. डॉ. कृष्णा मालकर	109
26	वेध सोनेरी काळाचा या मालिकेत - ग.त्र्यं. माडखोलकर यांचं साहित्यविष्व डॉ. शुभांगी लुंगे	113
27	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील महात्मा गांधीजींचे योगदान प्रा.झरेकर आर.एस.	116
28	इतिहासातील महानायिका—महाराणी येसूबाई डॉ. माया वानखडे	120
29	ग्रामीण विकासात सेवाभावी संस्थाची भूमिका प्रा. राजू बुरीले	125
30	भारतीय अर्थव्यवस्था आणि कलम ३७० डॉ. केशव गुल्हाने	129
31	सोशल मीडिया के फायदे और नुकसान रेणू एम.साहू	133
32	महाराष्ट्रातील विद्यापीठाच्या क्रीडा उपक्रम व आयोजनामध्ये महिलांच्या स्थानाचे अध्ययन प्रा. रूपाली अ. टोणे /डॉ. व्ही. ए. वैद्य	136
33	मानवेंद्रनाथ रॉय यांच्या मार्क्सवादी विचारांची चिकित्सा आकाश शेषराव बांगर	142
34	वसिष्ठसंहितानुसार यमविमर्श' प्रा. अ. रा. पवार	146
35	बालकांचा लठ्ठपणा - गंभीर समस्या प्रा. मोनाली वि. इंगळे	150
36	महीलासशक्तीकरण प्रा. डॉ. नंदा भाऊराव इंगळे	154
37	नव्वदोत्तरी स्त्रीवादी मराठी कादंबरी प्रा.सतिश एस.कर्णासे	156
38	संरक्षित खाद्यान्न : आधुनिक जीवनपध्दतीतील '' आनंदाचा ठेवा '' प्रा.सौ.सुषमा सु. जाजु	160
39	डॉ. रामकुमार वर्मा के ऐतिहासिक नाटकों में कल्पना और इतिहास डॉ. तीर्थराज राय	164
40	साहित्यातील समाज जीवनांचे प्रतिबिंब प्रा. रामचंद्र रतन माळीच	167
41	Impact Of Fdi On Indian Higher Education Sector- An Overview Dr. P.Y.Nimbalkar	172
42	The Idea about the 'Nation' – from Women's Perspective in the Indian National Movement. Dr. Sanjyot Apte	174
43	Contribution of Hon. Yashwantrao Chavan in Socio- economical	179

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

B.Aadhar *International Multidisciplinary Research Journal*
Impact Factor - ((SJIF) –7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
February 2020

सुत्तपिटक या ग्रंथातील मज्झिमनिकायमधील भगवान बुद्धाचे जीवन चरित्र

प्रा .डॉ .रजनी भीमराव गेडाम (सोनुले)
पाली विभाग प्रमुख
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती

प्राचीन काळापासून आधुनिक काळापर्यंत, प्राचीन भारतीय भाषापासून आधुनिक भारतीय भाषापर्यंत, भारतामध्ये व भारताबाहेरील देशामध्ये सुद्धा भगवान बुद्धाच्या जीवनावर फार मोठ्या प्रमाणात साहित्य लिहिल्या गेलेले आहे. भगवान बुद्धाच्या जीवनावर काव्यही लिहिल्या गेलेले आहे व महाकाव्य सुद्धा लिहिल्या गेलेले आहे. त्याचप्रमाणे गद्यशैलीमध्ये सुद्धा भगवान बुद्धाच्या जीवनावर अनेक ग्रंथांची रचना भारतीय व जगातील विविध भाषामध्ये करण्यात आलेली आहे. पाली त्रिपिटकामध्ये सुद्धा अशाप्रकारे काव्य, गाथांमध्ये सुत्त आढळून येतात. सुत्तनिपातामध्ये रतनसुत्त आहे, शिवाय अनेक सुत्त आहेत ज्यात भगवान बुद्धाचे जीवन, कार्य आलेले आहे व त्यांच्या गुणांची प्रशंसा आलेली आहे. सुत्तपिटकाच्याच बुद्धवंसपालीमध्ये सुद्धा भगवान बुद्धाचे गाथास्वरूपामध्ये थोडक्यात जीवन चरित्र आलेले आहे. बुद्धवंस हा पाली ग्रंथ पूर्णपणे काव्यमय शैलीमध्ये लिहिल्या गेलेला आहे या ग्रंथामध्ये सिद्धार्थ गौतम बुद्धा बरोबरच इतर अठ्ठावीस बुद्धांचे अर्थात सिद्धार्थ गौतम बुद्धापूर्वी होऊन गेलेल्या बुद्धांचे काव्यमय चरित्र आहेत. या बुद्धवंसपालीमध्ये सिद्धार्थ गौतम नावाच्या ऐतिहासिक बुद्धाचेही जीवन वर्णन करण्यात आलेले आहे व त्यांच्या आधीच्या काल्पनिक बुद्धांचे जीवनचरित्र वर्णन करण्यात आलेले आहे. म्हणजेच बुद्धवंसपाली या ग्रंथाला भगवान बुद्धाच्या जीवनावरील पालीमधील पहिले काव्यग्रंथ म्हणता येईल.

भगवान बुद्धाच्या जीवन व कार्याने प्राचीन काळापासून तर आधुनिक काळापर्यंत भारतातील व जगातील असंख्य बुद्धीजीवींना तत्त्वचिंतकांना, लेखकांना साहित्यकारांना आपल्याकडे आकर्षित केलेले आहे तसेच कविंना सुद्धा आकर्षित केलेले आहे. पाली त्रिपिटक साहित्य व पाली अट्ठकथा साहित्य हे जसे गद्य स्वरूपात आहे त्याचप्रमाणे पद्यस्वरूपातही आहे असेही नाही तर ते गद्य व पद्य अशा मिश्रित स्वरूपामध्ये आहे. पाली त्रिपिटक साहित्याच्या अवलोकनावरून व अध्ययनावरून आपण असे म्हणू शकतो की, भगवान बुद्ध हे अतिशय प्रतिभा संपन्न कवी सुद्धा होते. परंतु जगातील कोणीही व्यक्ति भगवान बुद्धाच्या व्यक्तिमत्त्वाचे वर्णन कवी म्हणून करीत नाही व तशा प्रकारे भगवान बुद्धाचे महत्त्व वर्णन करणे सुद्धा योग्य नाही. कारण कवि व भगवान बुद्धाच्या व्यक्तिमत्त्वामध्ये मूलभुत स्वरूपाचे अंतर आहे. सामान्यपणे कवी हा लोकांचे, श्रोत्यांचे मनोरंजन करणारा असतो. परंतु भगवान बुद्ध हे व्यक्तिमत्त्व लोकांचे मनोरंजन करण्याकरिता नाही तर ते लोकांना, संपूर्ण मानवजातीला सन्मार्ग व सद्धम्माचा उपदेश देणारे आहेत.

प्राचीन काळापासूनच तथागत बुद्धाचे जीवन हे लोकांच्या आकर्षणाचा, आस्थेचा व श्रद्धेचा विषय राहिलेला आहे. म्हणूनच त्यांच्या जीवनावर प्राचीन काळापासून वर्तमान काळापर्यंत व भारताशिवाय विदेशामध्ये सुद्धा फार मोठ्या प्रमाणात साहित्य रचना झालेली आहे आणि ही प्रक्रिया असंख्य वर्षे मानव समाजात राहिली हे कुणालाही अमान्य करता येत नाही. प्राचीन काळापासून आतापर्यंत व भारतात आणि भारताच्या बाहेर बुद्धाच्या जीवन चरित्रावर जेवढ्या साहित्याची रचना झालेली आहे त्या सर्वांचा येथे उल्लेख करणे सुद्धा शक्य नाही. तरी सुद्धा भदंताचार्य बुध्दघोस द्वारा लिखित निदानकथा (जातक अट्ठकथायमागता) अतिशय महत्त्वाची आहे. हा पाली ग्रंथ गद्य-पद्य अशा दोन्ही शैलीमध्ये लिहिण्यात आलेला आहे. या ग्रंथाचा रचनाकाळ सामान्यपणे इसवी सनाचे चौथे - पाचवे शतक मानण्यात येते. हा ग्रंथ पाली भाषेमध्ये लिहिल्या गेलेला आहे. पाली प्रमाणेच बौद्धसंस्कृतमध्ये सुद्धा भगवान बुद्धाच्या जीवनावर साहित्य रचना करण्यात आलेली आहे. बौद्ध संस्कृतमध्ये महावस्तु नावाचा अतिशय महत्वाचा ग्रंथ आहे. त्याचप्रमाणे बौद्ध संस्कृतमध्ये ललितविस्तार, सद्धर्मपुण्डरिक सूत्र आहे. हे दोन्ही ग्रंथ काव्य शैलीमध्ये आहेत व भगवान बुद्धाच्या जीवन चरित्रावर लिहिण्यात आलेले आहेत. महायानी बौद्ध परंपरेमध्ये ललितविस्तार व सद्धर्मपुण्डरिकसूत्र या ग्रंथांना अतिशय महत्त्वाचे स्थान आहे.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

भगवान बुद्धाच्या जीवनावरील आणखी एक महत्त्वाचा काव्यग्रंथ म्हणजे आचार्य अश्वघोष द्वारा लिहित बुद्धचरित्र होय. त्याचप्रमाणे महायानी बौद्ध परंपरेमधील महाभिनिष्क्रमणसूत्र हा ग्रंथ सुद्धा अतिशय महत्त्वाचा आहे. त्याचप्रमाणे नंतरच्या काळामध्ये भगवान बुद्धाच्या जीवनावर लिहिलेल्या संक्षिप्त जीवनचरित्रामध्ये जिनालंकार व जिनचरित्र हे पाली ग्रंथ सुद्धा अतिशय महत्त्वाचे मानल्या गेलेले आहेत. हे दोन्ही ग्रंथ आज नागरी लिपिमध्ये प्रकाशित झालेले आहे. हे दोन्ही पाली काव्य ग्रंथ पाली त्रिपिटकामध्ये आलेल्या भगवान बुद्धासंबंधीच्या माहितीवरती आधारलेले आहेत.[३] इसवी सनाच्या पंधराव्या शतकामध्ये सीलोनमध्ये सिंहली भाषेमध्ये पद्यशैलीमध्ये वीदागम मेत्तेय महाथेरो यांनी बुद्धगुणालंकार नावाचा ग्रंथ लिहिलेला होता. या ग्रंथाचे हिंदी भाषांतर डॉ. भदंत आनंद कौसल्यायन यांनी केले होते व हा ग्रंथ सन १९६० मध्ये प्रकाशित झाला. या ग्रंथामध्ये सुद्धा भगवान बुद्धाच्या जीवनासंबंधी बरीचशी माहिती आलेली आहे. अशाप्रकारे भगवान बुद्धाच्या जीवन चरित्राविषयी अनेक ग्रंथांचा उल्लेख करता येईल. आज आधुनिक भारतीय भाषामध्ये व प्रामुख्याने मराठी, हिंदी इत्यादी भाषामध्ये भगवान बुद्धाच्या जीवन चरित्रासंबंधी असंख्य पुस्तके आहे. परंतु भगवान बुद्धाच्या जीवनचरित्राचे जे मूख्य साहित्य साधन उपलब्ध आहे त्या पाली त्रिपिटकामध्ये भगवान बुद्धाच्या जीवनासंबधी जी माहिती उपलब्ध आहे तिचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे व हाच या प्रकरणाचा मुख्य विषय आहे.

बुध्दाचे व्यक्तिमत्त्व :

मज्झिमनिकायमधील अनेक सुत्तामध्ये भगवान बुद्धाच्या व्यक्तिमत्वाचे वर्णन आलेले आहे. परंतु ते वर्णन विस्ताराने आलेले नसून थोडक्यात आलेले आहे. मज्झिमनिकाय हा ग्रंथ भगवान बुद्धाच्या उपदेशांचा संग्रह आहे, जीवनचरित्र सांगणारा ग्रंथ नाही. तरी परंतु या ग्रंथामध्ये भगवान बुद्धासंबंधी जी माहिती आलेली आहे ती ऐतिहासिक माहिती आहे. मज्झिमनिकायच्या सल्लेखसुत्तामध्ये भगवान बुद्धासंबंधी अशी माहिती आलेली आहे की, एकदा भगवान बुद्ध महान भिक्खू संघासह कोसल देशामध्ये चारिका करीत जेथे कोसलांचे साला नावाचे गाव होते, तेथे गेले. साला निवासी ब्राह्मण गहपतिंनी म्हणजेच गृहस्थ (धनी- व्यापारी) ब्राह्मणांनी भगवान बुद्धाविषयी असे ऐकलेले होते -

"समणो खलु, भो गौतमो सक्यपुत्तो सक्यकुला पब्बजितो कोसलेसु चारिकं चायानो महता भिक्खुसंघेन सद्धिं सालं अनुप्पत्तो । तं खो पन भगवन्तं गौतमं एवं कल्याणो कित्तिसद्दो अब्भुग्गलो" "इतिपि सो भगवा अरहं, सम्मासम्बुद्धो, विज्जाचरणसम्पन्नो, सुगतो लोकविदू, अनुत्तरो, पुरिसदम्मसारथि, सत्था देवमनुस्सानं, बुद्धो भगवति। तो इमं लोकं सदेवकं समारंक सब्रह्मकं सस्समणब्राह्मणि पजं सदेवमनुस्सं सयं अभिञ्ञा सच्छिकत्वा पवेदेति । सो धम्मं देसेति आदिकल्याणं मज्झं कल्याणं परियोसानकल्याणं सात्थं सव्यञ्जनं, केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं पकासेति । साधु खो पन तत्थारूपानं अरहतं दस्सनं होती ति"[१९६]

अर्थात शाक्य कुलपुत्र, शाक्यकुलातून प्रव्रजित हा श्रमण गौतम कोसलांच्या प्रदेशामध्ये चारिका करीत महान भिक्खू संघासोबत शालवनामध्ये पोहचलेत. त्या भगवान गौतमाचा अशा प्रकारची कल्याणकारी प्रसिद्धी आहे की, तो भगवान अरहंत, सम्यकसंम्बुद्ध, विद्या व आचरणाने संपन्न, सुगत, जगाला जाणणारा, अनुत्तर, पुरूषांचे दमन करून सारथ्य करणारा, देव व मनुष्याचा शास्ता, भगवान बुद्ध आहे. तो ह्या जगाला, देवतासह भारासह, श्रमण व ब्राह्मणासह, देव व मनुष्यासह संपूर्ण प्रजेला स्वतः जाणून, अनुभव करून प्रगट करतो, प्रकाशित करतो. तो अशा धम्माचा उपदेश करतो जो अर्थासह, व्यंजनासह प्रारंभी कल्याणकारक आहे, मध्यकल्याणकारक आहे, शेवटीही कल्याणकारक आहे, त्याचप्रमाणे अत्यंत परिपूर्ण परिशुद्ध अनासक्त जीवनाला प्रकाशित करतो. हे अतिशय उत्तम आहे की तेथे प्रत्यक्ष अरहंताचे दर्शन होतात. अशा प्रकारे भगवान बुद्धाच्या व्यक्तिमत्त्वाचे वर्णन आलेले आहे. अशा प्रकारचे तथागताच्या व्यक्तिमत्वाचे वर्णन मज्झिमनिकायच्या वत्थसुत्त, सल्लेखसुत्त, अपण्णकसुत्त, सन्दकसुत्त, ब्रह्मायुसुत्त, चंकिसुत्त इत्यादी सुत्तामध्ये आलेले आहे. वरील सुत्तामध्ये सिद्धार्थ गौतमासंबंधीची अतिशय महत्त्वाची म्हणजे ते शाक्यपुत्र आहे. शाक्य कुळात जन्मलेले आहेत ही माहिती अतिशय महत्त्वाची आहे. येथे भगवान बुद्धाचे लौकिक रूप, मानवीय रूप वर्णन करण्यात आलेले आहे. याशिवाय मज्झिमनिकायमधील अनेक सुत्तामध्ये भगवान बुद्धाचे मानवीय रूप व्यक्त झालेले आहे.

बुद्ध जीवन कथा :

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

मज्झिमनिकायमधील काही सुत्तामध्ये वेगवेगळ्या प्रकारच्या व काही काल्पनिक जीवन कथा सुद्धा आलेल्या आहेत. साहित्यामध्ये वास्तवापेक्षा ऐतिहासिकतेपेक्षा व मानवीयपेक्षा काल्पनिकतेचा भाग अधिक असतो. अभ्यासकांना व प्रामुख्याने सामान्य अभ्यासकांना काल्पनिक कथेचा भाग फार आवडतो हे सर्वांना माहिती आहे. पाली त्रिपिटकामध्ये व मज्झिमनिकायमध्ये सुद्धा भगवान बुद्धाचे महत्व, श्रेष्ठत्व, महानत्त्व वर्णन करण्याकरिता भगवान बुद्धाच्या जीवनाच्या काही कथा सांगितल्या गेलेल्या आहेत. पाली साहित्यांचे हे वैशिष्ट्य आहे की जेव्हा जेव्हा वेगवेगळ्या ब्राह्मण लोकांनी, ब्राह्मण आचार्यांनी, प्राचार्यांनी भगवान बुद्धाचे महानपण नाकारले तेव्हा तेव्हा त्यांना त्यांच्याच भाषेत उत्तर देण्याकरिता बुद्ध कथा रचल्या गेलेल्या आहेत. भेदवादी परंपरेमध्ये पाली त्रिपिटकातील बुद्ध कथांना ऐतिहासिक महत्त्व देण्यात आलेले नाही. परंतु त्यांचा साहित्यिक आनंद मात्र घेण्यात आलेला आहे.

संगारव सुत्तामध्ये एक अतिशय महत्त्वाची बुद्ध कथा आलेली आहे. प्रसंग अशा प्रकारचा आहे की, एकदा भगवान बुद्ध महान भिक्खू संघासोबत कोसल (जनपद) मध्ये चारिका करीत होते. त्यावेळी मंडलकप्पमध्ये धानंजानी नावाची ब्राह्मणी रहात होती व ती बुद्ध, धम्म आणि संघासोबत अतिशय श्रद्धावान होती. धानंजानी ब्राह्मणीने अडखडत तीनदा उदान म्हटले[१९७]

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स|

त्यावेळी मंडलकप्पमध्ये संगारव नामक मानवक (ब्राह्मण तरूण) रहात होता. तो तिन्ही वेदांमध्ये पारंगत होता. त्याने धानंजानी ब्राह्मणीचा भगवान बुद्धाची प्रशंसा करताना ऐकले व तो म्हणाला की, ही धानंजानी ब्राह्मणी अमंगला आहे, ती विनाशकारी आहे, ती ब्राह्मणामध्ये राहुन त्या मुण्डक श्रमणाची प्रशंसा करीत आहे. बुद्धाप्रती ब्राह्मणांची ही सामान्य मानसिकता होती. मज्झिमनिकायमध्ये असे अनेक सुत्त आहेत ज्यात ब्राह्मणांनी सहजासहजी भगवान बुद्धाचे महानपण मान्य केलेले नाही. संगारव सुत्तामध्ये भगवान बुद्धाने संगारव माणवाला म्हटले-

हे भारद्वाज ! मी दृष्टधर्म, अभिज्ञा, व्यवसान, पारमिता प्राप्त करून आदिब्रह्मचर्येचा दावा करणाऱ्यामध्ये फरक करतो. काही-काही श्रमण-ब्राह्मण आनुश्रावक आहेत, ते श्रृतीद्वारे दृष्टधर्म ... पारमिता प्राप्त करून आदिब्रह्मचर्येचा दावा करतात. त्यात काही तीन्ही वेदांचे अनुयायी ब्राह्मण आहेत परंतु हे भारद्वाज जे श्रमण ब्राह्मण आधी न ऐकल्या गेलेले. आदिब्राह्मणचर्येचा दावा करतात. त्यातील मी एक आहे. हे भारद्वाज ! बोधी प्राप्तीच्या आधी बुद्ध न होता बोधिसत्व असतांना, मला असे वाटले की, गृहस्थजीवन अतिशय गुंतागुतीचे व विकारयुक्त आहे. प्रव्रजा मोकळे मैदान आहे. ह्या नितांत, अत्यंत परीपूर्ण, अत्यंत परिशुद्ध, उज्वल जीवनाचे पालन घरी राहून करणे शक्य नाही. तेव्हा मी डोके, दाढी, मिशा कापून कासाय चीवर परिधान करून घराचा त्याग करून प्रव्रजीत कां होऊ नये ? म्हणून मी तरूण अवस्थेत, काळे केस असलेला, सुंदर तारूण्य असलेला, तारूण्याला प्राप्त, आई-वडिलांना रडत असतांना घराचा त्याग करून प्रव्रजित झालो. अशाप्रकारे प्रव्रजित होऊन कुशलांचा सशोधक होऊन, अनुत्तर शांतीपदाचा शोध घेत जेथे आलारकालाम होते तेथे गेलो... जेथे उद्दक रामपृत्त होता तेथे गेलो.. तेथे उदास होऊन निघून गेलो. तेव्हा उत्तम काय आहे याचा शोध घेत, सर्वोत्तम शांतीपदाला शोधीत मगधमध्ये चारिका करीत उरूवेला सेनानी निगमामध्ये गेलो. तेथे ध्यान करू लागलो. कारण ती जागा अतिशय रमणीय होती. अशाप्रकारे भगवान बुद्धाने आपल्याविषयी बरीचशी ऐतिहासिक माहिती संगारव मानवाला सांगितलेली आहे.

मज्झिमनिकायच्या बोधिराजकुमारसुत्तामध्ये ही अशाच प्रकारे भगवान बुद्धाने बोधिराजकुमारला आपली जीवनकथा सांगितलेली आहे.

बोधिराजकुमार सुत्तामध्ये जी बुद्ध जीवनी अर्थात बुद्धकथा आलेली आहे ती त्यांच्या गृहत्यागापासून तर बुद्धत्व प्राप्तीपर्यंत आहे. त्याचप्रमाणे पासरासिकसुत्तामध्ये सुद्धा भगवान बुद्धाची जीवनकथा आलेली आहे. ही बुद्धकथा सुद्धा भगवान बुद्धाच्या गृहत्यागापासून तर बुद्धतत्वाच्या प्राप्ती पर्यंतची कथा आलेली आहे. अशाप्रकारे मज्झिमनिकायमध्ये प्रामुख्याने महासीहनादसुत्त, पासरासियसुत्त, बोधिराजकुमारसुत्त, संगारवसुत्त, इत्यादीमध्ये आलेली बुद्ध कथा सिद्धार्थ गौतमाच्या गृहत्यागापासून तर बुद्धत्व प्राप्तीपर्यंत आहे. बुद्धकथा ही जवळजवळ सारखीच आहे. मज्झिमनिकायमधील अच्छरियधम्मसुत्तामध्ये भगवान बुद्धाच्या उत्पन्न होण्यासंबंधी अर्थात जन्म घेण्यासंबंधी कथा आलेली आहे.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Amravati

अच्छरियधम्मसुत्तामधील बुद्धाच्या उत्पन्न होण्यासंबंधीची कथा काल्पनीक आणि अलौकिक अशी आहे. ही कथा केवळ बुद्धाचे महत्त्व वर्णन करणारी आहे. परंतु या सुत्तामध्ये बुद्ध उत्पन्न होण्यासंबंधी हा ऐतिहासिक व मानवीय भाग अपवादात्मक आहे.

महासिंहनाद सुत्तामध्ये सिद्धार्थ गौतमाची जी जीवन कथा आलेली आहे ती कथा सुनक्खत्त लिच्छवीपूत्राने बुद्धाच्या धम्माचा त्याग करेल असे भाष्य केले. श्रमण गौतमाकडे आर्य ज्ञान तत्त्वज्ञानाची उच्चत्तमता नाही, दिव्य शक्ति नाही, असे तो म्हणू लागला. ही गोष्ट आयु. सारिपुत्ताला कळली. तो भगवान बुद्धाकडे गेला व त्याने भगवान बुद्धाला सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र अपप्रचार करीत असल्यासंबंधी सांगितले. तेव्हा भगवान बुद्धाने सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्राला मोघ पुरूष म्हटले व व्यर्थ व्यक्ति म्हटले त्यावेळी तथागताने दहा-बळ (सामर्थ्य) आहेत. तथागत धम्मचक्राचे प्रवर्तन करतो. तथागत तर्काने प्राप्त धम्माचा उपदेश करतो. तथागत गुणसंपन्न आहे. अशाप्रकारे या सुत्तामध्ये तथागताने आपल्या योग्यतेविषयी, सामर्थ्याविषयी सारिपुत्ताला सविस्तरपणे सांगितलेले आहे.[२००] एकप्रकारे तथागताने बुद्धत्व प्राप्तीनंतरच्या जीवनातील सामर्थ्यांचे वर्णन करून सांगितलेले आहे. या सुत्तामध्ये एक प्रकारे फार मोठ्या प्रमाणात बुद्ध आपला विश्वास व्यक्त करतांना आढळून येतात.

पासरासिसुत्तामध्ये भगवान बुद्धाने आपल्या जीवनासंबंधी व प्रामुख्याने बुद्धत्व प्राप्तीच्या आधीच्या जीवनाची माहिती आलेली आहे. एकदा भगवान बुद्ध आयु. आनंदासोबत श्रावस्थी शेजारी असलेल्या रम्यक ब्राह्मणाच्या आश्रमामध्ये गेले. तेथे भगवान बुद्धाने भिक्खूंना उपदेश दिला. ते म्हणाले की, भिक्खूओं, मी सुद्धा ज्ञान-प्राप्तीच्या आधी, बुद्धत्व प्राप्त करण्यापूर्वी बोधिसत्व असतांना स्वतः उत्पन्न होण्याच्या स्वभावाला जाणून घेऊन उत्पन्न होण्याचा प्रयत्न करीत होतो. तेव्हा मी भिक्खूंनो, दुसऱ्या वेळी तरूण, अतिशय काळे केस असलेला, सुंदर तारूण्य प्राप्त.. अनुच्छुक आई-वडिलांना रडतांना सोडून... प्रव्रजित झालो... अशा प्रकारची कथा या सुत्तामध्ये आलेली आहे. म्हणजेच ही बुद्धकथा भगवान बुद्धाच्या गृहत्यागापासून तर बुद्धत्त्व प्राप्ती पर्यंतचीच आहे. शिवाय स्वतः भगवान बुद्धाने भिक्खूंना सांगितलेली होती, असे या सुत्तात म्हटलेले आहे.[२०१] या कथेमध्ये पंचवर्गीय भिक्खूंचा उल्लेख आलेला आहे, त्याचप्रमाणे इसिपतन मिगदायचाही उल्लेख आलेला आहे. या सुत्तामध्ये भगवान बुद्धाच्या गृहत्यागाच्या कारणांची कुठेही चर्चा आल्यांचे आढळून येत नाही. या सुत्तामध्ये भगवान बुद्ध केवळ ऐवढेच म्हणतात की, मी तरूण होतो. अत्यंत काळे केस असलेला होतो, सुंदर होतो, भर तारूण्यात होतो, आणि आई-वडिलांना रडत सोडून मी प्रव्रज्याग्रहण लोकांना व भिक्खूंना सुद्धा हेच सांगितलेले आहे. मज्झिमनिकायमध्ये कुठेही भगवान बुद्धाच्या गृहत्यागापूर्वीचे जीवनाचे वर्णन आढळून येत नाही. परंतु मज्झिमनिकायमध्ये त्यांच्या कुळाचा उल्लेख आहे, वंशाचा उल्लेख आहे व त्यांच्या मावशीच्या नावाचाही उल्लेख आलेला आहे.

बोधिराजकुमार सुत्तामध्येही भगवान बुद्धाने बोधिराजकुमारला आपल्या जीवन कथेसंबंधी हेच सांगितलेले आहे की, बोधिराजकुमार बोधीप्राप्तीच्या आधी, बुद्धत्त्व प्राप्त केलेले नसतांना व बोधीसत्त्व असतांना मला सुद्धा असेच वाटत होते की, सुखामध्ये सुख प्राप्त होत नाही, तर दुःखामध्ये सुख प्राप्त होत असते. म्हणून मी त्यावेळी तरूण असतांना काळे केस असलेला, सुंदर तारूण्य असलेला, वय प्राप्त असलेला, आई-वडिलांना रडत ठेवून, घराचा त्याग करून प्रव्रजित झालो. अशाप्रकारे प्रव्रजित होऊन जेथे आलारकालाम होता तेथे गेलो. नंतर सर्वोत्तम शांतीचा शोध घेत जेथे उदकरामपुत्त होता तेथे गेलो. त्यांच्या शिकवणुकीने उदास होऊन निघून गेलो. नंतर काय उत्तम आहे याचा शोध घेत सर्वोत्तम, श्रेष्ठ शांतीपदाचा शोध घेत मगधमध्ये अनुक्रमे चारिका करीत, जेथे उरूवेल सेनानी-निगम होते, तेथे गेलो. तेथे मी रमणीय भूमी-भाग, सुंदर-वनखंड, वाहणारी नदी, शेत, सप्रतिष्ठित, चारही बाजूला रमणीय गाव पाहिले... तेथेच बसलो. मला त्यावेळी अदभूत व पूर्वी न ऐकलेल्या तीन उपमांचे भान झाले.

हे राजकुमार ज्याप्रमाणे ओले लाकुड पाण्यामध्ये ठेवले व एखादा पुरूष अग्नि तयार करीत, उष्णता उत्पन्न करीत अशा भावनेने उत्तरारणी घेऊन आला आणि त्या पुरूषाने ओल्या व पाण्यात भिजलेल्या लाकडाला घासून अग्नि तयार करण्याचा प्रयत्न केला तर त्यापासून अग्नि (विस्तव) उत्पन्न होईल काय ? कारण ते लाकूड ओले आहे व ते पाण्यामध्येही टाकलेले आहे.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

त्याचप्रमाणे व्यक्तिद्वारे कामवासनांनी युक्त होऊन विचरण करतो, जी त्याची कामवासनामध्ये आसक्ती आहे, इच्छा आहे, मोह आहे व कामवासना आतून नष्ट झालेल्या नाहीत तर तो प्रयत्न करून सुद्धा तो व्यक्ति भयंकर दुःख, वेदना सहन करीत आहे. आणि तो व्यक्ति ज्ञान-दर्शन व अनुत्तर संबोधीला प्राप्त करण्यास अयोग्य आहे. मला ह्या पहिल्या अद्‌भूत व पूर्वी न ऐकलेल्या उपमाचे भान झाले.

हे राजकुमार ! मला दुसऱ्या अद्‌भूत व पूर्वी व ऐकलेल्या उपमाचे भान झाले. ज्याप्रमाणे ओले लाकूड पाण्याशेजारी वाळल्या जागेवर फेकले असावे आणि एखाद्या व्यक्तिने उत्तरारणी घेऊन यावे व म्हणाव की अग्नि उत्पन्न करणार, उष्णता उत्पन्न करणार, तर तो व्यक्ति अग्नि उत्पन्न करणार काय, उष्णता निर्माण करणार काय ?

भन्ते ! तो अग्नि उत्पन्न करणार नाही. कारण ते लाकुड ओले आहे व पाण्याच्या शेजारी वाळल्या जागेवर फेकलेले आहे. तो व्यक्ति केवळ थकून जाईल.

त्याचप्रमाणे हे राजकुमार ! जो व्यक्ति (समण किंवा ब्राह्मण) कायेद्वारा वासनामध्ये लिप्त आहे, तो व्यक्ति ज्ञान-दर्शन व अनुत्तर संबोधिला प्राप्त करण्यास अयोग्य आहे.

हे राजकुमार ! नंतर मला तिसऱ्या अद्‌भूत व पूर्वी न ऐकलेल्या उपमाचे भान झाले. वाळलेले लाकुड पाण्यापासून दूर वाळलेल्या जागेवर फेकल्या गेले व एखाद्या पुरूषाने उत्तरारणी घेऊन यावे व म्हणावे की अग्नि उत्पन्न करील, उष्णता निर्माण करील, तर तो त्या वाळलेल्या पाण्यापासून दूर फेकलेल्या लाकडाला उत्तरारणीने घासून अग्नि उत्पन्न करील म्हटले तर अग्नि उत्पन्न करील काय ?

होय निश्चितच करेल.

का ?

भन्ते ! ते वाळलेले लाकूड आहे व पाण्यापासून दूर वाळल्या जागेवर फेकलेले आहे.

त्याचप्रमाणे हे राजकुमार ! एखादा व्यक्ति (समण किंवा ब्राह्मण) कायाद्वारे कामवासनेपासून अलिप्त असेल व तो आतून चांगल्याप्रकारे मुक्त झालेला असेल तर तो व्यक्ति दुःख, कष्ट भोगत नाही. तो ज्ञानदर्शन प्राप्त करण्यास योग्य होतो.-

तेव्हा हे राजकुमार ! मला वाटले की, मी दातावर दात ठेवून, जिभेद्वारा टाळूला दाबून, मनाने मनाला दाबावे, तेव्हा तसे केल्यामुळे काखेतून घाम निघायचा. ज्याप्रमाणे एखाद्या बलवान व्यक्तिने दुर्बल व्यक्तिच्या खांद्याला पकडून दाबावे. त्याचप्रमाणे माझ्या काखेतून घाम निघायचा. त्यावेळी मी दबणारा प्रयत्न प्रारंभ केला, स्मृती लोप झालेली नव्हती, काया सुद्धा जागृत होती.

तेव्हा मला वाटले मी श्वासरहित ध्यान का करू नये ? तेव्हा मी मुख आणि नाकाद्वारे श्वास घेणे-सोडणे थांबविले.

तेव्हा सर्व लोक मला म्हणायचे की, समण गौतम मेलेला आहे. काही म्हणायचे की, समण गौतम मेलेला नाही, मरणार नाही. समण गौतम अर्हंत आहे. अर्हंत अशाच प्रकारे विहार करीत असतो.

तेव्हा मला वाटले की, मी पूर्णपणे आहाराचा त्याग का करू नये. आणि मी पूर्णपणे आहाररहित राहू लागलो. परंतु माझे ते आहाररहित जीवन असत्य ठरले.

तेव्हा मला वाटले की मी थोडा-थोडा आहार का घेवू नये ? तेव्हा मी थोडा-थोडा मूंगाचा रस ग्रहण करून लागलो. तेव्हा माझे शरीर अतिशय दुबळे बनले. माझ्या पासळ्या काड्या सारख्या झालेल्या होत्या. माझ्या शरिरावरील कातडी वाळल्यासारखी झालेली होती. मी पोटाच्या कातडीला स्पर्श करीत होतो तर पाठीच्या कण्यांना स्पर्श होत होता. अतिशय अल्प भोजनामुळे पाठीचे काटे आणि पोटाची कातडी एकदम एकाला-एक चिपकून गेलेली होती. जेव्हा मी मलमूत्र विसर्जन करीत होतो तेव्हा तेथेच भोवळ येऊन पडत होतो. जेव्हा मी शरिराला चोळण्याचा प्रयत्न करीत होतो तेव्हा, हाताने अंग दाबत होतो तेव्हा शरिरातून सडलेल्या मळांचे रोम गळत होते. लोक मला पाहून म्हणत असत की, समण गौतम काळा आहे. काही लोक म्हणायचे की समण गौतम काळा नाही सावळा आहे. ते परिशुद्ध पांढरे कातडे असलेला रंग नष्ट झाला होता.

परंतु हे राजकुमार ! मला त्या कठिण चर्येमुळे उत्तर मनुष्यधर्म, उत्तर ज्ञान-दर्शन विशेष प्राप्त झाले नाही. तेव्हा माझ्या मनात असा विचार आला की, बोधिकरिता दुसरा एखादा मार्ग आहे काय ?

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

तेव्हा हे राजकुमार मला असे जाणवले की, मी माझ्या वडिलांच्या शाक्याच्या शेतावर जांभळाच्या शीतल छायेखाली बसून कामविकार व अकुशल बाबींना नष्ट करून पहिल्या ध्यानाला प्राप्त होऊन, विहार केला आहे. कदाचित तोच मार्ग बोधी प्राप्तीचा आहे, तेव्हा राजकुमार ! मला असे वाटले की जे सुख कामभोग व अकुशधर्मापासून वेगळे आहे त्या सुखाला मी घाबरतो काय ? नतर मला वाटले की मी त्या सुखाला घाबरत नाही. तेव्हा मला असे वाटले की, अशाप्रकारे अतिशय थकलेल्या वाळलेल्या शरिराने ते सुख मिळणे अशक्य आहे. तेव्हा मी थोडे भोजन-आहार, दाळ-भात का ग्रहण करू नये ! माझ्यासोबत पाच भिक्खू रहात असत. त्यांना वाटायचे की, समण गौतम ज्या धम्माला प्राप्त करेल, तो धम्म तो आम्हाला सुद्धा सांगेल. परंतु जेव्हा मी थोडे-थोडे भोजन ग्रहण करू लागलो तेव्हा ते पाचही भिक्खू असे समजून की समण गौतम बहुत संग्रह करणारा आहे, ध्यानापासून दूर गेलेला आहे, जोडणारा झालेला आहे हे जाणून, उदास होऊन, निघून गेलेत.

तेव्हा हे राजकुमार ! मी थोडे भोजन ग्रहण करीत सबळ झालो व कामभोग आणि अकुशल बाबीपासून अलिप्त होऊन वितर्क व विचारासह, एकांततेने उत्पन्न, प्रीती-सुखयुक्त पहिल्या ध्यानाला प्राप्त होऊन विहार करू लागलो. वितर्क व विचार शांत झाल्यानंतर, आतील प्रसन्नता - चित्ताची एकाग्रता मुक्त वितर्क विचाररहित समाधीद्वारे उत्पन्न प्रिती-सुखमुक्त दुसऱ्या ध्यानाला प्राप्त होऊन, विहार करू लागलो. प्रिती व विरागाची उपेक्षा करीत, स्मृती व संप्रजन्यसह, कायाद्वारे सुखाला अनुभव करीत विहार करू लागलो. अशा तिसऱ्या ध्यानाला प्राप्त करून विहार करू लागलो. सुख आणि दुःखाचा नाश करीत आधीच सोमनस्थ आणि दोमनस्थ संपल्यामुळे दुःखरहित, सुःखरहित उपेक्षा करणारा होऊन स्मृतीच्या परिशुद्धतेने मुक्त होऊन चौथ्या ध्यानाला प्राप्त होऊन विहार करू लागलो.

तेव्हा अशाप्रकारे चित्त परिशुद्ध झाल्यानंतर स्मृतीच्या ज्ञानाकरीता मी चित्ताला प्रवृत्त केले. अशाप्रकारे प्रमादरहित, सजग होऊन संमणमुक्त विहार करीत मला रात्रीच्या पहिल्या प्रहरामध्येही प्रथम विद्या प्राप्त झाली, अविद्या नष्ट झाली, विद्या उत्पन्न झाली, अंधकार नष्ट झाला, प्रकाश उत्पन्न झाला.

अशाप्रकारे चित्त परिशद्ध संपादित झाल्यानंतर मी माझ्या मनाला जन्म मरणाच्या ज्ञानाला प्राप्त करण्याकरिता वळविले. रात्रीच्या मध्यम प्रहरी मला ही दुसरी विद्या प्राप्त झाली अविद्या नष्ट झाली.

अशाप्रकारे चित्त परिशुद्ध संपादित झाल्यानंतर तेव्हा मी आपल्या चित्ताला आस्त्रवांना (चित्तांचे विकार) नष्ट करण्याच्या ज्ञानाकरीता प्रेरित केले की हे दुःख आहे याला योग्यप्रकारे जाणले, हे दुःख समुदय आहे हे योग्यप्रकारे जाणले, हे दुःख निरोध आहे हे योग्यप्रकारे जाणले, हे दुःख निरोधगामी मार्ग आहे, हे योग्यप्रकारे जाणले, हे आस्त्रव आहे. हे योग्यप्रकारे जाणले. हे आस्त्रव निरोधगामी मार्ग आहे हे योग्यप्रकारे जाणले व अशाप्रकारे जाणून, अनुभव करून माझे मन कामास्त्रवापासून पूर्णपणे मुक्त झालो. अविद्याआश्रवापासून मुक्त झालो. विमुक्त झाल्यानंतर विमुक्त झालो असे ज्ञान प्राप्त झाले. जन्म संपलेला आहे. उत्तम चर्या पूर्ण झालेली आहे, जे करायचे होते ते केलेले आहे. आता काहीही करण्यायोग्य नाही असे जाणले. राजकुमार ! रात्रीच्या अंतिम प्रहरामध्ये मला ही तिसरी विद्या प्राप्त झाली. अविद्या संपलेली आहे. अशाप्रकारे बोधिराजकुमार सुत्तामध्ये भगवान बुद्धाच्या जीवनासंबंधीची अतिशय महत्त्वाची कथा आलेली आहे. ही बुद्ध जीवनकथा अतिशय महत्वाची आहे. या बोधिराजकुमार सुत्तामध्ये व मज्झिमनिकायमध्ये झालेल्या अन्य सुत्तामध्ये जी बुद्ध कथा अर्थात बुद्धजीवनी आलेली आहे ती स्वतः भगवान बुद्धाने सांगितलेली आहे. एकप्रकारे हे भगवान बुद्धाचे स्वकथन, स्वतः सांगितलेले स्वतःचे चरित्र आहे. भगवान बुद्धाने सांगितलेल्या स्वकथनामध्ये अनेक बाबी अतिशय महत्वाच्या आहेत.

या स्वकथनामध्ये भगवान बुद्धाचे जे चारित्र आलेले आहे ते लौकिक स्वरूपाचे आहे, अलौकिक स्वरूपाचे नाही. मज्झिमनिकायमध्ये आलेले भगवान बुद्धाचे चरित्र हे फार विस्तृत स्वरूपाचे आहे असे नाही. परंतु या कथेमध्ये भगवान बुद्धाचा गृहत्यागापासून तर बोधिप्राप्तीपर्यतचा जो प्रवास आहे तो अतिशय महत्त्वाचा आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या 'द बुद्ध ॲण्ड हिज धम्म' या ग्रंथामध्ये भगवान बुद्धाचे जे चरित्र वर्णन केलेले आहे त्यात मज्झिमनिकायमधील बुद्ध कथेचा बराच आधार आहे हे स्पष्टपणे म्हणता येईल.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

संदर्भ सूची :

१. वि. वि. वि., इगतपूरी, प्रकाशन ख्माज्झिम निकाय १९९८ .

२. मोरे मा.श.मज्झिमनिकाय सुगावा प्रकाशन

३. वि. वि. वि., इगतपूरी, खंड - ५८, प्रकाशन (खूद्दक निकाये बुध्दवंसपाळी).

४. सिध्दार्थ, डॉ. जिनचरित, (२००७), ग्रंथ परिचय,

५. कौसल्यायन, डॉ. भदंत आनंद, बुध्दगयालंकार, (१९६०), प्रस्तावना,

6) धर्मरक्षित, डॉ. भिक्खू, सुत्तनिपात , (हिंदी), १९८३

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

Match -2020

SPECIAL ISSUE

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Aadhar Publications

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Impact Factor – 7.675

ISSN – 2278-93

B.Aadhar

Multidisciplinary International Research Journal

Peer-Reviewed Indexed

March - 2020

SPECIAL ISSUE – CCXXIV 224

Sciences, Social Sciences, Commerce, Education, Language & Law

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.Dinesh W.Nichit
Editor :
Principal
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.

Aadhar International Publications
For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

Editorial Board

Chief Editor -
Prof.Virag S.Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &,
Development Training Institute, Amravati. **[M.S.] INDIA**

Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, **Walgaon.Dist. Amravati.**

Executive-Editors -

- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- **Prof.Dr. Shabab Rizvi ,**Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- **Dr. Jiro Akita** - Professor Of Economics Tohoku University. Japan
- **Dr.Usha Sinha** , Principal ,G.D.M. Mahavidyalay,Patna Magadh University.Bodhgay Bihar

Review Committee -

- **Dr. D. R. Panzade,** Assistant Pro., Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. **Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Asstt. Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responcible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor

Published by -

- **Prof.Virag Gawande Aadhar Publication Amravati 444604**

Email : aadharpublication@gmail.com **Website :** www.aadharsocial.com **Mobile :** 9595560278

Principal
Dr. Babasaheb Ambedka
Mahavidyalaya, Amrava

CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name
1	अहिराणी भाषेतील साहित्य व संस्कृती संवर्धन	डॉ. रत्ना लाला जवरास
2	१९५६ च्या धर्मांतराचा समाजजीवनावर पडलेला प्रभाव	डॉ.बी.एच.किर्दक
3	पर्यावरण विषय प्रशिक्षणाचा उच्च माध्यमिक शाळांमधील विद्यार्थ्यांवरील परिणामांचा सर्वेक्षणात्मक अभ्यास.	विनोद वाघमारे / डॉ. अमोल मांडेकर
4	ई—कच—याचे व्यवस्थापन	प्रा. डॉ.सुनिल एन. ढेरे.
5	वामनराव चोरघडे — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. व्यंकटेश पोटफोडे
6	दलित भारतीय कादंबरी : सामाजिक आणि सांस्कतिक अनुबंध	प्रा. डॉ.प्रभाकर रामचंद्र पवार
7	संतांची शिकवण काळाची गरज	प्रा.डॉ.उज्ज्वला पाटील
8	कविता–रती' या नियतकालिकातील कवितेतून प्रकटलेल्या महानगरीय जाणिवा	डॉ.श्रीकृष्ण पदमणे
9	डॉ. बाबासाहब अम्बेडकर का राजनैतिक एवं सामाजिक दर्शन भारत के सन्दर्भ में	प्रा. डॉ. यशवंत मेश्राम
10	"पश्चिम विदर्भातील एकुण ग्रामीण साक्षरता - एक भौगोलीक अभ्यास"	**प्रा. डॉ. राहुल देविदास इंगळे**
11	E- Governance मधील उपयोग	प्रा. डॉ. संजय उ. उल्हे
12	CHESS प्रशिक्षणाचा इंग्रजी शिक्षकांच्या अध्यापनावरील परिणामाचे सर्वेक्षणात्मक अध्ययन पांडुरंग टिकाराम कोळवते	/ डॉ.अमोल मांडेकर
13	वस्त्र धुलाई कला : एक परिचय	प्रा.सौ.सुषमा सु. जाजु
14	भारतीय अर्थव्यवस्था अधोगतिच्या मार्गाने जाण्याची कारणे व उपाययोजना	डॉ. केशव सुर्यभानसा गुल्हाने
15	राष्ट्रसंवर्धनात ग्रामगितेचा आरोग्य मार्ग	प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख
16	बुध्द तत्वज्ञानाचा मराठी संत साहित्यावर प्रभाव	**प्रा.डॉ. रजनी भिमराव गेडाम (सोनुले)**
17	"उच्च प्राथमिक स्तरावर इतिहास अध्यापनात शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून त्यांची परिणामकारकता अभ्यासणे."	डॉ.हर्षानंद पं.खोब्रागडे
18	महर्षी धोंडो केशव कर्वे आणि स्त्री शिक्षणाची चळवळ	प्रा. डॉ. कविता तातेड

Principal

19	स्त्री सक्षमीकरणात सावित्रीबाई फुले यांचे शिक्षण विषयक कार्य व विचार — प्रा. स्वाती श्रीधर वैद्य	81
20	शाळा व्यवस्थापन समिती सभेतपुरुष व स्त्री पालक सदस्यांचा उपस्थितीचा सर्वेक्षणात्मक अभ्यास. — अरुण लक्ष्मीनारायण धकाते / डॉ. अमोल मांडेकर	86
21	वर्तमान युग में गांधीवाद की प्रासंगिकता — प्रा. डॉ. राजेंद्र तातेड	94
22	अमरावती जिल्ह्यातील कृषी सिंचनाची समस्या — डॉ. संजय उ. देशमुख	98
23	Content Analysis of Special Issues of Indian Journal of Social Work (1940-1960) — **Dr. Varsha B. Patil**	102
24	A Study of Changing Preferences of Customers towards OLA Taxies in Nagpur City — **Dr. Vishal N. Thangan**	108
25	Child Health: The Role of Indian Government in Newborn Health and Nutrition Related Interventions. — **Prachi B. Bhamburkar,**	114
26	A critical study of emotional intelligence and its factors of trainee teacher students. — **Dr.Hemlata N. Turankar**	118
27	Harold Pinter – The Absurdist Playwright — Dr. Prafullachandra Ramesh Bhoge	123
28	Realism In George Eliot's Novel — **Dr Kaneez Quraishi**	127
29	Changing Teaching Strategies in the Age of Technological Interventions — **Dr. Smita V. Wadaskar**	131

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

B.Aadhar *International Multidisciplinary Research Journal*
Impact Factor - ((SJIF) –7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
March 2020

बुध्द तत्वज्ञानाचा मराठी संत साहित्यावर प्रभाव

प्रा.डॉ. रजनी भिमराव गेडाम (सोनुले)
पाली विभाग डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.

बुध्द तत्वज्ञानाची पार्श्वभूमी :-

भगवान तथागताने आपल्या अमृत वाणीने आयुष्यभर मानवाला दया, करुणा, मैत्री, प्रेम इत्यादी तत्वांचीच आयुष्यभर लयलुट केली. परधर्म सहिष्णूतेचा मंत्र सर्वप्रथम त्यांनीच बौध्द अनुयायी व भिक्षुंना दिला. तर्कधिष्ठित बुध्दीवादाचा वारसा भारतालाच काय, अख्या विश्वाला मिळाला तो तथागतापासूनच. डॉ. पेंडसे यांचे मत,- मराठी संतावर बौध्दधर्माचा शिक्का लागू नये म्हणून अट्टाहासाने ते भागवतधर्मी आहेत, बुध्दधर्मी नाहीत असे निक्षून सांगणाऱ्या डॉ. शं.दा. पेंडसे यांनीच मराठी संतांनी बुध्दाचे तत्वज्ञानाविषयक ऋण स्वीकारल्याचे मान्य केले आहे. 'ज्ञानेश्वरीतील षडूदर्शनांच्या रुपकातील एक कोडे' या लेखात ते लिहतात, बौध्द तत्वज्ञान हे भारतीय तत्वज्ञानाच्या विकासातील एक महत्त्वाचा दुवा आहे. पं. सातवेळकर हे बौध्दांचे भंयकर द्वेष्टे होते परंतु यांनी बुध्दाचा राग संतावर काढीत असतांनाच बौध्दांच्या पथ्यावर पडणारे पण सत्य सार्टिफिकेट देऊन टाकले. ते म्हणतात, संतांच्या चळवळीत अंशतः ऋषिधर्म आहे. पण पुष्कळ बुध्द विचारच आहे. भरतसिंह उपाध्याय यांच्या मते, सन्त साधना वस्तुतः बौध्द धर्मका भग्न रुप ही है। बौध्द धर्म गिरते-गिरते भारत मे अपनी देन को साधना की उस अमिट विरासत के रुप मे छोड गया, जिसे हम आज सन्त साधना कहते है। मध्यकालीन सन्त बुध्द के ठीक उत्तराधिकारी है।

संतावर बुध्द प्रभावाची दिशा आणि संभावना :-

बुध्द तत्वज्ञानाचा संत साहित्यावर प्रभाव पडल्याची साक्ष प्राप्त झाल्यानंतर ह्या प्रभावाच्या दिशा आणि संभावनांचा विचार करणे, क्रमप्राप्त आहे. सामान्यपणे बुध्दद्वेषामुळे अनेक विद्ववानांना बौध्द धर्माच्या प्रभावाची कल्पना सुध्दा सहन करवत नाही. येथे स्पष्टपणे नमुद केले पाहिजे की, बुध्द प्रभाव (संतांवर) सर्वच आणि प्रत्येकच बाबतीत दिसून येतो असा दुराग्रह मनाशी धरुन आम्ही आमच्या मताचे प्रतिपादन करायला निघालो नाही. ऐतिहासिक आणि ग्रंथिक पुराव्यातून प्राप्त झालेल्या वस्तुस्थितीच्या आधारेच हा विचार मांडावयाचा आहे.

महाराष्ट्रात बौध्दधर्माचा प्रसार :- महाराष्ट्रातील बौध्द धर्मासंबंधी शंकेचे निरसन करणे आवश्यक आहे. अखिल जगात ज्यांच्या पर्वतकुशीत विसावणाऱ्या अजिंठा, वेरुळ, कार्ले भाजे, कान्हेरी नाशिक इत्यादी ठिकाणच्या लेण्यातील चित्रकलेची आणि शिल्पकलेची कीर्ती दुमदुमत आहे. असे विहार, स्तुप, चैत्य लेण्यांच्या निर्मीतीचे श्रेय एखट्या महाराष्ट्रालाच जातो. महाराष्ट्रात बौध्द धर्म किती वायूगतीने पसरला आणि समाज जीवनात रुजून स्थिरस्थायी झाला त्याची साक्ष देण्यासाठी काळाच्या उरावर पाय गाडून दीपस्तंभासारख्या अखंड उभ्या असलेल्या त्या लेणी म्हणजे इतिहासाच्या पावन पाऊल खुणाच होत. भारतातच नव्हे अवघ्या विश्वात बौध्द धर्माची पताका फडकविण्यासाठी धडपड करणाऱ्या महाराजा अशोकाने द्वितीय धर्मसंगीती संपन्न केल्यानंतर जे धर्मप्रचारक अनेक ठिकाणी पाठिवले. त्यांच्यात 'महाधर्मराख्वित' नावाचा भिक्षू महाराष्ट्रात पाठविल्याचा उल्लेख आहे.

सातवाहनकाळ :- सातवाहनांच्या काळात सुध्दा बौध्द धर्म महाराष्ट्रात नांदत होता. महाराष्ट्रातील उत्खनने याविषयी डॉ. शं.बा. देव म्हणतात सातवाहन काळात बौध्द धर्माचा प्रसार महाराष्ट्रात मोठ्या प्रमाणात झाला होता हे सर्वश्रृत आहे. त्याचा पुरावाही उत्खनित अवशेषात पाहावयास मिळतो. नेवाश्याला सापडलेला माताचा चैत्य, नाशिकचा छोटा स्तुप व मडक्यावरची अथवा पाट्यावरील त्रिरत्न धर्मचक्र यांस दुजांरा देतात. याशिवाय मातीचे बनविलेले त्रिरत्नाचे ताईतही लोक वापरीत असत. रामटेक जवळ मनसर या ठिकाणी बौध्दकेंन्द्र होते. तसेच काही दिवसापूर्वी भंडाऱ्या नजिक वैनगंगेच्या तिरावर वसलेल्या पवनी या गावी सांचीच्या पध्दतीचा स्तुप उत्खननात सापडला आणि तेथेही बौध्दधर्माचे केंद्र असल्याचे सिध्द झाले.

नाग व महाराष्ट्र :- सातवाहनपूर्व काळात महाराष्ट्रात नागांचे प्राबल्य होते. महाराष्ट्रातील नाग स्वतः 'महारठी' हे बिरुद लावून घेत. ह्या नागराजाचा समुद्रवलयांकित पृथ्वीवरील प्रथम वीर असा त्यांचा गौरव सातवाहनांच्या लेखात आहे आणि सातवाहनांनी नागांशी सोयरिक केली आहे. शुन्यवादाचे प्रवर्तक आचार्य नागार्जुन हे विदर्भातच जन्मले होते. गौतमीपूत्र यज्ञाश्री हा सातवाहन

Principal

राजा त्यांचा मित्र होता. आचार्य नागार्जुनाने राजा त्यातवाहनला उपदेशपूर्ण पत्र लिहिले. त्यात त्याला तिन्ही सागराला (दक्षिण-हिंदमहासागर व बंगरवाडी) चा स्वामी म्हटले आहे.

बाकाटक काळ :- सातवाहनानंतर महाराष्ट्रात बाकाटकांची राजवट प्रभावी ठरली इ.पू.२५० ते ५५० पर्यन्त या राजवट भूमीतून उदय पावून दुरवर पराक्रम केले. वाकाटकांच्या आमदनीत बौध्द धर्मालाही भरपूर आणि भव्य आश्रय आश्रयाची स्पष्ट साक्ष म्हणून अजिंठा येथील सोळा, सतरा व एकोणीस या क्रमाकांची लेणी पाहावी. या कलासुंदर धर्मावरील श्रध्देने चिरमनोरम असे मूर्तरुप धारण केले.

नाग आणि बुध्द लेणी :- वाकटकांनी नागवंशीय राणीच्या कन्येशी विवाह केला होता. त्यांच्या मंत्री व मांडलीकामध्ये प्राबल्य असावे कारण अजिठ्यांतील लेण्यात व चित्रात नागांचे प्रकर्षाने दर्शन घडते. काही चित्रे नागवंशी लोकांनी अजिंठ्याची लेणी बहुदा या नागवंशीय लोकांनीच कोरलेली आहेत. अनेक लेण्यातून डोक्यावर फणा असलेल्या नागांना कोरलेली आहेत. आणि चित्रेही काढलेली आहेत. नागवंशीयांचे बौध्द धर्मविषयक प्रेम इतिहास प्रसिध्द आहे. बाबासाहेब आंबेडकरांनी नागपूर हेच आपल्या धर्मदीक्षेचे शहर निवडतांना त्याच गोष्टीचा प्रामुख्याने विचार करुन होता.

वारकरी व नाथपंथ :- महाराष्ट्रातील बौध्द धर्माच्या इतिहासाचे अवलोकन केल्यानंतर मराठी संतचळवळीची नाथपंथाचा विचार करणे क्रमप्राप्त आहे. ज्ञानेश्वर महाराजांनी आपली गुरुपरंपरा सांगतांना नाथसंप्रदायाशीच नाते या विष्णूभक्तिच्या वारकऱ्याने आपल्या विच्यारांची गंगोत्री नाथांच्याच ठिकाणी मानलेली आहे. या संदर्भात प्रा. विन ह्यांचे मत विचारणीय आहे. ते म्हणतात 'वारकरी पंथांचे मूळ स्थान नाथपंथ होते आणि त्याचाच प्रभाव नामदेवावर नाथ संप्रदाय हा भारतीय विचारधारेतला महत्त्वाचा प्रवाह समजला जातो.

बुध्द तत्वज्ञानाचा मराठी संत साहित्यावर प्रभाव -

मत्सेंद्रनाथ व गोरखनाथासारखे युगपुरुष या संप्रदायाने निर्माण केले आहेत. अनेक विद्वतांनानी नाथ पंथ हा असलेल्या ८४ विद्ववानापासून निघालेला एक क्रांतीकारी पंथ मानले आहे. बाराव्या शतकात बंगाल व पूर्व भारत मानणाऱ्या योग्यांच्या अनुयायामध्ये बौध्दांची संख्या असंख्य तर ब्राह्मण धर्मी अत्यल्प होते.

नाथ हे बुध्दाचे नाव :- या संदर्भात एक योगायोग असा की बुध्दाच्या अनेक नावापैकी 'नाथ' हेही एक नाव साहित्यात 'नाथ' शब्द उपलब्ध होतो. तथागत आणि ज्ञानप्राप्त भिक्षू म्हणजे अर्हत या अर्थी 'नाथ' शब्द वापरला बौध्दांचे स्नेहसंबंध नेपाळमध्ये संतुलित असल्यासारखे दिसून येतात. ही जवळीक म्हणजे शैवपंथाने बौध्द धर्म करण्याच्या प्रयत्नाचेच फळ होय. नेपाळमध्ये गोरखनाथाला गोरखालोक प्रमुख अधिरक्षक देवतेच्या रुपात पाहाडावर त्यांचे मंदीर लाखोलोकांचे तिर्थक्षेत्र आहे. पशुपतीनाथांच्या मंदीरापुढील गोरखनाथांचे मंदीर श्रध्दापुर्वक जाते. तिबेटी बौध्दर्माच्या इतिहासात गोरखनाथाला महत्त्वपूर्ण स्थान असून ते एक प्रमुख बौध्द भिक्षूंच्या रुपात गोरखनाथासंबंधी असे म्हटले जाते की ते प्रथम बौध्द होते, नंतर शैव झाले. हेच मत लामातारानाथ यांचेही आहे. की ते स्वतःबरोबर बौध्द आचार व विचार प्रणालीचा वारसा नक्कीच घेवून शैवपंथात आले. नाथांनी बुध्दापासून चिन्तन, संयम, विरक्ती, प्राणायाम इत्यादींचा वारसा घेतला. हठयोग देखील त्यांनी बौध्दापासूनच घेतला. असलेली आनापानसति नाथामध्ये जावून अनाहत नादात रुपातंरीत झाली.

शैव व वैष्णवांनी बौध्दतत्वे आत्मसात केली :- शैव व वैष्णवांनी बौध्दांच्या विहार व मुर्तीचा जसा ताबा घेतला वैशिष्टपूर्ण तत्वांनाही आत्मसात करुन टाकले. वैष्णवसंतामध्ये भक्ती तत्वांचा महिमा प्रकर्षाने गाईलेला आढळ निर्गुण अशा दोन परंपरा संतात आढळतात. सद्गुण परंपरेत राम व कृष्णभक्तीचा अंतर्भाव होतो. रामानंद व भक्ती मार्गाचा प्रचार केला. कृष्णभक्ती वल्लभाचार्याच्या मतावर आधारित होती. या भक्तीपरंपरेचा संबंध तत्वांशी अधिक आहे. निगुर्ण परंपरा मात्र श्रमण परंपरेशी म्हणजेच बौध्द धर्माशी निगडीत आहे. एक महत्त्वाचे पारिभाषिक धार्मिक अर्थामध्ये भक्ती शब्दाचा सर्वप्रथम वापर बौध्द साहित्यातच आढळतो. कोणत्याही वैष्णव बुध्दाचे रुपकाय आणि धर्मकाय हे सद्गुण व निर्गुण भक्तीतत्वाच्या मुळांशी आहे.

विठ्ठल हा बुध्दच :- बाराव्या शतकातील कवी जयदेव याने पुराणांच्या आधारावरच नववा अवतार म्हणून बुध्दा मराठी सतांनी तर त्यांचे आराध्यदैवत विठ्ठलच ह्यालाच बुध्द मानले आहे. संत एकनाथ बुध्दालांच विठ्ठल

Principal
Babasaheb Ambedkar

CamScanner

लोकांना उन्मत व धनदारात आसक्त पाहून हे विठ्ठला तू बुध्दरुप धारण करुन कमरेवर हात ठेवून बुध्द अवतार घेऊन तू विटेवर उभा आहेस. पुरीचा जगन्नाथ सुध्दा बुध्दच असल्याचे अनेक पूराण्यावरून सिध्द होते.

भगवद्गीतेवर बुध्द तत्वाचा प्रभाव :- मराठी प्रेरणेच्या मुळाशी असलेल्या स्त्रोतस्वरुप धर्मग्रंथावर देखील बुध्द तत्वाचा प्रभाव पडल्या वाचून राहिला नाही. सर्व मराठी संतांनी गीता, भागवतपुराण व योगसुत्राचा वारंवार उल्लेख केलाँ आहे. त्यापैकी गीता हा ग्रंथ अत्यंत महत्त्वाचा आहे. भगवतगीता हा ग्रंथ महाभारतातील एक भाग असल्यामुळे तो बुध्दोत्तर कालीन आहे यात संशय नाही. आणि त्यात पिंपळमहात्म्य, वेदविरोध, अर्हतांचे गुण विहार, अहिंसा, यज्ञविरोध इत्यादी बौध्द धर्मातील खुना आढळुन येतात. त्याच्या आधारावर देखील गीता बुध्दोत्तर कालीनच ठरते. गीतेच्या निर्मितीची पार्श्वभूमीच मुळी बुध्दतत्वज्ञानाला काही मर्यादेपर्यंत आत्मसात करुन घेऊन गैरसोईच्या वाटणाऱ्या तत्वांना मुरड घालून किंवा न कळत अप्रत्यक्षरीत्या त्यांना प्रत्युत्तर देण्यावर आधारित आहे. बुध्दाचा रोहीणी नदीच्या पाण्याच्या प्रसंग आला. गीताकरांनी कर्महीनात कर्म मानून कर्मवाद असे नाव दिले. या तत्वज्ञानाच्या पार्श्वभूमीवर अर्जुनाला भगवान कृष्णाने नातेवाईकांच्या विरुध्द लढायचा उपदेश दिला. भगवद्गीतेवर बुध्द तत्वाचा प्रभाव मान्य करणे अतिशय कठीण काम असल्यामुळे अनेक विद्ववानांनी एक तर हा प्रश्नच टाकून दिला. भारतीय विद्ववान श्री. तेलंग, भांडारकर, लो. टिळक, रानडे, डॉ. राधाकृष्णन यांनी स्पष्टपणे बौध्द प्रभावाची शक्यता नाकारली. प्रसिध्द जर्मन विद्वान गार्ब यांनी मात्र गीतेचा काळ इ.स. २०० मानून अनेक विचारांचा गीतेवर बौध्द प्रभाव असल्याचे मान्य केले आहे.

योग सुत्रांवर बुध्द तत्वाचा प्रभाव :- गीतेमध्ये योगाचे महात्म्य फारच वर्णिले आहे. भगवंताने बुध्दत्वप्राप्तीपूर्वी सर्वप्रकारच्या त्याकाळी विद्यमान साधनांचा अभ्यास केला होता. भगवान बुध्द स्वतः योगी होते. शंकराचार्यांनी आपल्या एका स्त्रोतात स्वतः भगवतांला 'योगिनी चक्रवर्ती' म्हणून गौरविले आहे. योगदर्शन हे एक साधनेचे तत्वज्ञान आहे, तो एक मार्ग आहे. आणि ह्या अर्थाने बुध्दमार्गाशी त्याचे फार साम्य आहे. चित्तवृत्तींचा निरोध याला योग म्हटले आहे. महायान बौध्दधर्मामध्ये थोराचार (विज्ञानवाद) संप्रदायाच्या परिणामाचे फळ म्हणून योगाचा प्रचार वाढला. बोधिसत्वाला महायोगी म्हटले गेले. योगमार्ग देखील दुःख, दुःख सपुदय, दुःख निरोध आणि दुःख निरोध गामीनी मार्ग ह्या चतुविध समस्येच्या विभाजनानेच आरंभ होतो.

पतंजल योगसुत्रांवर बुध्द प्रभाव :- बुध्दमार्ग आणि योगामार्ग मध्ये केवळ विखुरलेल्या सिध्दान्तांमध्ये समानता आहे असे नव्हे तर आतल्या मुलभूत बाबतीतही दोन्ही तत्वज्ञानात साम्य आहे. चिकित्साशास्त्राने चार आर्यसत्याच्या पध्दतीनेच आपले निवेदन केले आहे. अश्या प्रकारे बौध्द तत्वज्ञानाप्रमाणे योगदर्शनाने देखील 'दुःखमेव सर्व विग्नेकीन' असे म्हणून दुःख आर्यसत्याचाच पुरस्कार केला आहे. योग आणि बौध्द दर्शनातील साम्यकाळाचा विचार केला असता बौध्दाचेच ऋण योगशास्त्रांवर असल्याचे आढळून येते.

बुध्दाचा चितंनाचा केंद्रबिंदू माणूस हाच होता. बुध्दतत्वज्ञान जीवनाच्या धाग्याशी माणसाला अतुटतेने जोडू पाहत होते. ज्ञान तत्वज्ञान ही जीवनपध्दती व्हावी अशी त्यांची तळमळ होती. माणसाला पंगु नव्हे तर स्वयंप्रकाशित करण्याचा त्यांचा संकल्प होता. प्राचीन कालीन बौध्द साहित्यातील मार्गदर्शक तत्वांची आजही जगाला गरज आहे. अनेक देशांनी युध्दाला नव्हे तर बुध्दाला अंगीकारले आहे. कारण मानवात स्वातंत्र, समता, बंधुता व न्याय ही मुल्ये रुचवायची आहेत. बुध्दाचे हेच तत्व अंगीकरुन मराठी संतांनी समाजप्रबोधन केले आहे.

संदर्भ ग्रंथ -

१. डॉ. उपाध्याय भरतसिंह, 'पालि साहित्य का इतिहास', हिंदी साहित्य सम्मेलन, प्रयाग- १९९४
२. डॉ. उपाध्याय भरतसिंह, बौध्ददर्शन तथा अन्य भारतीय दर्शन, मोतीलाल बनारसीदास पब्लिशर्स, दिल्ली- १९९६
३. डॉ. लोखंडे भाऊ, मराठी संत साहित्यावर बौध्द धर्माचा प्रभाव, अशोक प्रकाशन. नागपूर-१९७९
४. डॉ. मोरे मा.श., जगातील बौध्दधम्माचा इतिहास, कौशल्य प्रकाशन, औरंगाबाद-२००६
५. डॉ. गोनारकर संघमित्रा, बौध्द शिक्षण प्रणाली, निर्मल प्रकाशन, नांदेड - २००९
६. डॉ. गव्हाळे बालाजी, पाली भाषेची ओळख, एहिपास्सेको प्रकाशन, पुणे-२०१०
७. डॉ. उपाध्याय भरतसिंह, बुध्दकालीन भारतीय भूगोल, हिन्दी साहित्य संमेलन, प्रयाग-इलाहाबाद-२००९.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner

(SJIF) Impact Factor-7.675 ISSN-2278-9308

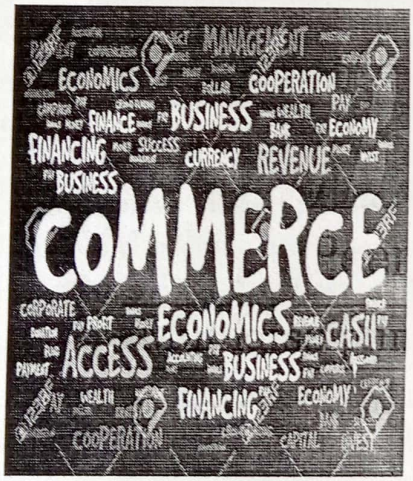
B.Aadhar

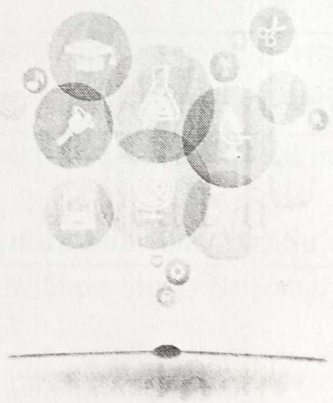
Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

July-2020

ISSUE NO-CCXL(240)

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor :
Dr.Sanjay J. Kothari
Head,Deptt.of Economics,
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe ArtsComm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

CamScanner

19	कोरोना संसर्ग नंतर भविष्यातील भारतीय अर्थव्यवस्था प्रा. डॉ. गोवर्धन खेडकर	81
20	भुलाबाईच्या गितातील लोकतत्वे प्रा.डॉ. राजेंद्र हावरे	84
21	स्वातंत्र्योत्तर भारतीय महिलांची स्थिती डॉ. अश्रु जाधव	88
22	भारतीय किटकनाशक उद्योग-- फलश्रुती विषाक्त अन्न: एक विवेचन कल्पना एस भावे	91
23	संत एकनाथांचे भागवत तत्त्वज्ञान डॉ. जयश्री शास्त्री	98
24	संत तुकाराम—सामाजिक प्रबोधनाचे मुहूर्तमेढ रोवणारे सुधारक डॉ.प्रेमा लेकुरवाळे (चोपडे)	102
25	भारतातील फलोत्पादन विकास : समस्या व उपाय डॉ. दत्तात्रय निवत्तीराव घोडके	106
26	लोकमान्य टिळकांच्या चतु:सूत्रीतील आर्थिक विचार डॉ.पल्लवी ताजने	112
27	पर्यावरण व अर्थव्यवस्था संबंध प्रा. डॉ. लोकचंद जाधव	118
28	विस्थापीत आदिवासीयों की सामाजिक आर्थिक स्थिती मे परिवर्तन एव प्रभाव (टायगर प्राजेक्ट धारणी) प्रा.डॉ. बाळकृष्ण पुं.अढाऊ	122
29	महात्मा फुले इनका पुनर्जागरण और सत्यशोधक समाज की स्थापना प्रा. ज्ञानेश्वर तुळशीराम शेन्डें	125
30	Impact of personality characteristics and emotional intelligence on teaching effectiveness **Dr. Sushma Dujendra Sharma /Mrs.Sujata Rajesh Gandhi**	131
31	Deconstructive Analysis ofthe Short Story "Saleema" By Daniyal Mueenuddin **Dr Veena Ilame**	137
32	Group dynamics and educational implication. **Vanita Ramteke**	145
33	Impact of Buddhism On Global Social Life. **Prof.Dr.Rajani Bhimrao Gedam**	149
34	'COVID-19': As a cause of misery and agony of vulnerable groups in India. "Eradicate poverty not the poor." **Dr.P.E.Bhosle**	151
35	कोरोना समस्ये दरम्यान ऑनलाईन शिकवणी वर्गामुळे किशोरवयीन विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक आणि मानसिक स्थितीवर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन डॉ. माया प्रभाकर शिरखेडकर	155

CamScanner

adhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO. 240 (CCXL)
ISSN : 2278-9308
July,2020

Impact of Buddhism On Global Social Life.

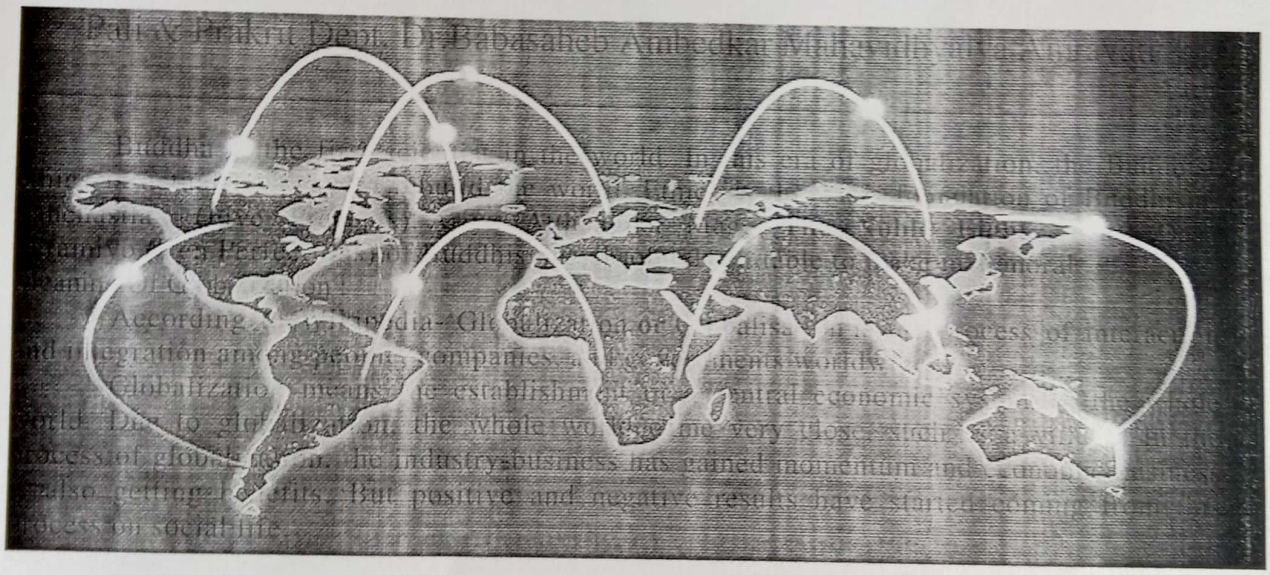
Prof.Dr.Rajani Bhimrao Gedam
Pali & Prakrit Dept. Dr.Babasaheb Ambedkar Mahavidhyalya Amravati

Buddha is the first scientist in the world. In this era of globalization, the Buddhist ethics is actually a way to rebuild the world. Ethics is the basic foundation of Buddhism. Panchasila (Five Precepts), Ariya Atthangika Magga(**The Noble Eight Path**) ,Dasa Pāramiyo (**Ten** Perfections) of Buddhism is absolutely suitable to make man moral.

Meaning Of Globalization :

According to Wikipedia-'Globalization **or** Globalisation is the process of interaction and integration among people, companies, and governments worldwide'

Globalization means the establishment of a central economic system in the whole world. Due to globalization, the whole world came very close, such as a village. In the process of globalization, the industry-business has gained momentum and economic business is also getting benefits. But positive and negative results have started coming from this process on social life.

Positive Results Of Globalization :

Today, education has started increasing due to globalization. The youth of today's generation have started abandoning old orthodox thoughts and adopting new scientific ideas.

Negative Results Of Globalization :

With the advancement of human beings in the process of globalization, serious consequences are coming on the social system. Human desires are increasing day by day. Craving(*tanhā*) increasing in life and if it is not fulfilled, a person has to go through many problems. No one can solve it.

Relevance Of Buddhism :

In today's world, fear, tension, terror and instability spread in all areas social, economic, political, religious. Only Buddhism can guide in such difficult times. Today the poison of fear, terror, inequality has spread badly in the whole world Looking at the problems and objections of today, Buddhism seems to be more relevant.

Importance Of Ethical Values :

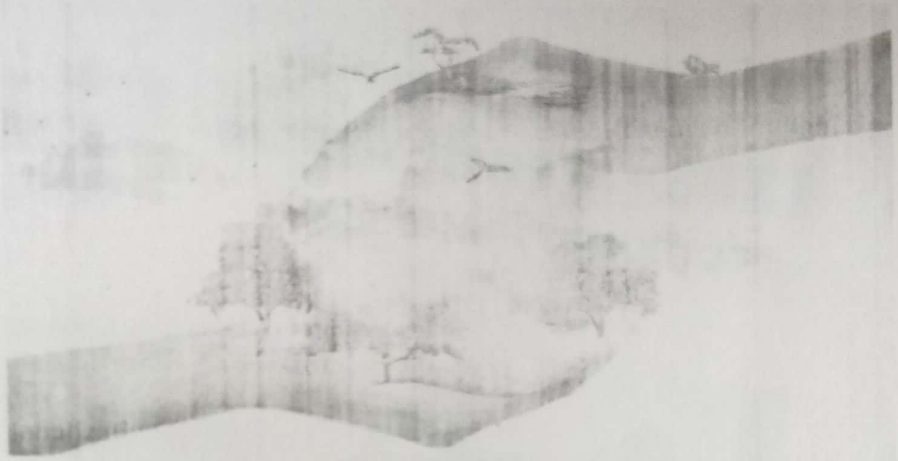
The teachings that Buddha has given seem more appropriate today. Buddha insisted in

Buddha's teachings can solve any problem. Buddha says, before accepting what I say, test it on the test of your conscience. Buddha never forced to accept his Dhamma. He used to guide people of different levels on every problem, so that every human being is well being, every human is happy.

Effects Of Globalization On Nature :

The process of globalization creates inequality in states. Natural resources are used more and more in developing countries.

Buddha says that take as much from nature as is necessary. The least use of natural resources also keeps the environment balanced.

Buddhist Ethical Values For Students :

In the process of globalization, conflict is increasing. Everyone is competing to go ahead of each other. Children of such a society cannot become good citizens. Ethical values are declining. If children are taught Buddhist moral values in primary school education, then it will have a very positive impact on their lives. By becoming a good moral person, they can contribute to the creation of a good nation.

Need Of Thoughts Of Buddha

No problem of the world or country can be solved by violence or war. The principle of Buddha who gives the message of Truth, Non-violence as well as Wisdom, and Compassion can solve all the problems of the world.

Wherever there is conflict in the world, there is a need to walk on the path of Buddha. The countries that have accepted Buddhism have made great progress. There is a place of peace. No problem can be solved through violence. For this peace, loving-kindness is needed and this peace can be attained only through Buddhism.

Atta Deep Bhava-**Enlighten Yourself :**

Buddha has presented ***Bahujanhitāya Bahujansukhāya*** such a Buddha Dhamma to the world, so that every human can live a happy life. Buddha said to be a self-guide be yourself and live your bright life. This is the path to success.

The path that Buddha has shown to end the problems of globalization is the humanitarian path. The relevance of Buddhism in the present world seems to be more than the Buddha period. No country can establish peace without Buddhism. There is no such system in the world through which an ideal society can be established.

Essentials Of Buddhist Ethics :

Problems prevailing in the world are resolved by Buddha's teachings, through practicing ***Sīla*** (Virtue), ***Samādhi*** (Concentration), and ***Paññā*** (Wisdom). If every person follows ***Tisarana*** (Three Refuges), ***Pañcasīla*** (Five Precepts), ***Ariya Atthangika Magga***(The Noble Eight Path) then every person can lead a happy life after being free from all sorrows. If the world has to follow the path of development, then Buddhist ethics are the solution to every problem, this is the eternal truth.

CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B..Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

June-2020

SPECIAL ISSUE-CCXXXI (231)

Challenges in the 21st Century & Need of Gandhian Ideology

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

DR. BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA AMRAVATI
127

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr. V.L.Bhangdia
Principal
Smt.Kesharbai Lahoti
Mahavidyalaya, Amaravati
Dist. Amravati.

This Journal is Indexed in :
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Service (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

(SJIF) Impact Factor-7.675 ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

June-2020

ISSUE- CCXXXI (231)

Challenges in the 21st Century & Need of Gandhian Ideology

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr. V.L.Bhangdia
Principal
Smt.Kesharbai Lahoti
Art's Comm,Mahavidyalaya,
Dist. Amravati.

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

CamScanner

Editorial Board

Chief Editor -
Prof.Virag S.Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &,
Development Training Institute, Amravati. **[M.S.] INDIA**

Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, **Walgaon.Dist. Amravati.**

Executive-Editors -

- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- **Prof.Dr. Shabab Rizvi** ,Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- **Dr. Jiro Akita** - Professor Of Economics Tohoku University. Japan

Review Committee -

- **Dr. D. R. Panzade,** Assistant Pro., Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. **Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Asstt. Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responcible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

Editor

Published by -
- **Prof.Virag Gawande Aadhar Publication Amravati 444604**

Email : aadharpublication@gmail.comWebsite : www.aadharsocial.com Mobile : 9595560278

CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	महिला सशक्तीकरण के सन्दर्भ में महात्मा गांधीजी के विचार	डॉ. माया एस. वाटाणे	1
2	गांधीजी के आर्थिक विचार	डॉ. प्रशांत काटोले	4
3	महात्मा गांधी के विचारों की प्रासंगिकता	नितिन सिंघवी	7
4	गांधीजी के विचारों में अहिंसा तत्व	डॉ. सुशांत एस. ठोके	10
5	मैथिलीशरण गुप्त के काव्य पर गांधीवादी विचारों का प्रभाव	डॉ. संजीवकुमार सरवदे	12
6	महात्मा गांधी के आर्थिक विचार	प्रा. अनिल रा. गावंडे	19
7	गांधीजी और स्वच्छता	रामप्रसाद मोहनराव वाडगीर	21
8	राष्ट्र निर्माण राष्ट्रवाद और राष्ट्रीय एकता में गांधीवादी विचारों की आवश्यकता	सौ. संगीता अजयकुमार शर्मा	25
9	गांधी वैचारीक कृषि विकास में एन एच बी का योगदान — अमरावती जिला एक भौगोलिक अध्ययन	राजेंद्र कृष्णराव चंदिवाले डॉ. अनिलकुमार जी. प्रसाद	28
10	वर्तमान युवा पीढ़ी पर महात्मा गांधी के विचार	प्रा. डॉ. सुरेखा प्रेमचंद मंत्री	32
11	महात्मा गांधी की दृष्टि एवं प्रबंध के सिद्धांत	डॉ. जयंत कुमार दे. गुप्ता	36
12	'गांधी' सर्वोदय एक समन्वयवादी दृष्टिकोण	तेजल मेहता (पकडे)	40
13	गांधीजी की जीवनधारा और साहित्य का अनुबंध	प्रा. भरत सुरेशराव जवजाळे	43
14	गांधी पंचशती : गांधी विचारधारा का आख्यान	डॉ. तीर्थराज राय	45
15	हिंदी कविता में गांधी के विचारों का प्रतिबिंब	डॉ. रवींद्रकुमार शिरसाट	49
16	पं. रामनरेश त्रिपाठी के काव्य में गांधी विचारधारा	डॉ. सुनील रामलाल मावस्कर	54
17	गांधीजी के आदर्श समाज राज्य (रामराज्य) एक विश्लेषण	डॉ. दिनेश सहदयराव धाकडे	57
18	मुन्शी प्रेमचन्द के साहित्य पर गांधी विचारधारा का प्रभाव : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	कु. स्वाती शंकरराव गवई	60
19	वृंदावनलाल वर्मा के उपन्यासों में गाँधीवादी विचार	डॉ. सुधा मिश्रा	63
20	महिलाओं के राजनीतिक सशक्तीकरण में गांधीजी का योगदान	प्रा. डॉ. बाबता यादव	66

21	हिंदी काव्य में गांधीजी की आर्थिक अभ्युदय की संकल्पना	डॉ. ज्योति एन. मंत्री	68
22	प्रेमचंद के साहित्य पर गाँधी दर्शनका प्रभाव	डॉ. अरुण खोंगरे	74
23	महात्मा गांधीजी के आर्थिक विचार	प्रा. डॉ. कृतेश्वर जी. ढोबळे	77
24	२१ वी सदी में गाँधी विचारधारा की वैश्वीक सहनियता	प्रा. डॉ. प्रफुल्ल राऊत	79
25	'२१ वी शताब्दी में गांधी के विचारों की आवश्यकता	प्रा. मंजिलखाँ अमिनखाँ पठाण	83
26	महात्मा गांधीचे शैक्षणिक विचार आणि वर्तमान स्थितीतील प्रासंगिकता	कु. शीतल बबनराव विधाते	87
27	महात्मा गांधीचे स्वच्छता आणि ग्रामीण विकासातील योगदान	भालेराव सुधाकर नारायण	91
28	महात्मा गांधीजीचे सत्याग्रह व अहिंसावादी कार्य	प्रा.आर.बी.वाघ	97
29	महात्मा गांधीजीन्या विचारांची प्रासंगिकता	प्रा. डॉ. गजानन लिंबाराव सोडनर	100
30	महात्मा गांधीचे स्त्री विषयक विचार	प्रा. डॉ. अनिता देशमुख	105
31	महात्मा गांधी और ग्रामीण विकास : एक अध्ययन	प्रा.पुरुषोत्तम बांडे	110
32	महात्मा गांधींचा ग्रामीण विकासाबाबत दृष्टीकोण	प्रा.डॉ.एस.एन.देशमुख	114
33	महात्मा गांधी याचे शैक्षणिक विचार	गजानन अंबादास पाचपुते / कु. पल्लवी अगिश्वरराव ठाकरे	118
34	खादी व गांधी विचार	डॉ. विठ्ठल घिनमिने	123
35	राष्ट्र उभारणी आणि राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी गांधी विचारांची आवश्यकता	प्रा.डॉ. कविता धनंजय धर्माधिकारी	128
36	महात्मा गांधीजींच्या ग्राम व शेती विकासाबद्दलच्या दृष्टिकोनाचे ऐतिहासिक अध्ययन	डॉ.विनोद गौतम सोमकुवर	132
37	"महात्मा गांधीजींचा महिला सक्षमीकरण संदर्भातील दृष्टिकोन : ऐतिहासिक विश्लेषण"	प्रा.डॉ.निशांत भिमरावजी शेंडे	135
38	गांधीच्या दृष्टीक्षेपातील चळवळी	कु. माया अशोकराव मालेकर	138
39	महात्मा गांधीजींच्या ग्रामीण विकासातील दृष्टीकोन	भास्कर रतन खांडवी /प्रा. डॉ. अनिलकुमार जी. प्रसाद	141
40	महात्मा गांधीजींच्या जीवनातील कृषी व ग्रामीण समाजातील योगदान	मच्छिंद्रनाथ कैलास आरते / प्रा. डॉ. अनिलकुमार जी. प्रसाद	145
41	राष्ट्रबांधणी आणि राष्ट्रीय एकात्मता निर्माणामध्ये गांधीजींच्या विचारांची आवश्यकता	प्रा.कल्पना एस.गोडघाटे	149
42	महात्मा गांधी आणि मूल्यव्यवस्था	डॉ. किशोर फुले	153
43	गांधीवाद आणि मराठी साहित्य	प्रा. दीपक महाजन	156

CamScanner

44	महात्मा गांधीचे ग्रामीण विकासासंबंधीचे विचार	डॉ. अनंत दादासाहेब सरकाळे	160
45	महात्मा गांधीजींचे शिक्षणविषयक विचार	डी.प्रशांत सुखदेवराव चव्हाटे	164
46	गांधीजींचे पर्यावरणविषयक विचार	अंकुश शरद विजापुरे	167
47	महात्मा गांधीचे विचार व वर्तमान भारत	डॉ. अनिल ढाकरे	170
48	महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास	डॉ.गजानन मा. ढवळी	172
49	स्त्री-पुरुष समानतेसाठी गांधी विचारांची उपयुक्तता	प्रा.वनिता संजय शिंदे	176
50	गांधीवाद आणि मराठी साहित्य	प्रा.डी. केशव के. गाडवेल	179
51	महात्मा गांधीचे राष्ट्रीयत्वासंबंधीचे विचार	प्रा.सुनिता डि. शीखंडे	183
52	गांधीजींचे गृहउद्योगाबाबत आर्थिक मत	प्रा. अशोक सखाईराम राठोड	185
53	महिला सक्षमीकरणात म गांधीजींची भूमिका व योगदान'– एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	प्रा.डॉ.सुषमा मु.खडके (कदू)	189
54	महात्मा गांधीचे शिक्षणविषयक आधुनिक विचार	डॉ. महेंद्र अजाबराव पखाले	194
55	महात्मा गांधीची पवित्रता	प्रा. दिनेश त्र्यं. साखरे	197
56	२१ व्या शतकासमोरील आव्हाने आणि गांधीवाद	प्रा. डॉ. प्रविण ज. मुल्हाने	200
57	महात्मा गांधीजींचे जीवनातील क्रीडा आणि खेळाचे महत्व	प्रा. विनु जिवनराव शेंडे	202
58	माहिती युगातल्या विकासात गांधी मॉडेल	प्रा. डॉ. डी.के. खोकले	205

Aadl
national Multidisciplinary Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675,
Special Issue
ISSN : 2278-9308
June, 2020

गांधीजी के आदर्श समाज राज्य (रामराज्य) एक विश्लेषण

डॉ. दिनेश सहदेवराव धाकडे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती

मोहनदास करमचंद गांधी भारत एवं भारतीय स्वतंत्रता आंदोलन के एक प्रमुख राजनैतिक एवं अध्यात्मीक नेता थे, वे सत्याग्रह (व्यापक सविनय अवज्ञा) के माध्यम से अत्याचार के प्रतीकार के अग्रणी नेता थे, उनकी इस अवधारणा की नीव सम्पूर्ण अहिंसा के सिद्धांत पर रखी गई थी जिसने भारत को आजादी दिलाकर पुरी दुनिया में जनता के नागरिक अधिकारों एवं स्वतंत्रता के प्रती आंदोलन के लिए प्रेरित किया। महात्मा गांधीजी, सत्य, अहिंसा के मार्ग पर चलने वाले एक सच्चे व्यक्ती थे। उन्होंने केवल सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक आधार पर ही विचार नहीं दिए तो, वह एक कुशल राजनैतिक विचारक भी थे। समाज में राज्य के स्थान के सम्बन्ध में विचारधाराओं मे शुरुवात से ही अत्याधिक मतभेद रहा है। गांधीवाद के अनुसार व्यक्ती साध्य और राज्य एक साधन मात्र है। राज्य की उत्पत्ती मनुष्य के लिए हुई है न कि राज्य के लिए। गांधीजी राज्य को सामाजिक उत्थान और जनकल्याण का एक साधन मात्र जानते थे। दर्शनिक आधार पर राज्य का विरोध करते हुए गांधीजी राज्य को एक आवश्यक बुराई के रूप से स्वीकार करते हुऐ गांधीजी ने राज्य के प्रभाव और शक्ती को अधिक से अधिक कम करने का प्रयत्न किया, जिससे राजसत्ता के होते हुए भी व्यक्ति वास्तविक रूप से स्वतंत्रता प्राप्त कर सके। इस सम्बन्ध में गांधीजी के द्वारा तीन सुझाव दिये गये है, १) सत्ता का विकेन्द्रीकरण, २) राज्य का कर्यक्षेत्र न्युनतम, ३) राज्य के प्रभुत्व के सिद्धात का खण्डन इन्ही राजनीतिक विचारो के अंतर्गत ही गांधीजी द्वारा चित्रीत आदर्श राज्य जिसे रामराज्य उन्होंने सम्बोधित किया है।

समराज्य शब्द का प्रयोग कुछ भ्रामक हो सकता है, क्योंकि इसका शाब्दिक अर्थ है, रामचन्द्रजी का राज्य। वस्तुतः राजा रामचन्द्र के समय और आज की स्थिती में अवस्था और काला का एक लम्बा भेद होने के कारण रामराज्य आज की स्थिती में व्यावहारिक नही हो सकता। गांधीजी भी इस बात से परिचित थे। उनके द्वारा रामराज्य शब्द का प्रयोग भावनावश अलंकारिक अर्थ में किया गया है, शाब्दिक अर्थ में नहीं।

इस सम्बन्ध में यह बात भी स्मरणीय है कि गांधीजी ने भी प्लेटो के समान दो आदर्शों का वर्णन किया है, प्रथम पूर्ण आदर्श और द्वितीय उप-आदर्श। उनकी पूर्ण आदर्श सामाजिक व्यवस्था के अन्तर्गत राज्य के लिए कोई स्थान नहीं है, लेकिन गांधीजी यथार्थवादी थे और उन्होंने इस बात को स्वीकार किया की मानव स्वभाव की वर्तमान स्थिति को देखते हुऐ पूर्ण आदर्श की स्थापना सम्भव नहीं है। इसलिए उनके द्वारा व्यावहारिक दृष्टिकोण से उप आदर्श की कल्पना की गयी है और गांधीजी के आदर्श समाज या राज्य के रूप में हमारे द्वारा उनके उप आदर्श का ही अध्ययन किया जाता है।

गांधीजी के उप-आदर्श समाज या उनके आदर्श राज्य की विश्लेषण इस प्रकार हैं-

१) अहिंसात्मक समाज - गांधीजी अपने आदर्श राज्य को अहिंसात्मक समाज के नाम से भी पुकारते है। गांधीजी के इस आदर्श समाज में राज्य संस्था का अस्तित्व रहेगा और पुलिस, जेल, सेना तथा न्यायालय आदि शासन की बाध्यकारी सत्ताएं भी होगी। फिर भी यह अहिंसक समाज इस दृष्टि से है कि इनमें इन सत्ताओं का प्रयोग जनता को आतंकित और उत्पीडित करने के लिए नहीं, उनकी सेवा करने के लिए किया जाएगा। इस आदर्श समाज में कभी-कभी समाज विरोधी तत्वों के विरूद्ध दबाव का प्रयोग करना पड सकता है, किन्तु इस दबाव का रूप सत्याग्रह का होगा, हिंसात्मक नहीं।

२) शासन का रूप लोकतान्त्रिक - गांधीजी के आदर्श समाज में शासन का रूप पूर्णतया लोकतान्त्रिक होगा। जनता को न केवल मत देने का अधिकार प्राप्त होगा, वरन् जनता सक्रिय रूप से शासन व्यवस्था के संचालन में भी भाग लेगी। शासन सत्ता सीमित होगी और सभी सम्भव रूपों में जनता के प्रति उत्तरदायी होगी।

३) विकेन्द्रीकृत सत्ता - गांधीजी के आदर्श राज्य का एक प्रमुख लक्षण विकेन्द्रीकृत सत्ता है। गांधीजी सम्पूर्ण भारत में प्राचीन ढंग के स्वतन्त्र और स्वावलम्बी गांव समाजों की स्थापना करना चाहते थे, जिसका आधार ग्राम पंचायतें होंगी। विकेन्द्रीकरण को अधिक सफल बनाने के लिए गांधीजी का सुझाव था कि ग्राम इकाइयां हो, जैसे-प्रादेशिक सरकार, राष्ट्रीय सरकार आदि के विधानमंडलों का चुनाव अप्रत्यक्ष प्रणाली से हो, जिससे सत्ता का समस्त केन्द्र ग्राम पंचायतों ही बनी रहें। इस प्रकार की व्यवस्था से गांवों में स्वशासन और स्वावलम्बन की भावना उत्पन्न होगी और वे वास्तविक अर्थ में स्वतन्त्र होंगे।

४) आर्थिक क्षेत्र में विकेन्द्रीकरण - गांधीजी के द्वारा आदर्श राज्य में आर्थिक क्षेत्र के अन्तर्गत भी विकेन्द्रीकरण को अपनाने का सुझाव दिया गया है। विशाल तथा केन्द्रीकृत उद्योग लगभग समाप्त कर दिये जाएंगे और उनके स्थान पर कुटीर उद्योग धन्धे चलाये जाएंगे। उन मशीनों का तो प्रयोग किया जा सकेगा, जो मनुष्यों के लिए सुविधाजनक होती है, किन्तु मशीनों को मानवीय श्रम के शोषण का साधन नहीं बनाया जाएगा। हर गांव अपनी आवश्यकता की वस्तुएं स्वयं उत्पन्न करेगा और प्रत्येक व्यक्ति अपने उत्पादन के साधनों का स्वयं स्वामी होगा। इस प्रकार आर्थिक क्षेत्र में प्रतिस्पर्धा और शोषण का अन्त हो जाएगा।

५) नागरिक अधिकारों पर आधारित - गांधीजी का राज्य स्वतन्त्रता, समानता तथा अन्य नागरिक अधिकारों पर आधारित होगा। इस समाज में प्रत्येक व्यक्ति को अपने विचार व्यक्त करने और समुदायों के निर्माण की स्वतन्त्रता होगी। इस समाज के अन्तर्गत जाति, धर्म, भाषा, वर्ण और लिंग आदि के भेदभाव के बिना सभी व्यक्तियों को समान सामाजिक और राजनैतिक अधिकार प्राप्त होंगे।

७) निजी सम्पति का अस्तित्व - उप आदर्श राज्य में निजी सम्पत्ति की प्रथा का अस्तित्व होगा, किन्तु के स्वामी अपनी सम्पत्ति का प्रयोग निजी स्वार्थ के लिए नही, वरन् समाज के कल्याण के लिए करेंगे। वे यह समझकर कार्य करेंगे क उनके पास सम्पत्ति है उसका वास्तविक स्वामी समाज है और समाज के द्वारा उन्हें इस सम्पत्ति का संरक्षक या ट्रस्टी नियुक्त किया गया है।

७) प्रत्येक व्यक्ति और लिए श्रम अनिवार्य - इस आदर्श समाज में प्रत्येक व्यक्ति के लिए अपने भरण-पोषण हेतु श्रम करना अनिवार्य होगा। कोई भी मनुष्य अपने निर्वाह के लिए दूसरों की कमाई हडपने का प्रयत्न नहीं करेगा और बौद्धिक श्रम करने वाले व्यक्तियों के लिए भी कुछ न कुछ समय के लिए शारीरिक श्रम करना अनिवार्य होगा। सभी व्यक्तियों के द्वारा शारीरिक श्रम करना अनिवार्य होगा। सभी व्यक्तियों के द्वारा शारीरिक श्रम किए जाने पर समाज मे वास्तविक समानता स्थापित हो सकेगी।

८) वर्ग-व्यवस्था - गांधीजी का आदर्श समाज वर्ग-व्यवस्था पर आधारित होगा। प्राचीन काल की भाँति समाज चार वर्गों में विभाजित होगा - ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य और शूद्र। प्रत्येक वर्ग वंश-परंपरा के आधार पर अपना कार्य करेगा, किन्तु इन वर्गो का सामाजिक राजनीतिक और आर्थिक क्षेत्र में समान अधिकार प्राप्त होंगे और किसी भी प्रकार की ऊँच-नीच की भावना नहीं होगी। गांधीजी के आदर्श समाज में स्त्रियों को सभी क्षेत्रों में समान अधिकार प्राप्त होंगे किन्तु उनका मुख्य कार्यक्षेत्र घर ही होगा।

९) अस्पृश्यता का अन्त - गांधीजी अस्पृश्यता को भारतीय समाज के लिए कलंक मानते थे और उनके आदर्श समाज में अस्पृश्यता के लिए कोई स्थान नही है।

१०) धर्मनिरपेक्ष समाज - इस समाज में किसी एक विशेष धर्म को राज्य का आश्रय प्राप्त नहीं होगा। राज्य की दृष्टि में सभी धर्म समान होंगे और सभी धर्मो के अनुयायियों को समान सुविधाएं होंगी।

११) गौ-वध निषेध - गांधीजी भारत जैसे - राज्य में धार्मिक तथा आर्थिक दोनों ही से गाय की रक्षा को बहुत अधिक आवश्यक मानते थे। इसलिए इनके द्वारा अपने आदर्श समाज में गौ हत्या निषेध किया गया है।

१२) मद्य निषेध - गांधीजी का निश्चित विचार था कि मद्य और अन्य मादक पदार्थो का सेवन व्यक्तियों का चारित्रिक पतन करता है। अतः उनके आदर्श समाज में न तो मादक वस्तुओं का उत्पादन होगा और न ही उनकी बिक्री।

१३) निशुल्क प्राथमिक शिक्षा - गांधीजी के आदर्श समाज में गांव-गांव और कम से कम प्राथमिक शिक्षा निशुल्क प्रदान की जाएगी।

१४) अर्न्तराष्ट्रीय क्षेत्र में शान्तिप्रिय - गांधीजी बसुधैव कुटुम्बकम् की धारणा में विश्वास करते थे, इस कारण उनका आदर्श राज्य अर्न्तराष्ट्रीय क्षेत्र में अन्य राज्यों के साथ मैत्री, सद्भावना और सहयोग के आधार पर सम्बन्ध स्थापित करेगा।

१५) प्रतिनिधित्व और बहुमत शासन - गांधीजी की राजनीतिक विचारधारा के अन्तर्गत ही उनकी शासन से सम्बन्धित धारण का भी अध्ययन किया जा सकता है। गांधीजी लोकतन्त्रात्मक प्रणाली के समर्थक थे और उन्हें निर्वाचन तथा प्रतिनिधीत्व का विचार था कि उन्हें निःस्वार्थी, योग्य और संयमी होना चाहिए। गांधीजी का विचार था कि मताधिकार की योग्यता का आधार सम्पति या सामाजिक स्थान नही, वरन् शारीरिक परिश्रम होना चाहिए।

गांधीजी का विचार था कि लोकतन्त्रात्मक शासन के उचित संचालन के लिए बहुसंख्यकों की भाँति अल्पसंख्यकों का सहयोग भी नितान्त आवश्यक है। बहुमत का सदैव ही सही होना आवश्यक नहीं है और एक प्रतिभाशाली व्यक्ति एक हजार मूर्खों से अच्छा होता है। बहुमत में आलोचना सहन करने की क्षमता होनी चाहिए और अल्पमत के द्वारा भी बहुमत की उचित बातें स्वीकार कर ली जानी चाहिए। बहुमत के निर्णय अनुचित होने पर भी अल्पमतों द्वारा इन निर्णय में परिवर्तन के लोकतन्त्र की सफलता के लिए गांधीजी न्यायप्रिय बहुमत और सहनशील अल्पमत अर्थ नहीं है कि एक व्यक्ति की भी राय, यदि वह सही हो, कुचली जाय, बल्कि उसे बहुमत की राय से अधिक महत्त्वपूर्ण समझा जाना चाहिए। यही उनकी वास्तविक प्रजातन्त्र की कल्पना है।

अल्पमत के विचारों को समुचित महत्व देते हुए भी महात्मा गांधी का विचार था कि सामान्य तौर पर अल्पमत के द्वारा बहुमत के निर्णय को स्वीकार कर लिया जाना चाहिए क्योंकि प्रजातन्त्रात्मक शासन के संचालक का अन्य कोई व्यावहारिक आधार नहीं है। बहुमत के द्वारा भी अल्पमत के विचारों की अवहेलना न करते हुए उन्हे महत्व दिया जाना चाहिए।

आज हमे गांधीजी के राज्य सम्बन्धी विचारों के अंश भारत के राज्य सम्बन्धी विचारों एवं कार्य प्रणाली दिखाई देते है यही गांधीजी के राजनैतिक विचारों की उपलब्धी है। तथा शासन और राज्य सम्बन्धी विभीन्न अंगो में उनके राजनैतिक विचार और मूल्यों का पालन अधिकार होना चाहिए ताकी भारतीय शासन व्यवस्था और राजकीय व्यवस्था को एक नैतिक एवं मुल्यवर्धित अधिष्ठान प्राप्त हो सके।

संदर्भ :-

१. अस्थाना, प्रतिमा, महात्मा गांधी। भारत में महिला आंदोलन, विकास प्रकाशन, दिल्ली, १/१/१९७४
२. पाण्डेय डॉ. विद्याधर, भारतीय विचारक, स्वास्तिक पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली, २०१९
3. M. K.Gandhi, An Autobiography, op. Cit., p.2.
4. R. K. Prabhu and U. R. Rao, The Mind of Mahatma Gandhi, Oxford University Press, Mzdras, 1976, P.48.
5. M. K. Gandhi, An Autobiography, op. Cit., p. 3.
6. W. K. Gandhi, My Religion, Navajivan Publishing House, Ahmedabad, 1958, p. 6.
7. D. G. Tendulkar; Mahatma, Vol. 11, Publication Division Government of India, New Delhi, p. 298.
8. M. K. Gandhi, An Autobiography, op. Cit., p. 4.
9. Brown W. Norman India, Pakistan, Cylon, New York, 1951.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

Fabruary-2020

SPECIAL ISSUE-CCVIII

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

17	Human Trafficking In India Gross Violation Of Human Rights Legal Prospective **Dr. Varsha Deshmukh**	63
18	Land Suitability Analysis for Agriculture in the Drought Prone Shrigonda Tahsil of Maharashtra using Geo-Spatial Techniques **Devne Manojkumar, Dhawale Ganesh, Mundhe Nitin, Thakre Sunil, Dr. Shalini M. Guldeokar.**	66
19	Traffic Management Is Important in Smart Cities: A case study of Cycle Rickshaw pullers in Amravati City, Maharashtra. **Dr. Shalini M. Guldeokar**	74
20	One Step Towards Specific Learning Disability **Mrs. Swati Shekhar Joshi Poonam Dawar (Varma)**	82
21	Green Libraries: A Way Of Sustainability **Mrs. Deepa Dilip Patil**	86
22	"Impact of Leadership Behavior on Employees **Dr. Avinash M. Jumale**	90
23	Impact of Digitalization on Society In the face of huge societal challenges, how can digital transformation make a positive contribution? **Prof.Suresh N.Gawai**	93
24	New Platform And Limitation Of Cashless Economy **Prof.Pratibha Dattatraya Pudale**	99
25	Role of Library and Information Science Professionals in Digital Era **Mr. Sudhir B. Sangole**	102
26	Benefits of exercise in daily life **Dr.Nitin N. Jangitwar / Dr.Ashlesh Ingole(Nagpure)**	107
27	Its Impact on Co-operative Sector in India **Prof.Pandhari G More**	111
28	Digital Libraries: Issues, And Challenges **Dr.Dashiram D. Sambare**	116
29	Medical Negligence: Liability under Consumer Protection Act- A Case Study Review. **Dr. Mahendra L.Pachadkar**	120
30	Analytical Study Of The Provisions In Information Technology Act 2000 Pertaining To Fraud And Cyber Stalking **Dr. Umesh S. Aswar**	123
31	Unemployment Causes and Measures taken by Government **Prof.Dr. Shalini K. Pande**	128
32	Importance of Youth Entrepreneurship **Dr. Rajesh M. Deshmukh**	132

Role of Library and Information Science Professionals in Digital Era

Mr. Sudhir B. Sangole
Librarian
Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur.

Introduction

In today's environment, knowledge is in transition mode from repositories to open access and print to digital. Libraries have been significantly transformed with' the advent of Information and Communication Technology (ICT), Internet and the ability to provide resources to people to their own home or work places. The unimaginable developments in the information environment such as improved, accessibility, interoperability and open access to educational materials has on one side facilitated the nature, role and services but on the other side pose a serious challenge use technology and provide efficient and effective services to meet the. user's information need. In the present technology Internet era the professionals have to change themselves, as the) information profession is being changed. Now as information Specialist have to work as e-information providers in which various professional group are expected to map strategic that lead to produce, manage, maintain and service the information.

Trend in Librarianship

It is very important that we should discuss first the new role of Librarian and professionals in the digital age. These current trends somehow or rather will have a bearing in shaping librarians and information professionals in the new era. They are summarized as follow (Hashim and Mokhtar, 2005).

- A vision towards information and knowledge-based society;
- Library functions in information and knowledge-based Society;
- knowledge-based economy-information and knowledge as drivers to the economy;
- Information management recognized as an important displaces;
- Information recognized as an commodity information brokerage information entrepreneurship, fee-based information)
- Information recognized as Power/strength/weapon;
- Information strongly link to decision-making, strategic management, Competitive advantage, innovation, R&D;
- Knowledge management-leveraging organization;
- Globalization of information
- Integrated and Widespread ICT application;
- Mushrooming of information system - need foe information system management (ISM);
- Growth of electronic internet sources;
- Role of digital/electronic/ virtual library;
- Librarian is designated as cyber librarians;
- Librarians expanded and change in digital environment;
- Competency - based a assessment/ training;
- Leadership skills;

Role of Library Professionals in Different Faces/Angles

The information and knowledge play the most important role in the present knowledge society and these are the central force and strategic resources of the society. A large number of

information both in traditional and digital nature coming out in every moment. These huge number of information is required to be organized, preserved disseminated, Therefore we to enrich and equal library and information profession to copy with the digital information overload situation.

Nowadays, LIS professional are facing some international issues like cyberspace, content regulation, copyright, since of community, digital preservation, marking of information product and services, open source software, etc. are also discussed briefly.

In addition to general qualification requirement, a commitment to excellence user-centred services, effective oral and written communication, as well as team collaborator must also possess additional capabilities, experience, knowledge and skills such as : (Mehla,2012)

1. As Advocate:

LIS professionals act as lawyer when they deal with the issue relating to law such as copy right law, intellectual property right, etc. Librarian champion the cause of academic libraries through various advocacy programs to promote the library and resources. They can communicate news about library through newsletters, websites and memos to parents and staff. Their job is to keep principals and teachers up to date on what happing in the bivrary and to promote library activities and special projects (Baule, 1999). Librarians must comminicate the mission, goals and objectives of the resources center to the entire user comminity (Scheirer, 2000).

2. As CONSORTIA MANAGER:

The us professionals are responsible for coordinating and overseeing consortium operations, including strategic planning system development and project management. Related responsibilities include facilitating communication among the participating libraries. In addition to these responsibilities, the Librarian for consortium operations acts as the consortium's representative with vendors contracted products and services.

3. As Consortia Manger:

The information science world has witnessed a major transformation in content it has been dealing with. Digital and virtual libraries are natural outcome of the moment of digitalization and internetworking. Library and documentation of digitalization internet working. Library and documentation centers have increasingly. Used the technologies of internet, extranets and portals for specialized techniques of content management and development. This information has been put to distinct business advantage by using the techniques of data warehousing, data mining taxonomies, ontology and industry-specific knowledge maps. Use of info maps and knowledge mapping are additional competencies for creating virtual for knowledge maps, which makes search and retrieve much easier and enjoyable. Available virtualization technologies need to be employed purpose.

4. As Facilitator:

Rapid growth of electronic document and these availability in the web now creates exploration of information. Even so many printed versions of books journals have shifted their platform to internet which includes freely available and paid publications also. As the same it becoming very hard to locate necessary are trying to acquire knowledge of different systems and software to manage this sea of information.

The role facilitator if characterized by qualifications world would be closely related to the once librarian. It is likely to emerge that the traditional intermediary function of the librarian by its nature could crate a create a basis for role of the familiar in a networked community (Schreiber and Moring, 1997)

Role and Responsibilities: Their Position and Duties

Specific duties vary depending on the size and type of library. Olivia Crosby described librarians as "Information experts in the information age". Most librarians spend their time working in one of the following areas who library:

- **Archivists:** Archivists can be specialized librarians who deal with archival materials such as manuscripts, documents and records, though this varies from country to country, and there are other routers to the archival profession.
- **Collection development librarians:** Collection development librarians monitor the selection of books and electronic resources. Large libraries often use approval plans, which involved the librarian for a specific subject creating a profile that allows publishers to send relevant books to the library without any additional vetting. Librarians can then seen those when they arrive and decide if they will become part of the collection or not. All collections librarians also have a certain amount of funding to allow them to purchase books and materials that don't arrive via approval.
- **Electronic resources librarians:** Electronic resources librarians mange the databases that; libraries license third- party vendors School librarians work in school libraries and perform duties as teachers information technology specialists, and advocates for literacy.
- **Instruction librarians:** Instruction librarians teach information literacy skill in face-to-face classes and/ or through the creation or online learning objects. They instruct library users on how to find evaluate and use information effectively. They are most common in academic libraries.
- **Media specialists:** Media specialists teach student to find and analyze information, purchase books and other resources for the school library supervise library assistants, and are responsible for all aspects of running the library / media centers. Both library media teachers (LMTS) and young adult public librarians order books and other materials that will interest their young adult patrons. They also must help YAs find relevant and authoritative Internet resources. Helping this age group to become lifelong learners and readers is a main objective of professionals in this library specialty.
- **Outreach librarians :** Outreach librarians are charged with providing library and information services for underrepresented groups, such as people with disabilities, low income neighborhoods, home bound adults and seniors incarcerated ex-offenders, and homeless and rural communities. In academic libraries, outreach librarians might focus on high school students, transfer, first-generation college students, and minorities.
- **Reference or Research Librarians:** Reference or research librarians help people doing research to find information they need through a structured conversation called a reference interview. The help may take the from of research on a specific question, providing direction on the use of databases and other electronic information resources; obtaining specialized materials from other sources; or providing access to and care of delicate expensive materials. These services are sometimes provided by other library staffs that have criticized this trend. (Mckenzie, Steve October 2002)
- **Systems librarians:** Systems librarians develop, troubleshoot and maintain library systems, including the library catalogue and related system. Technical service librarians: work "behind the scenes" ordering library materials and databases subscriptions, computers and other equipment, and supervise the cataloguing and physical processing of new materials
- **A young adult or YA librarian:** A young adult or YA librarian serves patrons who are between 12 and 18 years old. Young adults are those patrons that look library

services to give them direction them direction and guidance toward recreation, education, and emancipation. A young adult librarian could work in several different institutions; one might be a school library / media teacher, a member or a public library team, or a librarian in a penal institutor. Licensing of library/ media teacher includes a Bachelor or Master of Arts in Teaching and additional higher-level course work in library. YA librarians who work in or information Science (MLIS) relevant work experience, or a related credential. (YALSA. April, 2011)

Additional Responsibilities

Experienced librarians may take administrative positions such as library or information centre director. Similar to the management of any other organization, they are concerned with the long0team planning of the library, and its relationship with its parent organization (the city or country for a public library, the college university of am academic library, or the organization served by a special library). In smaller or specialized libraries, librarians typically perform a wide range of the different duties.

Representative examples of librarian responsibilities:

- ▶ Researching topic of interest for their and constituencies.
- ▶ Suggesting appropriate books ("readers' advisory") for children of different reading levels, and recommending novels for recreational reading.
- ▶ Facilitating and promoting reading clubs.
- ▶ Developing programs for library users of all ages and background Managing access to electronic information resources.
- ▶ Building collections to respond to changing community needs or demands
- ▶ Creating pathfinders
- ▶ Writing grants funding for expanded program or collection
- ▶ Digitizing collections for online access
- ▶ Answering incoming reference questions via telephone postal mail, email, fax and chat
- ▶ Makíng and enforcing computer appointments on the public access Internet computers. (Public Library Association, 2008-09)

Conclusion

Presently, librarians are playing an integrated role beyond their traditional the fast changing world, there are new demands and influences on libraries and information centres. Using modern technologies, libraries all over the world are air new shifting their emphasis from traditional to multidimensional work force. As a corollary role in different areas of libraries and information centers to meet the expectations and needs of the present situation.

Librarians have had to become no longer just specialists in print media but also experts in strong, sorting and accessing electronic records, including. accessing databases and using search engine. Further, they have had to acquire expertise in providing online tuition. Not only are librarians now commonly expected to provide tuition. Not only are librarians now commonly expertise to provide tuition in information literacy, but, many collaborate with faculty to incorporate aspects of library use into coursework. Such collaboration appears to be the success.

References

1. Halder, SambhuNath.& Jana, Sibsankar.(2013). Library and Information Science in Changing Paradigm. EssEss Publications.1-2, 142.
2. McKinzie, Steve (October 2002). "For Ethical Reference, Pare the Paraprofessionals". American Libraries, 33 (9): 42. YALSA, 2011.
3. Irene E. McDermott., Barbara E. Quint. The librarian's Internet survival guide: strategies for the high-tech reference desk". Information Today, \SBN \57387129, \-2,
4. Sinclair, B. (2009). The blended librarian in the learning commons new skills for the blended library. College & Research Libraries News, 70 (9), 504-7.
5. Hearn, M R. (2005). Embedding a librarian in the classroom an intensive informating literacy model. Reference Services Review, 38 (2), 2019-27
6. Anderson, R. P Livingston, M B. and LoCicero, A.D. (2008) Characterstics and content of medial library tutorials; a review. Journal of mediacal Association, Vol. 96 No. 1-61-3.
7. Macmeeking, Mila (2013) Teacher-Libran can does 27 things availabale at : http anethicalisland.wordpress.com/2013/05/2014)
8. SandhyaAggarwal. (2012). Library Services: Challenges and Solutions in Digital Era EssEss Publication, New Delhi. 75-80.
9. Baule, S.(1999). Information Power. Building partnership for learning. Book Report. 18 (3), 42-43

RE-ENGINEERING OF SERVICES & RESOURCES IN ACADEMIC LIBRARIES AT DIGITAL ERA

Sudhir B. Sangole
Librarian
Ramkrushna Mahavidhyalaya,
Darapur.
Amravati

Abstract:*Re-engineering is very popular modern management techniques. Application of re-engineering is present day need. Hence, present paper high lights how this techniques is applicable to Academics Library. Authors has emphasized on not only historical background of re- engineering but also background of studied library in brief and implementation of re- engineering in five phase manner i.e. activities to be re- engineered, selection of the re- engineering team , vision for the new improved processes and actions needed to implement the new process. This chapter also describe the re-engineering of services and resources of academic libraries.*

Keywords:*Re-engineering, Academics Library*

Introduction:

"Information" is communicating of news, knowledge or facts. It consists of data endowed with relevance and purpose. Its main function is to present facts so that man's vision is broadened, thereby enabling him to fight against the problems faced by ignorance and superstitions. It is therefore considered to be a basic need of man, ranking after air, water, food, clothing and shelter. Modern means of transport, computers and telecommunications have reduced the world to a global village, wherein one need only plug in, in order to be connected to the whole world.

The library and information centre is an important component of any educational institution, which is hub of the teaching and learning activities where students, researcher and teachers can explore the vast resources of information. In the traditional libraries users have to send more time for searching a small piece of information and for that have to depend mainly on the library professional or library staff.

With the growing emphasis on Quality improvements, Libraries adopting Management Techniques to give their best in the form of Information Products & Services. The Management theories & Principals which are applicable to an Organization can be successfully implemented to Library. The 1990's have seen tremendous evolution of recent Management Techniques such as TQM, Re-engineering, Six Sigma etc. Re-engineering which has been very popular in the business world in 1990's, is equally beneficial for Libraries to redesign their Services in order to provide pin pointed exhaustive Information up to end user. Re-engineering involves redesigning key process, while keeping customer at the centre of process redesign.

Reengineering can also be considered at the levels of an Organizational process. Process Reengineering is the Examination, Study, capture and modification of the internal mechanisms or functionality of an existing process or system engineering life cycle, in order to reconstitute it in a new form and with new functional and non-functional feature, often to take advantage of newly emerged or desired Organizational or Technological capabilities, but without changing the inherent purpose of the process that is being Reengineered.

Objectives of Re-engineering:

- To satisfy the customer's (users') need and expectation
- Achieve improvement in the performance
- To satisfy the organization's strategic goals
- Remove the non essential aspect of the Library which are not necessary in running its functions

Need of Re-engineering for Academic Library:

Following reasons points out the need for Re-engineering in Academics Library

- To cope the challenges posed by information explosion.
- To fulfill multidimensional information needs of library users.
- To redesign information services of Academics Library.
- To provide pin-pointed exhaustive information to the end-users of the library

Re-engineering Plan for Academics Libraries:

The Re-engineering plan for Academics Library has been framed in the following five steps.

STEP: I, Processes/Activities to be Re-engineered: In the first step the Re-engineering team has identified the processes/ activities of the Academics, Library that have to be re-engineered.
These are as follows.

- Physical layout/ Facilities of the academic library.
- Academic Library Collection.
- Manual Processes of library housekeeping operations.

STEP:II, Selection of Re-engineering Team: For the successful re-engineering of Academics. Library a competent team of experts should be established in order to redesign the library & information services of Academics Library.

STEP:III, Status of Current Processes in Academics Library: In most of the Academics libraries maximum processes & in house library operations such as, acquisition, cataloguing, circulation, serials control & various reports are being done manually. Use of Information Technology for library operations is very less.

STEP :IV, Vision For The New Improved Process: Following vision may be developed for the new improved process

Vision:"We are committed to provide an easy and ready access to the library resources for updating the knowledge base of students and staff. Our endeavor is to keep the users of the library abreast of the state-of-the art inputs in respect of Arts, Commerce & Science, so that, they can face confidently challenges thrown open by 21st century. We are streamlining our concerted efforts to build our library as an excellent center for disseminating information."

STEP :V, Actions Needed to Implement or Redesign the New Process Physical Layout / Facilities of the library In order to provide better services to users, the physical layout of the library may be made as follows –

- Separate Stack Room.
- Computer Laboratory with sufficient no of computers having Broad Band Connectivity.
- Separate Reading Room for students and teachers with sufficient library furniture.
- Separate Reference Section.
- Reprographic section
- Processing section
- Independent cabin for Librarian and Asst. Librarian.

Library Collection: In order to cope the challenges of multidimensional information needs of the library users, the library collection should built in digital format. It may include -

- CDs, DVDs, Microfilms etc.
- Online-Books, On-Line Journals, Online Databases.
- E-Reference sources.
- Membership with e-consortia

Manual Processes Of Library House Keeping Operations:- In order to improve efficiency of library housekeeping operations library should be automated with standard library software.With the help of Information Technology, the library housekeeping operations will be redesigned in the following manner.

- Automated Acquisition system.
- Automated Cataloguing system.
- Automated Circulation system.
- Automated Serials control system.
- Automated Reporting system.
- Automated Stock Verification system.

Library & Information Services: In order to redesign these information services, of Information Technology may be used in the following way -

- CAS & SDI services by e-mail.
- Online Information Retrieval system.
- Online Resource sharing.
- Institutional Repository.

A) Reengineering of Information Resources: Due to increasing costs of publications it is completely impossible for a individual or library to purchase each and every book of his interest.In this situation to effectively meet the individual information needs, the users are searching for e-books & easy availability with latest information attracting more & more users towards the use of e-books. Online Dictionary of Library & Information Science defines e-books as –"A digital version of a traditional print book designed to be read on a personal computer or on e-book reader." There are two major categories of e-books i.e.

i) Off-line (CD-ROM)

ii) On-line

There are number of e-books in multidisciplinary subject available free-of-cost on internet.

B) Journals to e-journals: In order to provide latest information to the researchers & scholars, the concept of e-journals had been raised firstly in 1945.With the development of communication technology, the usage & popularity of e-journal has been increased Today e-journal is becoming the main source of scholarly information & its use has been increased. Easy and free availability on internet, 24x7 access, easy search facility attracting more & more users towards e-journals.

There is number of quality e-journals which are available free-of-cost on Internet e.g. DOAJ provide full text access to 4590 scholarly e-journals.

Golnessa, G. M. & Talawar, V. G. (2008) conducted a study at Indian Institute of Science entitled "The use of scholarly Electronic Journals at the Indian Institute of Science: A Case Study in India", with the purpose to investigate the use of scholarly electronic journals at the Indian Institute of Science. The results of the study showed a growing interest in electronic journals among the users at IISc. The electronic journals were mostly used for research needs & PDF format was the most preferred format. The fact is that users have free access to electronic journals at all hours from their own computers seems to be the most appealing feature.

C) Conventional Reference Sources to e-Reference Sources: Now a day"s e-reference sources are becoming very popular. Because of their low cost and easy search facility e.g. Encyclopedia Britanica is now available in CD format with a approximate price of only Rs. 3000/- as well as it is available online through internet. This electronic format of Encyclopedia Britanica enables users to search the required information in very easiest way & also it will not require a large space for storage. Various online & offline dictionaries are also available which provides easy
search facility to users & enables them to search the required information within a fraction of seconds.

D) e-consortia Apporach: Consortia is a generic term to indicate a group of libraries that are working together for a common goal whether to expand co-operation for a traditional library services such as collection development or electronic media. Consortia allows provision for
seamless access to electronic information resources while sharing the cost of access. Internet
connectivity is an essential component in establishing consortia networks. Open Access

Consortia like Open J-Gate provides access to multidisciplinary journals.

Conclusion:

Re-engineering is the need of hour in college library to reduce the gap between users' expectations and actual service provided. Considering the importance of re-engineering in library and information services, it is necessary to rethink on this serious issue and how it will apply to the library for providing better services to fulfil multidimensional needs of the present patrons. It is important to remember that reengineering is not just a question of adding technology. It is primarily a function of human resource management. If one group feels left out, then its negative reaction may endanger the success of the entire project. It is important that communication between various levels of staff, therefore, should be of the utmost concern to library management during the reengineering period. Libraries have adopted the net as they do most new technology, as a means to providing better service to their users. As the computerization is the need of hours for reengineering of library information system and services, therefore the authority of the college library should give proper importance in library computerization as well as the recruitment and training of professional staff for their libraries.

References :

- Dubas, K.C.(n.d.) Reengineering University Libraries as the Gateway of Local & Global Infor
- mation. Retrieved 5 Sep 2012. From www.dspace. inflibnet.ac.in/bitstream/194/ 56/ pdf sy.pdf.
- Gaur, Ramesh, C. (2003). Reengineering Library Information Services. Mumbai: Allied
- Publishers Pvt. Ltd3. Hammer, Michael and Champy, James A. (I993). Reengineering the Corporation: a manifesto for business revolution. New York: Harper Business Books, ISBN0887306403. viii, 231p.
- Galyani, Moghaddam Golnessa & Talwar, V.G.(2008).The Use of Scholarly Electronic
- Journals at the Indian Institute of Science : A Case Study in India . Interlending & Documentry
- Supply 36 (1).pp.15-29.Retrieved from :www.eprints.rclis.org/archive. Accessed on 5 Sep 2012.
- Graves, K.J. & Martin, E.R. (1998). „ Reengineering the library for improved access to electronic health information : One Research Library‟s Experience.‟ INSPEL, Vol. 3 (3) PP.122-88
- Kumar,Rajeev & Kaur, Amritpal.(2005).Internet & It‟s Use in the Engineering Academicss of
- Punjab,India : A Case Study.Webology,2(4). Retrieved from: www.webology.ir/2012. Accessed
- on 6-Sep-2012.
- Mornati, Susanna .(2000). „ Reengineering Users Services in Physical Libraries: A Transition
- Nickols, Fred.(n.d.). Reengineering the problem- solving process. Retrieved 6-Sep-2012
- From. : www.home.att.net/reengineering.pdf.

- Weicher, Maureen, others.(n.d.). Business process reengineering analysis Recommendations.
- Retrieved 5-Sep-2012. From; www.netlib.com/files. pdf..
- Sathyanarayana, N.V. (2008).Open Access & Open J-Gate. DESIDOC Journal of Library &
- Information Technology Vol.28(1), pp.57-60.
- http://forge.fh-potsam.de/-IFLA/PNSPEL/98-3 grajmare.pdf.viewed
- http://ir.inflibnet.ac.in/dxml./bitstream/handle/1944/942/3.pdf?sequence=1viewed
- http://ir.inflibnet.ac.in/dxml./bitstream/handle/1944/957/17.pdf?sequence=1viewed

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer Reviewed & Refereed Indexed

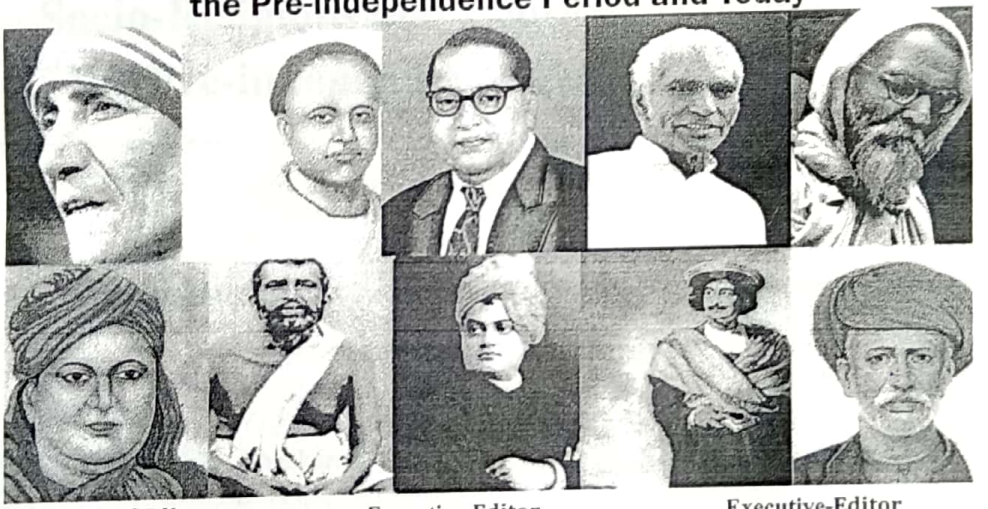
Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCCXVI) 316

September -2021

National E-Conference on

Socio-Religious and Political Movements in the Pre-independence Period and Today

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive-Editor
Dr. Nilima D. Deshmukh
Principal
Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao
Shingne Arts College,
Khamgaon, Dist. Buldana

Executive-Editor
Dr. J. B. Devhade
Principal
Late Pushpadevi Patil Art's and Science
College, Risod, Dist.Washim

Editor
Dr. Pramod R.Chavan
Associate Professor & HOD,Deparment of History
Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne Arts College,
Khamgaon, Dist. Buldana

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Aadhar Publications

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Scanned with CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	हैद्राबाद मुक्ति आंदोलन और आर्य समाज — प्रा. डॉ. व्यास सी. पी.	1
2	क्रांतीची जननी मॅडम भिकाजी कामा यांचे भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान — डॉ. अफरोज हनिफ शेख	6
3	ब्राह्मो समाज : मानवतावादी सुरक्षा परिप्रेक्ष्यातून अध्ययन — डॉ.कविता डी. धर्माधिकारी	11
4	स्त्रीदास्यविमोचक : महात्मा फुले — प्रा. सुलोचना एस. लांजेवार	16
5	स्वातंत्र्य पूर्व भारतातील प्रबोधनपर्व आणि स्त्री सुधारणा — डॉ.जी.एस.पाटील	19
6	कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे सत्यशोधक चळवळीतील कार्य एक अभ्यास — प्रा. प्रकाश संभाजी जमदाडे	23
7	महात्मा फुले व सावित्रीबाई फुले या दांपत्याच्या कार्यातून महिला सक्षमीकरणाला मिळालेली दिशा — प्रा. डॉ.मंगला गोरे	27
8	सत्यशोधक समाज वमहात्मा ज्योतिराव फुलेयांचे कार्य — प्रा. डॉ. एस.एस. इंगोले	30
9	सत्यशोधक समाज:१९ व्या शतकातील परिवर्तनवादी चळवळ—एक अभ्यास — प्रा.डॉ.डी.पी. हिंगमिरे	33
10	भारतीय समाजातील सामाजिक सुधारणा चळवळी आणि चळवळीचे समाज जीवनावर झालेले परिणाम — प्रा. डॉ. कल्पना एम. कवाडे	37
11	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यतमहिला क्रांतिकारकांचे योगदान — प्रा.डॉ. रघुनाथ धनालाल चौधरी	42
12	धुळे जिल्ह्यातील शिरपूर तालुक्यातील कर्मवीर रणधीर आणि सत्यशोधक चळवळ — डॉ. मनीषा जगदीशलाल वर्मा	46
13	स्वातंत्र्य पूर्व आंबेडकरी चळवळीतील महिलांचे योगदान – एक अभ्यास — प्रा. रसाळ दशरथ किसन / प्रा. डॉ. विष्णू बब्रुवान वाघमारे	55
14	भारत छोडो आंदोलनात मध्यप्रांतातील जबलपूरचे योगदान — डॉ. रूपेश एम. मेश्राम	60
15	विनोबा भावे चे भारतीय अर्थव्यवस्था संबंधी विचार व कार्य — प्रा.डॉ.किशोरकुमार आर. नागपुरे	65
16	स्वातंत्र्य पूर्व काळातील सामाजिक चळवळी व सामाजिक सुधारणा — प्रा.नितीन आर.राऊटेके	69
17	महात्मा ज्योतिराव फुले यांचे शेती विषयक विचार — प्रा.डॉ. धीरज कुमार नजान	72

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

18	स्वामी विवेकानंदाने भारताच्या उन्नतीकरिता केलेले कार्य डॉ. श्रीकांत म. सोनटक्के	76
19	संत गाडगेबाबांच्या समाजसुधारणांची स्वातंत्र्यत्तर फलश्रुती डॉ. ओमप्रकाश सा. बोबडे	79
20	डॉ. ॲनी बेजंट व होमरूल चळवळ प्रा. डॉ. सिध्दार्थ शिवाजी वाठोरे	82
21	राष्ट्र उभारणीमध्ये श्रमिक महिलांचे योगदान प्रा. डॉ. गजानन लिंबाराव सोडनर	85
22	भारतीय राष्ट्रीय चळवळीत महिलांचे योगदान डॉ राजाराम रा पिंपळपल्ले / सिंधू निवृत्ती लोणकर	88
23	स्वातंत्र्यपूर्व काळात नागपूर जिल्हयातील समाजकार्यात महिलांचे योगदान प्रा. राजेन्द्र एम. देवाळकर	93
24	जुनागड संस्थानाचे भारतीय संघराज्यात विलीनीकरणांमध्ये सरदार वल्लभभाई पटेलांचे योगदान – एक दृष्टीक्षेप प्रा. डॉ. पी. आर. जुनघरे	96
25	हैदराबाद मुक्तीसंग्राम लढ्यतील युवा किंगमेकर – कै बाबुरावजी काळे प्रा भास्कर टेकाळे	101
26	भारतीय स्वातंत्र्य लढयात स्त्रियाचे योगदान डॉ राजाराम पिंपळपल्ले	103
27	भारतीय स्वातंर्त्य चळवळीत महिलांची भूमिका सरस्वती निवृत्ती सोनाळे	108
28	महात्मा फुले यांचे अस्पृष्यता विषयक विचार–एक अभ्यास परमेश्वर शेषराव सुर्वे	113
29	सामाजिक संस्था व समाजसुधारकांचे योगदान डॉ.जगदीश दयासागर हेंडवे	118
30	महात्मा फुले यांची धर्मचिकित्सा –एक चितंन फकिरा भगवान राजगुरू	121
31	स्वातंत्र्यपूर्व काळात महिला सक्षमीकरणासाठी समाजसुधारकांचे योगदान डॉ. अनिल एन. ठाकरे	126
32	वीरांगना राणी अवंतीबाई प्रा.डॉ.किशोरकुमार आर. नागपुरे	128
33	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शैक्षणिक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. शिला कमलाकर स्वामी	132
34	ग्रंथकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर श्रीमती मंजुषा कमलाकर स्वामी	136
35	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची धर्मचिकित्सा विकास गवई	139
36	महाराष्ट्रातील सुधारणा चळवळ रत्नमाला वेलदोडे	142
37	कॉ.कमल भागवत यांचे महाराष्ट्रातील कामगार चळवळीतील योगदान प्रा.डॉ.संतोष रोहिदास पहारे	145

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 316 (CCCXVI)
ISSN : 2278-9308
September, 2021

संत गाडगे बाबांच्या समाज सुधारणांची स्वातंत्र्योत्तर फलश्रुती

डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.
मो.नं. 9860882456 ,Email:omprakashbobade@gmail.com

सारांश :

स्वातंत्र्यपूर्व काळात 23 फेब्रुवारी 1876 ला जन्मलेले संत गाडगेबाबा हे दीनदलित, गोरगरीब व अज्ञानी यांच्यामधील अंधश्रद्धा, अस्वच्छता, अज्ञानता यांचे उच्चाटन करण्यासाठी कार्य करणारे समाजसुधारक होते. ते कर्ते सुधारक होते. मानवी मनाशी आपल्या कर्तृत्वाने संवाद साधणारे सुधारक होते. समाजातील तत्कालीन अज्ञान, अंधश्रद्धा, भोळ्या समजुती, अनिष्ठ रुढी परंपरा दूर करण्यासाठी त्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य खर्ची घातले. तत्कालीन सामाजिक अनिष्ठ रुढी, परंपरावर आपल्या वाणीने आळा घातला. आपल्या कर्तृत्वाने वाईट चालीरितींवर प्रतिबंध घातला. अपंगाच्या सेवेचे त्यांनी घेतलेले व्रत आज संपूर्ण महाराष्ट्रासाठी प्रेरणादायी कार्य ठरले आहे. तसेच संत गाडगेबाबांनी दिलेला दशसूत्रीचा संदेश आज संपूर्ण देशासाठी मानवाधिकाराचा जाहिरनामा म्हणून कार्य करीत आहे. त्यांनी केलेले स्वातंत्र्यपूर्व लोकशिक्षणाचे कार्य हे स्वातंत्र्योत्तर कालावधीमध्ये प्रेरणास्त्रोत झाले आहे. त्यांच्याद्वारा राबविलेल्या ग्रामोन्नती विषयक कार्याची दखल घेत स्वातंत्र्योत्तर कालावधीनंतर आलेला सरकारांनी ग्रामविकासाचा पाया उभारून ग्राम विकास साधलेला दिसून येतो. संत गाडगेबाबांनी उभारलेला विविध संस्थाकडूनच आधुनिक महाराष्ट्राने प्रेरणा घेतलेली दिसून येते. याचाच परिणाम म्हणून आजमितीस महाराष्ट्रात असंख्य मुला-मुलींसाठी वसतीगृहे, अनाथालये व धर्मशाळा यांची निर्मिती झालेली आहे. थोडक्यात आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत संत गाडगेबाबांचा मोलाचा वाटा आहे. त्यांनी केलेल्या सामाजिक सुधारणां, केलेली सेवाभावी कार्ये, स्थापन केलेल्या संस्था ह्या आधूनिक महाराष्ट्रासाठी प्रेरणादायी राहिल्यानेच आज महाराष्ट्र पुरोगामी राज्य म्हणून ओळखले जाते. हीच खरी संत गाडगेबाबांची स्वातंत्र्यपूर्व काळात केलेल्या समाजसुधारणांची स्वातंत्र्योत्तर काळातील फलश्रुती होय आणि सर्वात महत्त्वाची फलश्रुती म्हणजे त्यांनी चळवळीच्या माध्यमातून प्रतिबंधीत केलेल्या रुढीपरंपरा, अनिष्ट चालीरिती ह्या आजपर्यंत पुन्हा आपल्या समाजात सुरु झालेल्या नाहीत.

घेतलास हातात खराटा, खेडीपाडी करण्यास निर्मळ
कीर्तनातल्या शब्दांमधूनही पसरली रे तुझीच तळमळ
सूर्य होऊन जळत राहिला जीवनभर तू आमच्यासाठी
तुझ्या पावलांच्या स्पर्शाने पावन झालेली इथली माती

वरील कवितेच्या ओळी ह्या संत गाडगेबाबांच्या संपूर्ण जीवनकार्याचा वेध घेणाऱ्या ओळी आहेत. संत गाडगेबाबा हे गोरगरीब, दीनदलित, अज्ञानी व असहाय व्यक्तिला आपल्या सामाजिक सुधारणांमधून व आपल्या किर्तनामधून प्रेरणा देणारे समाजसुधारक तसेच संत होते. संत गाडगे बाबांचा जन्म महाराष्ट्रातील अमरावती जिल्ह्यातील दर्यापूर तालुक्यातील शेणगाव या गावात श्री झिंगराजी जानोरकर यांचे घरी 23 फेब्रुवारी 1876 रोजी झाला. संत गाडगे बाबा हे वैज्ञानिक दृष्टीकोन असलेले समाजसुधारक होते. त्यांनी आपले सर्व जीवन लोकसेवेतच घालविलेले दिसून येते. त्यांच्या अंगी संत व सुधारक ह्या दोन्ही ही वृत्ती होत्या. संत गाडगेबाबा कर्ते सुधारक होते. समाजात वावरतांना ते सत्य अगदी हर्षाने मांडीत असत. त्यांच्या अंगी रोखठोकपणा, सरलता, धर्मशीलपणा हे गुण प्रामुख्याने दिसून येतात. संत प्रवृत्तीत असणारा आत्मविश्वास सुद्धा उच्चकोटीचा होता. संपूर्ण आयुष्यभर संत गाडगेबाबा गोरगरीब, दीनदलित, अज्ञानी व असाह्य लोकांची सेवा करीत राहीले. त्यांनी आपले सर्व आयुष्य अंध,

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

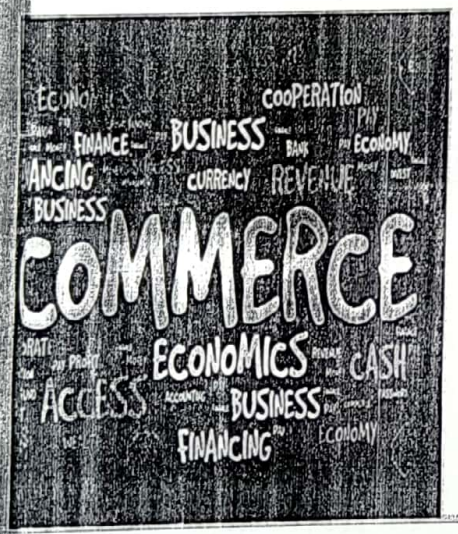
B.Aadhar

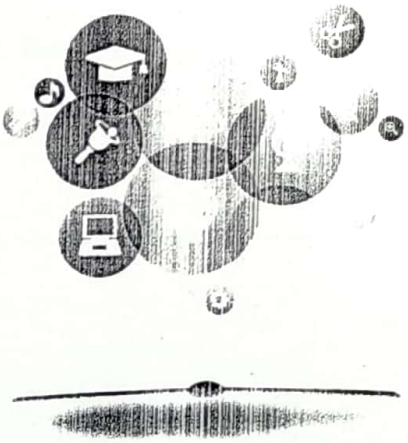
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

October -2021

ISSUE No- (CCCXXIII)323

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

Scanned with CamScanner

41	The Indian Cybercrime and the IT Act, 2000 **Dr. Rajesh B. Deshmukh / Miss Aamprapali Vijaykumar Kasture**	181
42	Trademarks: exploring the Function, Object, role and rational **Mrs. Shilpa Dolarkar**	186
43	Right to Health and food safety: What one eats, Always Matters! **Dr. (Mrs.) Vina Vijay Patil / Mrs. Shweta Shetty**	192
44	स्त्री पुरुष तुलनाकार ताराबाई शिंदे भारतीय स्त्रीवादाच्या जनक प्रा.डॉ.गोविंद म. गायकी	197
45	बालकांना लिंगभाव (स्त्री–पुरुष) समानतेचे शिक्षण – एक अध्ययन प्रा. शैलेश बाबुराव पाटील	199
46	मध्ययुगीन कालखंडातील अस्थायी निवारा साधने डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे	202
47	संस्कृत साहित्य कोश : आधुनिक संस्कृत साहित्यातील एक दीपस्तंभ डॉ. भगवान नारायण पंडा	205

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 323(CCCXXIII)
ISSN : 2278-9308
October, 2021

मध्ययुगीन कालखंडातील अस्थायी निवारा साधने

डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.
मो.नं. 9860882456Email:omprakashbobade@gmail.com

सारांश :

भारतीय उपखंडातील मध्ययुगीन कालखंडामधील राजकीय परिस्थिती अस्थिर होती, सर्वत्र युद्धाचे वातावरण असे. विविध सत्ताधिश सतत आक्रमणाच्या स्थितीत असत. सतत मोहिमा, युद्धे चालत असत. वायव्य प्रांतातून भारतीय उपखंडात सतत आक्रमणे झालेली दिसून येतात. तत्कालीन सत्ताधिकाऱ्यांच्या, शासकांच्या विविध गरजेपोटी (उदा.युद्ध मोहिमा, शिकारी, प्रवास इ.) विविध प्रकारच्या अस्थायी निवारा साधनांची निर्मिती झालेली दिसून येते. ही अस्थायी निवारा साधने कापड, लोकर, मेन लावलेले कापड, लाकूड, बांबू, तलम कापड इत्यादी द्वारा निर्मित केलेली असत. सल्तनत व मुगल कालखंडात अस्थायी निवारा प्रकारास खेमा असे म्हणत असत. विविध सल्तनतकालीन, मुगलकालीन व मुळ भारतीय शासकांच्या कारकिर्दीत अस्थायी निवारा साधनांस वेगवेगळी नावे दिलेली होती. काही नावे कापडाच्या वैशिष्ट्यावरून, काही उभारणीच्या खांबावरून तर काही नावे स्थान-स्थळ विशेषावरून पडलेली दिसून येतात. सद्यस्थितीत शामियाना, तंबू, रावटी (राहुटी) ही अस्थायी निवारा साधने भारतीय परिक्षेत्रात आजही उपयोगात आणली जातात असेही आढळून आलेले आहे.

प्रस्तावना :

इतिहासकारांनी वा अभ्यासकांनी इतिहासाची विभागणी आपल्या सोयीकरिता कालखंडानुरुप प्राचीन, मध्ययुगीन, आधुनिक वं समकालीन या प्रकारात केलेली आहे. वस्तुतः ही विभागणी फक्त अभ्यासाच्या सोयीसाठीच केलेली दिसून येते. मुळात कोणताच इतिहास क्रमबद्धरित्या घडत नसतो. तरिही रचनात्मक व शास्त्रीय दृष्टिकोनातून ऐतिहासिक घटनांचा आढावा घेण्यात यावा त्यांचा शास्त्रशुद्ध अभ्यास करता यावा या करीता ही विभागणी क्रमप्राप्त ठरते. भारतीय इतिहासाचे एकूण प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक असे प्रमुख तीन प्रकार आहेत. संपूर्ण भारतीय इतिहास तीन कालखंडामध्ये विभागला गेलेला आहे. प्रारंभापासून ते 1206 पर्यंतचा कालखंडाला प्राचीन कालखंड म्हणतात. सन 1206 ते 1707 पर्यंतच्या कालखंडाला भारतीय उपखंडात मध्ययुगीन कालखंड तर सन 1707 ते 1947 पर्यंतचा कालखंडाला आधुनिक भारताच्या इतिहासाचा कालखंड म्हणतात. मध्ययुगीन कालखंडात सल्तनतेचा व मुघलांच्या शासनाचा प्रामुख्याने समावेश होतो. ह्या सत्तेचे सत्ताधिकारी हे भारताबाहेरचे होते. सततचा प्रवास, लढाया यामुळे या कालखंडात विविध अस्थायी निवारा साधने यांची निर्मिती झालेली दिसून येते. तसेच मध्ययुगीन भारतीय शासकांनी सुद्धा मध्ययुगीन कालखंडात प्रवास, शिकारी, युद्धे इत्यादी कारणाने विविध अस्थायी निवारा साधनांची निर्मिती केलेली होती असे दिसून येते. कोणत्याही स्वरुपाचा अस्थायी स्वरुपाचा उभारण्यात येणाऱ्या निवाऱ्यास (आजच्या बोली भाषेतील तंबूस) त्यावेळी खेमा म्हणत असत. आइने-ए-अकबरी मध्ये विविध खेम्याचे वर्णन आलेले आहे. हा तुर्की भाषेतील शब्द असून याचा शब्दशः अर्थ तात्पुरता निवारा होतो. प्रस्तुत लेखात मध्ययुगीन कालखंडातील प्रमुख अस्थायी निवारा साधने (Portable Houses) यांचे माहितीपर चिकित्सक वर्णन केलेले आहे.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

October-2021

ISSUE No- (CCCXXVI) 326

The Contribution Of Indian Women In Family, Society And National Development In The Post Independence Era

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr. B. S. Wazire
Deptt. Of History
Sitabai Arts, Comm. & Science College,
Akola Tah-Distt. Akola

Sitabai Arts, Comm. & Science College, Akola Tah-Distt. Akola

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

Scanned with CamScanner

19	सामाजिक चळवळीत भारतीय स्त्रीवर्गाचे योगदान? एक ऐतीहासिक अध्ययन प्रा.डॉ. एन. आर. वर्मा	72
20	स्वातंत्र्योत्तर काळातील महिलांचे राजकारणातील योगदान प्रा. डॉ. एस. पी. चव्हाण	77
21	महिलांचे सामाजिक क्षेत्रातील योगदान: एक दृष्टीक्षेप डॉ प्रज्ञा कामडी	79
22	बडी बहनजी डॉ. सुशीला नायर यांचे वैद्यकीय क्षेत्रातील योगदान डॉ. पुरूषोत्तम सं.माहोरे	84
23	स्वातंत्र्योत्तर काळातील महिलांचा राजकीय क्षेत्रातील सहभाग— ऐतिहासिक अध्ययन प्रा.प्रकाश सोनाजी भगत	91
24	महाराष्ट्रातील स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील प्रमुख महिला समाज सुधारक व त्यांच्या कार्याचे चिकित्सक विश्लेषण डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे	94
25	स्वातंत्र्योत्तर काळातील महिलांचा सामाजिक चळवळीतील सहभाग— ऐतिहासिक अध्ययन. प्रा.सुनिल मदन मनवर	100
26	भारतीय स्त्रीचे कलेतील योगदान प्रा.डॉ.शिरिष आंबेकर/सुर्यकांत फकिरा जाधव	103
27	मराठी साहित्यातील स्त्रिवादी साहित्याचे योगदान डॉ. नीलिमा दिगंबर कापसे	107

ge
o.
1
5
10
15
20
23
28
34
37
42
47
50
53
58
60
62
65
68

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravau

Scanned with CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 326(CCCXXVI)
ISSN : 2278-9308
October, 2021

महाराष्ट्रातील स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील प्रमुख महिला समाज सुधारक व त्यांच्या कार्याचे चिकित्सक विश्लेषण

डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.
मो.नं. 9860882456 Email:omprakashbobade@gmail.com

सारांश :

समाज सुधारणा अत्यंत सावकाशपणे होत असते. समाजाच्या कोणत्याही अंग उपांगामध्ये, घटकामध्ये सुधारणेची प्रक्रिया बाह्य व आंतरिक स्वरुपाने होत असते. सामाजिक सुधारणांचा ऐतिहासिक आढावा घेतला असता. सामाजिक सुधारणा ही प्रक्रिया अत्यंत सावकाशपणे सुरु असल्याचे दिसून येते. रुढी, परंपरा, चालिरीती चांगल्या वा वाईट यांचा प्रभाव समाजावर सर्वाधिक असतो. त्यांचा प्रभाव सुद्धा कमी होण्यास बराच कालावधी लागत असतो. भारतीय उपखंडात सामाजिक सुधारणांची सुरुवात खऱ्या अर्थाने ब्रिटिश कालखंडातच झालेली दिसून येते. ब्रिटिशांच्या आधुनिक शिक्षणाने भारतीय जनसामान्यामध्ये जाणीव जागृती केल्याचे दिसून येते. महिला समाज सुधारकांची पहिली फळी सुद्धा ब्रिटिशांच्याच कारकिर्दीत निर्मित झाल्याचे आढळून येते. स्वतांत्र्योत्तर कालखंडातील महाराष्ट्रामधील महिला समाजसुधारकांच्या सामाजिक कार्याला महाराष्ट्रातील जनतेने सहभागीन होऊन स्वीकारलेले दिसून येते. महिला समाज सुधारकांनी समाज सुधारणेच्या विविध क्षेत्रात सामाजिक सुधारणा केल्याचे आढळून येते. स्वातंत्र्योत्तर महाराष्ट्रामध्ये विविध जातीगत समुहामधून विविध महिलांनी समाज सुधारणा केल्याचेही आढळून आले. महिला समाजसुधारकांची समाज सुधारणा व सेवा आजही मोठ्या प्रमाणात सुरु असल्याचे ही दिसून आले. महिला समाज सुधारकांच्या सुधारणा विषयक कार्याची तीव्रता ही इतर महिलांसाठी प्रेरणादायी ठरलेली आहे. महिला समाजसुधारकांनी केलेली विविधांगी क्षेत्रातील रचनात्मक, सुधारणा कामे ही भावी पीढीतील (महिला व पुरुष) समाज सुधारकांसाठी प्रेरणादायी स्त्रोत असून महिला विकासाच्या व समाज सुधारणेच्या पुढील वाटचालीस दिशादर्शक ठरणारी आहेत.

सुमारे 75 वर्षापूर्वी 11 ऑगस्ट 1947 ला भारत देश स्वतंत्र झाला. त्यावेळी पहिजे तसा सर्वांगिण विकास घडून आलेला नव्हता. यामध्ये महिलांचा विकास व विकासामध्ये महिलांची सहभागीता न्यूनतम होती. महाराष्ट्रातील महिलांच्या स्वातंत्र्योत्तर समाजसुधारणांचा व प्रमुख महिला समाजसुधारकांचा आढावा घेण्याआधी स्त्रियांचा प्राचीन काळापासून समाजसुधारणेतील सहभागाचा व त्यांच्या सामाजिक परिस्थितीचा आढावा घेणे अगत्याचे ठरते. उत्तर वैदिक कालखंडापासून स्त्रियांची स्थिती फारशी चांगली नव्हती. सतीप्रथा, बहुपत्नीत्व, पडदा प्रथा, बालविवाह, विधवा विवाह समस्या इत्यादी वाईट चालिरीती समाजामध्ये अस्तित्त्वात होत्या. ऋग्वेदीक कालावधीपासून तर स्वातंत्र्य मिळेपर्यंत महिलांचा पाहिजे तसा सहभाग सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय व इतर क्षेत्रात नव्हता. विसाव्या शतकात खऱ्या अर्थाने महिलाविषयक समाज सुधारणांची सुरुवात झालेली दिसून येते. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात मात्र विविध वाईट चालिरीती नष्ट झालेल्या दिसून येतात तसेच महिला समाजसुधारकांची समाज सुधारणा क्षेत्रामध्ये भागीदारी, सहभागीता वाढलेली दिसून येते. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील प्रमुख महिला समाजसुधारक म्हणजे उल्का महाजन, मेधाताई पाटकर, शांताबाई दाणी, कुसूमताई पटवर्धन, सुधाताई फडके, रजनी

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

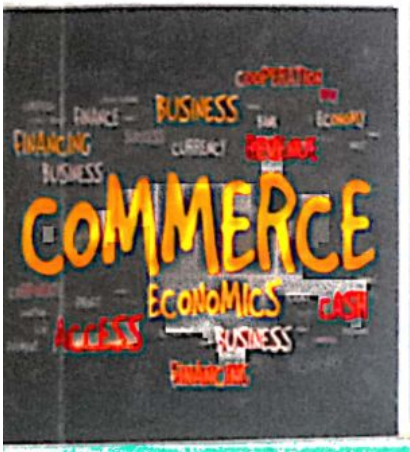
B.Aadhar

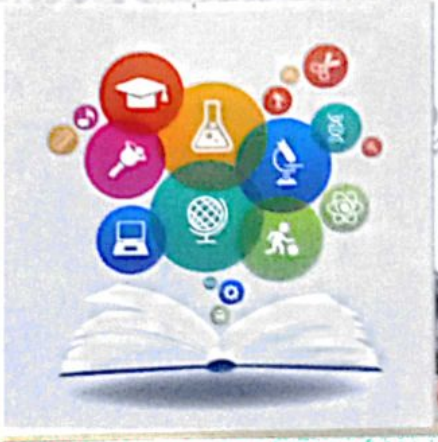
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

May -2021

ISSUE No- (CCLXX) 292

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Colla
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is Indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	महीलांचे राजकीय सक्षमीकरण – एक विश्लेषणात्मक अध्ययन — प्रा.डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	1
2	संत तुकारामांची नीतीमूल्ये — प्रा.डॉ. अजय कृ. खडसे	8
3	बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार — प्रा.डॉ. सुरेश पंडित	13
4	भंडारा जिल्ह्यातील उपलब्ध मृत्तभून सुविधा — डॉ. एस.एच. शैख	16
5	शेतकरी शेती से होनेवाले लाभ एवं हानी का विश्लेषणात्मक अध्ययन — प्रा.डॉ. ए.बी.पटले	19
6	भारतीय आदिवासींच्या समस्या — डॉ. दामोदर सी. दुबे	24
7	भारतीय अर्थव्यवस्था का मूल्यांकन एवं संभावनाएँ — डॉ. केशव सूर्यभानसा गुल्हाने	28
8	महात्मा गांधी यांच्या जीवनमूल्यांचा अभ्यास — गणेश मधुकर बुडे / डॉ. अमोल मांडेकर	31
9	महात्मा गांधी : विचारविश्व आणि ग्रामपुनर्रचना — डॉ.गजराम नाना पोटे	36
10	'प्रकाशवाटा' या आत्मचरित्राचा घेतलेला शोध — प्रा. दिलीप महादू कोने	40
11	भक्ती काव्याची अभिव्यक्ती : अभंगवाणी प्रसिध्द तुकयाची — प्रा. छत्रपाल श्रीपतराव लांबकाने	44
12	विद्यार्थांच्या समस्या आणि कार्यात्मक तरतुदी — सुहास वाघमारे	49
13	महाराष्ट्रातील नक्षलवादी विचारधारणी स्वरूप ,दृष्टिकोन आणि वाटचाल यांचे अध्ययन — प्रा.डॉ.नारायण पोहकर	52
14	भारतीय कृषी व्यवस्था व चलचली—एक ऐतहासिक दृष्टीकोन — Dr.Prakash Pawar	55
15	आदिवासी विकास आणि पंचायतराज संस्था — अंकुश माणिक सोनुने / महेंद्र सर्जेराव महानोर	59
16	मैत्रेयी पुष्पा के उपन्यासों में ग्रामीण जीवन का परिदृश्य — निशा साहनी	63
17	Critical Analysis of the Implementation of Right to Education under Article 21A of the Constitution through Right to Education Act 2009 — Prof.Shweta Shiraskar	66
18	Awareness About Environment Through The Education And Literature — Dr. Ajaykumar S. Mohobansi	70

19	An Impact of Advertisement on Consumer Buying Behavior **Dr. Rajesh M. Deshmukh**	75
20	A.K.Ramanujan: A Critical Study **Dr. Kulkarni Sanjay Ganpatrao**	79
21	Use of Paradox in 'Let Her Sulk Again': A Study **Dr. Uttam B. Parekar**	82
22	Theme of Nature in Ruskin Bond's "The Blue Umbrella" **Mr.Satish Dnyaneshwar Morey**	88
23	Concept Of Equality In Indian Constitution And Social Justice **Dr. Suyog S. Ingle**	91
24	Profile Of Psychogenic Needs On Thematicapperception Test Of Adults With Mildmental Retardation **Kiran R. Binkar /Dr. G. Srikrishna**	97
25	Status of Fundamental Rights during Covid-19 **Dr. V. N. Deshmukh**	106
26	Feminist Approach in Margaret Atwood's*The Edible Woman* **Prof. Dr. Rakesh Vishwanath Talmale**	111
27	Profundity of Indian Spirit in the Poetry of Jayant Mahapatra **Dr. Satish G.Joshi**	115
28	Impact of Pandemic COVID-19 on Private school Teacher'sEconomy and Standard of Living **Ruchita R Mankar**	119
29	Bibliometric Analysis A Conceptual Study **Mr. Kaldate A. R. /Dr. Veer D. K/ Dr. Sudhakar /B. Telke /Mr. Kamalakar M.Sawant**	123
30	*Road Density and location of the Industries* A Case study of Amravati District. **Dr. Anilkumar Gopi Prasad**	128
31	An analytical study of Ahmednagar District Central Cooperative Bank Ltd,Ahmednagar. **Prof.Dr.Shubhangi S.Auti /Asst.Prof. Pravin T.Jadhav**	132
32	Elements having effect on the wide Gap in revenue of two Segments LIC & other Private life Insurance Companies. **Dr. Vaishali Fating**	137
33	Designing weight control programs for management of obesity **Dr. Mahesh M. Joshi**	142
34	संत तुकारामांच्या अभंगातील काव्यात्मकता प्रा.डॉ.ममता दयने	147
35	अचलपूर शहर परिसरातील इमादशाहीकालीन वास्तू अवशेष डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे	150
36	ध्वनी प्रदुषणाला संगीत भवन ध्वनीकीची मदत होऊ शकते का? प्रा. शरद गजभीये	157
37	महाराष्ट्रातील साडेतीन शक्तिपीठे डॉ. घनश्याम सुबराव महाडीक	163
38	वर्तमान समय में नाथ–पंथ के दर्शन एवं उसके अवदान Dr. Ritesh Kumar Rai	168

CamScanner

39	Literature on Media and Information Literacy **Dr. Vyas Jagdish**	173
40	Gandhian Ideology In Raja Rao's Kanthapura' **Dr. Vinodkumar Pralhadrao Chaudhari**	182
41	Fund Mobilization Towards Industrial World **Dr. Vaishali Fating**	187
42	Peoples Contestationand Ban On Mining In Goa **Priscilla Bolivia Fernandes**	190

CamScanner

An Impact of Advertisement on Consumer Buying Behavior

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidylaya, Amravati.

Abstract:-

Advertising consists of all the activities involved in presenting to an audience a non-personal, sponsor-identified, paid-for message about a product or organization." There is relationship between advertisement and consumer buying behavior. Buying Behavior is the decision processes and acts of people involved in buying and using products Advertising promote social messages and life style through illustrating the position of ideal consumer and stimulate social action toward purchase of that product. Advertising spending also creates positive impression about a brand in the minds of the consumers. Hence there is positive Impact of Advertisement on Consumer Buying Behavior.

Key Words: - Advertising,Consumer Buying Behavior

Introduction: -

According to Economic times, Advertising is a means of communication with the users of a product or service. Advertisements are messages paid for by those who send them and are intended to inform or influence people who receive them, as defined by the Advertising Association of the UK. According to britannica.com, most advertising involves promoting a good that is for sale, but similar methods are used to encourage people to drive safely, to support various charities, or to vote for political candidates, among many other examples. In many countries advertising is the most important source of income for the media e.g., newspapers, magazines, or television stations through which it is conducted. The word advertising comes from the Latin word "advertere meaning" to turn the minds of towards". Some of the definitions given by William J. Stanton is as "Advertising consists of all the activities involved in presenting to an audience a non-personal, sponsor-identified, paid-for message about a product or organization." There is relationship between advertisement and consumer buying behavior. Buying Behavior is the decision processes and acts of people involved in buying and using products. Hence according to above analysis the main objective of this paper is to known the Impact of Advertisement on Consumer Buying Behavior.

History of Advertising: - According to Dr. Amit Kumar, About 200 years ago, in ancient Greece and Rome the advertising was used for the transmission of information. During middle ages, advertising signs consisted of illustrations of symbols of products were very extensively used. The upsurge in advertising comes after the development of printing. Then the signs were replaced by written words or messages.During the 17th century, newspaper advertising began to develop. Earlier ads were for books, marriage offers, new beverages and ads for travel. Around 1840, in USA, space selling in newspaper started. The history of advertising in India parallels the history of the Indian Press.The first issue of the firstnewspaper of the Indian sub-continent was the 'Bengal Gazette' or the 'CalcuttaGeneral Advertiser', started by James Augustus Hicky on January 29, 1780. By 1830, around three dozen newspapers and periodicals were being published on a regular basis from India. With

the rise of new industries, advertising, even from British companies, increased. The first Indian ad agency, the Indian Advertising Agency, was launched in the very early years of the 20th century. On the other hand, B Dattaram & Co, located in Girgaum in Mumbai and launched in 1905, also claims to be the oldest existing Indian agency. This was followed by the launch of the Calcutta Advertising Agency in 1909. By the 1920s a number of Indian agencies were working from the major Indian cities, the most important being the Modern Publicity Company in Madras, Central Publicity Service in Bombay and Calcutta and the Oriental Advertising Agency in Tiruchirapalli. In 1931, the first full-fledged Indian ad agency, the National Advertising Service, was established. During the post-independence era, the advertising business was well on its way to growth and expansion. The Indian Society of Advertisers was formed in 1951 and in May 1958, the Society of Advertising Practitioners was established and advertising clubs came up in Bombay and Calcutta to promote higher standards of work. In the following table No. 01 Different Media of Advertising is shown below.

Table No. 01 Different Media of Advertising

Print Media	Electronic Media	Digital/ New Media
Newspaper	Television	Internet websites
Handbill	Radio	CD and DVDs of films and music
Poster	Cable Network	Cell Phones
Banner paper, cloth		
Pamphlet		
Brochure		
Leaflet		
Books		
Magazines		

Consumer Buying Behavior:- According to V. Bhargave, Consumer buying behaviour is the study of individuals, groups, or organizations and the processes they use to select, secure, use, and dispose of products, services, experiences, or ideas to satisfy needs and the impacts that these processes have on the consumer and society.Marketing success or failure of a company depends on target consumers' individual and group reactions expressed in the form of buying patterns. Since customer is the reason why any organization exists, it is necessary to understand the customer and study the pattern of his buying behaviour. According to Valentin Radu, there are following four main types of consumer behavior.

1. Complex buying behavior:-This type of behavior is encountered when consumers are buying an expensive, infrequently bought product. They are highly involved in the purchase process and consumers' research before committing to invest. Imagine buying a house or a car; these are an example of a complex buying behavior.

CamScanner

2. **Dissonance-reducing buying behavior**:-The consumer is highly involved in the purchase process but has difficulties determining the differences between brands. 'Dissonance' can occur when the consumer worries that they will regret their choice.

3. **Habitual buying behavior**:-Habitual purchases are characterized by the fact that the consumer has very little involvement in the product or brand category. Imagine grocery shopping: you go to the store and buy your preferred type of bread. You are exhibiting a habitual pattern, not strong brand loyalty.

4. **Variety seeking behavior**:-In this situation, a consumer purchases a different product not because they weren't satisfied with the previous one, but because they seek variety. Like when you are trying out new shower gel scents.

Impact of Advertisement on Consumer Buying Behavior:- Advertisements have been used for many years to influence the buying behaviors of the consumers. Advertising promote social messages and life style through illustrating the position of ideal consumer and stimulate social action toward purchase of that product. Advertising spending also creates positive impression about a brand in the minds of the consumers. Impact-based advertising is a form of advertising designed to have a lasting psychological effect on viewers so they will remember the product or vendor. This approach can help advertising produce the greatest results for a given expenditure. As well as Advertising impacts on the economic stability of the society. The influence of ads on the society builds their desire to purchase. This increases the sales of the company which sums up to benefit the economic stature of the country. Advertising helps in increasing the loyalty of existing customers, replacing lost customers and encouraging existing customers to buy more of a company's products or services. Advertising helps to make consumers aware of a product and aims to build preference for that product over its competitors. Positive Social Effects of Advertisements are as follows.

- Informed Society
- Health and Hygiene Awareness
- Rights of Consumers
- Advertisements Contribute to Creativity of People
- Environmental Protection
- Social Changes
- Quality Consciousness
- Promotion of National Interest

Conclusion:-From the above analysis of secondary data it is conclude thatthere is relationship between advertisement and consumer buying behavior and there are various Positive Social Effects of Advertisements such as Informed Society, Health and Hygiene Awareness, Rights of Consumers, Advertisements Contribute to Creativity of People, Environmental Protection, Social ChangesQuality Consciousness and Promotion of National Interest. As well as Advertisements have been used for many years to influence the buying behaviors of the consumers. Advertising promote social messages and life style through illustrating the position of ideal consumer and stimulate social action toward purchase of that product. Advertising spending also creates positive impression about a brand in the minds of the consumers. Hence there is positiveImpact of Advertisement on Consumer Buying Behavior.

Reference:-

1) Amit Kumar (2020), Evolution and Growth of Advertising.
2) V. Bhargave (2018),Consumer Buying Behavior.
3) Valeena Rashi(2019),Consumer behavior in marketing – patterns, types, segmentation.
4) https://economictimes.indiatimes.com/definition/advertising
5) https://www.britannica.com/topic/advertising
6) https://accountlearning.com/10-positive-social-effects-advertisements/

ISSN 2454-3292

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

(UGC Approved Refereed, Peer Reviewed & Indexing Research Journal)

Year-VIII,Issue - XV,Vol. - I Impact Factor 5.50 (GRIFI) Sept. 2021 To Feb. 2022

EDITOR IN CHIEF

DR. NILAM CHHANGANI

IMPACT FACTOR 5.50

ISSN 2454-3292

International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for All Subjects

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XV, Vol. I

Year- VIII,Bi-Annual (Half Yearly)

(Sept. 2021 To Feb. 2022)

Editorial Office :

'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Website

www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913

09423346913 / 09637935252

09503814000 / 07276301000

E-mail :

visiongroup1994@gmail.com

interlinkresearch@rediffmail.com

mbkamble2010@gmail.com

Published by :

Indo Asian Publication,

Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

EDITOR IN CHIEF

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics, S. K. N. G. Mahavidyalaya,
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.) India

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Subhash Deshmukh
Head, Dept. of Economics,
Dada Patil Rajale Mahavidyalaya,
Adhinathnagar, Dist. Ahmednagar(M.S.)

Dr. Balaji G. Kamble
Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur (M.S.)

DEPUTY EDITOR

Dr. P. T. Pawar
Dept. of Commerce,
Shivaji College,
Renapur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Lalita Chandratre
Dean, Sanskrit and Education,
K. K. Sanskrit University,
Ramtek, Dist. Nagpur (M.S.)

CO - EDITOR

Vanita Jadhav
Mother Terasa B.Ed. College,
Dharwad, Dist. Dharwad
(Karnataka)

Dr. Vinayak R. Waghmare
Head, Dept. of Commerce,
Shri Kumarswami Mahavidyalaya,
Ausa, Dist. Latur (M.S.)

MEMBER OF EDITORIAL BOARD

Dr. Mohmmad T. Rahaman
Dept. of Biomedical Science,
International Islamic University,
Mahkota (Malasiya)

Dr. Sivappa Rasapali
Dept. of Chemistry & Biochemistry,
UMASS. Wesport Road,
Dartmouth, MA (U.S.A.)

Dr.Bhaskar S. Wazire
Head, Dept. of History,
Sitabai Arts College,
Akola, Dist. Akola (M.S.)

Dr.Sarjerao R. Shinde
Principal
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr.Satyenkumar P. Sitapara
Principal
Commerce & BBA College,
Amreli, Dist. Amreli (Gujrat)

Dr. Ambuja Malkhedkar
Gulbarga, Dist. Gulbarba
(Karnataka)

Dr. M. S. Kamble
Dept. of History,
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Prashant Kshirsagar
Dept. of Marathi
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

12	महात्मा गांधी व शेतकरी आंदोलन **डॉ. ज्ञानदेव राऊत**	46
13	आजचे मराठी साहित्य आणि युवक **डॉ. पंडित जी राठोड**	49
14	राष्ट्र संत तुकडोजी महाराजांचे राष्ट्रवादासंबंधी विचार **डॉ. उल्हास एन. राठोड**	52
15	कोवीड-१९ आणि स्थलांतराचा रोजगारावरील परिणाम **डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे**	55
16	समाजाचा लोक संस्कृतीतील प्रथा, परंपराविषयक दष्टीक्षेप **डॉ. अनिल विजयराव देशमुख**	59

IMPACT FACTOR 5.50
www.irasg.com

ISSN 2454-3292
Indo Western Research Journal (IWRJ)
Issue : XV, Vol. : I
Sept. 2021 To Feb. 2022

Research Paper 15 Sociology

कोवीड-19 आणि स्थलांतराचा रोजगारावरील परिणाम

डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

प्रस्तावना

'स्थलांतर' हा माणसाच्या आजवरच्या इतिहासात कायमच महत्त्वाचा घटक राहिला आहे. आदीम काळापासून आजच्या कोरोना संकटापर्यंत माणसे सतत एका ठिकाणहून दुसऱ्या ठिकाणी जात राहिली आहेत. कधी संकटापासून दूर जाण्यासाठी तर कधी पोटाची खळगी भरण्यासाठी. या स्थलांतर करणाऱ्या माणसांशी तेथील मूळच्या लोकांसोबत झालेल्या संघर्षाच्या आणि सहकार्याच्या कहाण्यांनी माणसाचा इतिहास भरलेला आहे. आज एकविसाव्या शतकात, वाढलेला प्रवासाचा वेग आणि संपर्काची क्रांती यामुळे या स्थलातंराचे नवेनवे पैलू सामोरे येत आहेत. स्थलातराचे हे गणित समजून घेतल्याशिवाय आता आपल्याला पुढे जाता येणेच अशक्य आहे. किमान भारताबाबत तरी याचा धोरणात्मक विचार करणे, आपल्यालासाठी तातडीचे ठरले आहे.

कोरोनाच्या संकटापासून वाचण्यासाठी आणि भविष्यातील आर्थिक मंदीच्या भीतीने आज लक्षावधी लोक मुंबई—दिल्लीसारख्या शहरातून आपल्या मूळ गावाकडे परत जात आहेत. वाहतुकीची तुटपुज्या व्यवथेमध्ये होत असलेल्या या स्थलांतराच्या कहाण्यांनी, काहींना थेट घर्शंक्त च्या फाळणीच्या वेळी झालेल्या ऐतिहासिक स्थलांतराची आठवण येत आहे. ही सारे माणसे अशी का सैरभैर होताहेत, याचा मुळापसून अभ्यास करणे आजघडीला खूप महत्त्वाचे ठरले आहे. आजवर सारा गोंधळ होता हे जरी मान्य केले तरी, यापुढे तरी स्थलांतरासारख्या माणसाच्या या मूलभूत प्रेरणेचा धोरणकर्त्यांनी गंभीरपणे विचार करणे आवश्यक आहे.

एकीकडे कोरोनाच्या काळात झालेली स्थलांतरे आपल्या देशातील समाजरचनेला आव्हान आणि नवा आकार देतील, असे अनेकांचे म्हणणे आहे. मात्र त्याचवेळी दुसरीकडे किनारपट्टीला बसलेल्या दोन वादळाच्या तडाख्यानंतरही माणसे नव्या ठिकाणांचा शोध घेऊ लागली आहेत. या साऱ्या पार्श्वभूमीवर 'स्थलांतर' या मुद्दयाची व्याप्ती भारतापुरती तरी नव्याने समजून घ्यायला हवी. त्यासाठी या विषयाचे अभ्यासक आणि राज्यकर्ते—धोरणकर्ते

ISSN 0976-0377
RNI. MAHMUL02805/2010/33461

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

Editor In Chief
Dr. Balaji Kamble

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 0976-0377

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXIV, Vol. V
Year - 12 (Half Yearly)
(July 2021 To Dec. 2021)

Editorial Office :
'Gyandeep',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913,09637935252,
09503814000,07276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com
drkamblebg@rediffmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication,
Latur, Dist. Latur.-415331
(M.S.) India

Price: ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.)
Mob. 09423346913, 9503814000

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Aloka Parasher Sen
Professor, Dept. of History & Classics,
University of Alberta, Edmonton,
(CANADA).

Dr. Laxman Satya
Professor, Dept. of History,
Lokhevan University, Loheavan,
PENSULVIYA (USA)

Dr. Huen Yen
Dept. of Inter Cultural
International Relation
Central South University,
Changsha City, (CHAINA)

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Insititute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Sadanand H. Gone
Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi , Dist. Latur. (M.S.)

Dr. G.V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr. S.D. Sindkhedkar
Vice Principal
PSGVP's Mandals College,
Shahada, Dist. Nandurbar (M.S.)

Veera Prasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, (A.P.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics
Maharashtra Mahavidhyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Johrabhai B. Patel,
Dept. of Hindi,
S.P. Patel College,
Simaliya (Gujrat)

CO-EDITORS

Sandipan K. Gaike
Dept. of Sociology,
Vasant College,
Kej, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani,Dist. Parbhani.(M.S.)

Ambuja N. Malkhedkar
Dept. of Hindi
Gulbarga, Dist. Gulbarga,
(Karnataka State)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
B.K. Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue:XXIV,Vol.V, July 2021 To Dec.2021

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Implementation of ICT Technology for Institutional Repositories (IR) in India : A Study **Dr. Dipali R. Deshmukh**	1
2	Techniques of Sampling Methods in Research **Pandurang Chandrakant Gadekar**	7
3	The Meditation helps to improve your holistic Life **Dr. D. S. Borkar**	16
4	Significant role of Volleyball in maintaining Physical Fitness **S. P. Deokate**	25
5	Physical Education among Secondary School Children **S. S. Bagal**	31
6	Role of Laser in optical storage Devices **Prashant P. Bharaswadkar**	35
7	Comparison of Job Satisfaction Between Government Aided Physical Education Teachers and Physical Government Non Aided Education Teachers Towards Rapport with Students **Dr. P. N. Deshmukh**	39
8	हिंदी महिला एकांकियों में अभिव्यक्त स्त्री संवेदना **डॉ. शितल माधवराव गायकवाड**	46
9	नियोजन, मनुष्यबळ व शेती संबंधीने चव्हाणाचे मत ही आजची गरज **डॉ. अनिल बनसोड**	52
10	'योग' दर्शनातील अष्टांगमार्ग संकल्पनेचा चिकित्सक अभ्यास **डॉ. कल्पना गो. तायवाडे**	58
11	सावित्रीबाई फुले आणि स्त्रीमुक्ती चळवळ - एक समाजशास्त्रीय अभ्यास **गायत्री प्रताप जाधव**	63
12	कोवीड - १९ चा आदिवासी समाजावरील परिणाम **डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे**	68

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue : XXIV, Vol.V, July 2021 To Dec. 2021

कोवीड - 19 चा आदिवासी समाजावरील परिणाम

डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

12 Research Paper - Sociology

सारांश

कोविड –१९ या विषाणूमुळे संपूर्ण जगावर (साथीचा रोग) सर्व आजाराचा परिणाम झाला आहे. केवळ भारतच नाही, राजधानीपासून देशातील लहान गावेसुद्धा टिकली नाहीत. कोविड –१९ मुळे समाजातील प्रत्येक घटक, तो व्यापारी, विद्यार्थी, शेतकरी किंवा मजूर, आर्थिक आणि सामाजिक समस्यांना तोंड देत आहे. त्याचा थेट परिणाम भारतातील आदिवासी कुटुंबांवरही झाला आहे. भारतातील आदिवासीबहुल राज्ये, ज्यात झारखंड, महाराष्ट्र, मध्य प्रदेश आणि इतर राज्यांचा समावेश आहे, हजारो आदिवासी मजूर दरवर्षी कमाईच्या शोधात या राज्याबाहेर जातात. दिल्ली, मुंबई, केरळ, बेंगळुरू, जम्मू –काश्मीर, गुजरात आणि कोलकातासारख्या मोठ्या शहरांमध्ये हे लोक उदरनिर्वाहाच्या शोधातात. नेहमीप्रमाणे त्यांच्या कामाचे चक्र अचानक महारोगामुळे थांबले. या कोरोना महामारीच्या दरम्यान, या आदिवासी जमातीवर काय परिणाम झाला, याचा अभ्यास प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये केला गेला आहे.

की वर्ड – आदिवासी समाज, कोवीड –१९

प्रस्तावना

आदिवासी समुदायाचे लोक कोरोना संसर्गामुळे लॉकडाऊनमुळे (कोवीड–१९) देशात व राज्यांमध्ये सर्वाधिक संकटात सापडले आहेत. बहुतेक आदिवासी लोक शेतात आणि जंगालात काम करतात. परंतु आधुनिक काळात आदिवासी समुदायाची काम करण्याची पध्दती बदलत गेलेली दिसून आली. अनेक आदिवासी समुदाय दोन वेळच्या भाकरीसाठी शहाराकडे रोजगारासाठी धाव घेतांना दिसत आहेत. अशावेळी अचानक

ISSN 2231-6671

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS

(Refereed, Peer Reviewed & Indexing Research Journal)

Year - XI, Issue - XXII, Vol.- II

Impact Factor 6.20
(GRIFI)

Feb. 2021 To July 2021

Hi-Tech Research Analysis

EDITOR IN CHIEF

DR. BALAJI KAMBLE

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 2231- 6671

International Registered & Recognized

Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXII, Vol. - II
Year - XI, (Half Yearly)
Feb. 2021 To July 2021

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913 / 09503814000
07276305000/ 09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (**Mob. 09423346913**)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sunanda Rodge
Principal
Govt. B.Ed. College,
Nanded, Dist. Nanded (M.S)

Scott. A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Insititute,

Dr. Dileep S. Arjune
Professor & Head, Dept. of Economics
J. E. S. College,
Jalna, Dist. Jalna(M.S.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokiyo (Japan)

Dr. Babasaheb M. Gore
Dean- Faculty of Education & M.C.
Member,S.R.T.M.U, Nanded.(M.S.)

Dr. Nilam Chhanghani
Dept. of Economics,
KNG Mahavidyalaya
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. G . V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics,
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Bharat S. Handibag
Dean, Faculty of Arts,
Dr. B.A.M.U. Aurangabad(M.S).

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani , Dist. Parbhani.(M.S.)

CO-EDITORS

Dr. R.N. Salve
Head, Dept. of Sociology,
Shivaji University,
Kolhapur, Dist. Kolhapur.(M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
RNC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik.(M.S.)

Dr. Kailash Tombare
Head, Dept. of Economics,
Devgiri Mahavidyalaya,
Aurangabad.(M.S.)

Dr. Kailash R. Nagulkar
Head, Dept. of History,
Gulab Nabi Azad College,
Barshi Takli, Dist. Akola.(M.S.)

Issue : XXII, Vol. II
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 2231- 6671
Feb. 2021 To July 2021

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Induced Mutation on Green Pod yield in Okra (Abelmoschus esculentus L. Moench **Manik Madhav Pethkar**	1
2	Credit Co-operatives and Financial Sector Reforms **Dr. Dadasaheb Jogdand**	11
3	Performance of District Central Co operative Banks in Maharashtra **C. P. Kothawale**	15
4	Microbiological Quality of Marketable Raw Mutton in Latur City and its public health significance **G. S. Biradar, Dr. L. M. Karanjkar**	22
5	Prevalence and antibiotic sensitivity pattern of Pseudomonas aeruginosa in urinary tract infections in hospitals of Omerga region (Maharashtra), India **S. B. Mali, S. M. Dulange**	28
6	हिन्दी कहानियों में नारी का पारिवारिक परिवेश **डॉ. रामचंद्र ज्ञानोबा केदार**	37
7	वृद्धावस्थेतील वाढत्या शारीरिक व मानसिक समस्या आणि समायोजन **नलिनी अनिल बोडखे**	42
8	मराठवाड्यातील सामाजिक आधारभूत संरचनेतील पेयजल पुरवठ्याचा विकास **डॉ. सुरेश वसंतराव खोंड**	47
9	महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. प्रदिप लक्ष्मणराव आंबोरे**	54

Issue - XXI, Vol. II
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.05
ISSN 2231- 6671
Aug. 2020 To Jan. 2021

9

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचा समाजशास्त्रीय अभ्यास

डॉ. प्रदिप लक्ष्मणराव आंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Sociology

प्रस्तावना :

भारतामध्ये स्वांतत्र्योत्तर काळामध्ये कल्याणकारी योजना आखल्या गेल्या. यामध्ये मुख्यत्व म्हणजे ग्रामीण भागातील विकासासाठी व ग्रामीण भागातील अल्पभूधारक शेतकरी तसेच मजुर यांच्या हाताला काम मिळावे म्हणुन ग्रामीण रोजगार हमी योजना सुरू झाली. या योजनेचा उद्देश हा आहे की, ग्रामीण भागातील बेरोजगार मजुरांना काम मिळावे. १९७२ च्या भीषण दुष्काळात महाराष्ट्राला अंतर्मुख होऊन विचार करायला लावला निसर्गाच्या फटक्यांनी सर्वच गमावलेल्या माणासांना परागंदा होण्याची वेळ येऊ नये. शहराकडे येणारा लोंढा थांबवायला हवा. मागेल त्याला काम त्यांच्या गावात द्यायला हवं. याची जाणीव झाली निसर्गाच्या लहरीवर ज्यांचं पोट आहे. असे राबविणारे हातच आपले पोट भरतात. आपलयासाठी दाणा पिकवणारे हे हात जगवायचे असतील तर आपणच आपल्या उत्पादनाचा वाटा दिला पाहिजे. अशी जाणीव उत्पन्नाची हमी असलेल्या नोकरदार, दुकानदार वर्गात निर्माण केली पाहिजे. एकूण भारतीय लोकसंख्ये पैंकी ६८.७४ टक्के लोकसंख्या ६,४०,८६७ खेड्यात राहते." या वरून देशाचा विकास हा ग्रामीण अर्थव्यवस्थेच्या विकासावर अवलंबून आहे. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेकडे दुर्लक्ष करून भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विकास शक्य नाही. त्यासाठी अगोदर ग्रामीण भागाचा विकास होणे गरेजेचे आहे. जर ग्रामीण भागाचा विकास झाला तर त्यामधुनच शहरी भागाचा विकास होईल. ग्रामीण भागात जे काही शेतीवर अवलंबुन आहेत किंवा दुसऱ्याच्या शेतीवर जाऊन काम करतात त्यांना निश्चित रोजगार नाही तसेच रोजगाराची हमी नाही त्यासाठी योग्य ती योजना राबविणे गरजेचे आहे. जेणे करून ग्रामीण भागाचा विकास होईल. ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचे मुळ पाहिले तर ते एप्रिल १९६५' मध्ये सांगली जिल्ह्यात तासगाव तालुक्यातील ११ खेडे गावात सुरू करण्यात आली. ही योजना 'विलास सखाराम पागे' यांनी सुरूवात केली. पुढे

ISSN 2229-4406

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

EDITOR IN CHIEF
Dr. BALAJI KAMBLE

IMPACT FACTOR 6.10

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

URA

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XXI, Vol. IV
Year - XI (Half Yearly)
Sept. 2020 To Feb. 2021

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur(M.S.)India.

EXECUTIVE EDITORS

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institue
of Hospitality & Tourism Management,
Hyderabad (A.P.)

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surjery
Association,
Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. Rajendra R. Gavhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldhana

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics,
SKNG Mahavidyalaya
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Fafulty of Law & Letters,
University of Ryukyas,
Okinawa, (Japan).

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi,SRTMUN &
Head, Dept. of Hindi, BKD
College,Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce,
Lal Bahadur Shastri College,
Dharmabad, Dist. Nanded(M. S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography,
M. B. College,
Latur,Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal,
Smt. S.D.D.M.College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A.,
Shri. Guru Buddhiswami College,
Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College, Nalegaon,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. S. B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
Bhai Kishanrao Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

Issue : XXI, Vol. IV
URA UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2229-4406
Sept. 2020 To Feb. 2021

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Growth and Development of non-Banking Financial Companies in India **Dr. Kshetrimayum R. Singh**	1
2	Nature Trail Mapping and its 3D Visualization **Dr. N. N. Puri**	11
3	Participation of women in skill development and vocational education **Dr. Savita Sangwan, Dr. Nidhi Vats**	17
4	Industry-Institute Linkage **N. D. Korpe**	24
5	A comparative study of Cardiovascular Endurance between government and Private High School Girls of Bagalakot District **Mahadevi.S.Injangerei**	27
6	Dynamics of Indian Federalism **Mohd Yasin Wani, Ashfaq Hamid Dar**	31
7	The COVID-19 pandemic and physical activity **Neelapp Kuri**	42
8	उत्तर भारतीय संगीत के कतिपय समान स्वर वाले रागों के स्वरुप निर्धारण में रागांग की भूमिका : एक अध्ययन **दयाशंकर**	54
9	भारतीय शेती - एक भौगोलिक अभ्यास **पांडुरंग सुधाकर पवार**	59
10	व्यंकटेश माडगुळकरांच्या कथेतील व्यक्तिचित्रे : स्वरूप आणि चिकित्सा **डॉ. मोहन श्रीरंग कांबळे**	63
11	मानवी हक्क आणि महिलांची वाटचाल एक दृष्टीक्षेप **डॉ. प्रदिप लक्ष्मण अंबोरे**	68
12	रायगड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसाय संस्थेच्या कार्यपणालीचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **मृणाली स्वप्निल पलभाटकर**	73
13	महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे स्त्रीशिक्षणविषयक कार्य **संजय विठ्ठलराव आवारे**	78

11

मानवी हक्क आणि महिलांची वाटचाल एक दृष्टीक्षेप

डॉ. प्रदिप लक्ष्मण अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Sociology

प्रत्येक व्यक्तीला काही गोष्टी मिळविण्याचा अधिकार आहे. काही अधिकार असे असतात की जे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त होतात. मानवी हक्कांचा विकास हा नैसर्गिक हक्क किंवा अधिकारांच्या कल्पनेमधुन झाला. मानवी हक्कांची संकल्पना नैसर्गिक हक्क, कायदेशीर हक्क आणि नागरी स्वातंत्र्यावर आधारीत आहे.

मानवी हक्क म्हणजे नैसर्गिक अधिकारांचे धर्मनिरपेक्ष रुप आहे.

मानवी हक्कांच्या व्याख्या :-

रॅन्डम हाऊस :-

मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त झालेले असे हक्क जे व्यक्तीला सन्मानाने जगण्यासाठी अत्यावश्यक आहे.

मॅकफरलेन :-

मानवी हक्क हे असे नैतिक हक्क आहेत की, जे प्रत्येक स्त्री आणि पुरुषाला माणुस या नात्याने प्राप्त झालेले आहे.

सन १९९३ चा भारतातील मानव अधिकार संरक्षण कायदा या कायदयानुसार मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीचे स्वातंत्र्य जीवन आणि समतेशी निगडीत असे मुलभुत अधिकार की ज्यांच्या संरक्षणाची हमी राज्यघटनेने दिलेली आहे आणि आंतर राष्ट्रीय ठरावामध्ये ज्यांचा समावेश आहे.

थोडक्यात मानवी हक्क हे नैसर्गिक हक्कांचे आधुनिक आणि धर्मनिरपेक्ष रुप आहे. मानवी हक्क व्यक्तीला सन्मान पुर्वक जगण्यासाठी आणि त्याच्या व्यक्तीमत्वाच्या विकासासाठी अपरिहार्य आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये मानवी हक्क आणि महिलांची वाटचाल विषयाच्या अनुषंगाने चर्चा करण्यात आली आहे. मानवी हक्काच्या अनुषंगाने महिलांचा विकास कोणत्या पध्दतीने झाला? कशा

(SJIF) Impact Factor-7.675 ISSN-2278-9308

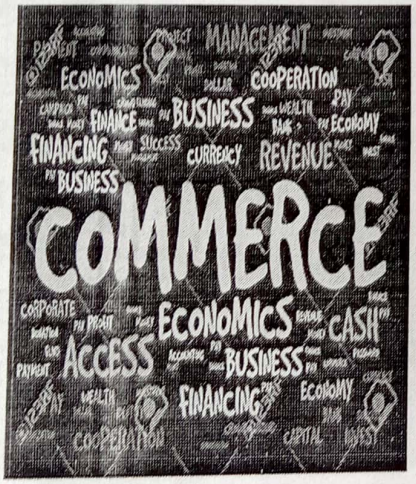
B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

August-2021

SPECIAL ISSUE CCCVIII (308)

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor :
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe ArtsComm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

22	भारतातील नियोजन प्रक्रियेचे विकेंद्रीकरण प्रा. डॉ. एन.बी मठपती	99
23	भारूड : विषयातील व्यापकता प्रा. डॉ. राजेंद्र हावरे	102
24	नागपूर शहरातील शिक्षण महाविद्यालयातील इंग्रजी अध्यापन पद्धती असणाऱ्या विद्यार्थी आणि विद्यार्थीनींच्या अध्यापन क्षमतांचा तुलनात्मक अभ्यास डॉ. शिरीन शेख	106
25	विदर्भातील कालसापेक्ष कापूस पिक केंद्रीकरण डॉ. सुषमा ल. दामोदरे /मुकेश रा. खारकर	111
26	संत साहित्यातील ग्रामीण जाणिवा प्रा. डॉ. अजय कृ. खडसे	117
27	भातगिरणी व्यवसायाचे ऐतिहासिक समिश्रण व श्रमाचे बदलते स्वरूप डॉ. एस.एच. भैरम	121
28	महिलाएँ और मानवाधिकार डॉ. मोहिनी दहिया	125
29	लिंग समानता द्वारे महिला सक्षमीकरण प्रवीण एन. गेडाम /डॉ.हृषीकेश दलाई	128
30	मधु कांकरिया के कहानियों में सामाजिक एवं सांस्कृतिक सम्वेदना डॉ.ज्ञानेष्वर गणपतराव रानभरे	133
31	बौद्ध धर्म आणि लोकशाही मूल्ये प्रा.डॉ.रजनी भिमराव गेडाम	137
32	Journey of Woman as Human Being:With Special Reference to Indian Society. **Mr. Baban Tukaramji Bhalerao**	140
33	भारत के चिली देश साथ के साथ प्रगाढ़ होते संबंधों का विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ. रवि कुमार	144
34	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मार्क्सवाद व आंबेडकरवाद प्रा.डॉ.माधव केरबा वाघमारे	148

CamScanner

B.Aadhar Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 308 (CCCVIII) Indexed Research Journal ISSN : 2278-9308 August, 2021

बौद्ध धर्म आणि लोकशाही मूल्ये

प्रा.डॉ.रजनी भिमराव गेडाम
पाली विभाग प्रमुख डॉ .बाबासाहेब आंबेडकर महाविध्यालय अमरावती

वेळोवेळी अनेक शासनप्रणाली अस्तित्वात आल्या ज्या वेगवेगळ्या नावांनी संबोधल्या गेल्या आणि ज्या वेगवेगळ्या तत्त्वज्ञानावर आधारित होत्या. लोकशाही समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि न्याय यावर आधारित आहे. ही चार लोकशाहीची मूल्ये आहेत. डॉ.बी.आर. आंबेडकरांनी लोकशाहीची बाजू घेतली कारण ती शांततेने बदल घडवून आणते. व्यक्तीच्या हक्काचे आणि सन्मानाचे रक्षण करणे आणि लोकांचे कल्याण करणे ही लोकशाहीची उद्दिष्टे आहेत. ही लोकशाही तत्त्वे बौद्ध धर्मात दिसतात. डॉ.बी.आर. आंबेडकरांनी 25 नोव्हेंबर 1949 रोजी आपल्या समारोपाच्या भाषणात बौद्ध संघांमधील लोकशाहीचा उल्लेख केला आणि म्हटले की बौद्ध धर्मात लोकशाहीची तत्त्वे पूर्णपणे समाविष्ट आहेत.

सुमारे 2500 वर्षांपूर्वी स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय आणि प्रेम यावर आधारित जीवनाचे तत्त्वज्ञान अस्तित्वात होते. या तत्वज्ञानाचे प्रवर्तक दुसरे कोणी नसून तथागत भगवान गौतम बुद्ध होते. सत्याच्या शोधासाठी अंधारात झोकून देणाऱ्या लाखो लोकांसाठी भगवान बुद्ध प्रकाशाचा किरण म्हणून आले. तेव्हा धर्म आणि देव या संकल्पनांमध्ये जनसामान्यांचा भ्रमनिरास झाला. त्यांनी समता, शांतता आणि प्रकाशाचा धर्म उपदेश केला. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय आणि प्रेम यावर त्यांचा दृढ विश्वास होता. त्यांचा या आदर्शांवर दृढ विश्वास तर होताच, पण त्यांनी आपल्या शिष्यांना आणि मोठ्या प्रमाणावर लोकांना हे शिकवण्याचा आणि शिकवण्याचा प्रयत्न केला. बुद्धाच्या शिकवणीला पाली भाषेत "धम्म" असेही म्हणतात

महान राजा आणि योद्धा अशोक कलिंगाच्या युद्धात रक्तपात आणि प्राणहानीसाठी जबाबदार होता. तो एक विजेता होता ज्याने नंतर त्याच्या विजयाचा पश्चात्ताप केला आणि त्याच्या कृत्याची लाज वाटली. जेव्हा त्याला हे समजले, तेव्हा त्याने स्वतःला भगवान गौतम बुद्धांच्या स्वाधीन केले आणि त्यांच्या प्रभुत्वाच्या दयाळू मार्गदर्शनात त्याला शाश्वत शांती मिळाली. अशोक आपला मुलगा महेंद्र आणि कन्या संघमित्रा यांच्यासह बुद्धाच्या तत्त्वज्ञानाचे कट्टर अनुयायी बनले आणि त्यांनी बौद्ध धर्माची बीजे विखुरण्यास मोठी मदत केली. यानंतर लवकरच, परिणामी अनेक राष्ट्रांनी बौध्द तत्त्वज्ञानाचा आनंदी जीवनाचा मार्ग म्हणून मोठ्या प्रमाणावर स्वीकार केला. चीन, जपान, थायलंड, मलेशिया, श्रीलंका इत्यादी देश या तत्त्वज्ञानाचे प्रमुख अनुयायी म्हणून गणले जाऊ शकतात.

6व्या आणि 7व्या शतकात भारतात बौद्ध धर्म किंवा बुद्धाच्या तत्त्वज्ञानावर अनेक आक्रमणे झाली. यामुळे बौद्ध धर्माला अनेक आव्हाने आणि समस्यांना तोंड द्यावे लागले. या समतेवर आधारित तत्त्वज्ञानाने या हल्ल्यांदरम्यान कठीण काळ अनुभवला. अराजकता आणि हुकूमशाहीमध्ये लक्षणीय वाढ झाली होती, ज्याला राजेशाही म्हणूनही ओळखले जाते. भारतात मुस्लिम धर्म झपाट्याने वाढू लागला. अल्प कालावधीनंतर, वैदिक तत्त्वज्ञान देखील जीवनाचा एक मार्ग म्हणून उदयास आले. या दोन तत्त्वज्ञानाच्या अनुयायांच्या संख्येत लक्षणीय वाढ झाली. तत्कालीन राजांनी स्वतःच्या धर्माची जोरदार बाजू घेतली आणि बळजबरीने आणि दहशतीच्या मार्गाने लोकांना स्वतःच्या तत्वज्ञानाचे पालन करायला लावले. त्यांनी अनेक जुनी स्मारके उद्ध्वस्त करून स्वतःची उभारणी केली, शक्ती आणि बळाच्या जोरावर स्वतःच्या विचारसरणीचा प्रसार करण्याचा प्रयत्न केला. हा मोठा संघर्षाचा काळ होता आणि या राज्यकर्त्यांनी युद्ध आणि दहशतवादाचे तत्वज्ञान आत्मसात करण्याचा प्रयत्न केला. धर्माच्या मदतीने माणसाला गुलाम बनवण्याची प्रथा याच काळात अस्तित्वात आली. धर्म आणि पंथाच्या नावाखाली मानवतेचे शोषण झाले. लोकांना त्यांच्या हक्कांपासून दूर नेण्यात आले आणि त्यांना प्राण्यांप्रमाणे वागवले गेले.

16व्या शतकात छत्रपती शिवाजी महाराज एक पराक्रमी शक्ती म्हणून आले ज्यांनी स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय आणि प्रेम या तत्त्वज्ञानावर राष्ट्र उभारण्याचा प्रयत्न केला. तो एक न्यायी राजा होता आणि त्याच्या प्रजेशी समानता, [illegible] 19व्या आणि 20व्या

चॅम्पियन होते. त्यांनी लोकांना जीवनाचा खरा आणि गौरवशाली मार्ग दाखवला. यासाठी त्यांना अनेक संकटांशी लढा आणि संघर्ष करावा लागला पण त्यांचे धैर्य खचले नाही. डॉ.बी.आर. समतेवर आधारित 'धम्म' तत्त्वज्ञान भारतीयांमध्ये लोकप्रिय करण्यासाठी आंबेडकरांनी मोठा संघर्ष केला.

14 ऑक्टोबर 1956 रोजी डॉ. बी.आर. आंबेडकरांनी भारतातील लाखो लोकांना बुद्ध धम्माची 'दीक्षा' दिली. या ऐतिहासिक घटनेने समता, स्वातंत्र्य, बंधुता, न्याय आणि प्रेमाच्या युगाचे स्वागत केले. डॉ.बी.आर. आंबेडकरांनी लोकांना "पंचशील" चे अनुसरण करण्यास सांगून मानवता पुनर्संचयित केली. त्यांनी लोकांना बौद्ध धर्माच्या मदतीने कर्मकांडावर आधारित संस्कृतीतून बाहेर येण्यास सांगितले. बौद्ध धर्माने लोकांना स्वप्नातून बाहेर येण्यास मदत केली आणि वास्तवात जगण्यास शिकवले. प्रत्येक गोष्टीचे कारण आणि परिणाम जाणून घेतल्याशिवाय कोणतीही गोष्ट पूर्ण होऊ शकत नाही, असा प्रचार केला. बौद्ध धर्माने शिकवले की आपण कोणत्याही गोष्टीवर केवळ बहुसंख्य लोकांचा विश्वास आहे किंवा परंपरेमुळे किंवा ती पुस्तकांमध्ये लिहिलेली आहे किंवा ती कायद्यानुसार आहे किंवा बाहेरून पाहणे चांगले आहे म्हणून विश्वास ठेवू नये. परंतु जे वाजवी, बौद्धिक आणि अनुभवी आहे आणि जे सर्वांच्या कल्याणासाठी आहे त्यावर आपण विश्वास ठेवला पाहिजे.

जाती-धर्मावर आधारित भारतीय समाजव्यवस्था अमानवी होती. मनुस्मृतीत हे स्पष्ट आहे. डॉ.बी.आर. आंबेडकरांनी लोकांना या व्यवस्थेची जाणीव करून दिली आणि धम्माला पर्याय म्हणून सांगितले- ज्याने माणसाला माणूस म्हणून वागवले. बौद्ध धर्म हा स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुत्वावर आधारित प्रगतीशील जीवनपद्धती आहे. मानवी शोषणाशिवाय समाजव्यवस्थेचे ते प्रतीक आहे. पंचशील सोबतच ते प्रज्ञा आणि करुणाला महत्त्व देते. पंचशील, अष्टांगमार्ग आणि बावीस शपथ पाळल्यास माणूस आणि समाज स्वतःला बळकट करू शकतो. तो एक पुरोगामी, समान समाज बनवेल. या धम्माने माणसाला देवापासून वेगळे केले आणि त्याला मानवतेशी जोडले. डॉ.बी.आर. लोकांनी धम्माचा विचार करावा आणि त्याच्या तत्त्वांनुसार वागावे आणि जगावे अशी आंबेडकरांची अपेक्षा होती. त्यासाठी त्यांनी 'बुद्ध आणि त्यांचा धम्म' हा महान ग्रंथ लिहून समाजाला नवी दिशा देण्याचा प्रयत्न केला.

आज आपल्याला सर्वत्र दहशतवाद दिसतो; युद्धाची भीती हा जगासमोर मोठा प्रश्न आहे.

भारताला अंतर्गत संघर्षाचा सामना करावा लागत आहे. एका टोकाला आपण प्रगती आणि विकास पाहतो, पण दुसऱ्या टोकाला आपण सामाजिक अधोगती पाहतो. भारतीय समाज परंपरेकडे अधिक जाताना आपण पाहतो. संपूर्ण जग विकासाच्या वाटेवर आहे पण मानवतेची पर्वा कोणी करत नाही. तंत्रज्ञानाने आज नवीन उंची प्राप्त केली आहे, मनुष्य सत्ता आणि पेल्फची स्वप्ने पाहू लागला आहे, तो स्वार्थी आणि आत्मकेंद्रित झाला आहे आणि जीवनाची संकल्पना पूर्णपणे बदलली आहे. लोक यांत्रिकरित्या एकमेकांशी संबंधित आहेत; ते एकमेकांपासून दूर जात आहेत. यामागे मानवी स्वार्थ आणि लोभ आहे. या गंभीर परिस्थितीत आपण माणसाचे लक्ष आळशीपणा आणि स्वार्थीपणापासून वळवले पाहिजे. आणि बुद्ध धम्मामध्ये या जमिनीवर माणसाला बदलण्याची ताकद आहे. पण हे साध्य करण्यासाठी माणसाला 'सम्यक दृष्टी', 'सम्यक नीति' आणि 'सम्यक कृती' हवी. गौतम बुद्धांच्या धम्मामध्ये या आजारी जगात शांती आणि प्रेम आणण्याची शक्ती आहे. यासाठी आपण राजा अशोकाचे उदाहरण घेऊ शकतो.

आज माणूस संकुचित आणि आत्मकेंद्रित होत आहे; तो फक्त स्वत: आणि कुटुंबापुरता मर्यादित आहे आणि समाजापासून दूर जात आहे. तंत्रज्ञानामुळे आर्थिक प्रगती झाली आहे पण सामाजिक मूल्यांचा मोठ्या प्रमाणात ऱ्हास होत आहे आणि त्यामुळेच समाजाला युद्ध आणि दहशतवादाची भीती वाटत आहे. अशा परिस्थितीत धम्म तत्त्वज्ञान संपूर्ण समाजाला एकत्र करू शकते; या तत्वज्ञानात ती शक्ती आहे. इतिहास ते सिद्ध करतो. सिद्धार्थ गौतमचे हे तत्वज्ञान शाळा-महाविद्यालयांमध्ये शिकवले पाहिजे, जेणेकरून मुले आणि तरुणांनी ही तत्त्वे लहानपणापासून आत्मसात करून एक समान आणि शांत समाज घडवता येईल. त्यामुळे माणूस सुखी होईल. बुद्धाच्या तत्त्वज्ञानाच्या सहाय्याने आपण दहशतवाद आणि दहशतवादाचा नायनाट करू शकतो. त्यासाठी हे विचार दहशतवादी आणि अतिरेक्यांपर्यंत नेले पाहिजेत जेणेकरून तेही युद्ध आणि रक्तपातापासून दूर होतील.

CamScanner

पाहिजे. समतेवर आधारित नवा समाज निर्माण करण्यासाठी विचाराने कृती हवी. तर, डॉ. बी.आर. यांच्या अपेक्षेप्रमाणे बुद्ध धम्माच्या तत्त्वावर आधारित विचारशील कृती करण्यासाठी हात जोडूया. आंबेडकर. भारतीय लोकशाही मूल्ये बौद्ध धर्मातून ताकद घेतात आणि संविधानातील समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि न्याय यांसारखी मूल्ये बुद्धापासून येतात. लोकशाही तत्त्वांवर आधारित सरकारने स्वतःला बौद्ध धर्माशी जोडले पाहिजे. बौद्ध धर्मात लोकशाही तत्त्वे आणि मानवी कल्याणाचा समावेश होतो.

संदर्भ ग्रंथ –

१) डॉ .बाबासाहेब आंबेडकर गौरव ग्रंथ, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संकृती मंडळ मुंबई ४०००० १ .

२) दलितांची आर्थिक उन्नती कशी साधावी राजेश रमेश रघुवंशी प्रकाशन २६ गिरीजा 26, Girija Society, M.I.T. Road, Pune 58.

३) बहिक्रृत भारत आणि मूकनायक ,डॉ बाबासाहेन आंबेडकर by Shikshan Wibhag- Maharashtra Shashan Mantralaya, Mumbai-400032.

४) परीवान्तन दर्पण नियात्कालीन एप्रिल २००८ ३५७

५) Lokrajya (monthly periodical) October 2006 issue punlished by Mahiti wa Jansampark Mahasanchalnalay, Nawin Prashashan Bhawan, 17th floor, Mumbai 400032.

CamScanner

Peer Reviewed Refereed and
UGC Listed Journal
(Journal No. 47023)

ISSN 2319 - 8508
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

GALAXY LINK

Volume - X, Issue - I,
November - April - 2021-22
English / Hindi

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.571
www.sjifactor.com

DR. BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA
127
AMRAVATI

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

AJANTA PRAKASHAN

CamScanner

21-22

ISSN 2319 - 8508

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

GALAXY LINK

Volume - X Issue - I November - April - 2021-22

English / Hindi

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal
Journal No. 47023

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.571
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Assit. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Math's), M.B.A. (Mkt), M.B.A (H.R),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod & Dirt), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CamScanner

CONTENTS OF ENGLISH

S. No.	Title & Author	Page No.
1	Spiritual Nationalism of Swami Vivekananda **Mrs. Aparna Rajhans**	1-4
2	Swami Vivekananda's Perspectives on Spiritual Nationalism **Dr. Kishor Shankar Nikam** **Dr. Meenal Kshirsagar**	5-11
3	Savarkar's thoughts on Nationalism **Dr. Maya S. Watane**	12-16
4	Preventing Violent Extremism and Countering Terrorism for Women and Children **Dr. Meenal Kshirsagar** **Dr. Kishor Shankar Nikam**	17-24
5	Spiritual Nationalism of Swami Vivekananda **Dr. Sandeep G. Ladkar**	25-28
6	Indian Society, Literature and Nationalism **Dr. Kaushikkumar Lalitbhai Pandya**	29-32
7	Role of Newspapers in Disseminating the Seeds of Nationalism in India in the 19th Century: An Overview **Dr. Purnendu Kumar Kar**	33-36
8	Nationalism in the Work of Rabindranath Tagore **Rupesh S. Wankhade**	37-42
9	Spiritual Nationalism of Swami Vivekananda **Dr. Satish R. Mahalle**	43-47
10	Bio Terrorism during 21st Century **Mr. Saurabh Annasaheb Bhadange**	48-52
11	Impact of New Strain of Corona Virus on Education **Sonal Tuljaram Kame**	53-58
12	Role of Women in Freedom Struggle of India **Dr. Syeda Najeem Asra Syed Hussain Shaheed**	59-63
13	Changing Nature of Indian Nationalism **Dr. Shantaram Chavan**	64-70

CamScanner

CONTENTS OF HINDI

अ.क्र.	लेख और लेखक के नाम	पृष्ठ क्र.
१	आतंकवाद और इस्लामीक शिक्षा **प्रा. डॉ. फिरोज एस. खान**	१-५
२	स्वतंत्रता आंदोलन में पत्रकारिता का योगदान **डॉ. शेख बेजझीर**	६-९
३	हिंदी काव्य में भारतीय राष्ट्रवाद की अभिव्यक्ति **कु. अलका ज्ञानेश्वर घोडके**	१०-१५
४	डॉ. कुमार विश्वास की हिंदी और प्रो. प्रशांत गोरे की मराठी राष्ट्रीय कविताओं का तुलनात्मक अध्ययन **अश्विन अनिल सुरवाडे**	१६-२०
५	भारत की आजादी में गरम दल का योगदान **मो. इरफान कादरी**	२१-२३
६	भारत के राष्ट्रवाद के निर्माण में राष्ट्रीय सांस्कृतिक काव्य-धारा के कवियों का योगदान **डॉ. पोपट भावराव बिरारी**	२४-२७
७	काश्मीरक्रन्दनम् में आतंकवाद : यथार्थ के धरातल पर **डॉ. अशोक कैंवर शेखावत**	२८-३२
८	भारतीय राष्ट्रवाद के निर्माण में साहित्य और वृत्तपत्र का योगदान **डॉ. दिनेश एस. थाकडे**	३३-३६

CamScanner

VOLUME - X, ISSUE - I - NOVEMBER - APRIL – 2021-22
GALAXY LINK - ISSN 2319 - 8508 - IMPACT FACTOR - 6.571 (www.sjifacto

८. भारतीय राष्ट्रवाद के निर्माण में साहित्य और वृत्तपत्र का

डॉ. दिनेश एस. थाकडे .
राजनीतिविज्ञान शास्त्र प्रमुख, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.

राष्ट्र की परिभाषा एक ऐसे जन समूह के रूप में की जा सकती है जो कि एक भौगोलिक सीमाओं में एक निश्चित देश में रहता हो, समान परम्परा, समान हितों तथा समान भावनाओं से बँधा हो और जिसमें एकता के सूत्र में बाँधने की उत्सुकता तथा समान राजनैतिक महत्त्वाकांक्षाएँ पाई जाती हों। राष्ट्रवाद के निर्णायक तत्वों मे राष्ट्रीयता की भावना सबसे अधिक महत्त्वपूर्ण है। राष्ट्रीयता की भावना किसी राष्ट्र के सदस्यों में पायी जानेवाली सामुदायिक भावना है जो उनका संगठन सुदृढ़ करती है।

अपने देश के प्रति लगाव एवं समर्पण की भावना राष्ट्रवाद कहलाती है। राष्ट्रवाद ही तो है जो किसी भी देश के सभी नागरिकों को परम्परा, भाषा, जातीयता एवं संस्कृति की विभिन्नताओं के बावजूद उन्हें एकसूत्र में बांध कर रखता है। हमारे देश में ही नहीं बल्कि पूरे विश्व में राष्ट्र की तुलना मां से की जाती रही है।

प्राचीनतम राष्ट्रवाद का स्वरुप

जब भारतीय संस्कृति की बात आती है तब कई पश्चिम के विद्वान इस व्याख्या को भूलकर यह मानने लगते हैं कि ब्रिटिश लोगों के कारण ही भारत में राष्ट्रवाद की भावना ने जन्म लिया; राष्ट्रीयता की चेतना ब्रिटिश शासन की देन है और उससे पहले भारतीय इस चेतना से अनभिज्ञ थे। पर शायद यह सत्य नहीं है। भारत के लम्बे इतिहास में, आधुनिक काल में, भारत में अंग्रेजों के शासनकाल मे राष्ट्रीयता की भावना का विशेषरूप से विकास हुआ। भारत में अंग्रेजी शिक्षा के प्रसार से एक ऐसे विशिष्ट वर्ग का निर्माण हुआ जो स्वतन्त्रता को मूल अधिकार समझता था और जिसमें अपने देश को अन्य पाश्चात्य देशों के समकक्ष लाने की प्रेरणा थी। पाश्चात्य देशों का इतिहास पढ़कर उसमें राष्ट्रवादी भावना का विकास हुआ। इसका तात्पर्य यह नहीं है कि भारत के प्राचीन इतिहास से नई पीढ़ी को राष्ट्रवादी प्रेरणा नहीं मिली है।

वस्तुतः भारत की राष्ट्रीय चेतना वेदकाल से अस्तित्वमान है। अथर्ववेद के पृथ्वी सूक्त में धरती माता का यशोगान किया गया हैं। माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः (भूमि माता है और मैं पृथ्वी का पुत्र हूँ)। विष्णुपुराण में तो राष्ट्र के प्रति का श्रद्धाभाव अपने चरमोत्कर्ष पर दिखाई देता है। इस में भारत का यशोगान 'पृथ्वी पर स्वर्ग' के रूप में किया गया है।

अत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बूद्वीपे महागने।
यतोहि कर्म भूरेषा ह्यतोऽन्या भोग भूमयः॥

गायन्ति देवाः किल गीतकानि धन्यास्तु ते भारत-भूमि भागे।
स्वर्गापस्वर्गास्पदमार्गे भूते भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥

इसी प्रकार वायुपुराण में भारत को अद्‌वितीय कर्मभूमि बताया है। भागवतपुराण में तो भारतभूमि को सम्पूर्ण विश्व में 'सबसे पवित्र भूमि' कहा है। इस पवित्र भारतभूमि पर तो देवता भी जन्म धारण करने की अभिलाषा रखते हैं, ताकि सत्कर्म करके वैकुण्ठधाम प्राप्त कर सकें।

कदा वयं हि लप्स्यामो जन्म भारत-भूतले।
कदा पुण्येन महता प्राप्स्यामः परमं पदम्।

महाभारत के भीष्मपर्व में भारतवर्ष की महिमा का गान इस प्रकार किया गया है;

अत्र ते कीर्तिष्यामि वर्ष भारत भारतम्
प्रियमिन्द्रस्य देवस्य मनोवैवस्वतस्य।
अन्येषां च महाराजक्षत्रियारणां बलीयसाम्।
सर्वेषामेव राजेन्द्र प्रियं भारत भारताम्॥

गरुड पुराण में राष्ट्रीय स्वतन्त्रता की अभिलाषा कुछ इस प्रकार व्यक्त हुई है-

स्वाधीन वृत्तः साफल्यं न पराधीनवृत्तिता।
ये पराधीनकर्माणो जीवन्तोऽपि ते मृताः॥

रामायण में रावणवध के पश्चात राम, लक्ष्मण से कहते हैं-

अपि स्वर्णमयी लङ्का न मे लक्ष्मण रोचते ।
जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ॥

(अर्थ : हे लक्ष्मण! यद्‌यपि यह लंका स्वर्णमयी है, तथापि मुझे इसमें रुचि नहीं है। (क्योंकि) जननी और जन्मभूमि स्वर्ग से भी महान हैं। जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी देखें)

आधुनिक राष्ट्रवाद का स्वरुप

कुछ लोग भारतीय राष्ट्रवाद को एक आधुनिक तत्त्व मानते हैं। इस राष्ट्रवाद का अध्ययन अनेक दृष्टिकोणों से महत्त्वपूर्ण है। राष्ट्रवाद के उदय की प्रक्रिया अत्यन्त जटिल और बहुमुखी रही है। भारत मे अंग्रेजों के आने से पहले देश में ऐसी सामाजिक संरचना थी जो कि संसार के किसी भी अन्य देश मे शायद ही कहीं पाई जाती हो। वह पूर्व मध्यकालीन यूरोपीय समाजों से आर्थिक दृष्टि से भिन्न थी। भारत विविध भाषा-भाषी और अनेक धर्मों के अनुयायियों वाले विशाल जनसंख्या का देश है। सामाजिक दृष्टि से हिन्दू समाज जो कि देश की जनसंख्या का सबसे बड़ा भाग है, विभिन्न जातियों और उपजातियों में विभाजित रहा है। स्वयं हिन्दू पन्थ में किसी विशिष्ट पूजा पद्धति का नाम नहीं है। बल्कि उसमें कितने ही प्रकार के दर्शन और पूजा पद्धतियाँ सम्मिलित है। इस प्रकार हिन्दू समाज अनेक सामाजिक और धार्मिक विभागों में बँटा हुआ है। भारत की सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक संरचना तथा विशाल

आकार के कारण यहाँ पर राष्ट्रीयता का उदय अन्य देशों की तुलना मे अधिक कठिनाई से हुआ है। शायद ही विश्व के किसी अन्य देश में इस प्रकार की प्रकट भूमि में राष्ट्रवाद का उदय हुआ हो। सर जॉन स्ट्रेची ने भारत के विभिन्नताओं के विषय मे कहा है कि "भारतवर्ष के विषय में सर्वप्रथम महत्त्वपूर्ण जानने योग्य बात यह है कि भारतवर्ष न कभी राष्ट्र था, और न है, और न उसमें यूरोपीय विचारों के अनुसार किसी प्रकार की भौगोलिक, राजनैतिक, सामाजिक अथवा धार्मिक एकता थी, न कोई भारतीय राष्ट्र और न कोई भारतीय ही था जिसके विषय में हम बहुत अधिक सुनते हैं।" इसी सम्बन्ध मे सर जॉन शिले का कहना है कि "यह विचार कि भारतवर्ष एक राष्ट्र है, उस मूल पर आधारित है जिसको राजनीति शास्त्र स्वीकार नहीं करता और दूर करने का प्रयत्न करता है। भारतवर्ष एक राजनीतिक नाम नही है वरन एक भौगोलिक नाम है जिस प्रकार यूरोप या अफ्रीका।"

उपरोक्त विचारों से स्पष्ट हो जाता है कि भारत में राष्ट्रवाद का उदय और विकास उन परिस्थितियों में हुआ जो राष्ट्रवाद के मार्ग में सहायता प्रदान करने के स्थान पर बाधाएँ पैदा करती है। वास्तविकता यह है कि भारतीय समाज की विभिन्नताओं में मौलिक एकता सदैव विद्यमान रही है और समय-समय पर राजनीतिक एकता की भावना भी उदय होती रही है। वी.ए. स्मिथ के शब्दों में "वास्तव मे भारतवर्ष की एकता उसकी विभिन्नताओं में ही निहित है।" ब्रिटिश शासन की स्थापना से भारतीय समाज में नये विचारों तथा नई व्यवस्थाओं को जन्म मिला है इन विचारों तथा व्यवस्थाओं के बीच हुई क्रियाओं और प्रतिक्रियाओं के परिणामस्वरूप भारत में राष्ट्रीय विचारों को जन्म दिया।

भारतीय समाचार-पत्र तथा साहित्य

बंकिमचन्द्र चटर्जी ने 'वन्देमातरम्' का मन्त्र दिया।

मुनरो ने लिखा है, एक स्वतन्त्र प्रेस और विदेशी राज एक दूसरे के विरुद्ध हैं और ये दोनों एक साथ नहीं चल सकते। भारतीय समाचार पत्रों पर यह बात खरी उतरती है। राष्ट्रीय आन्दोलन की प्रगति तथा विकास में भारतीय साहित्य तथा समाचार पत्रों का भी काफी हाथ था। इनके माध्यम से राष्ट्रवादी तत्त्वों को सत्त प्रेरणा और प्रोत्साहन मिलता रहा। उन दिनों भारत में विभिन्न भाषाओं में समाचार पत्र प्रकाशित होते थे, जिनमें राजनीतिक अधिकारों की माँग की जाती थी। इसके अतिरिक्त उनमें ब्रिटिश सरकार की दमनकारी नीति की भी कड़ी आलोचना की जाती थी। उस समय प्रसिद्ध समाचार पत्रों में संवाद् कौमुदी, बाम्बे समाचार (1882), बंगदूत (1831), गस्तगुफ्तार (1851), अमृतबजार पत्रिका (1868), ट्रिब्यून (1877), इण्डियन मिरर, हिन्दू, पैट्रियाट, बंगलौर, सोमप्रकाश, कामरेड, न्यु इण्डियन केसरी, आर्य दर्शन एवं बन्धवा आदि के नाम विशेष रूप से उल्लेखनीय हैं। फिलिप्स के अनुसार, 1871 ई0 मे देशी भाषा में बम्बई प्रेसीडेन्सी और उत्तर भारत मे 62 तथा बंगाल और दक्षिण भारत में क्रमशः 28 और 20 समाचार पत्र प्रकाशित होते थे, जिनके नियमित पाठकों की संख्या एक लाख थी। 1877 ई0 तक देश में प्रकाशित होनेवाले समाचार पत्रों की संख्या 644 तक जा पहुँची थी, जिनमें अधिकतर देशी

भाषाओं के थे। इन समाचार पत्रों में ब्रिटिश सरकार की अन्यायपूर्ण नीति की कड़ी आलोचना की जाती थी, ताकि जन साधारण में ब्रिटिश शासन के प्रति घृणा एवं असन्तोष की भावना उत्पन्न हो। इससे राष्ट्रीय आन्दोलन को बल मिलता था। इन पत्रों के बढ़ते हुए प्रभाव को रोकने के लिए ब्रिटिश सरकार ने 1878 ई0 में 'वर्नाक्यूलर प्रेस एक्ट' पास किया, जिसके द्वारा भारतीय समाचार पत्रों को बिल्कुल नष्ट कर दिया गंया। इस एक्ट ने भी राष्ट्रीय आन्दोलन की लहर को तेज कर दिया।

भारतीय साहित्यकारों ने भी देश की भावना को जागृत करने में महत्त्वपूर्ण योगदान दिया। श्री बंकिमचन्द्र चटर्जी ने 'वन्देमातरम्' के रूप मे देशवासियों को राष्ट्रीय गान दिया। इनसे भारतीयों में देश-प्रेम की भावना जागृत हुई। मराठी साहित्य में शिवाजी का मुगलों के विरुद्ध संघर्ष विदेशी सत्ता के विरुद्ध संघर्ष बताया गया। श्री हेमचन्द्र बैनर्जी ने अपने राष्ट्रीय गीतों द्वारा स्वाधीनता की भावना को प्रोत्साहन दिया। श्री बिपिन चन्द्र पाल लिखते है, "राष्ट्रीय प्रेम तथा जातीय स्वाभिमान को जागृत करने में श्री हेमचन्द्र द्वारा रचित कविताएँ अन्य कवियों की ऐसी कविताओं में कहीं अधिक प्रभावोत्पादक थी।" इसी प्रकार केशव चन्द्र सेन, रवीन्द्र नाथ टैगोर, आर सी दत्त, रानाडे, दादा भाई नौरोजी आदि ने अपने विद्वतापूर्ण साहित्य के माध्यम से भारत में राष्ट्रीय भावना को जागृत किया। इन्द्र विद्या वाचस्पति के अनुसार, इसी समय माइकल मधुसुदन दत्त ने बंगाल में, भारतेन्दु हरिश्चन्द्र ने हिन्दी में, नर्मद ने गुजराती में, चिपलुणकर ने मराठी में, भारती ने तमिल में तथा अन्य अनेक साहित्यकारों ने विभिन्न भाषाओं में राष्ट्रीयता की भावना से परिपूर्ण उत्कृष्ट साहित्य का सजृन किया। इन साहित्यिक कृतियों ने भारतवासियों के हृदयों मंय सुधार एवं जागृति की अपूर्व उमंग उत्पन्न कर दी।

निष्कर्ष

भारतीय राष्ट्रवाद के निर्माण में प्राचीन काल से लेकर आधुनिक काल तक साहित्य और वृत्तपत्रों ने भारत के जनता के मन में राष्ट्रवाद की भावना निर्माण कर राष्ट्रनिर्माण के कार्य में एवं विकास के कार्य में महत्त्वपूर्ण भूमिका निभायी है।

संदर्भ

1. आंतरराष्ट्रीय संबंध, लेखक- वसंत रायपुरकर
2. हिंदी समुदाय और राष्ट्रवाद, लेखक- सुधीर रंजन सिंग, राजकमल प्रकाशन
3. भारतीय राष्ट्रवाद का इतिहास, लेखक- आर. डी. शर्मा

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

(UGC Approved Referred, Peer Reviewed & Indexing Research Journal)

Impact Factor 6.00

(A Unit of IAP)

CamScanner

IMPACT FACTOR 3.50

ISSN 2454-3292

International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for All Subjects

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XV, Vol. I

Year- VIII,Bi-Annual (Half Yearly)

(Sept. 2021 To Feb. 2022)

Editorial Office :

'Gyandev-Parvati',

R-9/139/6-A-1,

Near Vishal School,

LIC Colony,

Pragati Nagar, Latur

Dist. Latur - 413531.

(Maharashtra), India.

Website

www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913

09423346913 / 09637935252

09503814000 / 07276301000

E-mail :

visiongroup1994@gmail.com

interlinkresearch@rediffmail.com

mbkamble2010@gmail.com

Published by :

Indo Asian Publication,

Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

EDITOR IN CHIEF

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics, S. K. N. G. Mahavidyalaya,
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.) India

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Subhash Deshmukh
Head, Dept. of Economics,
Dada Patil Rajale Mahavidyalaya,
Adhinathnagar, Dist. Ahmednagar(M.S.)

Dr. Balaji G. Kamble
Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur (M.S.)

DEPUTY EDITOR

Dr. P. T. Pawar
Dept. of Commerce,
Shivaji College,
Renapur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Lalita Chandratre
Dean, Sanskrit and Education,
K. K. Sanskrit University,
Ramtek, Dist. Nagpur (M.S.)

CO - EDITOR

Vanita Jadhav
Mother Terasa B.Ed. College,
Dharwad, Dist. Dharwad
(Karnataka)

Dr. Vinayak R. Waghmare
Head, Dept. of Commerce,
Shri Kumarswami Mahavidyalaya,
Ausa, Dist. Latur (M.S.)

MEMBER OF EDITORIAL BOARD

Dr. Mohmmad T. Rahaman
Dept. of Biomedical Science,
International Islamic University,
Mahkota (Malasiya)

Dr.Bhaskar S. Wazire
Head, Dept. of History,
Sitabai Arts College,
Akola, Dist. Akola (M.S.)

Dr.Satyenkumar P. Sitapara
Principal
Commerce & BBA College,
Amreli, Dist. Amreli (Gujrat)

Dr. M. S. Kamble
Dept. of History,
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Sivappa Rasapali
Dept. of Chemistry & Biochemistry,
UMASS. Wesport Road,
Dartmouth, MA (U.S.A.)

Dr.Sarjerao R. Shinde
Principal
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Ambuja Malkhedkar
Gulbarga, Dist. Gulbarba
(Karnataka)

Dr. Prashant Kshirsagar
Dept. of Marathi
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

CamScanner

Issue : XV, Vol. I
IWRJ
IMPACT FACTOR 3.50
ISSN 2454-3292
Sept. 2021 To Feb. 2022

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Impact of FDI in Retail Industry in India **Dr. Balaji Narayan Devkate**	1
2	Study of When I Hid My Caste: BaburaoBagul'sshort stories **Suhas Bhikaji Vidyagar**	8
3	Indian Culture and Motherhood: A Study through the poem 'The Night of Scorpion' by Nissim Ezekiel **Pooja Anil Bokade**	12
4	Elements of madness in shakespeare's dark tragedies **Sachin Ganeshrao Mahajan, Dr. Manojkumar S. Prakash**	15
5	Impact of Covid-19 pandemic on Higher Education in Maharashtra **V. R. Waghmare**	18
6	Library Automation : An Overview **Dr. Dipali R. Deshmukh**	21
7	हिंदी साहित्य में आदिवासी विमर्श **डॉ. अनिलकुमार रामधन राठोड**	28
8	विभिन्न युगों में भारतीय संगीत का अध्यात्मिक स्वरुप **पल्लवी प्रभुराज कुलकर्णी**	31
9	छत्रपती शाहू महाराजाचे शेतीविषयक विचार **डॉ. वालाजी ग्यानोबा कांबळे**	35
10	नवीन कृषी कायदे आणि महाराष्ट्रातील शेतकरी **डॉ. अरुण पांडुरंगजी चांदूरकर**	39
11	जैन दर्शनातील नैतिक संकल्पना : एक चिकित्सक अभ्यास **डॉ. कल्पना गो. तायवाडे**	42

CamScanner

12	महात्मा गांधी व शेतकरी आंदोलन **डॉ. ज्ञानदेव राऊत**	46
13	आजचे मराठी साहित्य आणि युवक **डॉ. पंडित जी राठोड**	49
14	राष्ट्र संत तुकडोजी महाराजांचे राष्ट्रवादासंबंधी विचार **डॉ. उल्हास एन. राठोड**	52
15	कोवीड-१९ आणि स्थलांतराचा रोजगारावरील परिणाम **डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे**	55
16	समाजाचा लोक संस्कृतीतील प्रथा, परंपराविषयक दृष्टीक्षेप **डॉ. अनिल विजयराव देशमुख**	59

CamScanner

IMPACT FACTOR 5.50
www.irasg.com

ISSN 2454-3292
Indo Western Research Journal (IWRJ)
Issue : XV, Vol. : I
Sept. 2021 To Feb. 2022

Research Paper 13 Marathi

आजचे मराठी साहित्य आणि युवक

डॉ. पंडित जी राठोड
मराठी विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

प्रस्तावना

साहित्याच्या स्वरूपाचा अभ्यास आज युवक विविध पातळयावर करतांना आपल्याला आढळतो आहे. 'साहित्य' हे शब्दापासूनच तयार होत असते म्हणून प्रत्येक शब्दाला साहित्य म्हणता येत नाही परंतु शब्द हे साहित्याचे घटक आहे. साहित्य हे फक्त एकाच प्रकारचे नसते. परस्परांपासून ते वेगळे असते. या वेगळे असणाऱ्या संवेदनेतूनच आज युवक मराठी साहित्याकडे आकृष्ठ होतांना आपल्याला दिसत आहे. 'साहित्य म्हणजेच भाषेचे सुध्दारीत रूप होय'. साहित्य म्हणजेच लेखन होय. साहित्याला वांड्:मय हा पर्यायी शब्द आहे. परंतु साहित्याच्या मापदंडानूसार, 'जे–जे लिखीत ते ते साहित्य' ठरत नाही. आज इंग्रजी शिक्षण घेतलेली महाराष्ट्रातील सशिक्षित पिढी अनेक कविता, कथा नाटक, आत्मवृत्ते या मराठीच्या साहित्यातील अंतरंगांना स्पर्श करीत असल्याचे आढळून येत आहे. विशेषता मानवी जीवनाशी, मानवी संघर्षाशी प्रत्यक्ष परिणामकारक संबंध असलेले अनेक आत्मवृत्ते, कथा, कादंबरी या विषयाला आजचा युवावर्ग हाताळतांना दिसतो आहे. आजच्या विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या युगात 'उदई', 'बिलदर', 'बिराड', 'उपरा', 'बक्त', 'अक्करमाशी' ह्या सामाजीक कादंब–या महत्वाच्या ठरतात. आजचा युवक हा सांस्कृतिक, धार्मिक, राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक, बौध्दीक, अज्ञान, अंधश्रध्दा हयाचे निरसन करणारी ताकद डॉ. नरेन्द्र दाभोळकरांच्या साहित्यात आपणांस पहावयास मिळते. एक नवा आचार आणि नवी आचारपद्धती डॉ. नारळीकरांच्या साहित्यातून युवकांसाठी प्रतिबिंबित झाल्याचे प्रर्केशाने जाणवते. त्या दृष्टीने त्यांचे साहित्य प्रभावी ठरते. अनेक साधकबाधक विचार करण्याची आणि निर्णय घेण्याची बौध्दिक पात्रता वाढीस लागते. त्यातून एक गतिशिल समाज निर्माण होतो आहे. दाभोळकर, पानसरे, नरेन्द्र जाधव यांच्या साहित्यात बाणेदारवृत्ती, लेखनप्रवृत्ती आढळते. शुध्द वैचारीक लिखानाचा पायंडा प्रस्थापित होतो. महाराष्टाच्या साहित्याच्या वैचारिक चळवळीला उत्कृष्ठ स्तरावर पोहचवण्याचे कार्य यांनी केले. सामाजीक न्यायबुध्दी वाढीस आवश्यक वातावरण तयार होत आहे. अन्यायाविरूध्द सनदशीर मार्गाने दिशा दाखवण्याचा प्रयत्न केला. त्यातून मराठी युवकांची चिकित्साबुध्दी आणि जिज्ञासा वाढली. बहुश्रृतता प्राप्त झाली. वास्तवदृष्टी निर्माण केली. या वृत्तीतून नवा आशय आणि नवे आविष्कारतंत्र घेऊन मराठी साहित्याला उभारी मिळाली. ती आजच्या विज्ञान युगात.

दाभोळकरांच्या साहित्यातून 'काजवा रात्री कसा चमकतो?' 'समुद्रावर लाटा कश्या निर्माण होतात?' असा प्रश्न विचारला आहे. यातून मराठी साहित्यातून वैज्ञानीकता निर्माण झाल्याची जाणीव प्राप्त होते. माणूस कितीही मोठा

CamScanner

झाला तरी त्याने मराठी साहित्य व मराठीतील विज्ञानाची नाळ तोडू नये असे सुचविले आहे.

आजच्या युवकाला सांगायाचे आहे ते साहित्यातून

आजचे सर्व स्तरातील युवक हे मोबाईल, इंटरनेट, टी.व्ही. व अभ्य माध्यमात गुंतून पडले आहे. यातून ते सर्व पाहतात व ऐकतात. म्हणून साहित्यातून त्यांना वेगळे काय मिळणार ? असा प्रश्न पडतो. परंतू या प्रश्नाचे उत्तर सोपे आहे जी ही माध्यमे देवू शकत नाही जे साहित्य देते. आजच्या युवकाला काहीतरी सांगायचे आहे. त्याला समजावून घ्यावे हा त्याचा प्राथमिक हेतू आहे. त्याला साहित्याच्या माध्यमातून अभिव्यक्त व्हायचे आहे. उदा. बाळशास्त्री जांभेकरांनी वयाच्या २१ व्या वर्षी 'दर्पण' आणि वयाच्या २६ व्या वर्षी 'दिग्दर्शन' हे मासीक सुरू केले होते. वृत्तपत्रातून युवकांच्या अंतरंगातील प्रतिबिंब चांगल्याप्रकारे वृत्तपत्रीय पुरवठयामधून वाचायला मिळत आहे. ते सुध्दा साहित्याचा एक भाग आहे. ती युवकांची मनोवृत्ती वृत्तपत्रीय साहित्यातून डोकावते आहे. तशीच मनांची घालमेल सुध्दा पहायला मिळत आहे. या सर्व वाचनीय दृश्यांतून तरूणाईला, युवकांना कोठे, कसे, केव्हां जावे याचे, कोणत्या पद्धतीने वागावे, खरे सूख कश्यात आहे या पारंपरीक प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यासाठी साहित्यासारखे सक्षम माध्यम हवे आहे. या युवकांच्या मनातील अंतरंगात उठणारी वादळे शमविण्याची ताकद युवकांच्या साहित्यात आहे. मान्य आहे आजच्या युवकांना बंडखोरीचे आकर्षण आहे, समवयस्क बंडखोरीचे अप्रुप आहे. असे काहीतरी करून दाखवण्यासाठी साहित्य आवश्यक आहे. आजची तरूण पिढी ही मराठी साहित्यातील 'नव्वोदत्तर' च्या पुढील कालखंडातील ठरते. १९९० च्या नंतर जन्माला आलेले युवक आहेत. त्यांना फ्रस्टेशन येणार नाही, त्यांना सिनेमाचे वाटे लागणार नाही यासाठी साहित्य फार आवश्यक आहे. त्यासाठी युवकांचे साहित्य संमेलन सुध्दा व्हायला पाहिजे. त्यातून जनजागृती करता येईल. अपेक्षीत बदल जो युवकासाठी आवश्यक आहे तो साहित्य संमेलनातून घडवता येईल. विज्ञानाच्या नियमनानुसार परस्परविरोध व परस्परबदल (अनुकुल–प्रतिकूल) हा सतत निरंतर सुरू असतो. हे अधोरेखीत करण्यासाठी साहित्य संमेलन आवश्यक ठरते. उत्साही वातावरणात अशी संमेलने युवकांनी युवकांसाठीच भरवायला हवीत. त्या माध्यमातून त्यांच्या भावनांना आवाहन करता येईल. युवकांचे आरोह–अवरोह टिपले जातील. विचारांची सुसंगत मांडणी होईल. तथा त्याचप्रमाणे त्यांच्या मूलत: व्यक्तिनिष्ठ, भावप्रेरीत, कल्पना, प्रतिभानिर्मिती सौंदर्यसृष्टीचे अनुसरण करता येईल. युवकांनी घेतलेला जीवनानुभव साहित्यकृतीतून आविष्कृत होईल. युवकांच्या मनातील अंतरीक घालमेल अभिव्यक्त होण्यासाठी साहित्य महत्वाची भुमिका बजावते. युवकांचे अनुभव विश्व उलगडण्यासाठी, उलगडून दाखविण्यासाठी साहित्याला पर्याय नाही.

निष्कर्ष :–

साहित्याचा अभ्यास करतांना साहित्यिकाच्या व्यक्तिमत्वाचा अभ्यास केल्याशिवाय पूर्ण होऊ शकत नाही. कारण युवा साहित्यिक हा प्रतिभावंत असल्यामुळे सर्वसामान्य माणसाला प्रतीत होऊ न शकलेले सत्य, अनुभव, जगण्यातील परिणामकारकता, सौंदर्यविश्व युवा कवी व लेखकाला जाणवते. या सत्याच्या व सौंदर्याच्या आविष्कार साहित्यकृतीच्या माध्यमातून लेखक कवी करत असतात. अर्थातच हा साहित्यीक आविष्कार लेखकाच्या स्वभावपरत्वे अथा दृष्टिकोणाच्या वेगळेपणामुळे प्रत्येकाच्या अनुभवाचा रंग भिन्न–भिन्न होतो. व्यक्तीपरत्वे, कालपरत्वे, हेतुपरत्वे साहित्याचे स्वरूप सतत बदलत असते. परंतू जेव्हां मराठी साहित्य आणि युवक यांचा विचार केला जातो तेव्हां काही समान प्रवृत्ती वेगवेगळया काळातील व देशातील साहित्यात दिसून येतात व त्यातून भिन्न स्वरूपाच्या प्रवृत्ती सिध्द होतात.

CamScanner

संदर्भ सूची :-

१) रा.भा. पाटणकर : 'सौंदर्यमीमांसा' कॉटिनेंटल प्रकाशन पुणे, दुसरी आवश्त्ती–१९८१.
२) प्रभाकर पाध्ये : 'मर्ढेकरांची सौंदर्यमीमांसा' मौज प्रकाशन गश्ह, मुंबई–१९७६.
३) संपा : गंगाधर पाटील, म.सु. पाटील : 'प्रभाकर पाध्ये वाङ्मयदर्शन', मौज प्रकाशनगश्ह, मुंबई–१९९३.
४) प्रभाकर पाध्ये :'सौंदर्यानुभव' इस्थेटिक सोसा. व मौज प्रकाशनगश्ह,मुंबई–१९७९.
५) रा.भा.पाटणकर : 'साहित्य विचार आणि सौंदर्यशास्त्र' मराठी विभाग, मुंबई विद्यापीठ व मौज प्रकाशन, मुंबई प्रथम आवृत्ती २००१.
६) प्रभाकर पाध्ये 'पाटणकरांची सौंदर्य मीमांसा' मौज प्रकाशनगश्ह, मुंबई–१९७६.

ज्योतीचंद्र पब्लिकेशन, लातूर.

ISBN नंबर नुसार पुस्तक प्रकाशनाची सुवर्ण संधी

वैशिष्ट्ये :-

१) विद्यार्थी, संशोधक, प्राध्यापक व इतर लेखकांचे पुस्तक 'ना नफा ना तोटा' या तत्त्वावर ISBN नंबर नुसार प्रकाशित करणे.
२) संशोधक, प्राध्यापक यांच्या M.Phil, Ph.D. संशोधनात्मक पुस्तकांना विशेष प्राधान्य.
३) यु.जी.सी. च्या नवीन मार्गदर्शक तत्त्वानुसार उच्च शिक्षणामध्ये कार्यरत संशोधनार्थी व प्राध्यापक यांना आपले पुस्तक ISBN नुसारच प्रकाशित करणे आवश्यक आहे. तरी, संशोधनार्थी व प्राध्यापक यांनी आपले मौलिक साहित्य ISBN नुसार प्रकाशित करून घ्यावे, ही विनंती.

- संपर्कासाठी पत्ता -

प्रकाशक,
ज्योतीचंद्र पब्लिकेशन
"ग्यानदेव-पार्वती", R-9/139/6, विशाल शाळेजवळ,
एल.आय.सी. कॉलनी, प्रगती नगर, लातूर.
ता. जि. लातूर - 413531.(महाराष्ट्र),भारत
ऑफिस फोन नं. - 02382 - 241913
मो. नं.9423346913, 9503814000, 9637935252, 7276301000

2455-6580

www.thecreativelauncher.com

The Creative Launcher

An International, Open Access, Peer Reviewed, Refereed, Journal in English

Vol. 6 & Issue 3 (August 2021)

Editor-in-Chief

Dr Ram Avadh Prajapati

The Creative Launcher
(2455-6580)
An International, Open Access, Peer-Reviewed & Refereed Journal in English
https://www.thecreativelauncher.com
Vol. 6 & Issue 3, (August-2021) – pp- 79-82
DOI: 10.53032/TCL.2021.6.3.16

Repression and Resistance in Dalit Feminist Literature

Shuddhodhan P. Kamble
Assistant Professor,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyala,
Amravati (M.S.), India
Email id- kamblesp13@gmail.com
ORCID id- 0000-0001-7977-6730

Abstract
Feminist movements and Dalit feminist movement in India are mainly based on the experience of Repression and gender discrimination. Patriarchy, gender disparity and sexual violence are the basic reasons for these movements and they also find place prominently in the writings of Dalit women as they have come forward to write their experiences from women's point of view around 1980s. Baby Kamble, Urmila Pawar in Marathi, Geeta Nagabhushan in Kannada, P. Shivakami, Bama in Tamil have got national level consideration. Dalit women were raped; insulted and abused by the upper caste people. They are insecure in the society as they have been exploited on the various levels. This feeling of insecurity of the Dalit women is the central theme of their writings. These women writers have come forward to express their ideas, their experiences in social violence as well as in domestic violence and thus they protest their traditional existence with anger and anguish. Geeta Nagabhushan's dalit novels, Barna's *Sangati* (2005), P. Shivakani's *Grip of Change* (2006) are initial important writings of dalit feminism; Datit feminism writing is different from the conventional way of Feminist writing. Their experiences, expression, method of narration are extremely different from the upper caste women writers. It is found that every woman in the world has been degraded to second grade citizenship. The Dalit women in India suffer more due to their Dalit identity.

Keywords- Feminism, Anguish, Suppression, Equality, Injustice

Feminism is a strong source of inspiration for the contemporary Dalit women writers. Individual identity is at centre of almost all Dalit feminist writing. They ask questions to the traditional values and call upon all Dalit women to identify their inherent powers and live a respectful life. They even raise voice against social organizations, Dalit male writers and activists who deceived dalit women in all field and complain that Dalit men activists talk about humanity but are not humane towards their wives. Dalit feminists struggle to change the base of the society by writing their radical thoughts. As Dalit feminism is a new phenomenon, no strong voice is raised against social injustice so far. Dalit feminism is very much concerned for and commitment towards humanity; and it raises its voice against any kind of narrow attitude, violence and vengeance on the Dalit women and freedom of entire community. Dalit woman is taken into consideration as cheerful and satiated as she never raised her voice against injustice done to her. But her anguish is bursting out from her heart. Sukanya Maruti says,

Enough of this life on earth

©Perception Publishing House, 2021. This Open Access article is published under a Creative Commons Attribution Non-Commercial 4.0 International License https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/, which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. For citation use the DOI. For commercial re-use, please contact editor on:- thecreativelauncher@gmail.com

The blame and the humiliation.
Why does the roaring ocean not
Open its belly and swallow me?

(Sreenivasan, *Journal of Literature and Aesthetics* p-274)

Dalit feminist writers are exhibiting their anger in their writings. They give preference to liberation and equality of women. Dalit feminists are against Marxism as caste and gender have not been included in it. Dalit feminism is the result of Dalit woman's bad experiences. Atrocities and social discrimination have compelled them to express their anger. The atrocities and injustice on Dalit women on the base of religious customs, cultural and social norms are the main concerns of Dalit feminists and are poignantly depicted by dalit women in their writings. Vemula Ellaiah points out, "Where there is oppression, there is resistance. Oppression in a way is counterproductive. Since dalit women are oppressed, they will find their own forms of resistance and dalit feminism is a form of resistance" (Purushotham K. and Bheemaih J., *Journal of Literature and Aesthetics* p-341).

In comparison to upper caste women, Dalit women's life is filled with ups and downs. The upper caste women have been suppressed by their husband, Dalit women's life is full with suppression from all direction. Sexual humiliation of women is the worst kind of humiliation for any community. Caste system and patriarchal subjugation are main reasons for sexual humiliation. The irony is that, though Dalit males disapprove the philosophy of *Manusmriti*, they are the followers of this philosophy in real life so far as Dalit women are concerned. Dalit women suffer from maltreatment, oppression by their husband and in-laws. Writing of Dalit women is the apt examples of all the ill-treatment. Tayavva and Tali in Geeta Nagabhushan's *Aasaregalu* (l996. Props), Son, in B. T. Lalita Nayak's *Gati* (1986 Plight) are the representatives of many oppressed Dalit women who are suffering in the dark corner of the society. Neither Tayavva, nor Tali, nor Soni get support from any men, either in parental home or in their in-laws' houses. They struggle too hard to lead the life and are the symbols of every Dalit women who are suffering every day. They have to say that they suffer only because of their husband and in-laws.

The main theme of feminist Dalit literature is to focus on women as victims of sexual harassment; she is stripped naked, molested, raped, assaulted and burnt for no proper reason. Dalit women have rejected their traditional image and have raised their voice against their exploitation. The upper caste people do not think of caste or untouchability while imposing corporal punishment or at the time of indulging in lecherous activities or while committing rapes. If she accepts, lecherous activities of men, she does not remain an untouchable. Treatment of Sohini by Pandit Kalinath in Mulk Raj Anand's *Untouchable*, (1935) exposes the ill-treatment of, Dalit women by high caste men. In Bama's *Sangati* (2009) Mariamma escapes from village chief who tries to molest her, but is eventually harassed in front of Pancnayat by the chief. There is an upsurge of such incidents in dalit women's writings. Gender and caste legacy is widely prevalent in modern time in India. In some case, gender discrimination is allowed and even justified on the grounds of caste. Thus, the violence against women has been institutionalized. If there is an incident of caste clash, the high castes Hindus suppress them by destroying their crops, burning their houses and raping their women. Rape of Dalit women is a sharp weapon of high caste people. Dalit women have been living in the atmosphere of constant violence in the society. They do not have social status and their problems are harsh, because of caste.

Literature written by Dalit women is a voice of resistance because of their hardships. Anger against Hindu religion, culture and divine laws seen constantly in Daiit feminist writings. Jyoti Lanjewar, a Marathi Dalit woman writer, expresses anger in the following lines,

Begging won't get anything here
Not sympathy, not love,
A suit in court wins injustice.
Tears are of no value,
Getting water is a struggle,
Wrapping yourself in smoke from a dead fire won't work,
You have to plant the cinder of revolt in your own body.

(Anand Mulk Raj and Zelliot Eleanor, *An Anthology of Dalit Literature, p-104*)

Dalit feminist literature says that, all women should be respected and treated as human beings irrespective of their caste. Rebellion, revolt, anguishes and agonies are constantly found in Dalit feminist literature that craves for equality and justice, rejecting Jamindari system, illiteracy, atrocities, suppression and sexual exploitation. They revolt against existing conditions and express hurdles of their life in their writings. They have worked as village servants, cutting wood, carrying messages, bringing fuel/dragging out dead carcasses, etc. Large portion of their writing represents such menial work. Nevertheless, experiences of oppression, dispossession, exclusion, subjugation are also widely visible in their writing. Dalit feminists believe that promiscuity is the result of injustice inflicted by snvarnas on dalit women. Gayatri Spivak argues that the voice of the subalterns is not heard properly:

> It is not so much that subaltern women did not speak, but rather that others did not know how to listen, how to enter into a transaction between speaker and listener. The subaltern cannot because their words cannot be properly interpreted. Hence, the silence of the female as subaltern is the result of failure of interpretation and not a failure of articulation. (Nubile Clara: *The Danger of Gender: Caste, Class and Gender in Contemporary Indian Women's Writing*, p-35)

After independence, Dalit women appeared in cultural arena by breaking the silence. This is shown in Urmila Pdwar and Meenakshi Moon's *Aamihih Itihas Ghadawala*. (Even We have Made History, 1978). In Dalit feminist literature, Dalit women express their conditions authentically. Historically, there is no evidence of protest and resistance of Dalit women against exploitation. They ted such a life that they had never been allowed even to perceive and think of their misery. After a long period, they have now become the subject of writing, appearing as a child widow, child bride, married girl, suffering mother, suffering daughter-in- law, left at the mercy of the in- laws. Different images of daiit woman, who is crushed by the joint Hindu family, have found place in their writings. Science and technology has created new environment and encouraged Dalit women to portray their real conditions. The sorrows, miseries, servitude, misfortunes, sexual exploitations and assaults of Dalit women have occupied central part of the literature. Though their writing has appeared in different regional languages there is not much difference in sensibility articulated by Dalit women.

Dalit women's writing, which has emerged from anger, pain, and inequality, it gives a detailed picture of Dalit society, exploitation of Dalit women by their husbands at home and by their landlords at working place. Dalit feminist writing protests the established social system which is based on injustice. Dalit women writers express their sufferings in different voices and these voices are explosive and violent, which is the only way of resisting extreme physical violence, frustration and sexual dominance. Poverty, illiteracy, ignorance, question of livelihood all have pushed them to the state of anguish, arid make their voice explosive. Therefore, we should not think that by only

shifting from home to public life and going to work place does not mean that they are liberated from the law of patriarchy.

Works Cited

Anand Mulk Raj and Zelliot Eleanor: *An Anthology of Dalit Literature,* Gyan Publishing House, 1992.

Dangle Arjun (Ed): *Poisoned Bread,* Orient Longman, 1994.

Ghosh Anita: "Dalit Feminism: A Psycho-Social Analysis of Indian English Literature." *Dalit Literature: A Critical Exploration,* 2007.

Nubile Clara: The *Danger of Gender: Caste, Class and Gender in Contemporary Indian Women's Writing*, Sarup and Sons, 2003,p-35.

Purushotham K. and Bheemaih J., "Our Exit from the Left was the Beginning of the Dalit Writing: An interview with Vemula Ellaiah." *Journal of Literature and Aesthetic,* Vol.9, No. 1 and 2, Jan-Dec. 2009, p-341.

Sreenivasan S. (ed.), *Journal of Literature and Aesthetics*, Vol. 8, No.1 and 2, Jan-Dec, 2008, p-274.

September 2021 E-ISSN : 2348-7143

International Research Fellows Association's

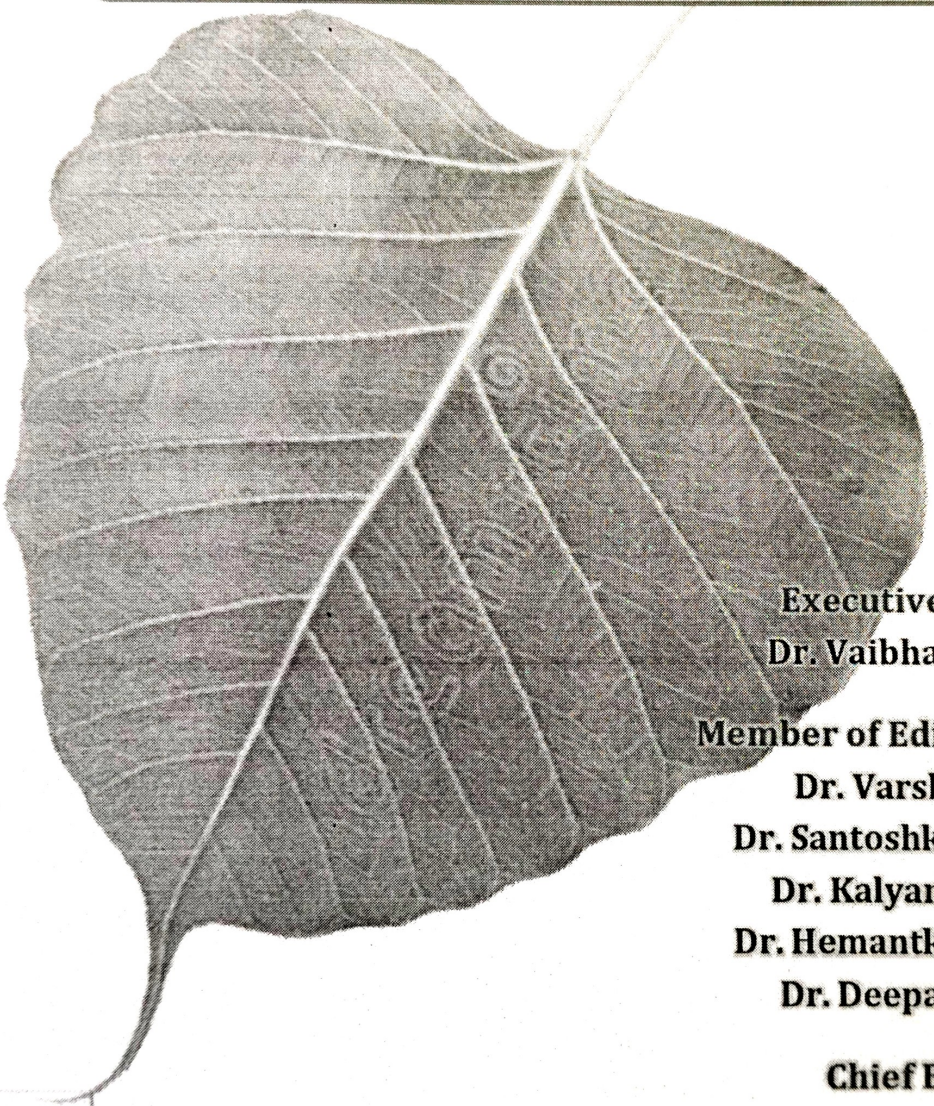
RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Special Issue 275

HUMAN VALUES & LITERATURE

Executive Editor
Dr. Vaibhav Sabnis

Member of Editorial Board
Dr. Varsha Patil
Dr. Santoshkumar Patil
Dr. Kalyan Kokane
Dr. Hemantkumar Patil
Dr. Deepak Deore

Chief Editor
Dr. Dhanraj Dhangar

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Scanned with ACE Scanner

INDEX

No.	Title	Authors' Name	Page No.
1	The Harmony between Man and Nature : The Essential Human Value Reflected in Literature	Dr. Nisha Gupta	05
2	Degeneration of Values in Mahesh Elkunchwar's *'Old Stone Mansion'*	Dr. Deepanjali Borse	09
3	Tennessee William's *'The Night of the Iguana'* : A Journey Towards Serenity through Acceptance, Endurance, Courage, Compassion and Understanding	Prof. Malini Adhav, Dr. A. S. Bagul	13
4	Literature : An Efficacious Aid to Impart Human Values	Yogesh Vispute	19
5	The Human Values in Aravind Adiga's Novel *'The White Tiger'*	Mr. Shivaji Patil	22
6	Human Values in 20th Century Kannada Literature	Dr. Ashwathamma K.	25
7	Role of Literature in Imparting Human Values	Ms. Pooja Nichole	29
8	Money Affects Relations in Sudha Murty's *'Dollar Bahu'*	A. D. Akhade & Dr. S. D. Sindkhedkar	32
9	Inculcating National Values in Amitav Ghosh's *'The Hungry Tide'*	Ms. Namrata Bansal, Prof. (Dr.) Asghar Ali Ansari	36
10	Restoring the Humanitarian Values of Faith, Order and Love in the Victorian Crisis : A Critical Study of Lewis Carroll's *'Through the Looking Glass'*	Nilim Mohan	39
11	Globaisation as Morning Star of Humanity : Performative Aspect of Literature	Ridhima Narayan	43
12	Shaw : The Harbinger of the New Dawn	Mrs. Deepti Pimpalikar	46
13	Imparting Human Values in Children through Literature with Special Reference to Indo-English Children Literature	Pooja Bhuyan	50
14	Inculcation of Human Values through Literature	Suvarna More	54
15	The Portrayal of Women Characters in Dr. Deepak Chaudhari's Short Stories Collection, 'Changing Human Relationships'	Mr. Dinesh Wadile	57
16	Dalit Literature : A Voice for Social Equality	Shuddhodhan Kamble	61
17	Deprivation of Human Values as Showcased in Baburao Bagul's Short Story *'Mother'(Aayi)*	Priyanka Soni	64
18	Immigrant Experiences and the Matrix of Human Values in Chitra Divakaruni's *'My Sister of Heart'*	Dr. M. Farida Begum, Dr. S. M. Basha	68
19	Depiction of Cultural and Human Values in the Prose of Dr. B. R. Ambedkar	Gautam Satdive	72
20	Emergence of Corona and Changing Humanity Portrayed in Dr. Deepak Chaudhari's Short Stories' Collection *'WELCOME 2020'*	Dr. Rohit Patil	76
21	Element of Humanism in Kabir	K. Gayathri Karun	80
22	Martin Buber and Dilip Naik on Human Relation : A Philosophical Understanding	Uttam Boruah	84
23	Developing Narrative Writing Skills and Human Values through Storytelling	Ms. Iqra Khan, Dr. Farah Khan	88
24	The Threads of Patriotism and Nationalism in Dr. Deepak Chaudhari's Book, *'India @ Partition and Riots'*	Mr. Rajesh Suryawanshi	93
25	Teaching Human Values and Professional Ethics through Literature	Smt. Bhavana Patil	96

Scanned with ACE Scanner

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Special Issue- 275 : Human Values & Literature
Peer Reviewed Journal
E-ISSN : 2348-7143
Sept.- 2021

Dalit Literature : A Voice for Social Equality

Shuddhodhan P. Kamble
Assistant Professor,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati.
Email- kamblesp13@gmail.com
Mob. No. : 9421294442

Introduction:

The word 'Dalit' has emerged from the Sanskrit word 'dal' which means 'broken', 'Split open', 'downtrodden', 'crushed', etc. This word is used first time by the great Social Reformer of Maharashtra, Mahatma Phule for the untouchable community in Maharashtra. They were also called as 'Shudras' or 'Harijan', their lives were like animals since many thousand years. The structure of Indian Society is based on caste system and Varna system. It is divided in four parts i.e. Brahamin, Kshatriya, Vaisya and Shudra. The Shudras were not allowed to live a respected life; many restrictions were imposed on them. Their touch was considered as a curse in the Hindu religious book *Manusmriti,* they were not allowed to spit on the earth. They had to clean the footsteps of their own with broom tied at their waist. Their touch to water at the public places was prohibited. They had been living like animals till the beginning of the British Rule. The British people did not follow these inhuman practices and allowed the untouchables to work in the various offices on various posts.

The social and cultural revolution made by Dr. Babasaheb Ambedkar (1891-1956) against caste based social discrimination transformed the living of the Dalit community in India. Education is a major cause of change in their lives. Indian Constitution has included the clauses against discrimination on the basis of caste, religion, colour, creed, etc. Awareness through education made them able to fight against the discrimination. Presently, they are living a life of respect and honour. Though the Indian Constitution banished such bad treatment and discrimination, still we find many cases of caste atrocities in the independent India. The agonies and pathos of the Dalits depicted in the literature, many writers from this community wrote about their bad experiences. This comes under the Dalit Literature and it has reached beyond the boundaries of our country.

Origin and Development of Dalit Literature-

For the ages the Dalits wanted to highlight their suffering, Dr. Babasaheb Ambedkar's movement for equality made them conscious about their suffering and injustice. They started to develop their self respect; this consciousness among the Dalits is a basic reason of origin of the Dalit Literature in India. The protest against inequality had been shown in literature in the past also, in the period of the Buddha many voices were raised against inequality on the basis of caste. The saints like Kabir, Tukaram, Chokhamela,etc have also written about exploitation and oppression in their poems. Many poets and writers of the pre independence period had written against the social evil of social discrimination and about bad condition of the lower caste people. The popular novelist Mulk Raj Anand had written the novel *Untouchable* (1935), he had shown an untouchable as a main character and focused on the problems of the untouchables. All the above voices against social discrimination were not so strong in the tone of protest so the impact could not be seen. The writing of protest against caste atrocities have got separate recognition in the form of Dalit Literature in Maharashtra.

Scanned with ACE Scanner

The term 'Dalit Literature' formally came to existence in 1958 in Dalit Literary Conference organized by Dalit Sahitya Sangh. According to the resolution No.5 of this conference, "Writing of Dalits and other non-Dalits concerning the Dalits is called Dalit Literature."[1] The origin of the Dalit literature in Maharashtra had been taken place from the writings of Namdeo Dhasal, Raja Dhale and others who were the founders of Dalit Panther movement which was inspired by the Black Panther movement of the Black people of America. Many critics have stated that the Dalit literature has its inspiration in the Black literature. In the decades of 1960 to 1970, many writers from the Dalit Community expressed their protest and agonies in the regional languages. B.V. Bhosale in his book *Sociology of Dalit Literature* says that, "Between 1972 -1978 there emerged writers from Dalit community in Gujarat, Karnataka, Andhra Pradesh, Orissa, and Tamil Nadu who started writing about the caste exploitation." [2] The regional languages were used by these writers to express their feelings, their writing have got international recognition after its translation in many foreign languages, especially in English.

The Dalits have been writing about their existential crisis and protest for equality and justice. They had never protested against their injustice till Dr. Babasaheb Ambedkar's Social Revolution. He has inspired them to fight for their rights. Though Dalits literature depicts anger and protest, it has no negative qualities. It is a voice for social justice and equality. Arjun Dangle says in this regard, " Dalit Literature is marked by revolt and negativism, since it closely associated with the hopes for freedom by a group of people who as untouchable, are victims of social, economic and cultural inequality."[3]

Human Values inculcate in Dalit Literature-

Human Values are needed in the society to develop a healthy society, Love, Truth, Right Action, Peace, Non-Violence have been taught by many writers in literature. It is said that, 'Literature is a mirror to society.' All the good and bad customs and manners come in the literature through the depiction of various social elements. Human values have been included to teach morality to the people. Love and Compassion is the base of the Dalit Literature, the Dalits want love instead of hatred for their caste factor. As any other literature, the Dalit Literature also teaches Human Values to establish a healthy society.

Dr. Babasaheb Ambedkar embraced Buddhism in 1956 with his thousands followers, this incident has changed lives of the Dalits particularly in Maharashtra. According to Buddha's Philosophy, everyone should believe in non-violence. So after conversion in Buddhism many Dalit writers have written about peaceful life and living. Their anger and protest in writing is to get equal status in the society, they fight this battle only one weapon of the pen. They always follow statutory way to get their rights. Their move is on the path of non-violence and peace as shown by the Buddha. Education has made them aware about self respect. The Buddhist way of living changed them on social and cultural ground. They have got respectful jobs to live a respectful life. Dr. Babsaheb Ambedkar is known as the Architect of the Indian Constitution who had included the laws for social equality. As per the Article 15 of the Indian Constitution every Indian citizen is equal and there cannot be discrimination on the name of caste, religion, colour, creed, language, etc. The provisions have been made in the Constitution for Social Justice and Social Welfare; these are also objectives of the writing by the Dalits. The Dalits now known as the Schedule Castes have a strong faith in Indian Constitution so they use unlawful way to get justice. Dalit writers also follow this rule to maintain social harmony in our country. Their writings have never crossed the limitation laid down by the laws.

Scanned with ACE Scanner

Conclusion-

Raja Dhale , a leader of the Dalit Panther Movement and Wiriter says, "Social change cannot occur without change in the values of life and all studies in the field of social transformation have established that change always takes place first on the cultural plane, in the sphere of values and belief-systems and only then does it translate into principles of conduct. This runs contrary to the Marxian understanding of change being inspired by special circumstances or as a result of frustration with social conditions. Dr. Ambedkar's life and writings gave a new direction to the lives of Dalits in Maharashtra. On conversion to Buddhism, the lives of Dalits have completely altered and the erstwhile untouchables have adopted a new lifestyle. Today, their values have been radically altered and Dalit literature is part and parcel of that change."[6] The aim of Dalit Literature is to establish a classless and casteless society in which there will be no suffering and discrimination. To quote Dr. Babasaheb Ambedkar, "Dalit Literature is not the literature of those who advocate revenge. It is also not literature that spreads hatred. Dalit Literature first and foremost advocates the significance of humanity and liberation and it is a historical necessity too." Dalit Literature is a value based literature and it opens the door for liberation and freedom for all the underprivileged class of the society.

Works cited

1) Dangle, Arjun. *Poisoned.Bread.* Orient Black Swan, New Delhi.2018.
2) Bhosale, B.V. *Sociology of Dalit Literature.* ABD Publisher.2015.
3) Dangle, Arjun. *Poisoned Bread.* Orient Black Swan, New Delhi.2018.
4) Sieger, Frederick J. *"Literature and a Concern for Human Values."* Journal of Reading, vol. 15, no. 2, 1971, pp. 139–142. JSTOR, www.jstor.org/stable/40009728. Accessed 15 Aug. 2021.
5) Haldar, Santawan. *"Dalit Representation in Indian Literature:Its Scope and Potentialities.". Bama- A Dalit Feminist* edited by Dhawan, R.K. And Puri, Sumita ,Prestige Books International, New Delhi. 2016.
6) *Dalit Sahitya ki Avdhaarna aur Premchand,* ed. Sadanand Shahi, first ed. 2000, Premchand Sahitya Sansthan, Premchand Park, Betiahaata, Gorakhpur, UP 273001. (Premchand and Dalit Literature—Raja Dhale, Translator Shanta Singh.

Scanned with ACE Scanner

G Pay PhonePe BHIM 9623979067

SIDDHI
Siddhi Prakashan

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

Mob. : +91-9623979067

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed)
Year - 7, Vol. I, Issue-XLI, 18 December 2021

आज़ादी का अमृत महोत्सव

MAH/NAN/10938/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor: 6.91

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol.I, Issue-XLI, 18 December 2021

Swami Ramanand Teerth Marathwada University Nanded
and
Kisan Shikshan Prasarak Mandal, Udgir

Mahatma Phule Mahavidyalaya, Ahmedpur

Dist. Latur - 431515
(NAC Accredited 'B' Grade)

One Day National Seminar (Online) on

"Reflection of Society and Culture in Indian Literature in English"

Edited by
Asst. Prof. Atish Akade

Address for Correspondence

Mrs. Patavi Laxman Shete
Editor in Chief, Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed & Refereed)
Principal, Sarswati Public School, Nanded (MS) India. Email : 4thworldwide2015@gmail.com
By: Rajesh G. Vankhande
House No. 6-3, Bamnagar Near Mandir, Ahmedpur (M.) Number 431515 (India - Maharashtra)
Email : vankhande.rajesh@yahoo.com, worldwideinterdisciplinary@gmail.com Mob. No. 9623979067
Director : Mr. Rajesh Parmeshwar (For International Contacts only + 91-9823798312)

[Arts - Humanities, Social Sciences, Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmacy, Dentistry, Journalism, Mass Communication, Library Science, Physical]

Scanned with ACE Scanner

32.	INDIAN CULTURE AND PATRIOTISM IN THE WRITINGS OF SAROJINI NAIDU	Dr. Sudam Laxman kumar	114
33.	GIRISH KARNAD'S *THE DREAMS OF TIPU SULTAN*: A PLAY OF VISIONARY DREAMER	Dr. Anant Vithalrao Jadhav	117
34.	CHETAN BHAGAT'S*2 STATES*: A CULTURAL CONFRONTATION	Mr. Kalyankar A. S. Mr. Karale N. G.	122
35.	THE EFFECT OF INDIAN TRANSLATION ON CULTURE	Dr. Shrimant R. Tonde	127
36.	CHETAN BHAGAT'S *FIVE POINT SOMEONE*: A PROTEST VOICE OF YOUTH	Mr. Karale N. G. Mr. Kalyankar A. S.	130
37.	REFLECTION OF INDIAN SOCIAL REALITY IN SHASHI THAROOR'S *RIOT :* A STUDY	Dr. S. T. Haibatpure	133
38.	REFLECTIONS OF FEMINISM IN WOMEN'S LITERATURE	Dr. Jeetendra Nagorao Deshmukh	136
39.	DR. APJ ABDUL KALAM'S *WINGS OF FIRE* AS A REFLECTION OF THE SELF AND SOCIETY	Mr. Arvind Chandrakant Biradar	139
40.	INDIAN TRADITIONAL CULTURE IN KARNAD'S PLAYS	Dr. Bhosale Gajanan Vishwanath	142
41.	INFLUENCE OF GANDHI IDEOLOGY ON RAJA RAO'S KANTHAPURA	Dr. Arya D. W. Miss. Kendre S. A.	146
42.	RAJA RAO'S KANTHAPURA: A MICROCOSM OF THE INDIAN TRADITIONAL SOCIETY	Dr. Y. S. Handibag	151
43.	AN EXPLORATION OF BAMA AND URMILA PAWAR:DALIT WOMEN'S FEMINIST VISIONS	Jadhav Mukesh Baliram	156
44.	THE THEME OF *BHAKTI* REFLECTED IN TAGORE'S GITANJALI.	Prof. Dr. Jawalge Hanumant Rambhau	160
45.	THE REFLECTION OF SOCIO-CULTURAL ISSUES IN SHARANKUMAR LIMBALE'S *THE OUTCASTE*	Dr. Rajendra D. Gholap	163
46.	DYNAMICOFCIVICYOUNGSTERS,THEIRL ANGUAGE&NON RURAL REALISM OFINDIAIN THENOVELS OFCHETANBHAGAT	Uday Madhukarrao Kharat	168
47.	SOCIO-CULTURAL PERSPECTIVES IN NARAYAN'S *THE GUIDE*	Dr. Bhosale Gajanan Vishwanath	172
48.	CONTEMPORARY DALIT SHORT STORIES- AN OVERVIEW	Shuddhodhan P. Kamble	175
49.	CULTURAL CONFLICT IN BHARTI MUKHERJEE'S *THE TIGER'S DAUGHTER*	Dr. VIJAYKUMAR G. PAWAR Mr. SUYOG S. DODAL	179
50.	ABROGATION AND APPROPRIATION OF ENGLISH LANGUAGE IN INDIAN ENGLISH FICTION	Dr. Shivnarayan Waghmare	183
51.	RUSKIN BOND: THE MAN BEHIND INDIAN SHORT STORIES	Miss. Zarreen Naz Mohammed Iqbal	185

Scanned with ACE Scanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred) ISSN – 2454 - 7905

CONTEMPORARY DALIT SHORT STORIES- AN OVERVIEW

Shuddhodhan P. Kamble
Assistant Professor, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

ABSTRACT:

The short story has a distinctive feature of its own in many a manner; it can be read in one sitting. Its size and length has made it different from longer fictional formats and styles. The writers America, Russia and France used short story to make experiments with tight plot and stripping narration. In the current time, short story is known for its realistic picturisation, the short story writers have used this genre of literature to show the realistic picture of the society to the world. The short story has been existed in the Indian culture since last thousands of years. *The Panchtantra kathas, Sarita Sangara, Barihat katha* are some of the famous collections of short stories in the medival Indian literature. Indian short story was affected in this period due to confluence of the East and the West cultures.

Dalit literature is started from two classic short stories collections in Marathi by the eminent Dalit writers, Baburao Bagul's (1931-2008) *When I Hide my Cast* (1963) and *Death is Getting Cheaper* (1969) had created a great impact on the psyche of the Indian society. Shankarrao Kharat(1921-2001) and Anna Bhau Sathe (1920-1969) are the two prominent names in the early Dalit writing. In the current time so many young Dalit writers are writing short stories to explore the world of Dalit community in the present scenario. These Dalit short stories have been translated into English in the recent time.

KEY WORDS- Short story, Dalit literature, Dalit Short story

INTRODUCTION-

Short Story is the oldest form of storytelling; it was in the society in the oral form to impart the moral teaching in the community. *Aesop's Fables* were very much popular in the Greek culture and in the Indian context the *Jatakakathas* and *Panchtantra Stories* were popular as fables. M.H. Abrahams and Geoffrey Galt Hapman define Short Story as, "A Short Story is a brief work of prose fiction and most of the terms for analyzing the component elements, the types, and the narrative techniques of the novel are applicable to the short story as well." The short story has a distinctive feature of its own in many a manner; it can be read in one sitting. Its size and length has made it different from longer fictional formats and styles. Short story had been existed in all the cultures since the beginning of the civilization. In the ancient time Short Story was simple story of hope and wishes fulfilled. Sometime story was full of magic and super natural elements like fairy tales. It was called as "novella" or novel as it was supposed to be new in the contemporary time. The writers America, Russia and France used short story to make experiments with tight plot and stripping narration. In the current time, short story is known for its realistic picturisation, the short story writers have used this genre of literature to show the realistic picture of the society to the world.

The short story has been existed in the Indian culture since last thousands of years. *The Panchtantra kathas, Sarita Sangara, Barihat katha* are some of the famous collections of short stories in the medival Indian literature. Indian short story was affected in this period due to confluence of the East and the West cultures. In the British Colonial rule, English education has

Scanned with ACE Scanner

created modern sensibility which has given birth to modern short story in Indian literature. Premchand, Rabindranath Tagore, Raja Rao, Mulk Raj Anand, R.K. Narayan, Anita Desai, Shashi Deshpande are some of the major short story writers of India. Short stories have been written in all the regional languages of India. The process of translation has made these stories readable to all the readers of India and the whole world.

Short Story in the Dalit literature

Dalit literature is started from two classic short stories collections in Marathi by the eminent Dalit writers, Baburao Bagul's (1931-2008) *When I Hide my Cast* (1963) and *Death is Getting Cheaper* (1969) had created a great impact on the psyche of the Indian society. Shankarrao Kharat(1921-2001) and Anna Bhau Sathe (1920-1969) are the two prominent names in the early Dalit writing. They wrote short stories to build a strong foundation of the Dalit literature in Maharashtra. The earlier short stories showed revolt against the injustice on the name of lower caste. Dalit short story continued to grow from the last fifty years. Many Dalit writers have given the excellent short stories in the regional languages. Hindi, Marathi, Gujrati, Tamil, Malayalam and other Indian languages have a good tradition of the Dalit short stories. Autobiography is considered as the important as the dominant genre of Dalit writing, however Short Story is remained a favorite mode of expression for all the Dalit writers. The theme of the Dalit stories has changed in the course of time; earlier repression has turned into resistance.

The Renowned Dalit writer and Scholar Arjun Dangale's *Poison Bread* (1991) has translation of ten Marathi Dalit short stories of the famous writers like Bandhumadhav, Waman Hoval, Yogiraj Waghmare, Arjun Dangale, Bhimrao Shirwale, Baburao Bagul, Amitabh, Keshav Meshram, Anna Bhau Sathe and Avinash Dolas. The women writers like Urmila Pawar, Bama, Gogu Shyamala, Pradnya Daya Pawar have written the short stories in the regional languages, their short stories are based on their experience as a woman and their struggle for gender equality. Anna Bhau Sathe's *Gold from the Grave*, Omprakash Valmiki's *Amma,* Arjun Dangle's *Poison Bread* are the some classic short stories in Dalit literature.

Contemporary Dalit Short Stories-

In the current time so many young Dalit writers are writing short stories to explore the world of Dalit community in the present scenario. This section of the article will focus on the select collections of short stories by the contemporary Dalit Writers. All the following collections are from various states of India, it's a representation of various castes and culture of the Dalit community of India. These Dalit short stories have been translated into English in the recent time-

***1) Just One Word* (2018)-**

Just One Word (2018) is written by the famous Tamil writer Bama, it has been included fifteen short stories. Malini Seshadri has translated this collection into English from Tamil language. In *Just One Word*, Bama takes us into the world that looks innocent, however, in truth, hate and prejudice bubble. Bama's writings include Dalit feminism and depiction of the inner strength of the subaltern woman, in the time of caste domination and social discrimination. She has portrayed some unforgettable characters with detailed description in the stories. In this collection she looks into the human nature from the perspective of feminism.

2) *Mother Wit* (2013)

Mother Wit (2013 is written by Urmila Pawar and it si translated by Veena Deo into English from Marathi. It has included fifteen short stories of powerful women characters. The characters of *this collection are* mostly women, are individuals living in a caste and gender dominated society.

Scanned with ACE Scanner

They are double marginalized in their own community. Urmila Pawar's narrative is hardly ever fraught with angst it is firmly assertive at best and revolutionary within itself. The women in the short stories in *MotherWit* acquire their agency and autonomy through their own actions. This assumption is simply a part of Pawar's creative process and in no way is this reductive of women who have it harder and are still not empowered yet.

3) *Father May be an Elephant and Mother only a Small Basket, But...* (2012)

Gogu Shyamala's collection of short stories *Father May be an Elephant and Mother only a Small Basket, But...* is an amalgamation of sweet and sour; cheerful and dismal, good and evil happenings in Madiga community of a Telangana village. She has woven her experiences and memories into narratives. Her stories delineate the oppression and exploitation of Dalit women within and outside their own community. Oppression of women is one of the common subjects in her stories. The very first story entitled "Father May be and Elephant and Mother only a Small Basket, But..." revolves around the theme of gender oppression. Here the narrator is a little Madiga girl and talks about the hardworking nature of her mother who has kept the family going even in the long absence of her father. Her father ran away to some unknown place afraid of being beaten to death when he was accused of a theft by the village chiefs who are of higher caste. So, the mother and elder son work day in and day out to make both ends meet. But their utter poverty still persists.

4) *Amma and Other Stories* (2008)

This is an English translation of fifteen stories of the leading Hindi dalit writer, Omprakash Valmiki, best known for his autobiography Joothan. Together these stories vocalize the anguish and anger of the lowliest of the low in the caste hierarchy. More specifically, they deal with their sufferings at the hands of the dominant high castes and their questioning of their oppressors; their slender hopes and their small dreams; and their problems of identity as they try to make their way up the social and economic ladder. Omprakash Valmiki lists women of all classes among the dalits and there is a story in the collection that shows a high caste woman suffering at the hands of her male relatives. Softer emotions of love and longing are also not left out. Valmiki is acutely aware of the caste hierarchy among the dalits themselves and his story 'Shavayatra' makes for a deeply poignant reading. 'Amma' of the title is almost an epic tale of a dalit woman's resolve to keep her progeny away from the broom and the canister. At their best the stories are not merely dalit stories but a deeply human collection that will compel attention, engage the sympathies of the readers and make them ask inconvenient questions. The stories will also add a new dimension to dalit discourse. The English translation is being published in the hope that the stories will reach a much wider audience and will sensitise readers to the travails of the dalits and their efforts to make a space for themselves, and help prepare the climate for social change.

5) *Unclaimed Terrain* (2013)

Originally written in Hindi, Ajay Navaria's stories examine the prejudices of India's caste system, but they speak of inequality wherever it occurs. As complex as they are political, his characters - brahmin or dalit, thakur or mahar - are neither black nor white, neither clearly good nor evil. They evade the determinations of social expectation; they linger in the 'unclaimed terrain' between past object and future subject, between caste and democracy.

6) *Thunder Storm* (2015)

In fifteen stories that are at once grim, wryly ironic, humorous and affecting, acclaimed Rajasthani writer Ratan Kumar Sambhria portrays with rare acuity the injustices rampant in a caste-driven society and the triggers that spark rebellion.Poverty and greed degrade blood ties; money

Scanned with ACE Scanner

plays a dramatic role in changing equations between oppressors and oppressed; livestock and land become precious beyond measure. Yet, love – between men and women, mother and child, a man and his land, and human beings and the animals they nurture – underlies such dark overtones, and integrity and honour shine through in the bleakest moments.Remarkable for their craft and rendered here in an authentic translation, these deceptively simple stories are narratives of love and anger, hope and fortitude, and subtly negotiate equality in a society inherently marked by inequity.

COCLUSION-

Contempoarary Dalit short story has got a very important place in the contemporary Dalit literature. Many young writers from all the states of India are writing the short stories as this is a popular genre in the contemporary time.

REFERENCES-

Primary Sources –

i) Bama.*Just one word* . Oxford University press, 2018

ii) Pawar, Urmila. *Mother wit*. Zuban Publishing House, 2013.

iii) Gogu, Shyamala. *Father may be an elephant and mother only a small basket, but...* Navayan Publishing, 2012.

iv) Sambharia, Ratan Kumar. *Thunder-Storm*.Hachette Book Publishing, 2015.

v) Navaria, Ajay. *Unclaimed terrain*. Navayan Publishing, 2013.

vi) Valmiki, Omprakash. *Amma and other stories*. Manohar Publishers and Distributors, 2008.

Secondary Sources

vii) Trivedi, Dr. Tanuja. *Contemprorary Dalit Literature*. Jnanada Prakashan (P&D), 2011.

viii) Limbale, Sharan Kumar. *Towards an Aesthetic of Dalit Literature*. Orient Blackswan, 2018.

ix) https://feminisminindia.com/2020/08/25/book-review-motherwit-by-urmila-pawar/

x) .H. Abrahams and Geoffrey Galt Hapman, *A Handbook of Literary Terms*, Cengage, New York, 2009.

Scanned with ACE Scanner

RE-ENGINEERING OF SERVICES & RESOURCES IN ACADEMIC LIBRARIES AT DIGITAL ERA

Sudhir B. Sangole
Librarian
Ramkrushna Mahavidhyalaya,
Darapur.
Amravati

Abstract:*Re-engineering is very popular modern management techniques. Application of re-engineering is present day need. Hence, present paper high lights how this techniques is applicable to Academics Library. Authors has emphasized on not only historical background of re- engineering but also background of studied library in brief and implementation of re- engineering in five phase manner i.e. activities to be re- engineered, selection of the re- engineering team , vision for the new improved processes and actions needed to implement the new process. This chapter also describe the re-engineering of services and resources of academic libraries.*

Keywords:*Re-engineering, Academics Library*

Introduction:

"Information" is communicating of news, knowledge or facts. It consists of data endowed with relevance and purpose. Its main function is to present facts so that man's vision is broadened, thereby enabling him to fight against the problems faced by ignorance and superstitions. It is therefore considered to be a basic need of man, ranking after air, water, food, clothing and shelter. Modern means of transport, computers and telecommunications have reduced the world to a global village, wherein one need only plug in, in order to be connected to the whole world.

The library and information centre is an important component of any educational institution, which is hub of the teaching and learning activities where students, researcher and teachers can explore the vast resources of information. In the traditional libraries users have to send more time for searching a small piece of information and for that have to depend mainly on the library professional or library staff.

With the growing emphasis on Quality improvements, Libraries adopting Management Techniques to give their best in the form of Information Products & Services. The Management theories & Principals which are applicable to an Organization can be successfully implemented to Library. The 1990's have seen tremendous evolution of recent Management Techniques such as TQM, Re-engineering, Six Sigma etc. Re-engineering which has been very popular in the business world in 1990's, is equally beneficial for Libraries to redesign their Services in order to provide pin pointed exhaustive Information up to end user. Re-engineering involves redesigning key process, while keeping customer at the centre of process redesign.

Reengineering can also be considered at the levels of an Organizational process. Process Reengineering is the Examination, Study, capture and modification of the internal mechanisms or functionality of an existing process or system engineering life cycle, in order to reconstitute it in a new form and with new functional and non-functional feature, often to take advantage of newly emerged or desired Organizational or Technological capabilities, but without changing the inherent purpose of the process that is being Reengineered.

Objectives of Re-engineering:

- To satisfy the customer's (users') need and expectation
- Achieve improvement in the performance
- To satisfy the organization's strategic goals
- Remove the non essential aspect of the Library which are not necessary in running its functions

Need of Re-engineering for Academic Library:

Following reasons points out the need for Re-engineering in Academics Library

- To cope the challenges posed by information explosion.
- To fulfill multidimensional information needs of library users.
- To redesign information services of Academics Library.
- To provide pin-pointed exhaustive information to the end-users of the library

Re-engineering Plan for Academics Libraries:

The Re-engineering plan for Academics Library has been framed in the following five steps.

STEP: I, Processes/Activities to be Re-engineered: In the first step the Re-engineering team has identified the processes/ activities of the Academics, Library that have to be re-engineered.
These are as follows.

- Physical layout/ Facilities of the academic library.
- Academic Library Collection.
- Manual Processes of library housekeeping operations.

STEP:II, Selection of Re-engineering Team: For the successful re-engineering of Academics. Library a competent team of experts should be established in order to redesign the library & information services of Academics Library.

STEP:III, Status of Current Processes in Academics Library: In most of the Academics libraries maximum processes & in house library operations such as, acquisition, cataloguing, circulation, serials control & various reports are being done manually. Use of Information Technology for library operations is very less.

STEP :IV, Vision For The New Improved Process: Following vision may be developed for the new improved process

Vision:"We are committed to provide an easy and ready access to the library resources for updating the knowledge base of students and staff. Our endeavor is to keep the users of the library abreast of the state-of-the art inputs in respect of Arts, Commerce & Science, so that, they can face confidently challenges thrown open by 21st century. We are streamlining our concerted efforts to build our library as an excellent center for disseminating information."

STEP :V, Actions Needed to Implement or Redesign the New Process Physical Layout / Facilities of the library In order to provide better services to users, the physical layout of the library may be made as follows –

- Separate Stack Room.
- Computer Laboratory with sufficient no of computers having Broad Band Connectivity.
- Separate Reading Room for students and teachers with sufficient library furniture.
- Separate Reference Section.
- Reprographic section
- Processing section
- Independent cabin for Librarian and Asst. Librarian.

Library Collection: In order to cope the challenges of multidimensional information needs of the library users, the library collection should built in digital format. It may include -

- CDs, DVDs, Microfilms etc.
- Online-Books, On-Line Journals, Online Databases.
- E-Reference sources.
- Membership with e-consortia

Manual Processes Of Library House Keeping Operations:- In order to improve efficiency of library housekeeping operations library should be automated with standard library software.With the help of Information Technology, the library housekeeping operations will be redesigned in the following manner.

- Automated Acquisition system.
- Automated Cataloguing system.
- Automated Circulation system.
- Automated Serials control system.
- Automated Reporting system.
- Automated Stock Verification system.

Library & Information Services: In order to redesign these information services, of Information Technology may be used in the following way -

- CAS & SDI services by e-mail.
- Online Information Retrieval system.
- Online Resource sharing.
- Institutional Repository.

A) Reengineering of Information Resources: Due to increasing costs of publications it is completely impossible for a individual or library to purchase each and every book of his interest.In this situation to effectively meet the individual information needs, the users are searching for e-books & easy availability with latest information attracting more & more users towards the use of e-books. Online Dictionary of Library & Information Science defines e-books as –"A digital version of a traditional print book designed to be read on a personal computer or on e-book reader." There are two major categories of e-books i.e.

i) Off-line (CD-ROM)

ii) On-line

There are number of e-books in multidisciplinary subject available free-of-cost on internet.

B) Journals to e-journals: In order to provide latest information to the researchers & scholars, the concept of e-journals had been raised firstly in 1945.With the development of communication technology, the usage & popularity of e-journal has been increased Today e-journal is becoming the main source of scholarly information & its use has been increased. Easy and free availability on internet, 24x7 access, easy search facility attracting more & more users towards e-journals.

There is number of quality e-journals which are available free-of-cost on Internet e.g. DOAJ provide full text access to 4590 scholarly e-journals.

Golnessa, G. M. & Talawar, V. G. (2008) conducted a study at Indian Institute of Science entitled "The use of scholarly Electronic Journals at the Indian Institute of Science: A Case Study in India", with the purpose to investigate the use of scholarly electronic journals at the Indian Institute of Science. The results of the study showed a growing interest in electronic journals among the users at IISc. The electronic journals were mostly used for research needs & PDF format was the most preferred format. The fact is that users have free access to electronic journals at all hours from their own computers seems to be the most appealing feature.

C) Conventional Reference Sources to e-Reference Sources: Now a day"s e-reference sources are becoming very popular. Because of their low cost and easy search facility e.g. Encyclopedia Britanica is now available in CD format with a approximate price of only Rs. 3000/- as well as it is available online through internet. This electronic format of Encyclopedia Britanica enables users to search the required information in very easiest way & also it will not require a large space for storage. Various online & offline dictionaries are also available which provides easy
search facility to users & enables them to search the required information within a fraction of seconds.

D) e-consortia Apporach: Consortia is a generic term to indicate a group of libraries that are working together for a common goal whether to expand co-operation for a traditional library services such as collection development or electronic media. Consortia allows provision for
seamless access to electronic information resources while sharing the cost of access. Internet
connectivity is an essential component in establishing consortia networks. Open Access

Consortia like Open J-Gate provides access to multidisciplinary journals.

Conclusion:

Re-engineering is the need of hour in college library to reduce the gap between users' expectations and actual service provided. Considering the importance of re-engineering in library and information services, it is necessary to rethink on this serious issue and how it will apply to the library for providing better services to fulfil multidimensional needs of the present patrons. It is important to remember that reengineering is not just a question of adding technology. It is primarily a function of human resource management. If one group feels left out, then its negative reaction may endanger the success of the entire project. It is important that communication between various levels of staff, therefore, should be of the utmost concern to library management during the reengineering period. Libraries have adopted the net as they do most new technology, as a means to providing better service to their users. As the computerization is the need of hours for reengineering of library information system and services, therefore the authority of the college library should give proper importance in library computerization as well as the recruitment and training of professional staff for their libraries.

References :

- Dubas, K.C.(n.d.) Reengineering University Libraries as the Gateway of Local & Global Infor
- mation. Retrieved 5 Sep 2012. From www.dspace. inflibnet.ac.in/bitstream/194/ 56/ pdf sy.pdf.
- Gaur, Ramesh, C. (2003). Reengineering Library Information Services. Mumbai: Allied
- Publishers Pvt. Ltd3. Hammer, Michael and Champy, James A. (I993). Reengineering the Corporation: a manifesto for business revolution. New York: Harper Business Books, ISBN0887306403. viii, 231p.
- Galyani, Moghaddam Golnessa & Talwar, V.G.(2008).The Use of Scholarly Electronic
- Journals at the Indian Institute of Science : A Case Study in India . Interlending & Documentry
- Supply 36 (1).pp.15-29.Retrieved from :www.eprints.rclis.org/archive. Accessed on 5 Sep 2012.
- Graves, K.J. & Martin, E.R. (1998). „ Reengineering the library for improved access to electronic health information : One Research Library‟s Experience.‟ INSPEL, Vol. 3 (3) PP.122-88
- Kumar,Rajeev & Kaur, Amritpal.(2005).Internet & It‟s Use in the Engineering Academicss of
- Punjab,India : A Case Study.Webology,2(4). Retrieved from: www.webology.ir/2012. Accessed
- on 6-Sep-2012.
- Mornati, Susanna .(2000). „ Reengineering Users Services in Physical Libraries: A Transition
- Nickols, Fred.(n.d.). Reengineering the problem- solving process. Retrieved 6-Sep-2012
- From. : www.home.att.net/reengineering.pdf.

- Weicher, Maureen, others.(n.d.). Business process reengineering analysis Recommendations.
- Retrieved 5-Sep-2012. From; www.netlib.com/files. pdf..
- Sathyanarayana, N.V. (2008).Open Access & Open J-Gate. DESIDOC Journal of Library &
- Information Technology Vol.28(1), pp.57-60.
- http://forge.fh-potsam.de/-IFLA/PNSPEL/98-3 grajmare.pdf.viewed
- http://ir.inflibnet.ac.in/dxml./bitstream/handle/1944/942/3.pdf?sequence=1viewed
- http://ir.inflibnet.ac.in/dxml./bitstream/handle/1944/957/17.pdf?sequence=1viewed

ISSN 2349-5189
Special Issue
April - 2022

LangLit

An International Peer Reviewed Open Access Journal

ISSN 2349-5189 Indexed Journal Impact Factor : 5.61 www.langlit.org

UGC Sponsored One Day Virtual International Conference on

"Diaspora: Literature, Culture and Identity"

Editor
Dr. Archana Bobade
Convenor
Prof. & Head, Department of English
Shri Shivaji Arts & Commerce College,
Amravati.

Editor
Vinay Vasule
Convenor
Head, Department of English
Late N. A. Deshmukh Arts & Commerce College,
Chandur Bazar.

Jointly organized by

Departments of English

Shri Shivaji Education Society, Amravati's

Shri Shivaji Arts & Commerce College,

Amravati, Maharashtra State, India

and

People's Welfare Society, Amravati's

Late Narayanrao Amrutrao Deshmukh Arts & Commerce College

Chandur Bazar, Amravati, Maharashtra State, India.

CamScanner

IMPACT FACTOR – 5.61

LangLit

ISSN 2349-5189

An International Peer-Reviewed Open Access Journal

20.	THEME OF ALIENATION IN ANITHA DESAI'S WHERE SHALL WE GO THIS SUMMER	R .SARADHA
21.	DIASPORA AND NOSTALGIA IN LITERATURE	NAJEEB HUSSEIN SALEH AL DAYBI & DR MIRZA M. B
22.	DIASPORIC EXPERIENCES IN KIRAN DESAI"S NOVEL THE INHERITANCE OF LOSS	REKHATAI SHANKAR PATIL
23.	RACISM , CLASS AND GENDER DISCRIMINATION IN KIRAN DESAI"S „ THE INHERITANCE OF LOSS'	DR.NEETA VIJAYKUMAR JOKHE
24.	THE VICTIMS OF SPIRITUAL EXPLOITATION WITH REFERENCE TO GITA MEHTA"S KARMA COLA	DR. K. HANUMANTHA REDDY
25.	PORTRAITURE OF IMMIGRANTS IN RAHUL VARMA"S PLAYS	DR. TULSHIRAM LAXMAN DABDE
26.	DIASPORA AND IDENTITY CRISIS AUTHOR: CHITRA BANERJEE DIVAKARUNI	MRS.R.JEEJA
27.	DIASPORA LITERATURE AND FORMULAIC CONCEPTION OF CONTEMPORARY ART IN AFRICA	JACOB SHAI & M. SANTHOSH KUMAR
28.	THE PRISONS WE BROKE: A PEEP INTO THE PSYCHE OF A DALIT WOMAN	THORAT A. C.
29.	THE FEEL OF NOSTALGIA EXPRESSED BY BHARATI MUKHERJI IN HER NOVEL "THE TIGER"S DAUGHTER"	SARAVANNAN. V
30.	DIASPORA AND IDENTITY CRISIS	DR ANAND T CHAHANDE
31.	DIASPORIC ELEMENTS IN JHUMPA LAHIRI"S THE NAMESAKE, WITH AN EMPHASIS ON GOGOL	DR. MARIAM THOMAS
32.	INVESTIGATION OF JHUMPA LAHIRI"S THE NAMESAKE AS DIASPORIC DISCOURSE	DR. KUNTAL D.BOMPILWAR,
33.	DIASPORIC DISPALCEMENTS IN AMITAV GHOSH'S THE SEA OF POPPIES	PROF. DR. VISHWAS DAMODHAR
34.	DIASPORIC ELEMENT IN THE GLASS PALACE	VARSHA GAWANDE
35.	IDENTITY CRISIS IN CHETAN BHAGAT"S "FIVE POINT SOMEONE"	DR. NILESH PRAKASHRAO SULBHEWAR
36.	DIASPORAN DIVIDED SOULS AND THEIR STRUGGLE FOR IDENTITY IN JHUMPA LAHIRI"S "THE NAMESAKE"	DR. UMESH VITHALRAO KADU

CamScanner

IMPACT FACTOR – 5.61

LangLit

ISSN 2349-[illegible]

An International Peer-Reviewed Open Access Journal

DIASPORIC ELEMENT IN *THE GLASS PALACE*

DR. VARSHA E. GAWANDE
Head
Department of English
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya
Amravati

ABSTRACT :

Indian Diasporic writers have been influential in the last decade chiefly because of their theoretical formulation being generated by their works. Language and cultures are often transformed when they come in contact with the others. These writers are often preoccupied with the elements of nostalgia as they seek to adapt themselves in new culture. In a diaspora people leave their homes, sometimes involuntarily or at least under duress, and settle in new locations. Often, these new locations involve unfamiliar cultures, languages, customs, and living/working situations that induce a sense of alienation and nostalgia in the newcomers as they try to fit in yet maintain as it is seen in ' novel The Glass Palace'. Amitav Ghosh the acclaimed novelist of Modern India' has made great contributions in this respect through his novels This Novel projects the Diasporic element as portrayed in the characters Diasporic elements appear in Amitav Ghosh's 'The Glass Palace' in the experiences of characters like Rajkumar, John Martins, the Burmese royal family, and Uma Dey, who all leave behind their homelands and lives to move to new locations in the midst of new cultures and new experiences.

Keywords :- Diaspora, Consciousness, Nostalgia, Culture Conflict, Dislocation

Introduction :

A modest attempt is being made in this paper to analyse the cultural dilemmas and dislocation of immigrants portrayed by Amitav Ghosh. Any migration either made by choice or necessity results in dislocation and is very painful. This novel deals with many familiar themes: the agonies of the immigrants, the clash of cultures, the conflicts of assimilation, the family tradition and the individual freedom. Ghosh describes all these very realistically and meticulously through his works. This article focuses on the Colonial representation in Amitav Ghosh's novel. The Glass Palace represents the two major types of Indian diaspora, the new diaspora of the twentieth century, with its connection on with the mainland relatively intact and the old plantation labour diaspora of indentured workers who went to the outposts of the erstwhile Irish Empire in conditions of extreme material and cultural dispossession. 'The Glass Palace' is one of those rare texts which explore the interconnections " between these two historic' cultural narratives.

Diaspora occupies a place of great significance between countries and cultures. Theories are generated and defined in order to construct new identities which further negotiate boundaries and confines that relate to different temporary and spatial metaphors. Migration takes place due to various reasons. In the Indian context the migration [illegible] historical, political, economic reasons [illegible]

Impact Factor-8.575 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

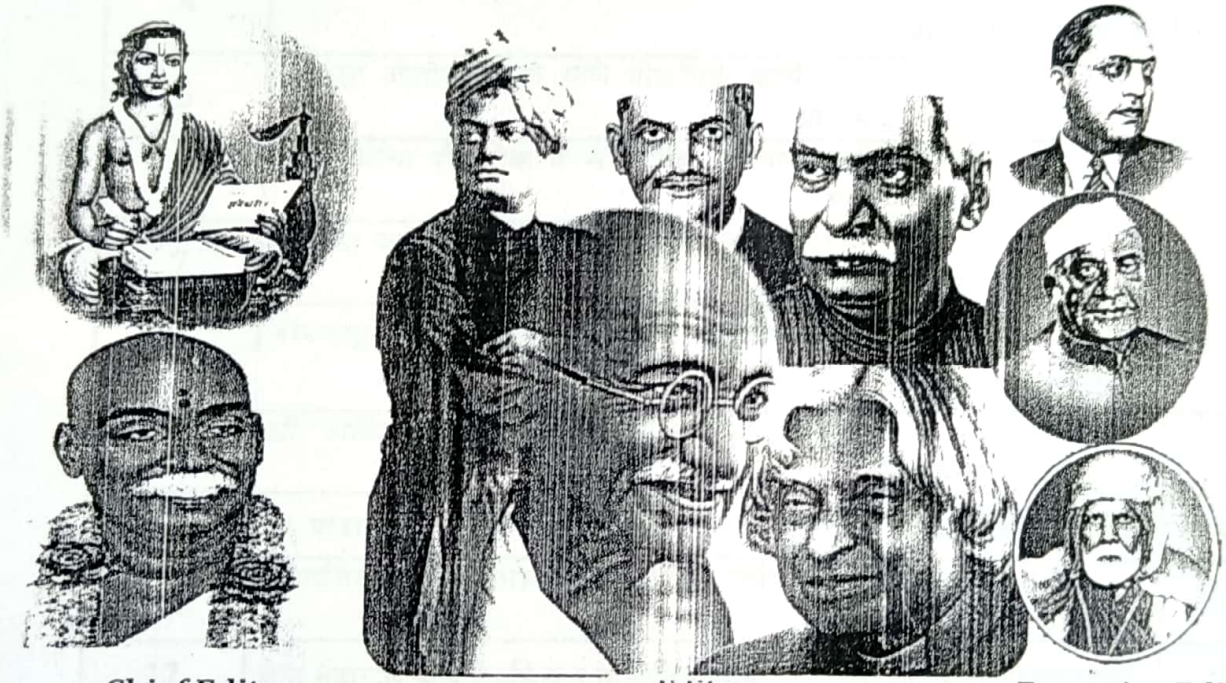
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

February -2022

(CCCXXXVII) 337

The Contribution Of The Great Thinkers And Saints In The Making Of India

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr. Maya S. Watane
Head, Dept. of Political Science
Smt. Kesharbai Lahoti
College, Amravati

Executive Editor
Dr. V. L. Bhangdia
Principal
Smt. Kesharbai Lahoti
College, Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Dept. of Political Science
Smt. Kesharbai Lahoti College, Amravati
For Details Visit To : www.aadharsocial.com Aadhar International Publication

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.575,Issue NO, 337 (CCCXXXVII)
ISSN : 2278-9308
February, 2022

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	लोकमान्य तिलक के राष्ट्रवाद संबंधी विचारोकी प्रासंगिकता डॉ. माया एस. वाटाणे	1
2	राष्ट्रसंतांच्या विचारातील राष्ट्रवाद आणि विश्वमानवतावादाचा वेध प्रा. विशाल उद्धवराव देशमुख	8
3	यशवंतराव चव्हाण यांचे संरक्षण व परराष्ट्र धोरण विषयक विचार प्रा. अंकुश शरद विजाका	12
4	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे सामाजिक क्षेत्रातील वैचारिक योगदान प्रा. अविनाश ब.अवचट	16
5	महात्मा जोतीराव फुले यांचे शैक्षणिक कार्य प्रा. डॉ. भारत एम. राठोड	20
6	अस्पृश्यांचा शैक्षणीक व सामाजिक विकासात डॉ. आंबेडकरांचे योगदान डॉ. कैलाश वि. बिसांद्रे	25
7	महात्मा ज्योतीराव फुलेचे भारताच्या जडणघडणीत योगदान डॉ. नवनाथ भगवान मोरे	30
8	नीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या साहित्यातील राष्ट्रवाद. डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे	35
9	डॉ. आंबेडकर यांचा बुद्ध धम्म चळवळविषयक दृष्टीकोन डॉ. प्रवीण ब. काळे	39
10	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि ग्रंथालय डॉ. अनिता प. पाटील	43
11	सामाजिक क्रांतीचे अग्रदूत — महात्मा ज्योतिराव फुल डॉ.सुनिता प्रल्हाद मनवर	48
12	शाहू महाराज यांचे शैक्षणिक व सामाजिक कार्य डॉ. सौ. लक्ष्मी विष्णू भंडारे	50
13	यशवंतराव चव्हाण यांचे लोकशाहीसंबंधी विचार प्रा.हर्षवर्धन विष्णू रोटे	52
14	मानवतेच्या महान सेविका : मदर तेरेसा प्रा. सुलोचना एस. लांजेवार	56
15	संत तुकारामांचे शरीरशास्त्रविषयक चिंतन प्रा. डॉ. सौ. मंगल एकनाथ डोंगरे	60
16	महात्मा गांधीजींचे ग्रामीण विकासातील योगदान प्रा. मनिष बबनराव पांडे	64
17	म.फुले ज्यांचे सामाजिक व राजकीय कार्य प्रा. के.के.. मेश्राम	68
18	म. गांधीजींचा मानवतेचा संदेश डॉ. प्रभाकर गोपीचंद मोटघरे	76
19	यशवंतराव चव्हान यांचे महाराष्ट्राच्या राजकारणातील योगदान: ऐतिहासिक विश्लेषण डॉ प्रवीण जगन्नाथ अढाऊ	82

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor -(SJIF) -8.575,Issue NO, 337(CCCXXXVII)

ISSN : 2278-9308 February, 2022

नीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या साहित्यातील राष्ट्रवाद.

डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.

मो.नं. 9860882456, Email:omprakashbobade@gmail.com

सारांश

महाराष्ट्रातील संत परंपरेतील आधुनिक संत तुकडोजी महाराज हे एक महान स्वतंत्रता सेनानी होते. आपल्या प्रखर भजनामधून,वाणीतून त्यांनी आपल्या राष्ट्रवादी विचारांच्या माध्यमातून विदर्भामधील स्वतंत्रता संग्रामामधे महत्वाची सकारात्मक क्रांतिकारी भूमिका बठवलेली दिसून येते. तसेच त्यांनी स्वतंत्रता संग्रामादरम्यान सर्व तळागाळातील जनतेस आपल्या वाणीने प्रेरित केले होते,क्रांतीस प्रेरित केलेले दिसून येते. त्यांनी स्वतंत्रता संग्रामाच्या चळवळी दरम्यान विविधांगी स्वरुपाची क्रांतिकारी भजने जनतेला जागृत करण्यास लिहिलेली व गायलेली दिसून येतात. त्यांचा द्वारा रचित क्रांतिकारी साहित्याद्वारा संपूर्ण विदर्भभर स्वातंत्र्य प्राप्तीची एक विलक्षण प्रखर लाट निर्माण झालेली होती. त्यांचा साहित्यातील शब्दांनी जनसामान्यामधे स्वतंत्रता प्राप्तीसाठी उत्साह व प्रेरणा निर्मित केली. त्यांची भजने क्रांतिका-यामधे, आन्दोलकामध्ये व सर्वसामान्य जनतेमध्ये राष्ट्रवादी चेतना निर्मित करीत असत. त्यांची साहित्य निर्मिती - भजने ही सर्वसामान्य जनतेस समजतील अशा सोप्या मराठी व हिन्दी भाषेत रचलेली होती. त्यांची राष्ट्रवादी साहित्यनिर्मिती लोकभिमूख होती. त्यांनी आपल्यो साहित्यातून देश प्रथम धर्म, जात, पंथ इत्यादी नंतर असा संदेश दिलेला होता. त्यांच्या प्रतेक शब्दात प्रखर क्रांतिकारी राष्ट्रवादी चेतना होती. दगड धोंड्यानाही बॉम्ब बनविण्याची क्षमता त्यांच्या शब्दांत होती. चिमूर , आष्टी, यावली, हिंगणघाट तसेच गुरुकुंज मोझरी या ठिकाणी घडलेली आंदोलने ही राष्ट्रसंतांच्या साहित्यातील राष्ट्रवादी प्रेरनेचीच फलश्रुती होती. सन् 1942 च्या चलेजाव आंदोलनास विदर्भामध्ये राष्ट्रसंतांच्याच प्रेरणेने गती आली होती. त्यांचा राष्ट्रवादी कार्यामुळेच .राष्ट्रप्रेमामुळेचत्यांना खऱ्याअर्थाने राष्ट्रसंत बनविलेले दिसून येते. सारांशता राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्याचा मूळ आत्माच राष्ट्रवाद होता. असे त्यांनी रचलेल्या विविध भजनावरून,साहित्यनिर्मिती वरून दिसून येते. थोडक्यात राष्ट्रसंत विदर्भातील स्वतंत्रता आंदोलनाच्या चळवळीची प्रखर प्रेरणा होते..

साहित्य हा समाजाला आरसा समजला जातो साहित्यीक समाजातच राहतात. समाजातील विविध चालिरिती,परंपरा यांच्याशी साहित्यीकांचा परिचय असतो. साहित्यिकाच्या मनात स्वसंस्कृती खोलवर रुजलेली असते. साहित्यीक त्यांच्या काळातील विविधांगी घटना उदा० युद्धे, आंदोलने, चळवळी क्रांती इत्यादींनी भारावलेले असतात. सर्व बाबींचा प्रभाव त्यांच्या साहित्यातून दिसून येत असतो. भारत देश 15 ऑगस्ट 1947 ला स्वतंत्र झाला. मात्र स्वातंत्र्य सहजासहजी प्राप्त झाले नाही. संपूर्ण भारतभर स्वतंत्रता आंदोलना दरम्यान ब्रिटिशा विरुद्ध लढतांना अनेकांना आपले प्राण गमवावे लागलेत काहीना तर आजीवन कारावास भोगलेला होता. संपूर्ण भारत देश स्वतंत्रता आंदोलनामुळे ब्रिटिशांविरोधात सन १९४२ ला एकसंघ माला होता. यात विदर्भ प्रांत सुद्धा मागे नव्हता. सन 1942 च्या आंदोलनामध्ये आधुनिक संत राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांची भूमिका अनन्यसाधारण महत्वाची आहे. त्यांनी त्यांच्या भजनाद्वारा ब्रिटीशांच्या विरोधात जनसमुदायामध्ये जनजागृतीचे कार्य केलेले दिसून येते.

स्वातंत्र्य घराया करी I तोड उरीची सुरी I
पडू दे प्राण प्रसंगावरी I

वरील तेजस्वी भजनाने संपूर्ण तरूण वर्गास स्वतंत्रता आंदोलनासाठी प्रेरणा मिळाली होती. एक स्वातंत्र्य योद्धा म्हणून स्वातंत्र्या विषयीची प्राणांतिक तळमळ वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या शब्दाशब्दा मधून दिसून येत होती. अशा या प्रखर तेजस्वी स्वातंत्र्य योद्ध्याचा जन्म विदर्भाच्या भूमीत यावली या गावामधे 30 एप्रिल 1909 ला झाला. वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज स्वयंसिद्ध पुरुष,संत,जनसेवक, क्रांतिकारी स्वतंत्रता सेनानी, आध्यत्मिक पुरुष, योगसाधक, अशिशित असतानाही ही शिक्षिताला लाजबील अशा प्रखर बुद्धिमत्तेचे धनी, एक प्रचारक, सर्वधर्मसमभावाचे पाईक व सर्वात शेवटी एककुशल संघटक व जनसामान्याचे नेतृत्व कर्ता होते.

अब काहे को धूम मचाते हो
दुखवाकर भारत सारे
आते है नाथ हमारे II टेक ॥

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Scanned with CamScanner

Impact Factor-8575 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

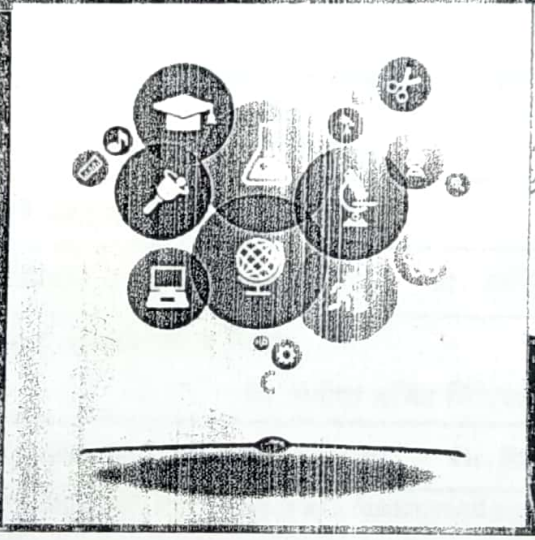
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2022

(CCCXXXV) 335

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor:
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Aadhar Publications

Scanned with CamScanner

21	जात आधारीत जनगणना — प्रा. विजय गावंडे	99
22	सतुंलीत आहार आणि आरोग्य — डॉ.अल्का दहीकर	102
23	मूल्याधिष्ठित शिक्षणाचे प्रणेते- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर — कु. वैशाली वैकुंठराव वानखडे	106
24	वृध्दांना उद्भवणाऱ्या शारीरिक, सामाजिक व आर्थिक समस्या — डॉ. कैलाश वि. बिसांद्रे	108
25	अचलपूर शहर - अल्लाउद्दीन खिलजी आणि प्रशासकिय घडामोडी — डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे	115
26	महामारीचा इतिहास — प्रा. डॉ. सुरेश कातळे	119
27	विद्येची देवता सरस्वती की सावित्री : एक शोध प्रा. डॉ. जितेंद्र कदम	126
28	मराठी संत परंपरा आणि काव्य — डॉ. गणेश चव्हाण	131
29	स्वातंत्र्य सेनानी योगीराज भणसाळीजींचे कार्य व कर्तृत्व — मीना संतोषराव फुले	136
30	थोर शास्त्रज्ञ व विज्ञान लेखक डॉ. जयंत नारळीकर — डॉ. मीनाक्षी देव (निमकर)	140
31	भारत चीन सीमा विवाद – एक राजनैतिक मंथन — प्रा.राजेंद्र घोरपडे	144
32	अनुसूचित जाति बलई का लोकनाट्य : रासमंडल — डॉ. सतीश पावड़े	148
33	भारतीय पुरूषप्रधान संस्कृती : एक चिंतन — प्रा. अनिता पी. गणोरकर	152
34	आदिवासी जमात, आश्रमशाळा व शिक्षण — सौ. संगीता सचिंद्र शिंदे/प्रा. डॉ. ललिता चंद्रात्रे	155
35	Nazeer Akbarabadi Ki Shayari Mein Tyohar — **Dr. Reshma Tazayeen**	159
36	Right to Health and Medical Assistance as a fundamental right under article 21 of Constitution — **Shweta Shiraskar**	163
37	'मलाण' – सरंजामदारी व्यवस्थेचे विच्छेदन — प्रा. यशपाल भिंगे	165
38	स्त्रीभ्रूणहत्या : एक सामाजिक समस्या — सहा.प्रा. हर्षल दादाराव बोरचाटे	167
39	Problem Of Violence Of Women In The Society — **Dr. Ajaykumar S. Mohobansi**	171
40	Problem Of Small Scale Handllom Khadi Industries — **Ku. Hemlata Ramesh Selokar**	175

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
mpact Factor -(SJIF) -8.575,Issue NO, 345 (CCCXLV) | March, 2022

अचलपूर शहर - अल्लाउद्दीन खिलजी आणि प्रशासकिय घडामोडी

डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.,
मो.नं. 9860882456, Email:omprakashbobade@gmail.com

सारांश :

अचलपूर हे प्राचीन व ऐतिहासिक शहर असून मध्ययुगीन कालखंडातील एक प्रमुख राजकीय केंद्र होते. सन 1050 ते 1947 या कालखंडात विविध शासकांनी अचलपूर शहरावर शासन केल्पाचे आढळून येते.यामधे सर्वप्रथम शासन करणारी उत्तर भारतीय दिल्ली सल्तनतेची सता ही खिलजी सत्ता होय. खिलजी सत्तेपैकी अल्लाउद्दीन खिलजी या शासकाने अचलपूर शहर व सभोवतालचा परिसर आपल्या प्रत्यक्ष अमलाखाली आणला होता. सर्वप्रथम अचलपूर शहराला मुलकी व लष्करी प्रशासक कायमस्वरूपी अल्लाउद्दीन खिलाजीच्या कारकीर्दीत प्राप्त झालेला दिसून येतो. अचलपूर शहरामधे स्वतः अल्लाउद्दीन खिलजी दोन दिवस थांबलेला होता.सल्तनतकालीन प्रशासन व्यवस्था सर्वप्रथम अचलपूर शहरासह सभोवातालच्या परिसरात खिलजी कालखंडात सुरु झाली. तर दिल्ली सल्तनत कालीन प्रशालन व्यवस्था अचलपूर शहरावर खिलजी काळातच स्थापन झालेली होती. प्रादेशिक राजधानीचा /सुभ्याच्या मुख्य ठिकाणाचा दर्जा अचलपूर शहरासह खिलजी कालखंडात मिळालेला दिसतो. कुतुबुद्दीन अल्वी हा मुस्लिम सरदार सर्वप्रथम अचलपूरचा शहराचा प्रशासक होय. अल्लाउद्दीनच्या आदेशान्वये अचलपूर शहरातील दुल्हा रहमान शहा गाजीच्या दर्ग्याचे नुतनीकरण झाल्याचे आढळून येते. थोडक्यात अल्लाउदीन खिलजीच्या आक्रमणाने अचलपूर शहरासह परिसरावरील पूर्वीची यादव कालीन प्रशासन व्यवस्था पूर्णतः नष्ट झालेली दिसून येते.

अचलपूर शहराचा ऐतिहासिक परिचय :

अचलपूर शहराला ऐतिहासिक पार्श्वभूमी आहे. अचलपूर शहाराला स्वतःचा राजकीय वारसा असून मध्यकालीन एक प्रमुख राजकीय केंद्र तसेच शहर असल्यामुळे या शहराची स्वतंत्र अशी संस्कृती निर्माण झाली होती. या शहराची आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक अशी स्वतंत्रपणे वैशिष्ट्ये विकसित झाली होती. मध्ययुगातील संपूर्ण वैशिष्ट्ये तथा प्रवृत्तींनी युक्त असे संपूर्ण विकसित केंद्र म्हणजे अचलपूर शहर होते. महाराष्ट्र राज्यातील विदर्भातील अमरावती जिल्ह्यातील अचलपूर हे ऐतिहासिक शहर तसेच प्राचीन संस्कृतीचे एक केंद्र. अचलपूरचा अक्षवृत्तीय व रेखवृत्तीय विस्तार अनुक्रमे 210160 उ. ते 770330 पू. दरम्यान आहे. तसेच समुद्रसपाटीपासून 1200 फुटावर उंच आहे. सांप्रत अमरावती या जिल्ह्याच्या ठिकाणापासून 30 मैल (50 कि.मी.) उत्तरेस असून शहराचे क्षेत्रफळ 8 चौरस मैल आहे. शहराच्या मध्यातून सापण व बिच्छन नद्या वाहतात. नद्यांच्या काठी अनेक ऐतिहासिक स्थळांचा विकास झालेला दिसून येतो. शहराच्या पूर्वेस चांदूर बाजार, दक्षिणेस अमरावती, पश्चिमेस अकोट, धारणी ही तालुक्याची शहरे असून उत्तरेस मध्यप्रदेशातील बैतुल जिल्ह्याची सिमा लागून आहे. अचलपूर या सांस्कृतिक केंद्राला पौराणिक धर्मस्थळापासून तर आधुनिक काळातील इंग्रजांच्या राजवटीपर्यंत स्वतंत्र अस्तित्त्व होते व आहे ही पौराणिक काळामध्ये रामायणाच्या किष्किंधा कांडामध्ये वर्णित ऋष्यमुक पर्वताचा भाग म्हणजे आजच्या अचलपूर क्षेत्राचीच ओळख होय. तसेच हा दंडकारण्याचा प्रदेश म्हणून सुद्धा पुराणामध्ये वर्णित आहे. शंकराचे ज्येष्ठ पुत्र कार्तिक यांनी केलेल्या घोर तपस्येने ही भूमी कार्तिकेयाची भूमी म्हणूनही ओळखली जाते. प्रारंभापासून अचलपूर शहर ह विदर्भातील प्रमुख प्रसिद्ध शहर असून हे बेरारच्या राजधानीचे शहर होते. महाभारताच्या कालावधीमध्ये ही भूमी भगवान श्रीकृष्णाच्या पदस्पर्शाने पावन झाल्याची आख्यायिका आहे. नलदमयंतीच्या प्रेमकहाणीमुळे सुद्धा ही भूमी प्रसिद्ध आहे.

प्राचीन मौर्य साम्राज्याच्या अंतर्गत ही भूमी अशोक राज्याच्या 272 ते 231 इ.स. पूर्व अप्रत्यक्ष अंमलात होती. प्राचीन मौर्य साम्राज्याच्या अस्तानंतर ही भूमी रुद्रदामन राज्याच्या अंमलाखाली आली. वाकाटक आणि

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Scanned with CamScanner

(SJIF) Impact Factor-7.675 ISSN-2278-9308

B.Aadhar

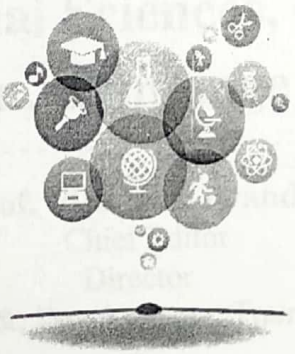
Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

January-2022

ISSUE No- (CCCXXXIV) 334

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

Executive Editor :
Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics,
G.S.Tompe ArtsComm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Scanned with CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	Causes And Problems Of Street Children In India — **Dr. Vinod Kumar Cherukuri**	1
2	The Future of the Global Economy — **Prof. Pandhari G. More**	7
3	Different Types of Diodes and Usages in Modern Age of Physics — **Pallavi Narayan Gote**	10
4	A Study - Of Some Etiological Factors In Property Crime — **Milli Baby/ Amrit Walia**	15
5	A Study Of Stress Management- Impact On Collegiate Students — **Dr.Vishakha A. Joshi**	21
6	Nutrition for Fitness, Athletics and Sports — **Dr.Nitin N. Jangitwar / Dr. Ashlesha Ingole**	28
7	The Role Of Communicaiton In Effective Crisis Management — **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil**	32
8	Skill Development : The Future Of India — **Dr. Patil Bhagwan Shankar**	39
9	Stress Management For Library Professionals — **Dr. Shubhangi Pramod Ingole**	46
10	Review Article on the Perception of God in Eleven Principal Upanishads — **Dr Shraddha Patelia/ Bhagyabati Patelia**	50
11	A Prayer for the Universe: Pasaydan — **Nakul D. Gawande**	54
12	The Comparative Study of Rural and Urban Population in Jalgaon District — **Dr. Pankaj Y. Shinde**	57
13	Effect of Fungicide Folicure on Oxygen consumption of Fresh water Fish Channa Gachuva — **Humaira Badruzzama**	62
14	Relationship of Anthropometric Measurements and Flexibility with Performance of Football Players — **Prof.Dr.Pradeep Kachruji Ingole**	66
15	Eudora Welty's Place in the Oral Tradition — **Mrs. Namita Rupesh Shah /Dr. Ulka S. Wadekar**	70
16	आभासी चलन, वास्त व आणि समस्या — प्रा. डॉ. विजयकुमार सुरेंद्र विनोदकर	74
17	ग्राम सक्षमीकरणातून ग्रामविकासाला चालना : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन — प्रा. शैलेश बाबुराव पाटील/ प्रा.डॉ.नितीन रामदास बडगुजर	78
18	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्रीयांच्या विकासात योगदान — डॉ.नरेंद्र के.पाटील	83
19	मधुमेही व्यक्तींच्या मधुमेह विषयक ज्ञानाचा अभ्यास करणे. — डॉ. वंदना फटाले	86
20	मानसिक आरोग्यासाठी ताण व्यवस्थापनाच्या आधुनिक दृष्टीकोनाचा दैनंदिन जीवनात उपयोग" — स.प्रा. मोरे तुकाराम सुर्यभानराव	91
21	बालकामगारांच्या समस्यांचे चिकीत्सक अध्ययन — प्रा.डॉ. तिर्थनंद रा. बन्नगरे	99

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

22	'इशारा', महात्मा फुले "शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थिती-गतीचे विदारक सत्य" प्रा. डॉ. आर. बी. साखरकर	103
23	'अंधाराचा अस्त' या कथासंग्रहातील मानवी मूल्य प्रा. डॉ. जनार्दन काटकर	107
24	पदवी परीक्षेकरीता असलेल्या शारीरिक शिक्षण व क्रीडा विषयक अभ्यासक्रमाचे विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीकोनातून समिक्षण डॉ. आर बी. देशमुख / प्रा. शाम किशनराव पाठक	112
25	पंढरीनाथ पाटील याचे गांधी युगातील कार्य भागवत भास्करराव पाटील	114
26	अचलपूर शहर परिसरातील तुघलककालीन वास्तू अवशेष डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे	118
27	अनुराधा पाटील यांच्या कवितेचे वाड्.मयीन वैशिष्ट्य डॉ प्रा सुनंदा बोरकर जुलमे	123
28	साठोंत्तरी हिंदी ग़ज़लों में अभिव्यक्त वेदना डॉ. मिनाक्षी वाणी	127
29	साइबर सुरक्षा में सोशल मीडिया की भूमिका और साइबर आतंकवाद सतिश किसन सिंह चंदेल	130
30	Public Health Challenges in India: Seizing the Opportunities **Ms. Manisha M. Rakhade**	136
31	पं. दीन दयाल उपाध्याय के विचारों की वर्तमान परिप्रेक्ष्य में उपादेयता। डॉ. लक्ष्मी शंकर यादव	141
32	Recusal of Judges in India: Practice and Precedent **Dr. Samir Nimba Chavan**	147
33	Concept of Egalitarian State under Indian Constitution - An overview **Dr. Nirajkumar D. Ambhore**	151
34	Rights of Migrant Workers in India- A Constitutional and Legislative Perspective. **Sandip B. Satbhai**	156

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya,Amravati

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 334 (CCCXXXIV)

ISSN : 2278-9308 January, 2022

अचलपूर शहर परिसरातील तुघलककालीन वास्तू अवशेष

डॉ.ओमप्रकाश सा. बोबडे

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती.

मो.नं. 9860882456,Email:omprakashbobade@gmail.com

सारांश :

अचलपूर हे प्राचीन शहर असून या शहराच्या नगररचनेचा विकास मध्ययुगीन कालखंडात झालेला दिसून येतो. सन 1050 पासून 1947 पर्यंतच्या कालखंडात विविध शासकांनी अचलपूर शहरावर शासन केल्याचे आढळून येते. अशा सत्तांपैकीच एक सत्ता तुघलक होती. त्यांचेच कारकिर्दीत विविध वास्तूंची निर्मिती अचलपूर परिसरात झालेली दिसून आली. या कालावधीत अचलपूर शहर बेरार शिकचे (प्रांताचे) मुख्य ठाणे होते. अचलपूर शहरामधून बेरार शिकचा (प्रांताचा) कारभार शिकदार चालवित असे. त्याचेद्वारा निर्मित वास्तुंमध्ये प्रामुख्याने धार्मिक व प्रशासकीय वास्तू होत्या. (उदा. मशिदी, दर्गे, कबर, मकबरे व प्रशासकीय भवन) या सर्व इमारती निर्मिती स्थानिक काळ्या पाषाणातूनच केलेली आढळून आली. अचलपूर हे ऐतिहासिक शहर आहे. ऐतिहासिक पर्यटन वाढिस लागावे यासाठी विविध कालखंडात निर्मित वास्तूंचे जतन करुन पर्यटनास चालना द्यावयास हवी. ऐतिहासिक पर्यटन स्थळ म्हणून अचलपूर शहराचा विकास होणे गरजेचे दिसून आले. अंततः तुघलक कालीन अत्यंत मोलाचा वास्तू अवशेषाचा ऐतिहासिक वारसा नष्ट होईल यात शंका नाही. शासकीय स्तरावरून तसेच लोकसहभागातून त्यांचे जतन व संरक्षण करणे गरजेचे दिसून आले.

अचलपूर शहराचा ऐतिहासिक परिचय :

अचलपूर शहराला ऐतिहासिक पार्श्वभूमी आहे. अचलपूर शहाराला स्वतःचा राजकीय वारसा असून मध्यकालीन एक प्रमुख राजकीय केंद्र तसेच शहर असल्यामुळे या शहराची स्वतंत्र अशी संस्कृती निर्माण झाली होती. या शहराची आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक अशी स्वतंत्रपणे वैशिष्ट्ये विकसित झाली होती. मध्ययुगातील संपूर्ण वैशिष्ट्ये तथा प्रवृत्तींनी युक्त असे संपूर्ण विकसित केंद्र म्हणजे अचलपूर शहर होते. महाराष्ट्र राज्यातील विदर्भातील अमरावती जिल्ह्यातील अचलपूर हे ऐतिहासिक शहर तसेच प्राचीन संस्कृतीचे एक केंद्र. अचलपूरचा अक्षवृत्तीय व रेखवृत्तीय विस्तार अनुक्रमे 210160 उ. ते 770330 पू. दरम्यान आहे. तसेच समुद्रसपाटीपासून 1200 फुटावर उंच आहे. सांप्रत अमरावती या जिल्ह्याच्या ठिकाणापासून 30 मैल (50 कि.मी.) उत्तरेस असून शहराचे क्षेत्रफळ 8 चौरस मैल आहे. शहराच्या मध्यातून सापण व बिच्छन नद्या वाहतात. नद्यांच्या काठी अनेक ऐतिहासिक स्थळांचा विकास झालेला दिसून येतो. शहराच्या पूर्वेस चांदूर बाजार, दक्षिणेस अमरावती, पश्चिमेस अकोट, धारणी ही तालुक्याची शहरे असून उत्तरेस मध्यप्रदेशातील बैतुल जिल्ह्याची सिमा लागून आहे. अचलपूर या सांस्कृतिक केंद्राला पौराणिक धर्मस्थळापासून तर आधुनिक काळातील इंग्रजांच्या राजवटीपर्यंत स्वतंत्र अस्तित्त्व होते व आहे ही पौराणिक काळामध्ये रामायणाच्या किष्किंधा कांडामध्ये वर्णित ऋष्यमुक पर्वताचा भाग म्हणजे आजच्या अचलपूर क्षेत्राचीच ओळख होय. तसेच हा दंडकारण्याचा प्रदेश म्हणून सुद्धा पुराणामध्ये वर्णित आहे. शंकराचे ज्येष्ठ पुत्र कार्तिक यांनी केलेल्या घोर तपस्येने ही भूमी कार्तिकेयाची भूमी म्हणूनही ओळखली जाते. प्रारंभापासून अचलपूर शहर ह विदर्भातील प्रमुख प्रसिद्ध शहर असून हे बेरारच्या राजधानीचे शहर होते. महाभारताच्या कालावधीमध्ये ही भूमी भगवान श्रीकृष्णाच्या पदस्पर्शाने पावन झाल्याची आख्यायिका आहे. नलदमयंतीच्या प्रेमकहाणीमुळे सुद्धा ही भूमी प्रसिद्ध आहे.

प्राचीन मौर्य साम्राज्याच्या अंतर्गत ही भूमी अशोक राज्याच्या 272 ते 231 इ.स. पूर्व अप्रत्यक्ष अंमलात होती. प्राचीन मौर्य साम्राज्याच्या अस्तानंतर ही भूमी रुद्रदामन राज्याच्या अंमलाखाली आली. वाकाटक आणि राष्ट्रकुटाच्या काळामध्ये ही भूमी भोजकट राज्याचा भाग होती. भोजकट हे राज्य जहागिरी स्वरुपाचे होते. त्यानंतर पुलकेशि-प्रथमच्या कालावधीत हा भाग चालुक्य राज्याचा अंतर्गत भाग होता. पुढे चालुक्यांच्या पतनानंतर या भूमीवर यादवांचे अधिपत्य प्रस्थापित झाले. सन 1058 मध्ये अचलपूरला ईल नावाचा जैनधर्मिय राजा राज्य करीत होता. त्याने दुल्हा रहमान गाजी सोबत युद्ध केले. युद्धात दोघांचा मृत्यु झाला. ईल राजाची सत्ता संपुष्टात आली. 12 व्या शतकात अचलपूर येथे देवगीर यादवांचा मांडलिक म्हणून रामदरणा याचा तत्कालीन एलिचपूर येथे राज्यकारभार होता. सन 1312 च्या फेब्रुवारी महिन्यामध्ये अल्लाउद्दीन खिलजी ने अचलपूर शहर जिंकले. अल्लाउद्दीन खिलजीच्या वतीने अचलपूर शहराचा प्रशासक म्हणून कुतुबुद्दीन अल्वी याची नेमणूक केली होती.

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya Amravati

Scanned with CamScanner

Evolution and Approaches of Total Quality Management

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati.

Introduction: - According to Adam Barone, "Total quality management is a structured approach to overall organizational management. The focus of the process is to improve the quality of an organization's outputs, including goods and services, through the continual improvement of internal practices. The standards set as part of the TQM approach can reflect both internal priorities and any industry standards currently in place. Industry standards can be defined at multiple levels and may include adherence to various laws and regulations governing the operation of a particular business. Industry standards can also include the production of items to an understood norm, even if the norm is not backed by official regulations." As well as Total Quality management is defined as a continuous effort by the management as well as employees of a particular organization to ensure long term customer loyalty and customer satisfaction. Remember, one happy and satisfied customer brings ten new customers along with him whereas one disappointed individual will spread bad word of mouth and spoil several of your existing as well as potential customers. Quality can be measured in terms of durability, reliability, usage and so on. Total quality management is a structured effort by employees to continuously improve the quality of their products and services through proper feedbacks and research. Ensuring superior quality of a product or service is not the responsibility of a single member. According to Peter Landau, Total Quality Management is a management approach that focuses on delivering products and services with the highest quality to maximize customer satisfaction and meet regulatory standards. Total quality management is an organization-wide effort for continuous improvement. That improvement can be defined as an employee's ability to provide on-demand products and services that are of value to their customers, even as their needs change. That's the "quality" in total quality management. The "total" indicates that the effort is one that touches every inch of every employee of an organization. As a methodology, however, total quality management has no widely agreed-upon approach. It does, though, draw from other tools and techniques, such as project quality control, quality assurance and testing, and others. According to above analysis the main objective of this paper is to focus on Evolution and Approaches of Total Quality Management

Evolution of Total Quality Management:- Total Quality Management can be elaborately defined as follows-

➢**Total:-** It means everyone in the organization is responsible for Quality irrespective of their position and functions. In this way it takes systems view (total view) which is exhaustive and rigorous.

➢**Quality**:- Meeting customer's needs at the lowest cost, first time and every time. Produce and serve according to customer needs.

➢**Management**:- Continuous improvement by an interactive network of communication and control. Commitment of top managers and optimum utilization of resources. According to the Daily Digest for Entrepreneurs and Business Leaders, total Quality Management (TQM) refers to management methods used to enhance quality and productivity in business organizations. TQM is a comprehensive management approach that works horizontally across an organization, involving all departments and employees and extending backward and forward to include both suppliers and clients/customers. TQM, in the form of statistical quality control, was invented by Walter A. Shewhart. It was initially implemented at Western Electric Company, in the form developed by Joseph Juran who had worked there with the method. TQM was demonstrated on a grand scale by Japanese industry through the intervention of W. Edwards Deming—who, in consequence, and thanks to his missionary labors in the U.S. and across the world, has come to be viewed as the "father" of quality control, quality circles, and the quality movement generally. W. Edwards Deming, trained as a mathematician and statistician, went to Japan at the behest of the U.S. State Department to help Japan in the preparation of the 1951 Japanese Census. The Japanese were already aware of Shewhart's methods of statistical quality control. They invited Deming to lecture on the subject. A series of lectures took place in 1950 under the auspices of the Japanese Union of Scientists and Engineers. Deming had developed a critical view of production methods in the U.S. during the war, particularly methods of quality control. Management and engineers controlled the process; line workers played a small role. In his lectures on SQC Deming promoted his

CamScanner

own ideas along with the technique, namely a much greater involvement of the ordinary worker in the quality process and the application of the new statistical tools. He found Japanese executive receptive to his ideas. Japan began a process of implementing what came to be known as TQM. They also invited Joseph Juran to lecture in 1954; Juran was also enthusiastically received. Japanese application of the method had significant and undeniable results manifesting as dramatic increases in Japanese product quality—and Japanese success in exports. This led to the spread of the quality movement across the world. In the late 1970s and 1980s, U.S. producers scrambled to adopt quality and productivity techniques that might restore their competitiveness. Deming's approach to quality control came to be recognized in the United States, and Deming himself became a sought-after lecturer and author. Total Quality Management, the phrase applied to quality initiatives proffered by Deming and other management gurus, became a staple of American enterprise by the late 1980s. But while the quality movement has continued to evolve beyond its beginnings, many of Deming's particular emphases, particularly those associated with management principles and employee relations, were not adopted in Deming's sense but continued as changing fads, including, for example, the movement to "empower" employees and to make "teams" central to all activities. The brief information about history of Total Quality Management is given in the following table No. 01

Table No.01

History of Total Quality Management

Sr. No.	Year	Particulars
01	1920	➢ Some of the first seeds of quality management were planted as the principles of scientific management swept through U.S. industry. ➢ Businesses clearly separated the processes of planning and carrying out the plan, and union opposition arose as workers were deprived of a voice in the conditions and functions of their work. ➢ The Hawthorne experiments in the late 1920s showed how worker productivity could be impacted by participation.
02	1930	➢ Walter Shewhart developed the methods for statistical analysis and control of quality.
03	1950	➢ W. Edwards Deming taught methods for statistical analysis and control of quality to Japanese engineers and executives. This can be considered the origin of TQM. ➢ Joseph M. Juran taught the concepts of controlling quality and managerial breakthrough. ➢ Armand V. Feigenbaum's book Total Quality Control, a forerunner for the present understanding of TQM, was published. ➢ Philip B. Crosby's promotion of zero defects paved the way for quality improvement in many companies.
04	1968	➢ The Japanese named their approach to total quality "companywide quality control." It is around this time that the term quality management systems arises. ➢ Kaoru Ishikawa's synthesis of the philosophy contributed to Japan's ascendancy as a quality leader.
05	After 1968	➢ TQM is the name for the philosophy of a broad and systemic approach to managing organizational quality. ➢ Quality standards such as the ISO 9000 series and quality award programs such as the Deming Prize and the Malcolm Baldrige National Quality Award specify principles and processes that comprise TQM. ➢ TQM as a term to describe an organization's quality policy and procedure has fallen out of favor as international standards for quality management have been developed. Please see our series of pages on quality management systems for more information.

CamScanner

Approaches to Total Quality Management:- Approaches to Total Quality Management of Deming's, Juran's, Crosby's and Feigenbaum's are as follows.

Deming's Approach to TQM:- The theoretical essence of the Deming approach to TQM concerns the creation of an organizational system that fosters cooperation and learning for facilitating the implementation of process management practices, which, in turn, leads to continuous improvement of processes, products, and services as well as to employee fulfillment, both of which are critical to customer satisfaction, and ultimately, to firm survival. Deming stressed the responsibilities of top management to take the lead in changing processes and systems. Leadership plays in ensuring the success of quality management, because it is the top management's responsibility to create and communicate a vision to move the firm toward continuous improvement.

Juran's Approach to TQM:- TQM is the system of activities directed at achieving delighted customers, empowered employees, higher revenues, and lower costs. Juran believed that main quality problems are due to management rather than workers. According to Juran, it is very important to understand customer needs. This requirement applies to all involved in marketing, design, manufacture, and services. Identifying customer needs requires more vigorous analysis and understanding to ensure the product meets customers' needs and is fit for its intended use, not just meeting product specifications.

Crosby's Approach to TQM:- Crosby identified a number of important principles and practices for a successful quality improvement program, which include, for example, management participation, management responsibility for quality, employee recognition, education, reduction of the cost of quality prevention costs, appraisal costs, and failure costs, emphasis on prevention rather than after-the-event inspection, doing things right the first time, and zero defects. Crosby claimed that mistakes are caused by two reasons: Lack of knowledge and lack of attention. Education and training can eliminate the first cause and a personal commitment to excellence zero defects and attention to detail will cure the second. Crosby also stressed the importance of management style to successful quality improvement. The key to quality improvement is to change the thinking of top managers-to get them not to accept mistakes and defects, as this would in turn reduce work expectations and standards in their jobs.

Feigenbaum's Approach to TQM: - Feigenbaum defined TQM5 as: An effective system for integrating the quality development, quality-maintenance, and quality-improvement efforts of the various groups in a firm so as to enable marketing, engineering, production, and service at the most economical levels which allow for full customer satisfaction. He claimed that effective quality management consists of four main stages, described as Setting quality standards; Appraising conformance to these standards. Acting when standards are not met; planning for improvement in these standards. Feigenbaum emphasized that efforts should be made toward the prevention of poor quality rather than detecting it after the event. He argued that quality is an integral part of the day-today work of the line, staff, and operatives of a firm. There are two factors affecting product quality: The technological-that is, machines, materials, and processes; and the human-that is, operators, foremen, and other firm personnel.

Ishikawa's Approach to TQM:- Ishikawa argued that quality management extends beyond the product and encompasses after-sales service, the quality of management, the quality of individuals and the firm itself. He claimed that the success of a firm is highly dependent on treating quality improvement as a never-ending quest. A commitment to continuous improvement can ensure that people will never stop learning. He advocated employee participation as the key to the successful implementation of TQM. Quality circles. Ishikawa suggested that the assessment of customer requirements serves as a tool to foster cross-functional cooperation; selecting suppliers should be on the basis of quality rather than solely on price; cross-functional teams are effective ways for identifying and solving quality problems.

Conclusion:- From the analysis of above secondary data it is conclude that total Quality Management is the art of managing the whole to achieve excellence. It is based on three basic concepts such as quality control, employee participation and customer satisfaction. TQM is a management approach for an organization, centered on quality, based on the participation of all its members and aiming at long-term success through customer Total Quality Management satisfaction, and benefits to all members of the organization and to society.

CamScanner

Reference:-

1) Adam Barone (2022), What Is Total Quality Management (TQM), and Why Is It Important?
2) Peter Landau (2022), Total Quality Management (TQM): A Quick Guide.
3) Daily Digest for Entrepreneurs and Business Leaders (2021), Quality Circles; Quality Control.
4) S. Shiba, A. Graham, D. Walden (1993), Total Quality Management.
5) Dale H. Bestertield and Others (2011), Total Quality Management.
6) Jens J. Dahlgaard and Kai Kristensen (1998), Fundamentals of Total Quality Management.
7) Thomas Pyzdek and Paul Keller (2013),The Handbook for Quality Management

CamScanner

ISSN - 2279 - 0489

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

GENIUS

Volume - X Issue - II February - July - 2022

English / Marathi / Hindi Part - I

Peer Reviewed Refereed and
UGC Listed Journal No. 47100

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.631
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"GENIUS"**. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877 Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

GENIUS - ISSN 2279 - 0489 - Impact Factor - 6.631 **(www.sjifactor.com)**

EDITORIAL BOARD

Dr. S. Umesha
Dept. Of Studies in Biotechnology, University of Mysore, Manasagangotri, Mysore, India.

Dr. Tharanikkarasu K.
Dept. Of Chemistry, Pondicherry University (Central University), Kalapet, Puducherry, India.

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh.

Dr. Altaf Husain Pandit
Dept. of Chemistry University of Kashmir, Kashmir, India.

Prof. Avinashi Kapoor
Head, Dept. Of Electronic Science, Dean, Faculty of Interdisciplinary Sciences, Chairman, Board of Research Studies, South Campus, University of Delhi, New Delhi, India.

Prof. P. N. Gajjar
Head, Dept. Of Physics, University School of Sciences, Gujarat University, Ahmedabad, India.

Dr. Uday P. Dongare
Head, Dept. Of Physical Education, Shivaji Art's, Commerce & Science College, Kannad, Aurangabad, India.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland, 4558 Australia.

Dr. K. B. Laghane
Dean. Faculty of Management Science.
Dean. Faculty of Commerce (Dr. B.A.M.U.)
Head Commerce Dept., Vivekanad College, Samarth Nager, Aurangabad, India.

Brian Schiff
Brussels, Copenhagen, Madrid, Paris.

Dr. Prashant M. Dolia
Dept. Of Computer Science & Applications, Bhavnagar University, India.

Dr. Nicholas Ioannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DB, UK.

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

EDITORIAL BOARD

Dr. Hanumanthappa J.
Dept. Of Studies In Computer Science,
University of Mysore, Manasagangotri,
Mysore-570 006, Karnataka, India.

Dr. Asharf Fetoh Eata
College of Arts or Science Salmau Bin
Adbul Aziz University, KAS.

Dr. Kailas Thombre
Research Guide, Dept .of Economics
Deogiri College, Aurangabad, India.

Dr. Isita Lahiri
Dept. of Business Administration,
University of Kalyani, Kalyani West Bengal.

Dr. Nirmala S. Padmavat
Assit. Prof. English Dept. Nutan Mahavidyalaya,
Selu, Dist: Parbhani

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF ENGLISH PART - I

S. No.	Title & Author	Page No.
1	A View on Emotionally Intelligent Person and its Habits and Practices **Mr. Konapure T. M.**	1-6
2	Comparative study on Morphological Variables of Mangalore University and Mysore University Kabaddi Players **Dr. Roshan Kumar G.**	7-10
3	Emperical Study on Security in E-Payment System with Special Reference to Udupi District **Dr. Umesh Maiya**	11-17
4	Sikh Art: Origin and Development **Prabhjot Kaur** **Dr. Rohita Sharma**	18-24
5	Resilient Leadership is the Way of Resilient Society during Pandemic **Dr. Neelappa B. Hosamani**	25-28
6	Forensic Accounting: A New Concept of Investigation **Prof. Anil S. Patil**	29-36
7	Spacing into the Mainstream: A Prologue to Feministic Matrix in Canadian Verses **Dr. Vinodkumar P. Chaudhari**	37-40
8	Yoga and Naturopathy are a Milestone in the Rehabilitation of Injured Player **Dr. Rajendra Waman**	41-46
9	Effect of Parenting Style on Youth's Personality **Dr. Mrs. Patil Sanjivani Jagdish**	47-51
10	The Use of "Flipped Classroom Pedagogy" in the Teaching-Learning Process for High School Students: Awareness **Mr. Raju Gulbas Dahiwale** **Dr. Prashant B. Pagare**	52-57
11	A Study of Awareness and Problems Faced with Respect to M-Commerce in Public **Dr. Sanjay B. Shinde**	58-64

CONTENTS OF ENGLISH PART - I

S. No.	Title & Author	Page No.
12	Sports : Modern Trends and Challenges in Coaching and Training **Dr. Baliram Hanmantrao Ingle**	65-69
13	N-List Programme is a Boon for College Library **Sudhir B. Sangole**	70-76

13. N-List Programme is a Boon for College Library

Sudhir B. Sangole
Librarian, Ramkrushna Mahavidhyalaya, Darapur. Maharashtra (India).

Abstract

Library is a repository of resources. The primary function of educational system is to serve their users (faculty members, students, research scholar and staff). In the present electronic era, e-resources have come to play an important role in education. The academic libraries often prefer e-resources to substitute of print resources for maximum use. Especially e-journals have become widely popular among library users. Lots of efforts have been taken in past few years to overcome financial crunch by resource sharing through consortia. UGC and MHRD have initiated some qualitative initiatives to cope-up with the financial crunch of academic libraries i.e. UGC-INFONET, INDEST-AICTE and NLIST Programme

Keywords: UGC INFIBNET, Type of e-resources, N-LIST Programme, Basic Requirement, Major Function.

Introduction

Libraries are playing an impotent role for acquiring e-resources to proper ways in the college Library. It is a need of today's ear to subscribe e-resources for college library. Now a day's users of library are so smart. They want to know the information very pin pointed and updated with in short time.

INFLIBNET is concerned in modernizing university libraries in India and connecting country them as well as information centers in the through a nationwide high speed data network using the state-of-art technologies for the optimum utilization of information. INFLIBNET is set out to be a major player in promoting scholarly communication among academicians and researchers Information Services Infrastructure for Scholarly. The project entitled 'National Library and Content (N-LIST). Being jointly executed by the UGC-INFONET digital library consortium, INFLIBNET center and the INDEST-AICTE consortium IIT Delhi provided for cross subscription to e-resources subscribed by the two consortia that is subscription to INDEST-AICTE resources for technical institute

ShodhGangotri, Shodhganga and E-ShodhSindhu are three main repositories of INFLIBNET N-LIST consortia. The Based on the recommendation of an Expert Committee, the MHRD has formed e-ShodhSindhu merging three consortia initiatives, namely UGC-INFONET Digital Library Consortium, N-LIST and INDEST-AICTE Consortium. The N-LIST Programme is subsumed under UGC-INFONET Digital Library Consortium as college Component. The colleges (except Agriculture, Engineering, Management, Medical, Pharmacy, Dentistry and Nursing) in India are eligible to get access e-resources under N-LIST Programme.

The life-taking Corona Virus has enormously affected the entire world. Covid-19 pandemic era has radically changed the ways academic institutions function today. The present scenario has transformed the traditional methods of teaching and learning into web-based teaching and learning where in online methods are adopted by the teaching professionals and learners to virtually connect and communicate with each other. During this pandemic and lockdown period, the library users could only rely on the library e-resources to meet their information needs as the doors of the library had to be shut and the physical library collection could not be accessed by the users. At this crucial phase, N-LIST e-resources proved to be the best source of information to the users. To have an access to the N-LIST E-resources was a major boon for the users during the pandemic as they able to access a wide variety of collection of e-books and e-journals on diversified subjects to select from by various Indian and foreign publishers.

About N-LIST: (National Library and Information Services Infrastructure for Scholarly Content)

National Library and Information Services Infrastructure for Scholarly Content (N-LIST) was proposed under the Ministry of Human Resource Development under its national mission on education through information and communication technology. It is an initiative of INFLIBNET centre and it was launched on 4th May 2010. It is jointly implemented by UGC-INFONET Digital Library Consortium, INFLIBNET Centre and INDEST-AICTE Consortium, IIT Delhi. From the year 2014, N-LIST programme is included under UGC-INFONET Digital Library Consortium as a college component. The colleges except Agriculture, Engineering, Management, Medical, Pharmacy, Dentistry and Nursing in India are eligible to access the e-resources under the programme. N-LIST aims to provide access to e-resources to students, researchers and

Wilson, etc. All fulltext resources subscribed under the N-LIST programme contain electronic journals as revealed in the table given below.

E-Journals subscribed under the N-LIST programme Source

E-Journals (Full text)	Resources
American Institute of Physics [18 titles]	http://jounals.aip.org/
Annual Reviews [33 titles]	http://arjurnals.annualreviews.org
Economic and Political Weekly (EPW) [1 title]	http://www.epein/
Indian Journals [180+ titles]	http://www.indianjournals.com/
Institute of Physics [46 titles]	http://iopscience.iop.org/
JSTOR [2500+ titles]	http://www.jstor.org/
Oxford University Press [262 titles]	http://www.oxfordjounals.org
Royal Society of Chemistry [29 titles]	http://www.rsc.org/publishingjounals
H. W. Wilson [3000+ titles]	http://search.ebscohost.com
Cambridge University Press [224 titles] (2010-2016)	http://jounals.cambridge.org/

Electronic Books

Electronic books are either subscribed on annual subscription basis (ebrary) or are purchased on "one-time payment and perpetual access basis" as in case of NetLibrary, McGraw Hill and Oxford Scholarship. Total number of electronic books accessible to colleges under N-LIST programme exceeds 1,99,500+ as revealed below in the table reproduced below.

E-Books subscribed under the N-LIST programme

E-Books	Resources
Cambridge Books Online [1800 titles]	http://ebookscambridge.org
E-brary [185000+ titles]	http://site.ebrary.com/lib/infibnet
EBSCoHost-Net Library [936 titles]	http://search.ebscohost.com
Hindustan Book Agency [65+ titles]	http://portal.igpublish.com/iglibrary
Institute of South East Asian Studies	http://portal.igpublish.com/iglibrary
Oxford Scholarship [1402+ titles]	http://www.oxfordschorship.com/
Springer eBooks [2300 titles]	http://link.springer.com
Sage Publication eBooks [1000 titles]	http://knowldge.sagepub.com
Taylor Francis eBooks [1800 titles]	http://www.tandbooks.com
Myilibrary-McGraw Hill [1124 titles]	http://mylibrary.com/
South Asia Archive [through NDL]	http://portal.igpublish.com/iglibrary

World e-Books Library [Now Available through NDL only]	http://mylibrary.com/

Current Status

As on March 10 2022, a total number of 5949 colleges have registered themselves with the N-LIST programme including 3755 Govt. / Govt.-aided colleges covered under the section 12 B/2F of UGC Act as well as Non-Aided colleges. Log-in ID and password for accessing e-resources has been sent to the authorized users from these 3755 colleges. All e-resources subscribed for colleges under the N-LIST Project are now accessible to these 3755 colleges through the N-LIST website (http://nlist.inflibnet.ac.in).

Statewise Member Colleges Status

Sr. No	State	Registered	Beneficiary
1	Andaman and Nicobar Islands	2	2
2	Andhra Pradesh	246	160
3	Arunachal Pradesh	7	4
4	Assam	226	155
5	Bihar	143	40
6	Chandigarh	1	1
7	Chhattisgarh	170	127
8	Dadra and Nagar Haveli	2	2
9	Delhi	74	62
10	Goa	33	30
11	Gujarat	432	128
12	Haryana	161	108
13	Himachal Pradesh	51	31
14	Jammu and Kashmir	100	71
15	Jharkhand	100	61
16	Karnataka	708	453
17	Kerala	279	236
18	Madhya Pradesh	225	126
19	Maharashtra	1169	841
20	Manipur	52	38
21	Meghalaya	29	23
22	Mizoram	22	16
23	Nagaland	30	23
24	Orissa	95	24

25	Pondicherry	20	11
26	Punjab	173	113
27	Rajasthan	164	34
28	Sikkim	3	0
29	Tamil Nadu	413	312
30	Tripura	20	10
31	Telangana	148	105
32	Uttar Pradesh	244	94
33	Uttarakhand	33	14
34	West Bengal	374	300
		5949	**3755**

(Source< http://nlist.inflibnet.ac.in/statelist.php > as on date March 10th, 2022)

Conclusion

N-List programme is a good Boon for college Libraries in India. It is a Government organization to help college and University libraries to develop their e-resources. It is very economical programme. But the journals of arts streams are very less than science streams. Over all this is very nice programme/consortia for student, teacher and research scholars.

References

1. Kumar, Rajeshwar (2013). Awareness and use of electronic resources through N-LIST: A boon to academic libraries. International journal of librarianship and administration, 4 (1), 17-25
2. http://nlist.inflibnet.ac.in/
3. Arora, Jagdish & Prakash, P.: ICT Enabled services and activates of the INFIBNET, 49, 12, University news.
4. Goal, M.K. (1998).Lets Learn Internet, New Delhi: Sterling Publication.
5. Nair, R.Ramesh (2002) Accessing Information Through internet New Delhi; ESS Publication.
6. Pisani, A. (2002). Library consortia and cooperation in the digital age. Biblioteca Universitaria, 5 (2), 87-102.
7. Singh, J. (2017). Use of electronic resources in N-LIST programme by the undergraduate colleges of Jalandhar district, Punjab: A study. Indian Journal of Information Sources and Services, 7(2), 1-8.

(SJIF) Impact Factor-8.575 ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

July-2022

ISSUE No- (CCCLVI) 356

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr.Dinesh W.Nichit
Principal
Sant Gadge Maharaj
Art's Comm,Sci Collage,
Walgaon.Dist. Amravati.

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Impact Factor – 8.575 **ISSN – 2278-9308**

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

August -2022

ISSUE No- (CCCLVIII) 358- A

Sciences, Social Sciences, Commerce, Education, Language & Law

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.Dinesh W.Nichit
Editor
Principal,
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.

Dr.Sanjay J. Kothari
Executive-Editors
Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

Aadhar International Publication

For Details Visit To : **www.aadharsocial.com**

© **All rights reserved with the authors & publisher**

Editorial Board

Chief Editor -
Prof.Virag S.Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &,
Development Training Institute, Amravati. **[M.S.] INDIA**

Executive-Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, **Walgaon.Dist. Amravati.**
- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- **Prof.Dr. Shabab Rizvi ,**Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- **Dr. Parikshit Layek,** Vice-Principal, Sri Ramakrishna Sarada Ashrama Teacher's Training College

Review Committee -

- **Dr. D. R. Panzade,** Assistant Pro. Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,Government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. **Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati]
- **Dr. Sandip B. Kale,** Head, Dept. of Pol. Sci., Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo, Dist. Wardha.
- **Dr. Hrushikesh Dalai** , Asstt. Professor K.K. Sanskrit University, Ramtek
- **Dr.Swapnil Arsad ,** Asst. Prof. Dept. of Physics Shri Shivaji Science College, Amravati

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responicible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor

Published by -
Prof.Virag Gawande
Aadhar Publication ,Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar, In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College,Amravati
(M.S) India _Pin- 444604 **Email :** 1
Website : www.aadharsocial.com **Mobile :** 9595560278 /

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	Pandavlena: Revisiting the Past — **Prof Geetanjali Patil**	1
2	Theme of the Novel Huckleberry Finn – The Quest for Freedom — **Dr. Laxman Gajanan Kolte**	9
3	To Assess The Legislative Measures, Constitutional Rights And Remedies, Legal Obligations Against Environmental Pollution In Relation To Hospital Waste Management In Health Care System — **Dr.Diwakar Pradhan , Dr.Mayank Pradhan**	11
4	Problems of Agriculture Students in Vidarbha Region with Seeking Information — **Dr. Sandeep .A. Lande**	17
5	Eco-Printing Of Textiles Using Natural Dyes: A Global Sustainable Approach — **Sonali Y. Kharbade , Dr. Anjali Kaware**	23
6	An Analytical Study Of Marketing Of Selected Vegetables And Buyer Behaviour In Vegetable Markets Of Nagpur City — **Dr. Ajay Nanaji Saratkar**	29
7	Women's Contribution In World Of Sports: Development And Policies — **Dr. Jaikumar G. Kshirsagar**	39
8	Farmers Suicides in Maharashtra. — **Gaikwad Pratibha Shivaji**	42
9	Global Climate Change and Children health: Threats and Strategies for precautions — **Swapnil S. Arsad**	45
10	Digital Transition:Challenges and Opportunities — **Dr.Santosh Nivrutti Ghongade**	48
11	Evaluation Criterions of Entrepreneurship Training Institutes - An Empirical Study — **Venkataram Bhat , Dr. K. S. Sarala**	52
12	Gandhian Philosophy Of Politics — **Dr. Mini Pathak Dogra**	58
13	National Education Policy–2020: Issues and Challenges in Implementation — **Dr. Jasvir Singh**	62
14	Agriculture Act 2020: A Critical Review — **Shinde V.M**	66
15	स्त्री पुरूष लिंग समानतेचा समाजशास्त्रीय अभ्यास — **प्राचार्य डॉ.कल्याण मोरे**	68
16	वर्धा जिल्ह्यातील ग्रामीण लोकसंख्येचा स्थान निर्देशांक (Location Quotient) : भौगोलिक अध्ययन — **प्रा. नारायण गोविंदराव सोनुले**	73
17	युगसापेक्ष केशवसुत — **प्रा.डॉ.सौ. शुभांगी डोरले — परांजपे**	79

18	साम्राज्यवादी इतिहासलेखन प्रवाह **डॉ. अनंत आ. रिंढे**	83
19	'सामंजस्य करारनामा' आणि भारतीय सार्वजनिक उपक्रम **डॉ. बाळासाहेब निर्मळ**	86
20	राष्ट्रपती प्रतिभा पाटील व्यक्ति आणि कार्य : विश्लेषणात्मक अभ्यास **प्रा.डॉ. माधव.शं. वाघमारे**	90
21	'यशोधरा' कादंबरीने बौद्धविचाराला दिलेली गतिमानता **प्रा. डॉ. पुरूषोत्तम नंदेश्वर**	93
22	भारतीय राज्यघटना निर्माते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक योगदान व विचार – एक राजकीय अध्ययन **नितीन तुळशीराम सडमाके**	99
23	भारतातील महिला चळवळीसमोरील आव्हाने **प्रा. डॉ. सौ. सुनिता एस.राठोड**	103
24	प्राचीन भारतातील कायदा व न्यायव्यवस्था **प्रा. श्री. आर. के. सुर्यवंशी**	108
25	कर्नाटकातील निवडक वीरगळ : शिमोगा जिल्ह्याच्या विशेष संदर्भासह **प्रा. डॉ. जयश्री रमेश कुलकर्णी-देशमुख**	112
26	होलार जातीची शैक्षणिक, आर्थिक स्थिती आणि संघटनात्मक परिवर्तनाचा अभ्यास **नितीन गुलाबराव पाटील , प्रा. डॉ. सुधाकर लोटन जाधव**	118
27	आव्हानांच्या विळख्यातील आधुनिक भारतीय लोकशाही **विक्की अशोक रामटेके**	122
28	पर्यावरणासाठी जनजागृतीची आवश्यकता **प्रा.शशिकांत पी. दुपारे**	128
29	अण्णा हजारेंनी भ्रष्टाचार निर्मूलनासाठी राज्यशासना विरूध्द केलेली आंदोलने **देवेंद्रसिंग नरसिंग सोळंके**	131
30	पर्यटकांसाठी सर्वकाही - शासकीय योजनांचा आढावा **प्रा. शाम. किसनराव तंत्रपाळे**	139
31	भारतीय शेतीचे बदलते स्वरूप **प्रा. डॉ. सुभाष रामचंद्र गुर्जर**	145

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

March 2022 *Volume-13* *Issue-16*

Chief Editor
Dr. R. V. Bhole
'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Editor
Dr. C. V. Murumkar

Co-Editor
Dr. S.K. Patil
Mr. K.V. Kulkarni

Editorial Board

Prof. R. J. Varma ,Bhavnagar [Guj] Dr. D. D. Sharma, Shimla [H.P.] Dr. Abhinandan Nagraj, Benglore[K] Dr. Venu Trivedi ,Indore[M.P.] Dr. Chitra Ramanan Navi ,Mumbai[M.S]	guyen Kim Anh, [Hanoi] Virtnam Prof. Andrew Cherepanow, Detroit, Michigan [USA] Prof. S. N. Bharambe, Jalgaon[M.S] Dr. C. V. Rajeshwari, Pottikona [AP] Dr. S. T. Bhukan, Khiroda[M.S]	Dr. R. K. Narkhede, Nanded [M.S] Prof. B. P. Mishra, Aizawal [Mizoram] Prin. L. N. Varma ,Raipur [C. G.] Prin. A. S. Kolhe Bhalod[M.S] Prof.Kaveri Dabholkar Bilaspur [C.G]

Published by- Dr. R. V. Bhole

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

Scanned with ACE Scanner

'Journal of Research & Development' A Multidisciplinary International Level Refereed and Peer Reviewed Journal.
Impact Factor-7.265, ISSN- 2230-9578, March-2022, Volume-13 Issue-16

कोविड-19 साथीच्या रोगाचे भारतीय शेतीवरील परिणाम.

सहा. प्रा. दिपाली अतुल यादोळे
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय उत्तम नगर अमरावती.
Email- dipali.yadav8@ gmail.com.

सारांश : 2019-20 हे वर्ष जगा सोबतच भारतासाठी अत्यंत त्रासाचे कष्टदायी आणि विशेष म्हणजे देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर प्रतिकूल परिणाम करणारे होते. भारतीय अर्थव्यवस्थेची मागील दोन ते तीन वर्षआर्थिक घसरणीची ठरली.कोरोना महामारी चा भारतातील शेती क्षेत्र, उद्योग क्षेत्र आणि सेवा क्षेत्रावर गंभीर परिणाम झालेला असून भारतातील, उत्पादन प्रक्रिया उपयोगीतांची निर्मिती, वस्तुंची देवाण-घेवाण, उपभोग, पुनर्गुंतवणूक, या आर्थिक घटकांमध्ये घसरण झालेली दिसते.भारतासारख्या कृषिप्रधान देशात ग्रामीण विकास महत्त्वपूर्ण आहे. ग्रामीण भागातील अल्पभूधारक, शेतकरी, शेतमजूर यांचे शेती क्षेत्रावरील अवलंबित्व जास्त प्रमाणात आहे.भारतातील सकल देशांतर्गत उत्पादनात शेती क्षेत्राचा वाटा महत्त्वाचा असून शेती पूरक दुग्ध व्यवसाय, पशुपालन, शेतमाल शेतमालावर आधारित प्रक्रिया उद्योग यावर कोरोना महामारी च्या सक्तीच्या निर्बंधाचा अत्यंत दुष्परिणाम झालेला दिसून येतो.शेती क्षेत्रावरील दुष्परिणाम, प्रभावी मागणीचा अभाव, कृषी क्षेत्रातील गुंतवणुकीमध्ये घट, रोजगारात घट, शेतीक्षेत्रातील प्रतिकूलता अशा अनेक घटकांमुळे भारतीय शेती क्षेत्रावर गंभीर परिणाम झालेला दिसतो. केंद्र व राज्य सरकारांनी सामाजिक क्षेत्र म्हणजे आरोग्य, रोजगार, निवारा, बेकारी ,गरिबी यांना विकास धोरणात आणि राज्य वित्तीय धोरणात प्राधान्य द्यावे.शेती क्षेत्राच्या विकासासाठी प्रकर्षाने विविध योजनांची निर्मिती करावी.

प्रस्तावना

भारत हा विकसनशील देश असून भारतीय अर्थव्यवस्था कृषिप्रधान आहे.स्वातंत्र्योत्तर काळात शेती विकासासाठी, तसेच उद्योग व सेवा क्षेत्राच्या विकासाकरिता पंचवार्षिक धोरणाचा अवलंब केला गेला. हरित क्रांतीमुळे अन्नधान्याची टंचाई नष्ट होऊन भारत अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण झाला.1951 ते 2011याकाळात अन्नधान्याच्या उत्पादनात पाच पटीने, तर कडधान्याचे उत्पन्नात दोन पटीने वाढ झाली.1991 मध्ये भारतात संरक्षणात्मक सुधारणा व स्थिरीकरण धोरण अमलात आले.यात उद्योग,कर सुधारणा विदेशी व्यापार व गुंतवणूक, बँकिंग व भांडवल बाजारात केंद्रीत करण्यात आले.तसेच वस्तूंना आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ खुली करणे, जैवतंत्रज्ञानाचा वापर करणे, जलसिंचनासाठी व बाजारातील खाजगी गुंतवणूक वाढवणे व वाहतूक यासारख्या पायाभूत सुविधांचा विकास होऊन कृषी क्षेत्राचा लाभ मिळणे अपेक्षित होते. उत्तरोत्तर काळात शेती क्षेत्राच्या आधारे उत्पादकतेत वाढ होण्यास मदत झाली एकविसाव्या शतकातील कालखंडात वैज्ञानिक युगात जगत असताना जागतिक पातळीवर कोविड-19 च्या महामारीने अत्यंत भयावह परिस्थिती निर्माण झाली आहे. वैद्यक शास्त्रातील प्रगतीमुळे आत्तापर्यंत उद्भवलेल्या अनेक रोगांवर औषध शोधून काढली आहे.

भारतासारख्या कृषिप्रधान देशात ग्रामीण विकास महत्त्वपूर्ण ठरतो सामान्यतः ग्रामीण विकास म्हणजे गरीब व मध्यम शेतकरी कष्टकरी मजदूर इत्यादींचा सामाजिक व आर्थिक सुधारणा होय असे मानले जाते.परंतु कोविड -१९ या साथीच्या रोगांमुळे भारतातील शेती क्षेत्र हे संकटात सापडले आहे. सदर संशोधन लेखात कोविड -१९ साथीच्या रोगाचा शेती क्षेत्रात काय परिणाम झालेला आहे, या मुद्द्यांचा विचार केलेला आहे. सद्यस्थितीत होणाऱ्या गंभीर परिणाम याचा उहापोह करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.संपूर्ण जगात अनेक देशांमध्ये कोविड -१९ साथीचा रोग असल्याने संपूर्ण मनुष्यप्राणी आरोग्यविषयक संकटात सापडला आहे या रोगापासून मुक्त होण्यासाठी विविध उपाय योजना आणि प्रतिबंध लादले जात आहेत. परंतु प्रत्येक देशा जवळील उपलब्ध साधन, सकल राष्ट्रीय उत्पादन, पायाभूत सुविधा, आरोग्यविषयक सुविधा या सर्व बाबींचा कोविड -१९ साथीचा रोगाचा प्रसार होऊ नये यासाठी प्रयत्न केला जात आहे.

कोविड -१९ साथीच्या रोगाचा शेती क्षेत्रावरील परिणाम–

1) शेती क्षेत्रावरील दुष्परिणाम-

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

Scanned with ACE Scanner

असून त्यासाठी दीर्घकालीन उपाययोजना करण्याची आवश्यकता आहे जेणेकरून भविष्य कालावधीमध्ये कोणत्याही जागतिक संकटास सामोरे जाण्यासाठी भारतीय अर्थव्यवस्था सक्षम राहील.

संदर्भ ग्रंथ सूची-

1) सोलापुरे भरतकुमार कोरोना-19 ची आर्थिक मंदी. अर्थसंवाद ,त्रैमासिक एप्रिल- जून 2020. खंड 44. अंक 1

2) खांदेवाले श्रीनिवास भारतातील मंदी 2019- 20 कारणे व उपाय योजनांचे विश्लेषण ,अर्थसंवाद ऑक्टोबर- डिसेंबर. 2019 खंड 43 अंक 3

3) दैनिक वृत्तपत्र लोकसत्ता, सकाळ संपादकीय लेख.

4) https://www.bbc.com/marathi /india-52097708

Scanned with ACE Scanner

ANEKANT EDUCATION SOCIETY'S

TULJARAM CHATURCHAND COLLEGE OF ARTS, SCIENCE AND COMMERCE

Affiliated to

Savitribai Phule Pune University, Pune

Organized by

One Day Multidisciplinary International e-Conference

On

TRANSFORMING INDIAN AGRICULTURE FOR THE CHALLENGES OF 21ST CENTURY

Date:-25th March 2022, Day-Friday

This is to certify that ~~Prof./~~Dr./Mr./Ms. Dipali Atul Padole has participated in One Day Multidisciplinary International e-Conference on ***'Transforming Indian Agriculture for the Challenges of 21st Century'*** Jointly Organized by the ***Tuljaram Chaturchand College of Arts, Science and Commerce*** on Date: -25th March 2022

He/She has participated and presented a research paper entitled ~~कोविड~~ 19 साथीच्या रोगाचे भारतीय शेतीवरील परिणाम.

Keushna

ORGANIZING SECRETARY
Mr. K.V. Kulkarni
Dept. of Economics

CO-CONVENER
Dr. S.K. Patil
Head Dept. of Economics

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CONVENER
Dr. C.V. Murumkar
Principal

Scanned with ACE Scanner

अनुक्रमणिका

01	Administration of Cantonment Board	Capt. Dr. Sunil Ingale	1-3
02	Panchayat Raj and Women Empowerment	Dr. Santosh Sambhaji Dakhare	4-7
03	Whither Local Self Government ? Expectations and Reality	Prof. Satish Dandge Dr. Sushil S. Kamble	8-12
04	Challenges before Rural India and Sustainable Development	Dr. Sadhana S. Khandar Dr.Vaishali L. Deshmukh	13-16
05	Sisterhood as the Political Value in Improvising Rural Women's Leadership through Local Self- government in India	Rohini Arunrao Gaidhane	17-20
06	Women in Local Self Government	Siddharth Ravindra Rote Anil Vimal Narayan Narwade	21-26
07	Panchayati Raj Development in India	Dr. Dipak Krishnarao Raut	27-30
08	Local Self- Government and Rural Development	Triveni Sureshrao Watgule	31-33
09	Challenges before local self Government	Dr.Prashant D.Satpute	34-40
10	Local Self-Government in a Federal Democracy	Dr. Pavan D.Tayade	41-46
11	Local-Self Governance and Peoples Empowerment : The Indian Experience	Awadhut Vitthal Borkar	47-52
12	Sustainable Development Goals and Village Development	Vaishnav S Kadu	53-58
13	Rural Government and Women Leadership in India	Dr. Sunita P. Manwar	59-63
14	Sustainable Development and Gram Rajya Gandhian Perspective	Dr. Sukhadev Sadashiv Undare	64-67
15	गावो-गावचं महिला पायदळ	भीम रासकर	68-72
16	स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या विकासाची वाटचाल	डॉ. नंदाजी राघोबाजी सातपुते	73-77
17	७३ वा घटनादुरुस्ती कायदा व सामाजिक परिवर्तन	प्रा. विजया एच. राऊत	78-81
18	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि ग्रामीण विकास - एक राजकीय अवलोकन	प्रा.राजेंद्र घोरपडे	82-86
19	ग्रामीण विकास योजनांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	डॉ. भारती कृष्णराव देशमुख	87-89
20	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि ग्रामीण विकासाची दिशा व दशा	डॉ. बालासाहेब जी. जोगदंड	90-95

CamScanner

21	पेसा (PESA) कायद्याचा आदिवासींच्या जीवनावरील परिणाम	महेंद्र बी. भगत	96-100
22	ग्रामीण समुदाय व नेतृत्व विकास	प्रा.मनिषा किर्तने	101-103
23	स्थानिक स्वराज्य संस्थेचा इतिहास एक चिकीत्सक अध्ययन	प्रा.डॉ.प्रशांत खेडकर	104-108
24	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि महिला नेतृत्व	सौ. प्रतिभा विश्वनाथ पांचाळ, डॉ. ए. एच. कदम	109-112
25	पेसा कायद्याचे आदिवासींच्या दृष्टीने महत्त्व, कमतरता व तोटे	प्रा. डॉ. प्रतिभा अशोक भोरजार आशिष संतोष गवार	113-115
26	स्थानिक स्वराज्य आणि महिला नेतृत्व	अश्विनी पांडूरंगजी भोजने	116-121
27	पंचायत (अनुसूचित क्षेत्रांचा विस्तार) कायदा (PESA ACT) १९९६ : एक अवलोकन	शाम महादेव कोरांगे	122-126
28	पंचायत राज आणि ग्रामीण विकास	नामानंद गौतम साठे	127-129
29	ग्रामपंचायत निवडणूक सुधारणा आणि निकालांचे दावे	प्रा. डॉ. विनोद को. गायकवाड	130-132
30	पंचायत राज व्यवस्थेचा विकास	रुपाली तुळशिराम तोडकर	133-137
31	पंचायत राजव्यवस्थेत महिलांचा सहभाग	डॉ.आर.जी.सुरळकर	138-140
32	भारतातील ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्था व महात्मा गांधीजींच्या विचारांची समकालीन प्रासंगिकता	मयूर गिरीश पेठकर	141-145
33	भारतातील पंचायत राज व्यवस्था	प्रा. सचिन जयस्वाल	146-148
34	स्थानिक स्वराज्य संस्थेसमोरील आव्हाने	विशाल उद्धवराव देशमुख	149-153
35	कोलाम जमातीच्या समस्या आणि उपाय एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	प्रा. आर. एस. खंडारे डॉ. अरूण धों. चौहान	154-158
36	नेतृत्वाची भूमिका आणि आदिवासींचा विकास एक विश्लेषण	प्रा. डॉ. व्ही. एच. भटकर	159-161
37	पंचायत राज - महिला नेतृत्व	प्रा. डॉ. बबिता येवले	162-165
38	स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या विकासाची वाटचाल	डॉ. रामचंद्र हरिभाऊ बुटले	166-171
39	अनुसूचित क्षेत्र विकासात पेसा ची भूमिका	आशिष सुधाकरराव निमकर	172-177
40	ग्रामीण स्थानिक स्वशासनाचे महत्त्व	प्रा.डॉ.विलास आबा गायकवाड	178-182
41	भारतीय लोकशाहीत स्थानिक स्वराज्य संस्थांची भूमिका	डॉ. हनुमंत फाटक	183-185
42	स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील महिला नेतृत्व व सहभाग- एक राजकीय सिंहावलोकन	डॉ. कत्रोजवार तुळशिराम नितिन	186-190

CamScanner

43	स्थानिक स्वराज्य आणि महिला नेतृत्व	डॉ. अर्चना ज्ञा. पाटील	5
44	स्थानिक स्वराज्य आणि महिला नेतृत्व	प्रा. देवेंद्र उत्तमराव ठाकरे	196-199
45	७३ वी घटना दुरुस्ती व पंचायत राज व्यवस्था	डॉ. सुनंदा तिडके	200-202
46	स्थानिक स्वराज्य संस्थेसमोरील आव्हाने	डॉ. प्रशांत बिचे	203-207
47	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि महिला नेतृत्व	-अमित पुरुषोतम इंगोले प्रा.डॉ. विनायक कोडापे	208-211
48	महात्मा गांधी आणि ग्रामीण विकास	डॉ. डी.के. खोकले	212-214
49	स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील महिला नेतृत्वाचा विकास : एक अवलोकन	प्रा.डॉ.गुद्धोधन एस. गायकवाड	215-219
50	स्थानिक स्वराज संस्था आणि महिला सबलीकरण	डॉ. स्वप्ना अं. लेंडे	220-224
51	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि गांधी विचारांची प्रासंगिकता	डॉ. विष्णु पुंजाजी पवार	225-229
52	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि ग्रामीण विकास विशेष-संदर्भ:- गोंदिया जिल्हा	डॉ. एच. पी. पारधी	230-235
53	स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे महत्त्व	प्रा. मेघराज आर. शिंदे	236-237
54	ग्रामव्यवस्थेचा ऱ्हास व नागरीकरण	डॉ. दिनेश स. धाकडे	239-242
55	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि स्थानिक लोकांचा लोकसहभाग	प्रा. डॉ. आशिष दि. काळे	243-245
56	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि गांधीवादी विचारांची प्रासंगिकता	डॉ. प्रविण जयकृष्ण गुल्हाने	246-250
57	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि ग्रामीण विकास	डॉ. एस. जी. सोनुसे	251-253
58	सत्तेचे विकेंद्रीकरण व ग्रामस्वराज्याची संकल्पना	डॉ. पंकज परसराम नरेश्वर डॉ. प्रिया अनिरुद्ध सांगोले	254-256
59	महात्मा गांधी यांची स्थानिक स्वशासन संकल्पना	डॉ. प्रमोद एम. तालन डॉ. निना चवरे	257-259
60	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि ग्रामीण विकास	प्रा. डॉ. कल्पना एम. गोडघाटे	260-263
61	ग्रामीण विकासात स्थानिक शासनाची भूमिका	प्रा. डॉ. चावरे एम. व्ही.	264-267
62	महात्मा गांधीचे सर्वोदयी विचार आणि ग्रामीण विकास	प्रा. डॉ. रविंद्र भगत	268-276
63	ग्रामीण विकास आणि महिला नेतृत्व (विशेष संदर्भ चंद्रपूर जिल्हा)	प्रा. डॉ. राजेंद्र सदाशिव मुद्दमवार	277-282

CamScanner

64	शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे आणि भारतातील ग्रामीण विकास	डॉ. विशाल विष्णू रोटे	283-284
65	सौरऊर्जा : ग्रामीण भागाकरिता शाश्वत ऊर्जा	सुभाष ज्ञानेश्वरराव गोटफोडे प्रा. डॉ. किशोर वि. साबळे	285-293
66	ग्राम स्वराज्य व रोजगार हक्क	प्रा.डॉ. अशोक ना. भोरजार प्रा. डॉ. वनिता चोरे	294-296
67	पंचायत राज व्यवस्थेमुळे बदललेला ग्रामीण विकास	डॉ. देवलाल सुखदेवराव आठवले	297-301
68	स्थानिक स्वराज्य संस्था व महिलांचे राजकीय सक्षमीकरण	कौस्तुभ श्यामशिल भोपळे	302-304
69	महात्मा गांधीजींच्या स्वप्नातील पंचायतराज	डॉ. भालेराव सुधाकर नारायण	305-308
70	ग्रामीण समुदाय व नेतृत्व विकास	प्रा.मनिषा किर्तने	309-311
71	भारतातील पैचायतींचे संघटन आणि अधिकार	सविता सु. घरजारे विक्रम भ. ठाकरे	312-319
72	शाश्वत विकासाची उद्दिष्ये आणि भारतातील ग्रामीण विकास	डॉ. ममता विजयराव पाथ्रीकर	320-324
73	ग्रामीण आर्थिक विकासाचे एक अध्ययन	ओंकार नागोराव ढोले	325-330
74	नागपूर जिल्हा परिषदेतील महिला प्रतिनिधित्वाचे पक्ष व प्रवर्ग निहाय विश्लेषण १९९२-२०१२	डॉ. असिम खापरे डॉ. राहुल बावगे	331-334
75	स्थानिक स्वराज्य संस्था व महिला नेतृत्व पंचायतराज मधील पंचकन्या - शोध व बोध	मयुरी लाड	335-340
76	स्थानिक स्वशासनाच्या निर्णय प्रक्रियेत महिला प्रतिनिधीचा सहभाग	लिमंत्रिका भगवान नवघडे प्रा. डॉ. एल. एच. नंदेश्वर	341-343
77	पंचायत राज व्यवस्था का इतिहास और गांधीवादी विचारो की प्रासंगिकता	डॉ. ए. डी. जाधव	344-350
78	पंचायत राज व्यवस्था में महिला नेतृत्व	सायत्रा दिगंबर मकेश्वर	351-353
79	अचलपूर नगरपालिका का विकास एवं महिलाओं की सहभागिता	डॉ. माया एस. वाटाणे	354-357

ख्रिस्तपूर्व काळखंडात भारतात नागरीकरणाचे प्रमाण फार मर्यादित होते. राजधान्या, व्यापारी केंद्रे, धर्मक्षेत्र अशी काही शहरे विकसित झाली होती. एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापर्यंत मात्र नागरीकरणाला चालना मिळाली हे फारसे मान्य होण्यासारखे नाही. काही अभ्यासकांच्या मते १८०० ते १८५२ या काळात भारतात नागरी लोकसंख्या वाढली नाही. फक्त एकीकडे कलकत्ता, मुंबई, मद्रास अशा बंदरांमधील नागरी लोकसंख्या वाढत होती, तर दुसरीकडे ढाका, मुर्शिदाबाद, लखनौ, तंजावर अशा जुन्या शहरांची लोकसंख्या कमी होत होती. १८५२ ते १९५१ या काळात झालेल्या नागरीकरणात फारशी भर होत गेली नाही.

१९११ ते ३१ या काळात रोगराई व साथीमुळे लोकसंख्या घटून नागरीकरण खोडे मंदावले. पण हा अपवाद वगळता भारतातील नागरीकरणाचे प्रमाण कसे वाढत गेले हे पुढील कारणांमुळे दिसून आले.

पारंपरिक उद्योगांचा ऱ्हास झाला. कारागिरांना पर्यायी रोजगार उपलब्ध झाला नाही. ते शेतीकडे वळले. पण शेतीचा भार खूपच वाढला. ग्रामजीवनातील स्वयंपूर्णता ढासळू लागली. दारिद्र्य वाढू लागले. भूमिहीन मजुरांच्या संख्येत वाढ होऊ लागली. यामुळे औद्योगिकीकरणाला चालना मिळू लागल्याबरोबर खेड्यांकडून शहरांकडे स्थलांतरितांचे लोंढे वाहू लागले. भारतातील एकूण नागरी लोकसंख्येमध्ये स्थलांतरितांचे प्रमाण नेहमी ५० % च्या आसपास राहिलेले आहे.

प्रथम परकीय आणि नंतर भारतीय भांडवलाच्याही साहाय्याने भारतात औद्योगिकीकरणाची प्रक्रिया एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात मूळ धरू लागली. या आधुनिक उद्योगांमध्ये रोजगाराची संधी उपलब्ध झाली. औद्योगिक केंद्राभोवती नागरी वस्ती वाढू लागली.

वाहतूक आणि दळणवळणाच्या सोयींमध्ये सुधारणा झाली. रेल्वे, मोटारी, पक्का रस्ता, तारयंत्रे, टपालसेवा, इत्यादी सोयीमुळे स्थलांतराला आणि शहरविस्ताराला अधिक वाव मिळाला. शहरांमध्ये शिक्षणाच्या अधिक चांगल्या सोयी उपलब्ध होऊ लागल्या. लोकसंख्या वाढीमुळेही नागरीकरणाला हातभार लागला.

स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या आगे-मागे निर्वासितांचे लोंढे घेऊन शहरांकडे सरकू लागले.

शतातील नागरीकरणाचे पुढील परिणाम घडून आले.

नागरीकरण आणि आधुनिकीकरण या परस्परपूरक प्रक्रिया होत्या. त्यामुळे आधुनिक भारताच्या जडणघडणीत नागरीकरणाला विशेष महत्त्व आहे.

शहरे ही व्यापार-उद्योगांची, आर्थिक विकासाची केंद्रे बनली. खेड्यांच्या तुलनेने संपन्नता व आधुनिक साधनांची उपलब्धता यामुळे शहरे शिक्षण व संस्कृतीची प्रभावी केंद्रे बनू लागली. बंदिस्त खेड्यांच्या तुलनेने शहरांमधील वातावरण मोकळे बनले. तसेच ती राजकीय व सामाजिक जागृतीचीही केंद्रे बनली.

नागरी वस्त्यांमध्ये नवी वर्गरचना आकार घेऊ लागली. धनिक भांडवलदार, व्यापारी, दुकानदार, व्यावसायिक बुद्धिजीवी, कामगार असे अनेक सामाजिक गट नागरी वस्तीत जाणवू लागले.

शहरांमध्ये वाढती गर्दी, घरांची समस्या, बकाल वस्त्या, अस्वच्छता, प्रदूषण, अनारोग्य, गुन्हेगारी, असुरक्षितता अशा समस्या उद्भवू लागल्या. औद्योगिकीकरणामुळे राहणीमानात सुधारणा झाली तरी जीवनातील यांत्रिकता वाढली. माणसा-माणसाच्या संबंधांमधील ओलावा कमी होऊ लागला.

शहरांचा विकास आणि खेड्यांची दुर्दशा हे चित्र वाढत जाऊन देशांतर्गत विभागीय दरी निर्माण होऊ लागली. या असमतोल प्रादेशिक विकासाचा निर्देश 'इंडिया विरुद्ध भारत' (शहरी-ग्रामीण असमतोल) असा केला जातो.

सारांश :-

भारतीय खेड्यांची स्वयंपूर्णता, सहकारिता, स्वयंशासन, सौहार्दपणा या सर्व [illegible] आघात झाले. पारंपरिक उद्योगांचा ऱ्हास, नवी मालमूल्य-पद्धत, शेतीचे व्यापारीकरण, [illegible] दळणवळणाची नवी साधने, शेतीची दुर्दशा, बेरोजगारांचे स्थलांतर, इत्यादी घटकांमुळे [illegible] झाला. आधुनिक व्यापारी - भांडवलशाही व्यवस्थेने मध्ययुगीन ग्रामजीवनाला [illegible] झाला.

जुन्या शहरांचा विस्तार आणि नव्या शहरांचा विकास, तसेच शहरांतरे [illegible] प्रक्रिया म्हणजे नागरीकरण. ५,००० किंवा त्याहून अधिक लोकसंख्या असलेल्या वसाहती [illegible] जाते. एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापासून भारतातील नागरीकरणाच्या प्रक्रियेला [illegible] उद्योगांचा व ग्रामव्यवस्थेचा ऱ्हास, लोकसंख्येचे स्थलांतर, औद्योगिकीकरण, वाहतूक व [illegible] सुधारणा, लोकसंख्यावाढ, विवाहितांचे स्थलांतर, इत्यादी घटक नागरीकरणास [illegible] भल्या-बुऱ्या रूपांचा प्रत्यय नागरीकरणाद्वारे येऊ लागला.

संदर्भग्रंथ सूची :-

१. भारताचे संविधान (मराठी आवृत्ती) : महाराष्ट्र भाषा संचालनालयाद्वारे अनुवादित, [illegible] लेखनसामग्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई, २००६.

२. जोशी, डॉ. प. ल. : भारतीय संविधान शासन व राजकारण - विद्या प्रकाशन, [illegible] १९८७.

३. भोगले, डॉ. ए. पी. : भारतीय शासन एवं राजनीती, लक्ष्मीनारायण अग्रवाल, आगरा, [illegible]

४. माहेश्वरी, एस. आर. : भारत में स्थानीय शासन, लक्ष्मीनारायण अग्रवाल, आगरा, [illegible]

५. भोळे, डॉ. भा. ल., भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण, पिंपळापुरे, नागपूर, [illegible]

६. चव्हाण, रविंद्र, महाराष्ट्रातील पंचायत राज, यशदा, पुणे, २००१

७. पाटील, व्ही. बी., महाराष्ट्रातील पंचायत राज, यशदा, पुणे, २००१ व नागरिक [illegible] पब्लिकेशन, पुणे, ०८

८. यमलवाड, प्रा. गोविंद, ग्रामीण स्वराज्य संस्था, कल्पना प्रकाशन, नांदेड, १९९९.

९. यमलवाड, डॉ. गोविंद - ग्रामीण स्वराज्य संस्था.

१०. नांदेडकर, व्ही. जी., पंचायती राज.

मासिक : सकाळ इयर बुक, २०१९.

दैनिक :

१. महाराष्ट्र टाईम्स
२. लोकसत्ता
३. सकाळ
४. लोकमत

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

*****

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education For All Subjects

VISION

RESEARCH REVIEW

CHIEF EDITOR

DR. BALAJI KAMBLE

CamScanner

IMPACT FACTOR 5.20

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

VISION
RESEARCH REVIEW

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XXIII, Vol. - I
Year-XII, Bi-Annual(Half Yearly)
(June 2022 To Nov. 2022)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 7276301000
9637935252 / 9503814000

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@ gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published By :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (M.S.)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head,
Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur (M.S.)India

SPECIAL EDITOR

Dr. E. Sivanagi Reddy
'Sthapathi'
Dept of Archaeology & Museums,
Hyderabad (A.P.)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sachin Napate
Pune, Dist. Pune M.S.

Verena Blechinger Talcott
Director, Dept. of History
& Cultural Studies, University of Berlin,
Berlin, (Jermany)

Michael Strayss,
Director,
International Relation & Diplomacy,
Schiller International University,
Paris. (France)

Dr. Deelip S. Arjune
Professor, Head, Dept. of History
J. E. S. Mahavidyalaya,
Jalna, Dist. Jalna (M.S.)

Dr. Nilam Chhangani
Dept. of Economics,
S.K.N.G. College,
Karanja Lad, Dist. Washim(M.S.)

Dr. Rajendra R. Gawhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. College,
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S)

DEPUTY EDITORS

Dr. Rajendra Ganapure
Professor,Head, Dept. of Economics,
S. M. P. Mahavidyalaya,
Murum, Dist. Osmanabad (M.S.)

Dr. B. K. Shinde
Professor, Head, Dept. of Economics,
D. S. M. Mahavidyalaya,
Jintur, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Vijay R. Gawhale
Head, Dept. of Commerce,
G.S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Institute, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Mahadeo S. Kamble
Dept. of History
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Dr. S. R. Patil
Professor, Dept. of Economics,
Swami Vivekanand Mahavidyalaya,
Shirur Tajband, Dist. Latur(M.S.)

CO - EDITORS

Dr. Allabaksha Jamadar
Professor, Head, Dept. of Hindi,
B.K.D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Murlidhar Lahade
Dept. of Hindi,
Janakas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Shyam Khandare
Dept. of Sociology,
Gondawana University,
Gadchiroli, Dist. Gadchiroli (M.S.)

Dr. M. Veeraprasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, Dist. Anantpur (A.P.)

CamScanner

Issue : XXIII, Vol. I
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 2250-169X
June 2022 To Nov. 2022

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Multiculturalism in Kiran Desai's The Inheritance of Loss **O. S. Pawar**	1
2	Johannes Kepler : An Astronomer **Dr. Premdas Manohar Rathod**	8
3	Effect Of Practicing Sports Among People with Various Heart Diseases **Khan Nehal Ahemad**	17
4	किन्नरों की सामाजिक अवहेलना **डॉ. विलास नागोराव कांबळे**	22
5	गरोदर स्त्रियांसाठी आहार- एक अभ्यास **डॉ. मिनल गावंडे**	27
6	संत साहित्य : तौलनिक अभ्यासाच्या दिशा **डॉ. पंडित जी. राठोड**	33
7	भटक्या विमुक्तांच्या जीवन जाणिवांचा वेध घेणारा समर्थ लेखक : अशोक पवार **गणेश काकडे**	42
8	भारतीय क्रीडाप्रकारात मुस्लीम खेळांडुचे योगदान **डॉ. प्रभाकर आबाजी पंडित**	48
9	डॉ. आंबेडकरांच्या कार्याचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. प्रदिप लक्ष्मणराव अंबोरे**	53
10	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा राष्ट्रवाद **डॉ. श्याम दुतोंडे**	62

CamScanner

6

संत साहित्य : तौलनिक अभ्यासाच्या दिशा

डॉ. पंडित जी. राठोड
मराठी विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Marathi

तौलनिक साहित्याभ्यास ही एक आंतरविद्याशाखीय अभ्यासपद्धती म्हणून आज संशोधनात उतरणारी, रोजचे नवनवे अभ्यासविषय बहुआयामी ज्ञानशाखा आहे. जागतिक पातळीवर तौलनिक साहित्याभ्यासाची एक विशिष्ट आणि विस्ताशील अशी अभ्यासपद्धतीही रूढ झाली आहे. ज्ञानाची क्षेत्रे आज इतक्या झपाट्याने वाढत आणि विकसित होत आहेत की, एकावेळी तिचा विशेष बोलबाला होता ती विशेषज्ञतेची (Specialization) कल्पना, तिच्यातील परावलंबित्वाच्या मर्यादा स्पष्ट झाल्याने आता कालबाह्य नसली तरी कालविसंगत वाटू लागली आहे. जगभर वाढत असलेला बहुसंस्कृतीवाद, जागतिकीकरणाचा अटळ आणि अपरिहार्य रेटा, विविध ज्ञानशाखांच्या वेगाने परिवर्तीत होणाऱ्या सीमा यामुळे आंतरविद्याक्षेत्रीय अभ्यासाचे महत्त्व वाढले आहे. भारतात मात्र या अभ्यासशाखेचे मोल आणि महत्त्व अलिकडे ध्यानात येऊ लागले आहे. मराठीत तर अधिकच अवघड अवस्था आहे. तौलनिक अभ्यासाला वाहिलेले एकही मराठी नियतकालिक नाही. Yadavpur Journal of Comparative Literature सारखा उपक्रम इथल्या विद्यापीठानेही हाती घ्यायला हवा. प्रा. वरंत बापट, डॉ. चंद्रशेखर जहागीदार, डॉ. भालचंद्र नेमाडे, डॉ. आनंद पाटील आणि डॉ. श्रीपाल सबनीस, डॉ. पृथ्वीराज तौर यांचे चार-पाच फार तर आठ-दहा प्रयत्न वगळता मराठीत तौलनिक अभ्यासावर संदर्भ साहित्यही नाही.

मराठी साहित्याचा एक भाग म्हणजे संतसाहित्य. अर्थात संतसाहित्य ही एकट्या मराठीचीच मक्तेदारी आहे असे नाही. काश्मीरपासून कन्याकुमारीपर्यंत पसरलेल्या या देशातल्या अठरापगड जातीजमातींमधून जन्मलेल्या विविध भाषिक संतांनी, भक्तांनी आपापल्या श्रद्धेप्रमाणे, ज्ञानाप्रमाणे आपले आराध्यदैवत समोर ठेवून विपुल साहित्यनिर्मिती केली आहे. या साहित्याचे स्वरुप विविधांगी आहे. ईश्वरभेटीची आर्तता व्यक्त करणारे भक्तांचे आर्त अनुभव त्यत आहेत. त्याचप्रमाणे वेद,

CamScanner

उपनिषदे आणि ग्रंथांतील तत्त्वज्ञान आणि घटपटादी परिभाषेची चर्चाही त्यात आहे. ईश्वरगुणवर्णनाची प्रेरणाही आहे. जीव, जगत आणि जगदीश यांच्या सायुज्य एकतेकडे, मानवाचा भक्त-साधक-सिद्ध-मुक्त असा चढता प्रवास करता होत जातो याचा मनोहारी आलेखही आहे. त्याचप्रमाणे आराध्य, उपास्य दैवताच्या कधी बालरूपाचा तर कधी युवा-पौढ रूपाचा मोह संतांच्या प्रतिभेला पडला आहे. दक्षिणेतील आळणावार आणि नायनमार परंपरा, महाराष्ट्राची वारकरी परंपरा, उत्तरेतील कबीर, नानकांची निगुर्ण परंपरा, बंगालातील चैतन्य परंपरा, बसवेश्वरांची वीरशैव लिंगायत परंपरा ..... अक्षरक्ष: शेकडो भरतील इतके अध्यात्माच्या प्रांतातले विविध संप्रदाय, त्या संप्रदायांचे आचार्य आणि त्या आचार्यांची गीता, रामायण, महाभारत, वेद-उपनिषदांवरील भाष्ये, इथल्या भक्तीपरंपरांवर आणि साहित्यावर असणारा चार्वाक, बौद्ध, जैन आदि मते आणि दर्शनांच्या प्रभावाच्या शक्यता, प्रदेश विशिष्ट संस्कृतीतून उद्भवणाऱ्या आध्यात्मिक परंपरा, उपासनाप्रकार हा सारा भारतीय संतसाहित्याचा, भक्तिसाहित्याचा पट एवढा विशाल आणि प्रचंड आहे, त्याला इतके ताणेबाणे आहेत आणि त्यातील भारतीयत्व इतके उत्कट आहे की या बहुभाषी, बहुआयामी आणि बहुपरंपरांचे वाहन असणारे संतसाहित्य - भक्तीसाहित्य गुरुदेव रवीन्द्रनाथ ठाकूरांच्या 'विश्वंभवत्येक नीडस्' चाच आदिम-प्राचीन उच्चार आहे. अनेक विचारधारा, अनेक परंपरा आणि अनेक मानसिकता ह्या संतसाहित्याच्या विशाल आणि व्यापक पटात समाविष्ट आहेत. तरीही हे 'भारतीय' आहे. एकात्म आहे. तयातून ध्वनित होणारा हा एकच आहे. माणसाला मुक्तीच्या पथावर अग्रेसर करणे आणि भक्त व भगवंत यांच्यातील अंतर कमी करणे हे उदात्त - पवित्र उद्देश या समग्र रचनामागे आहेत. त्याचबरोबर हे साहित्य हा त्या संत - भक्त कवींचा उत्कट आत्माविष्कारही आहे.

आजवर संतसाहित्याचा तौलनिक अभ्यास झालाच नाही असे नाही. मराठीत सुमारे १५, हिंदीत ३१ आणि इंग्रजीत २ इतके पीएच. डी. चे प्रबंध 'संतसाहित्य - नवे सिद्धान्त आणि उपयोजन' या ग्रंथाला जोडलेल्या परिशिष्टावरुन दिसते. काही प्रबंध त्यांच्या नजरेतून सुटले आहेत. या तौलनिक संशोधनामध्ये दोन किंवा अधिक संत- भक्तकवींची तुलना केलेली आढळते. अभ्यासविषय असलेले कवी कधी भिन्नभाषिक तर कधी एकभाषिक आहेत. परंतु आजवर संतसाहित्याला, भक्तिसाहित्याला तौलनिक अभ्यासाचे संशोधनक्षेत्र म्हणून यथार्थ न्याय मिळाला आहेच असे म्हणण्याचे धाडस करवत नाही. तौललिक साहित्याभ्यासाच्या संतसाहित्यात किती शक्यता आहेत? संतसाहित्याच्या तौलनिक अभ्यास किती विविध अंगानी करता येऊ शकेल. संतसाहित्याचा अभ्यास हा संस्कृती अभ्यास कसा ठरू शकेल? याच्या काही शक्यता मांडणे हे प्रस्तुत शोधनिबंधाचे प्रयोजन आहे.

संतसाहित्य : मध्ययुगीन साहित्याचा मुख्य प्रवाह :

संतसाहित्य हे मध्ययुगात जन्माला आले. साधारणत: नव्या जाणिवांची चिन्हे दिसू लागली.

तेव्हा त्याची निर्मिती पूर्णपणे थांबली. परंतु आजही समाजमनाच्या एका मोठ्या भागाशी संतसाहित्याचे नाते अतूट आणि अभिन्नत्वाचे आहे. धर्मजीवन हेच मध्ययुगात लोकजीवन होते. धर्म हीच जीवनाची प्रेरणा आणि धर्माचरण हीच जीवनपद्धती होती. संतसाहित्य आणि धर्मजीवनाचा इतिहास हाच मध्ययुगीन समाजजीवनाचा आणि सांस्कृतिक जीवनाचा इतिहास ठरतो.

मध्ययुगात आध्यात्मिक प्रेरणेतून पद्य आणि ऐहिक व राजकीय जाणिवेतून गद्य जन्माला आले. गद्याच्या तुलनेत पद्य अधिक काळ टिकले. गद्याचे स्वरुप तात्कालीन, प्रासंगिक राहिले. बखरींचा किरकोळ अपवाद आहे. त्यामुळे गद्य ही मध्ययुगाची युगशैली व युगपद्धती मानता येत नाही. तुलनेत संतांचे साहित्य हा मध्ययुगीन जनमानसावर अधिराज्य गाजविणारा प्रवाह ठरतो. ज्ञानदेवांची ज्ञानेश्वरीची, कबीरांच्या वाणीची, तुलसींच्या रामचरितमानसाची, रामदासांच्या करुणाष्टके आणि मनाच्या श्लोकांची व तुकोबांची अंभगवाणी जनमानला पडलेली मोहिनी आणि अनआवाहकता मध्ययुगात विशेषत्वाने परिणामकारक राहीली. संत लोकांचा श्वास बनले. मध्ययुगात निर्माण झालेल्या अन्य वाङ्मयप्रकारांपेक्षा, अध्यात्मसंबंद्ध पंडिती साहित्यापेक्षा संतांची कविता लोकप्रिय ठरली म्हणून संतसाहित्य हाच मध्ययुगीन साहित्याचा मुख्य प्रवाह ठरतो.

संतसाहित्य : तौलनिक अभ्यासाची आवश्यकता :

आजवर भारतीय संतसाहित्याचा भरपूर अभ्यास झाला. संत आणि संतसाहित्य यावर अनेकांनी संशोधन करुन जाडजूड ग्रंथ लिहिले. आजवर झालेला संतसाहित्याचा अभ्यास हा एकतर संहिता चिकित्सेच्या अंगाने झाला. त्यातून विविध ग्रंथांच्या संशोधित पाठचिकित्सक आवृत्ती सिद्ध झाल्या. काही संतांच्या कवितेने वाङ्मयीन मूल्यमापन करण्याचाही प्रयत्न झाला. संतसाहित्यातील तत्त्वज्ञानाचेही विवेचन झाले. धार्मिक भूमिकेतून श्रद्धायुकत अंत:करणाने पारायणे तर असंख्य झाली. आजही ही घाऊक प्रमाणावर होत असतात. इथल्या कीर्तनाश्रयी प्रबोधनपरंपरेने संत आणि समाज यांचा सांधा जीवंत ठेवला. आत्मा, ईश्वर, मोक्ष, भक्ती इत्यादी आध्यात्मिक अंगांनीही संतसाहित्याचे व्यापक परिशीलन झाले. हे सारे होत असताना संतांकडे, त्यांच्या जीवनकार्याकडे, साहित्याकडे खऱ्या निरपेक्षपणे आणि तटस्थतेने पाहिले जाण्याची उदाहरणे दुर्मिळ आहेत. संतांच्या अभ्यासात अभिनिवेश हा भागही आहे. महाराष्ट्र संस्कृतीचे केंद्रबिंदू ज्ञानेश्वर की तुकाराम असा वाद माजण्याचे कारण असा अभिनिवेदश हेच म्हटले पाहिजे. संतांचे प्रबोधन, त्यांची तत्त्वदृष्टी आणि त्यांचे कल्याणकार्य अशी अनेकविध परिणामे या विषयास आहेत. मात्र या परिमाणांना न्याय मिळालाच नाही. त्यामुळे संतांच्या कार्याची फलश्रुती मांडण्याचे प्रयत्न अपुरे ठरतात. इथल्या समाजशास्त्रीय अभ्यासाला असलेली मार्क्सवादी दृष्टीची मर्यादाही नजरेआड करता येत नाही. एकूण भारतीय परिप्रेक्ष्यांत तर अशा प्रकारचे कार्य वा अध्ययन अभावानेच आढळते. आजवरच्या अभ्यासातल्या ह्या सर्व त्रुटी भरून काढून संतसाहित्याला खरा आणि सम्यक न्याय देण्याची ताकद

CamScanner

फक्त संतसाहित्याच्या तौलनिक अभ्यासातच आहे. म्हणून संतसाहित्याच्या रूपाने विद्यमान असणाऱ्या ह्या भारतीय सांस्कृतिक संचिताचे यथामूल आणि नेमके स्वरूप समजावून घेण्यासाठी संतसाहित्याच्या तौलनिक अभ्यासाची नितांत आवश्यकता आहे. कारण तौलनिक अभ्यासातूनच संत साहित्याच्या मीमांसेची आणि मूल्यमापनाची प्रमेये मांडता येतील आणि मांडलेली प्रमेये संतसाहित्याच्या अंतरंग दर्शनाच्या प्रकाशात तपासून पाहता येतील.

संतसाहित्याचे आशयसूत्र

संतसाहित्याच्या तौलनिक अभ्यासाच्या शक्यतांची चर्चा करताना संतसाहित्याचा समग्र आशय ध्यानात घेणे आवश्यक आहे. संतांची कविता आणि आध्यात्मिकता यांचा संबंध अभिन्नत्वाचा आहे. संतसाहित्याचा आशय सोयीसाठी तीन भागांत विभागता येऊ शकेल.

संतसाहित्याची दार्शनिक व आध्यात्मिक बाजू

संतसाहित्याचा आशय नियत करणारी बाब म्हणजे त्यातील दार्शनिक तत्त्वज्ञानात्मक आणि आध्यात्मिक विचार. बहुतेक सगळे संतकवी हे त्यांच्या मर्यादित परिप्रेक्ष्यांत का होईना पण उच्च दर्जाचे साधक असण्याबरोबरच महान तत्त्ववेत्तेही होते. विश्वाचे नियंत्रण करणाऱ्या अज्ञात, नित्यनूतन तरीही सनातन सत्याचा शोध संतांनी घेतला आहे. ब्रह्म, माया, जीव, जगत, जगदीश आणि मोक्ष हे संतांच्या दार्शनिक चिंतनाचे मूलभूत विषय राहिले आहेत. संतसाहित्य हा एका वैश्विक सत्याचा शोध आहे. संतांनी आत्मचिंतन करताना परमसत्याच्या प्राप्तीच्या प्रयत्न केला आणि हा शोध लोककल्याणाची दृष्टी ठेवली.

संतसहित्याची सामाजिक बाजू

संतसाहित्याच्या निर्मितीमागे 'बुडते हे जन न देखवे डोळा म्हणून कळवसा येतसे' ही भावनाही विशेषत्वाने कार्यरत आहे. संतांनी समकालीन समाजाचे सूक्ष्म निरिक्षण केले. समाजाचे गाडे रूढींच्या चिखलात फसले आहे हे त्यांच्या ध्यानी आले. समाजाच्या स्थितीगतीचे निरिक्षण करीत त्यांनी धर्माचे, ईश्वराचे त्यांना आकलन झालेले सत्स्वरूप समाजापुढे ठेवले. संत हे धार्मिक विचारवंत ते होतेच पण त्यापेक्षाही अधिक ते लोकशिक्षण होते. एच.जी. वेस्कॉटने कबीरांना Religious Teacher असे म्हटले आहे. वेस्टकॉटचे हे विधान सगळ्या संतांना लागू पडते. संतांनी बहुदेवतोपासनेच्या निषेध केला. सगुण निगुर्ण एक गोविंदाच आहे असे सांगून अध्यात्माच्या प्रांतातील संभाव्य वैचारिक संघर्षाला मूठमाती द्यायचा प्रयत्न केला. बाह्यावडंबराचा निषेध केला. कर्मकांडाची निंदा केली. पंढरीच्या वाळवंटापुरती का असेना सामाजिक-आध्यात्मिक लोकशाही स्थापन केली. एकता, समता आणि ममतेचा संदेश दिला. संतसाहित्याची ही प्रबोधनपर बाजूही महत्त्वाची आहे.

संतसाहित्याची भावनिक बाजू

संतांच्या संवेदनशील मनाचा आविष्कार म्हणूनही संतसाहित्याचा आशय तपासून पाहता

येतो. संतांच्या ठिकाणी वसणारी सर्व भूतांबद्दलची सर्व भूतांबद्दलची प्रेमभावना तर तिथे अभिव्यक्त होतेच पण ईश्वराबद्दलची प्रेमभावनाही तशाच ताकदीने अभिव्यक्त होताना दिसते. कृष्णरंगात स्वतःला रंगविणारी मीरा, आपल्याच घरपूंक मस्तीत रमणारे मस्तमौला कबीर, ईशचिंतनात रंगून गेल्यावर अंगारवच्या कपडयांचेही भान न राहणारी काश्मीरातील आंदाल, परदुःख पद्मानेन उत्तनो सुखमिच्छती । वैर संसग संसट्ठो वेरा पमुच्यती' या बुद्धवचनाचा पडसादच आपल्या "कोणही जीवाचा न घडो मत्सर वर्म सर्वेश्वर पूजनाचे" या अंभगामधून उमटविणारे तुकाराम, मधुराभक्तीत रंगून गेलेले ज्ञानदेव, कीर्तनरंगी नाचणारे नामदेव.. संतांची कविता ही विशुद्ध भावकविता म्हणूनही महत्त्वाची आहे.

संतसाहित्याचा साहित्यप्रकार ---- म्हणून आकृतीबंधाचा विचार ही अभ्यासाची चौथी बाजू होऊ शकेल. संतसाहित्याची उपरोक्त आशयसूत्रे तौलनिक अभ्यासाच्या दृष्टीनेही महत्त्वाची आहेत. सगळेच संत हे कुणा ना कुणातरी भाष्यकरांना वाट पुसणारे आहेत. त्यामुळे आशयाचा शोध घेताना प्रभावाचाही शोध घेता येऊ शकतो. संतांवर असलेला तत्त्वज्ञांच्या विचारांचा आणि पारंपारिक तत्त्वज्ञानांचा असणारा विविधांगी आणि बहुआयामी प्रभाव तुलनेचे प्रचंड संशोधनक्षेत्र अभ्यासकांपुढे खुले करतो.

संत आणि विविध मतप्रणालींचा प्रभाव

सगळ्याच संतसाहित्याचे एक समान वैशिष्ट्य म्हणजे संतांवर कोणत्या ना कोणत्या सत्पुरुषाचा, संताचा, गुरुचा वा विशिष्ट विचारधारेचा प्रभाव आहेच आहे. भारतीय भक्तिसाहित्याचा इमला सिद्ध करण्यासाठी नारदीय भक्तीसूत्रे शांडिल्याची भक्तिसूत्रे, योगवासिष्ठ इत्यादींचा पाया लाभला आहे. ज्ञानदेवांनी ज्ञानेश्वरीची रचना करताना भाष्यकारांना वाट पसल्याचे प्रसिद्ध आहेच. गुरुपरंपरेने नाथपंथी असलेल्या ज्ञानदेवांनी आदिनाथ शिवाऐवजी वैष्णव परंपरेतील विठ्ठलाचा आराध्य दैवत म्हणून स्वीकार केला. हा बदल मतप्रणालीच्या प्रभावातूनच झाला असला पाहिजे. काश्मीरी शैव दैवत अंगिकार करणारे ज्ञानदेव आणि अंभगातील ज्ञानदेव वेगळे वाटतात. ते या प्रभावातील बदलामुळेच. ज्ञान्याचा एका, नाम्याचा तुका आवि कबीराचा शेखा हया एकेश्वरवाद, सगुणोपासना, निर्गुणोपासना.. भक्तीच्या प्रांतात मतामतांचा प्रचंड गलबला आहे. संतावर असलेल्या या विविध मतप्रवाहांच्या प्रभावातूनच या संतांची वाङ्मयीन श्रीमूर्ती घडली आहे. संतांनी त्यांच्यावर असणारा, विविध मतप्रणालीचा प्रभाव आपल्या विशाल व्यक्तिमत्त्वात कसा जिरवून टाकला, कशा सहजतेने त्यांनी ही मते हाताळली, कसा सारासार विचार केला याचा अभ्यास संतांच्या तौलनिक अभ्यासातूनच होऊ शकतो. मध्ययुगात भारतीय समाजमनाचे आध्यात्मिक, धार्मिक आणि नैतिक भरणपोषण करणाऱ्या संतांनी तत्कालीन धर्मजीवनाला आकार देण्याचा प्रयत्न केला. नाथसंप्रदायाचा संतांवर विशेष प्रभाव आहे. नाथासंप्रदायाचे अध्वा गोरक्षनाथांनी मध्ययुगीन

भारतीय धर्मप्रेरणेला सुविहीत आकार दिला. कर्मकांडी अवडंबरावर आघात करुन भारतीय साधना सोपान - देहात नवी प्राणशक्ती फुकली. त्यातून उत्तरकालीन महापुरुषांच्या जीवनकार्याच्या प्रेरणा निश्चित झाल्या. गोरक्षनाथांचा विराट आत्मा चक्रधरांच्या नाडीतून वाहातो आहे. ज्ञानेश्वरांच्या श्वसनातून दरवळतो आहे. कबीरांच्या कंठातून हुंकारतो आहे. नानकांच्या समदृष्टीतून बरसतो आहे. संतवाणीतून गंगेसारखा धावतो आहे.'[२] डॉ. ढेरेंच्या या विधानाचे मर्म, संतांवरील नाथसंप्रदायाला तौलनिक सुंदर उदाहरण आहे. भावार्थ रामायण लिहून रामोपासना करणारे नाथ गुरूपरंपरेने दत्तसांप्रदायिक, आचाराने भागवत सांप्रदायिक आणि ज्ञानदेवांच्या प्रभावाने नाथ सांप्रदायिक ठरतात. कबीर - नानकांवरील सुफी मतांचा प्रमुख लक्षात घेतल्याखेरीज कबीरांची उलटबाँसी समजतच नाही. तौलनिक अभ्यासातूनच या आणि अशाच अनेक प्रश्नांचा उलगडा होईल.

संतसाहित्य : साधर्म्य - वैधर्म्याचा विचार

तौलनिक अभ्यासात साधर्म्य आणि वैधर्म्याचे सूत्रही अत्यंत महत्त्वाचे असते. संतसाहित्य या तौलनिक साहित्याभ्यासाच्या संशोधनक्षेत्राचाही अपवाद नाही. उदाहरणार्थ ज्ञानेश्वरी ही इ ाानेश्वरांनी लिहिलेली गीता टीका. अशाच अनेक गीताटीका भारतभर अनेकांनी लिहिल्या आहेत. ज्ञानेश्वरी हे संस्कृतेतर गीताभाष्य. अन्य संतांनीही गीतातत्त्वाचे स्वतंत्रपणे वा आपल्या अन्य रचनेत अनुशील, अनुसरण केलेले आढळते. ही गीताभाष्ये जशी साधर्म्यसाठी तशीच वैधासाठी तपासता येतील. मराठी आध्यात्मिक संस्कृतीचे केंद्रबिंदु म्हणून ज्ञानेश्वर आणि बंगालातील आध्यात्मिक संस्कृतीचे केंद्रबिंदु म्हणून चैतन्य महाप्रभू यांच्या रचनेत, तत्त्वविचारात आणि संघटनात्मक कार्यात काय साधर्म्य वैधर्म्य आढळते याचा शोध घेता येईल. भारतभरात सुमारे पन्नास इतके तुलनायोग्य महापुरुष गृहित धरले तरी एकाची एकोणपन्नासांशी तुलना संभवते आणि २४०१ शोधविषय संभवतात. साधर्म्य आणि वैधाचा या सूत्राच्या अनुषंगाने संतसाहित्याच्या परिक्षप्रेक्ष्यांत संशोधन तुलनेच्या अनंत शक्यता संभवतात.

आराध्य दैवताचा रूपशोध :

भारतीय संतमंडळींनी पूजलेल्या दैवतांचा अभ्यास हेही तौलनिक संतसाहित्याभ्यासाचे एक संशोधनक्षेत्र ठरू शकेल. सगळ्या संतांची विभागणी एकतर सगुणोपासक किंवा निर्गुणोपास अशी दोन विभागांत करता येऊ शकेल. मराठी परंपरेत सगुण आणि निगुर्ण अशा दोन्ही उपासकांन संत अशीच संज्ञा आहे. हिंदीत मात्र सगुणोपाकस तुलसीदास, सूरदास, मीरा, नामदेव यां भक्तकवी तर निर्गुज्ञोपासक नानक कबीर, दादू, धन्ना यांना संतकवी म्हटले आहे. सगुणोपासकां भर मुर्तीपूजेवर होता. एकटी श्रीकृष्ण ही देवता घेतली तर महाराष्ट्रीय संतांचे श्रीकृष्णरूपा आकलन श्रीविठ्ठलरूपात अभिव्यक्त होते. उत्तरेत श्रीकृष्णाच्या बालरूपाचीच पूजा होते. भक्तकवींच पूजेतला श्रीकृष्ण बालरूपच आहे तर निर्गुणी संतांनी परमेश्वराचे रूप वर्णितांना राम-कृष्ण

नामभिधाने ईश्वरतत्त्वाचे द्योतक म्हणून वापरली असली तरी त्यांना तेथे रामायणातील राम आणि महाभारतातील श्रीकृष्ण अभिप्रेत होतेच असे म्हणता येत नाही. या संदर्भात कबीरांच्या कवितेवर भाष्य करताना डॉ. मनोरमा प्रकाश म्हणतात -"निराकार ब्रह्मके निराकार और विराट रूपसे संतोष न हो सका । युगीन भक्ती आंदोलनसे प्रभावित होकर भक्तीके आवेशने उसे सगणात्मक पौरणिक नामोंसेभी अभिहित किया है । अवतारवाद में विश्वास न रखते हुओ भी राम, हरी, गोविंद, मुरारी आदि नामोंसे उसे पुकारकर साकार रूपमें विवेचित किया है। परन्तु यहाँ यह भी स्पष्ट है उल्लेखनीय है की, कबीर क ये नाम केवल नाम है । इनमें पौराणिक अवतारोंका संबंध नही है। कबीरका राम दशरथ का पुत्र नहीं है। वरन् स्मृति में रमने की शक्ती के कारण उसे राम संज्ञा दी गई है ।'[३]

दैवतांच्या रूपशोधात संशोधन मुद्दा श्री विठ्ठलाच्या संबंधात संभवतो. मुळात भक्तीचे आंदोलन दक्षिणेमधून उत्तरेकडे सरकत गेले. वैष्णव आळवार आणि शैव नायनमार संतानी लावलेली ही भक्तीची धारा उत्तरेत सरकताना त्या- त्या प्रदेशाची रूपवैशिष्ट्ये आपल्यात जिरवत गेली. 'कानडा' 'करनाटकू' विठोबा मराठमाळा झाला तो अशाच स्वीकार प्रक्रियेतून विठ्ठलाबद्दल सविस्तर विवेचन डॉ. रा.चिं. ढेरेंनी केले आहे. भक्त नामदेव हे विठ्ठलभक्त. पंजाबात गेल्यावरही ते विठ्ठलभक्ती विसरले नव्हते. परंतु श्रीगुरू ग्रंथसाहेबातील नामदेव निर्गणोपासक आहेत. उत्तरेतील नामियाना मंडळीत विठ्ठलाबद्दल अनादर नसला तरी त्यांच्याकडून विठ्ठलाची पूजाही होत नाही. हे तथ्य इथे लक्षात घेतले की, दैवतांच्या रूपशोधाच्या अनेक दिशा दिसू लागतात. संतसाहित्याचा ह्या अंगाने तौलनिक अभ्यास झाला तर अनेक आजवर न आकळलेली सत्ये आणि तथ्ये समोर येऊ शकतील.

संतकविता आणि पंडिती कविता :

मराठी कवितेच्या प्रांतात कवींची संत, पंत आणि तंत अशी तीन प्रकारांत विभागणी केली जाते. संतसाहित्य आणि पंडिती वळणाचे साहित्य ह्यात समान सूत्र हे की दोन्ही प्रकारच्या रचनांमागे धर्म ही प्रधान प्रेरणा आणि भक्ती हे प्रमुख सूत्र दिसते. त्यामुळे पंडिती कवितेचा विचार संतांच्या बरोबर करावा का? हा प्रश्न उभा राहू शकतो. अर्थात धर्म ही प्रेरणा आणि भक्ती हे सूत्र समान असले तरी दोघांच्या वाङ्मयनिर्मितीमागील भूमिकेत मुलभूत फरक आहे. पंडिती कवितेत संतत्वाच्या काही खुणा कुठे-कुठे दिसत असल्या तरी त्यात उत्कटतेपेक्षा कारागिरीचा भाग अधिक आहे. पंडित कवींनी मुख्यत्त्वे संस्कृत कवितेचा आदर्श समोर ठेऊन त्या धर्तीवर आणि त्या कथानकांनुसार रचना केली. आपली बहुश्रुतता, आपले पांडित्य आणि आपले रचनाकौशल्य दाखविण्यासाठी त्यांनी अलंकारिकता आणि भाषिक चमत्कृतीचा आश्रय घेतला. त्यामुळे पांडिती कविता पुराणाश्रयी कीर्तनपरंपरेचा आधार आणि अभिव्यक्तीचा कच्चा माल बनली. पंडितांच्या

CamScanner

तुलनेत संतांची कविता अधिक उत्कट, अधिक नैसर्गिक आणि लोकभाषेचा आश्रय करणारी आहे. पंडिताची कविता ही विशेषकरून ब्राह्मणांसाठी तर संतांची कविता त्रैवर्णिकांसाठी आहे. वेदांचा अधिकार नसलेल्यांसाठी संतांनी शोधलेला पर्याय म्हणजे वेदांतरचाचे अनुसरण करणारे संत साहित्य. सगळे पंडितकवी ब्राह्मण आहेत तर संत अठरापगड जातीतून आणि सर्वच सामाजिक स्तरांतून आले होते. ही लक्षणीय आहे. संतांची आणि पंतांची कविता ही अशा विविध अंगांनी तपासून पाहण्यासारखी आहे. प्रेरणा, प्रवृत्ती, निर्मिती- प्रक्रिया, आशय, रचनेचा आकृतिबंध, भाषा निवेदनपध्दती, व्यक्तीचित्रण अशा अनेक निकषांवरही संत आणि पंतांची कविता सांगी तुलना होऊ शकते. शाहीरांची रचनाही काही प्रमाणत अध्यात्मसंबध्द आहे. त्या अंगानेही तुलना होऊ शकेल.

संत साहित्याच्या तौलनिक अभ्यासाच्या काही दिशा येथे सूचित केल्या आहेत. साहित्याचे अनेक दिशा संभवतात. शैलीवैज्ञानिक दृष्टी, तौलनिक समाजशास्त्रीय अध्ययन, तौलनिक मानसशास्त्रीय विश्लेषण, तौलनिक संहिता चिकित्सा... कितीतरी विषय या निबंधत स्पर्शिले गेले नाहीत. भारतीय संतसाहित्याचा पट विशाल आहे. आजवर पुष्कळ काम झाले हे खरे पण त्यापेक्षाही अधिक 'नांगरल्याविणं भुई' अधिक आहे, हेही तितकेच खरे आहे.

निष्कर्ष :

१. विविध ज्ञानशाखांच्या परिवर्तीत होणाऱ्या सीमांमुळे आंतरविद्याक्षेत्रीय अभ्यासाचे महत्व वाढत चालले आहे.

२. संतांनी जीव-जगत आणि जगदीश यांच्या एकतेकडे मानवाचा मुक्त चढता प्रवास कसा होत जातो याचा आलेख साहित्यातून अधोरेखित केला.

३. विविध विचारधारा, अनेकपरंपरा आणि अनेक मानसिकता ह्या संतसाहित्याच्या विशाल आणि व्यापक पटात समाविष्ट होतात.

४. मानसाला मुक्तीच्या पटावर अग्रेसर करणे आणि भक्त व भगवंत यांच्यातील अंतर कमी करणे हा पवित्र व उदात्त विचार संतसाहित्याच्या निर्मितीमागे आहे.

५. आजवरच्या अभ्यासातल्या सर्व त्रुटी भरून काढून संतसाहित्याला खरा आणि सम्यक न्याय देण्याची ताकद फक्त संतसाहित्याच्या तौलनिक अभ्यासातच आहे. म्हणून संतसाहित्याच्या रूपाने विद्यमान असणाऱ्या भारतीय सांस्कृतिक संविताचे यथामूल आणि नेमके स्वरूप समजावून घेण्यासाठी संतसाहित्याच्या तौलनिक अभ्यासाची नितांत आवश्यकता आहे.

६. संतसाहित्याचे एक समान वैशिष्ट्य म्हणजे संतांवर कोणत्या ना कोणत्या सत्पुरुषाचा संताचा, गुरुचा वा विशिष्ट विचारधारेचा प्रभाव आहेच आहे.

७. पंडितांच्या तुलनेत संतांची कविता अधिक उत्कट, अधिक नैसर्गिक आणि लोकभाषेचा आश्रय करणारी आहे.

संदर्भ सूची :-

१. Wescott H.G. : Kabir and Kabir Panth.
२. डॉ. रा.चिं. ढेरे - मराठी भक्तीपरंपरा आणि रामकृष्ण विवेकानंद.
३. डॉ. मनोरमा प्रकाश - 'आधुनिक हिंदी कवितापर कबीर का प्रभाव'
४. संतसाहित्य आकलन आणि अध्यापन, (संपा.), प्रा. वसंत आबाजी उहाके आणि इतर.
५. तुकाराम दर्शन : डॉ. सदानंद मोरे.
६. संतपरंपरा : विद्यावाचस्पती शंकर अभ्यंकर.
७. अभंग नवनीत : डॉ. हे. वि. इनामदार.
८. पाच संतकवी : डॉ. शं. गो. तुळवुळे.
९. भक्तिपंथ नवचिंतन : डॉ. हे. वि. इनामदार.
१०. संतसाहित्य आणि लोकसाहित्य :काही अनुबंध, रा. चिं. ढेरे.
११. संत वाङ्मयाची सामाजिक फलश्रुती : गं. बा. सरदार.

CamScanner

ISSN 2229-4406

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

EDITOR IN CHIEF
Dr. BALAJI KAMBLE

CamScanner

IMPACT FACTOR 6.10

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XXV, Vol. IV
Year - XII (Half Yearly)
Sept. 2022 To Feb. 2023

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur(M.S.)India.

EXECUTIVE EDITORS

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institue of Hospitality & Tourism Management, Hyderabad (A.P.)

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surjery Association, Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. Rajendra R. Gavhale
Head, Dept. of Economics, G. S. Mahavidyalaya, Khamgaon, Dist. Buldhana

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics, SKNG Mahavidyalaya Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Fafulty of Law & Letters, University of Ryukyas, Okinawa, (Japan).

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi,SRTMUN & Head, Dept. of Hindi, BKD College,Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce, Lal Bahadur Shastri College, Dharmabad, Dist. Nanded(M. S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business, Ensenada Campus, California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography, M. B. College, Latur,Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal, Janvikas Mahavidyalaya, Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A., Shri. Guru Buddhiswami College, Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History Shivjagruti College, Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. S. B. Wadekar
Dept. of Dairy Science, Adarsh College, Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi, Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur Dist. Latur.(M.S.)

CamScanner

Issue : XXV, Vol. IV
URA UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2229-4406
Sept. 2022 To Feb. 2023

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	The Effect of Skipping rope Exercise on Physicalfitness **Anjali D. Barde**	1
2	Occupational Stress Among Police in India **Dipali Deshmukh**	6
3	Impact of Lethal and sub Lethal concentration of copper Sulphate on the behavour of Fresh water Fish, Macrones Cavasius **M. S. Pentewar**	14
4	परसाई के व्यंग्य साहित्य में चेतना **डॉ. विलास कांबळे**	19
5	शंकर पुणेतांबेकर की व्यंग्य-प्रधान रचनाओं में शैली तत्व: एक अध्ययन **डॉ. व्यंकट पाटील**	22
6	पश्चिम विदर्भातील भाई समाजाची सामाजिक परिस्थिती **श्याम तुळशीरास मात्रे, डॉ. राजेंद्रकुमार रामराव गव्हाळे**	26
7	कुंडलसंगम पर्यटन क्षेत्राचा भौगोलिक अभ्यास **डॉ. मनिषा पवार**	34
8	लोकतत्व : लोकसाहित्याचा पर्याय **डॉ. पंडित जी. राठोड**	40
9	भारताचा राष्ट्रापती एक राजकीय अभ्यास **गजानन ऐनवाड**	45
10	भारतातील स्त्रीयांचा बदलता सामाजिक दर्जा : एक अध्ययन **डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे**	55

CamScanner

8

लोकतत्व : लोकसाहित्याचा पर्याय

डॉ. पंडित जी. राठोड
मराठी विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Marathi

प्रस्तावना

'लोकतत्व' ही संकल्पना स्पष्ट करताना डॉ.रा.चिं. ढेरे लिहितात— 'लोकसाहित्य हे लोकमानसाच्या सर्व अंगांचे अभिव्यंजन करतें. त्यांत लोकसंस्कृति पूर्णशाने प्रतिबिंबित झालेली असते. लोकसाहित्याचा लोकसंस्कृतीशी इतका घनिष्ठ संबंध आहे की, ती दोन्ही एकाच नाण्याच्या दोन बाजूंसारखी आहेत. जन्मापासून मृत्यूपर्यतचे जीवनसंस्कार, सण—ठत्सव, यात्रा—जत्रा, कला—क्रिडा, देव—धर्म या लोकजीवनाच्या सर्व अंगाशी लोसाहित्याचा अविच्छत्र संबंध आहे. अभिजात साहित्य किंवा नागर साहित्य हे लोकसाहित्याच्या अपेक्षेने समाजजीवनाशी तितके संबंद्ध नाही. अभिजात साहित्य किंवा नागर साहित्य हे नागर संस्कृतीचे एक अंग आहे तर लोकसाहित्य हे लोकसंस्कृतीचे सर्वस्व आहे, तसे नागर साहित्य नागर संस्कृतीचे समग्र दर्शन घडवू शकणार नाही.

लोकसाहित्य हे लोकजीवनाला गवसणी घालणारे असल्यामुळे, त्यात लोकांच्या भाव—भावना इच्छा—आकांक्षा सुख—दु:ख, श्रद्धा—धारणा, राग—द्वेष, आचार—विचार अनावृत्त स्वरुपांत व्यक्त होत असल्यामुळे अभिजात साहित्याला त्याच्यापासून जीवनरस प्राप्त करणे शक्य होते. त्याचमुळे आपणास या दोन्ही प्रकारच्या साहित्यांची तौलनिक पाहणी करता असे दिसून येते कि अभिजात साहित्यात लोकसाहित्याचे आणि तन्मूलक लोकतत्त्वाचें (थ्वसा म्समउमदजे) उपादान आढळल्यावाचून राहत नाही.'

लोकतत्व : लोकसाहित्याचा पर्याय:

'लोकतत्त्व' ही संज्ञा लोकसाहित्याचा पर्याय म्हणून सुध्दा वापरली जाते असे डॉ.रा.चिं. ढेरे प्रारंभीच्या काळात म्हणत होते. त्याचा हा दाखला— 'संत साहित्य' ही संज्ञा जशी 'संतसंस्कृती' चे द्योतक घडविण्यासाठी योजलेली आहे, त्याचप्रमाणे

CamScanner

'लोसाहित्य' ही संज्ञाही 'लोकसंस्कृती'चे द्योतन घडविण्यासाठीच वापरलेली आहे. आज आपण 'लोकसाहित्य' हा शब्द इंग्रजीतील 'फोकलोअर' (थ्वसासवतम) या इंग्रजी शब्दाचा मराठी पर्याय म्हणून वापरतो. वास्तविक 'फोकलोअर' याचा अर्थ लोकविद्या, लोकविषयक आणि लोकप्रचलित बाबींच्या अभ्यासाचे शास्त्र असा होईल. साहित्य हा शब्द मराठीत 'ललित वाङ्मय' (Imaginative or Creative Literature) या अर्थाने प्रतिष्ठत झालेला असल्याने 'लोकसाहित्य' हा शब्दही लोकनिर्मित ललित वाङ्मय' असा अर्थ सुचविणार, हे उघड आहे. परंतु अनेक अभ्यासकांनी आता 'लोकसाहित्य' हा शब्द 'फोकलोअर' चा मराठी पर्याय म्हणून स्वीकारलेला असल्यामुळे, ही परिभाषेची संदिग्ध ाता सध्या तरी पत्करूनच पुढे जायला हवे. वास्तविक 'फोकलोअर' चा लोकविद्या' हा पर्याय अधिक अन्वर्थक आहे.

'लोक' हा शब्द इंग्रजी 'फोक (थ्वसा) चा पर्याय आहे. पण मराठीतील 'लोक' हा शब्द इंग्रजी 'फोक' पेक्षा अधिक व्यापक आहे. त्याच्यामागे वेदकालापासूनच्या परंपरेने लाभलेली व्यापक आशयाची बैठक आहे. प्राचीन भारतीय वाङ्मयात 'लोक' हा शब्द अनेक वार 'वेदा'च्या सापेक्षतेने वापरलेला आढळतो.

'लोकतत्त्व' ही संज्ञाही मी 'लोकसाहित्या' चा पर्याय म्हणून वापरली आहे. 'पुरातत्त्व' ही संज्ञा जशी 'पुराणवस्तूसंशोधनशास्त्र'साठी आता सर्रास रूढ झोलेली आहे, तशीच 'लोकतत्त्व'ही संज्ञाही 'लोकसाहित्य' साठी रूढ व्हायला काही हरकत नाही.'

लोकतत्त्व : परंपरेच्या प्रवाहाचे प्रकट रूप :

पुरातत्त्व आणि लोकतत्त्व ह्या दोन संकल्पनांचा अन्योन्य संबंध स्पष्ट करताना डॉ.रा.चिं.ढेरे लिहितात— 'या परंपरेच्या प्रवाहाचे प्रकट रूप आजच्या लोकजीवनात तर संचारलेले असतेच, परंतु कालच्या वाङ्मयातही रसरशीतपणे उमटलेले असते. यालाच मी लोकतत्त्व म्हणून संबोधतो. लोकगंगेचे गोठून खंडित झालेले प्रवाह पुरातत्त्व पाहते, तर तिचे अखंड वाहते रूप लोकतत्त्वाला दिसते. पुरातत्त्व पुरातन वस्तू—वास्तूचे जडत्व दवडू शकत नाही, मौन मोडू शकत नाही; परंतु लोकतत्त्वाच्या संजीवक स्पर्शाने भूतकालाची जडता निखळून पडते, त्याच्या कणाकणात तरल चैतन्य थरथरू लागते, त्याच्या मौनाला सहस्त्र जिव्हा फुटतात! आणि म्हणूनच पुरातत्त्वाने लोकतत्त्वाशी मैत्री साधली पाहिजे, असे मला वाटते.

डॉ. वासुदेवशरण अग्रवाल या महामनीषीचे लेखन वाचताना मला पुरातत्त्व आणि लोकतत्त्व यांच्या अनुबंधाचे महत्त्व एकसारखे जाणवत राहते. 'प्रत्यक्षदर्शी

लोकनां सर्वदर्शी भवेन्नरः।' या महर्षी व्यासांनी गर्जून सांगितलेल्या महामंत्राने त्यांनी जीवनभर अनुष्ठान केले आणि ज्ञानाच्या समग्रतेने भान जिज्ञासूंना घडविले.

१९७१ मध्ये महाराष्ट्रातील एका उत्खननात पुरातत्त्वज्ञांना उपलब्ध झालेल्या काही वस्तूंच्या संदर्भात मला वासुदेवशरणांच्या लोकतत्त्वज्ञ दृष्टीने महत्त्व पुन्हा एकदा प्रकर्षाने प्रतीत झाले, पुरातन लोकजीवन समजावून घेण्यात त्या पुरातत्त्वीय पुराव्यांचे नेमके महत्त्व काय, हे लोकतत्त्वाच्या आश्रयावाचून उलगडणार नाही, असे मला वाटले. या दृष्टीने, वासुदेवशरणांच्या पाऊलखुणांना शरण जाऊन पुढील काही विचार जाणत्यापुढे मांडण्याचे साहस केले आहे.'

लोकतत्त्व : लोकसंस्कृती दर्शन :

लोकतत्त्वाचा संबंध लोकसंस्कृतीशी आहे. लोकतत्त्वाचे नाते लोकपरंपरेशी आहे. ही बाब स्पष्ट करताना डॉ. प्रभाकर मांडे म्हणतात– 'वाङ्मय निर्मात्याला ज्यावेळी लोकसमाजाचे आणि लोकसंस्कृतीचे दर्शन घडवायचे असते त्यावेळी समाजात प्रचलित असलेल्या लोकसाहित्याचा त्याला स्वीकार करावा लागतो. एवढेच नाही तर लोकसंस्कृतीचे दर्शन घडविण्याचा त्याचा हेतू नसतानाही त्याच्या निर्मितीत लोकसाहित्यातील काही भाग नकळत प्रकट होणे उपरिहार्य असते. कोणताही वाङ्मयनिर्माता समकालीन सामाजिक आणि सांस्कृतिक पर्यावरणात जीवन जगत असतो त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाची घडण लोकपरंपरेने केलेली असते. त्यामुळेच त्याच्या अनुभवविश्वाचा आविष्कार होत असताना लोकतत्त्वे (थ्वसा मसमउमदजे) प्रकट होत असतात.'

लोकतत्त्व : लोकसंकेत :

लोकतत्त्वीय सामुग्रीत समाविष्ट घटकांबद्दल डॉ. प्रभाकर मांडे लिहितात– 'ललित वाङ्मयात अनेकदा लोकतत्त्वीय सामग्री आलेली असते. समाजामध्ये रूढ असलेले विधी, आचारविचार, शुभाशुभ कल्पना, शकुनापशकुनाच्या कल्पना इत्यादी कितीतरी लोकसाहित्यासंबंधीची सामग्री वाङ्मयात विखुरलेली आहे.'

लोकतत्त्व : रसडोळसता :

लोकतत्त्वीय अभ्यासाने रसिक अधिक रसडोळस होतो असे विधान करीत डॉ. तारा भावळकर म्हणतात– 'संत नामदेवांचाच नव्हे, तर सर्वच संतवाङ्मयाचा, प्राचीन आणि मध्ययुगीन मराठी वाङ्मयाचा अभ्यास लोकतत्त्वीय अभ्यासाअभावी अपुरा ठरेल. ही जाणीव नव्याने होत आहे. ही जाणीव मराठी सारस्वताच्या दृष्टीने महत्त्वाची आहे. लोकतत्त्वीय अभ्यासाने रसिक अधिक रसडोळस होतो. संतवाङ्मय हे लोकवाङ्मयाचीच नव्हे, तर समग्र लोकसंस्कृतीची प्रेरणा घेऊन जन्माला आले आहे.'

CamScanner

लोकतत्त्व : त्रिकाल प्रभाव :

पुढे त्या लिहितात—'नामदेवाच्या 'बालक्रीडा' — पदांतून घडणाऱ्या लोकसंस्कृतीचे हे समग्र दर्शन नव्हे, हे प्रारंभी स्पष्ट केलेच आहे. परंतु अशा प्रकारच्या लोकतत्त्वीय दृष्टिकोनामुळे साहित्याचे आकलन अधिक सखोल आणि व्यापक होण्यास मदत होतेच, पण आपल्याच जीवनात आजही विद्यमान असलेल्या अनेक रूढी—कल्पनांचे, चाली—रीतींचे गुंतवळे उलगडण्यास मदत होते. जीवन एकीकडे बदलत असते हे जरी खरे असले, तरी त्याची काही मुळे आदिमतेत पक्की रुजलेली असल्याचेही भान येते आणि आपलेच जीवन आपण अधिक डोळसपणे पाहू शकतो. लोकतत्त्वीय दृष्टीमुळे केवळ 'भूता' चाच उलगडा होतो असे नव्हे तर भूताचा वर्तमानाशी असलेला अनुबंध स्पष्ट होतो. आणि भविष्याचाही डोळस वेध घेण्यास मदत होते.

सतांच्या वाङ्मयातील लोकतत्त्वीय घटकांमुळे संतवाङ्मय प्रभावी ठरले, वर्तमानातही ते वेध लावते आणि भविष्यातही त्याची मोहिनी संपणार नाही, याची खात्री पटते.

लोकतत्त्व : लोकपरंपरागत आविष्कार :

डॉ. प्रभाकर मांडेच्या शब्दांचे अनुसरण करीत डॉ. सौ. अनिता मुजुमदार लिहितात—'वाङ्मयनिर्माता जेव्हा लोकाभिमुख असतो त्यावेळी त्याला समाजातील पारंपरिक बाबींशी आपल्या निर्मितीचा अनुबंध कायम राखावा लागतो. वाङ्मयनिर्माता समकालीन सामाजिक आणि सांस्कृतिक पर्यावरणात जीवन जगत असतो. त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाची घडण लोकपरंपरेने केलेली असते. त्यामुळे त्याच्या अनुभवाचा आविष्कार होत असताना त्यात लोकतत्त्वे (थ्वसा म्समउमदजे) प्रकट होत असतात.'

लोकतत्त्व : लोकाभिमुख भुमिका :

याच संदर्भात पुढे त्या लिहितात— 'प्राचीन मराठी संत साहित्याची निर्मिती ही लोकाभिमुख भूमिकेने प्रामुख्याने लोकांसाठीच केली गेली असल्यामुळे लोकभाषेतून झाली. समाजातील पारंपारिक लोकाभिव्यक्तीच्या माध्यमातून झाली. कथाकथन, प्रवचन, कीर्तन गीतगायन, आदी तत्कालीन रूढ लोकप्रकटन संस्थाचा तिने आधार घेतला आणि त्याला अनुरूप अशी वाङ्मय निर्मिती केली. अशा प्रकारे लोकभाषेतून, लोकमाध्यमांच्या आधारे, लोकाभिमुख भूमिकेतून महाराष्ट्रातील वाङ्मय निर्मात्यांनी विशेषत: संतांनी वाङ्मयनिर्मिती केली असल्यामुळे त्यातून लोकतत्त्व अवतरले.'

लोकतत्त्व : काही विशेष:

प्राचीन मराठी वाङ्मयाच्या संदर्भात काही लोकतत्त्वीय विशेषांची मांडणी

डॉ. सौ. अनिता मुजुमदार यांनी केली ती अशी–

१. प्राचीन मराठी वाङ्मयावर पुराणांचा फार मोठा प्रभाव आहे.

२. प्राचीन मराठीवाङ्मयनिर्मित्यांनी वाङ्मयनिर्मिती करताना पुराणसरणीचा अंगीकार केला आहे.

३. सर्वसाधारणपणे वक्ता–श्रोता–संवादाची सरणी प्राचीन मराठी वाङ्मयात दिसून येते.

४. कथात्मक वाङ्मय किंवा गीतरचना याकडे सश्रद्ध भाविकतेने पाहण्याची भूमिका दिसून येते व त्याची पारलौकिक आणि इहजीवनाच्या संदर्भात काही फलश्रुती असते अशी धारणा आहे.

५. समाजजीवनातील परंपरेने चालत आलेल्या लोकप्रकटनसंस्थांचा फार मोठा प्रभाव प्राचीन मराठी वाङ्मय निर्मित करणाऱ्यांवर व त्यांच्या वाङ्मयनिर्मितीवर पडलेला दिसतो.

६. प्राचीन मराठी साहित्यात पारंपरिक कथाचे त्याचप्रमाणे निरनिराळया लोककथाप्रकाराचे व लोकगीत व लोकगीतांचे उपयोजन केलेले आहे.

७. लोकाभिमुख भूमिका स्वीकारलेल्या प्राचीन मराठी संतकवींनी केवळ लोकभाषेतूनच निर्मित केली नाही तर पारंपरिक छंदांचा व गीतप्रकारांचा अंगीकार केला व आपली रचना केली.

८. प्राचीन मराठी वाङ्मयात लौकिक गीतांची एक समृद्ध आणि विविधपूर्ण परंपरा असून तिच्यांत लोकगीतांची अनेक स्वरूपदर्शने आढळतात.

९. प्राचीन मराठी वाङ्मयातून निर्मितीकालीन लोकसंस्कृतीचे दर्शन घडणे शक्य असते.

संदर्भ सूची :-

१. लोकसाहित्याची संकल्पना व स्वरूप – डॉ. शरद व्यवहारे, कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद, पहिली आवृत्ती, १९९९, पृष्ठ क्र. २४.

२. लोकसाहित्याचे स्वरूप – डॉ. प्रभाकर मांडे, परिमल प्रकाशन, औरंगाबाद, पहिली आवृत्ती, १९७८, पृष्ठ क्र. ३४३

३. लोकसाहित्य एक स्वतंत्र अभ्यासक्षेत्र – डॉ. ग.ना. मोरजे, दास्ताने प्रकाशन, दुसरी आवृत्ती, १९९३, पृष्ठ क्र. २८.

४. मांडे प्रभाकर , लोकसाहित्याचे स्वरुप, द्वि.आ. औरंगाबाद १९८९, पृष्ठ क्र. ३२९

CamScanner

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education For All Subjects

VISION

RESEARCH REVIEW

CHIEF EDITOR

DR. BALAJI KAMBLE

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

VISION RESEARCH REVIEW

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XXIV, Vol. - III
Year-XII, Bi-Annual(Half Yearly)
(Dec. 2022 To May 2023)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 7276301000
9637935252 / 9503814000

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@ gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published By :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (M.S.)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head,
Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur. (M.S.)India.

SPECIAL EDITOR

Dr. E. Sivanagi Reddy
'Sthapathi'
Dept of Archaeology & Museums,
Hyderabad (A.P.)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sachin Napate
Pune, Dist. Pune .M.S.

Verena Blechinger Talcott
Director, Dept. of History
& Cultural Studies,University of Barlin.
Barlin. (Jermany)

Michael Strayss,
Director,
International Relation & Diplomacy,
Schiller International University,
Paris. (France)

Dr. Deelip S. Arjune
Professor, Head, Dept. of History
J. E. S. Mahavidyalaya,
Jalna, Dist. Jalna (M.S.)

Dr. Nilam Chhangani
Dept. of Economics,
S.K.N.G. College,
Karanja Lad, Dist. Sashim(M.S.)

Dr. Rajendra R. Gawhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. College,
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S)

DEPUTY EDITORS

Dr. Rajendra Ganapure
Professor,Head, Dept. of Economics,
S. M. P. Mahavidyalaya,
Murum, Dist. Osmanabad (M.S.)

Dr. B. K. Shinde
Professor, Head, Dept. of Economics,
D. S. M. Mahavidyalaya,
Jintur, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Vijay R. Gawhale
Head, Dept. of Commerce,
G. S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Institute, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Mahadeo S. Kamble
Dept. of History
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Dr. S. R. Patil
Professor, Dept. of Economics,
Swami Vivekanand Mahavidyalaya,
Shirur Tajband, Dist. Latur(M.S.)

CO - EDITORS

Dr. Allabaksha Jamadar
Professor, Head, Dept. of Hindi,
B.K.D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Murlidhar Lahade
Dept. of Hindi,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed.(M.S.)

Dr. Shyam Khandare
Dept. of Sociology,
Gondawana University,
Gadhciroli, Dist. Gadchiroli (M.S.)

Dr. M. Veeraprasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, Dist. Anantpur (A.P.)

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Struggle for Identity and Self-Expression in the Fiction of Anita Desai **Dr. A. L. Kulat**	1
2	The Role of Geogspatial Technology in Geographical Research **Dr. Manisha Pawar**	5
3	Impact of Lethal and Sub lethal concentration of Copper Sulphate on liver of fresh water fish, Macrones cavasius **M. S. Pentewar**	13
4	आंबेडकर : नारी उध्दारक के रुप में **निर्भय सिंह**	18
5	वाढती लोकसंख्या आणि आर्थिक विकास **डॉ. संजय मारुती पाटील**	29
6	प्राचीन काळातील इतिहास लेखन , मध्ययुगीन इतिहास लेखन आणि आधुनिक इतिहास लेखणाचे स्वरूप आणि आवश्यकता **डॉ. महादेव शिवलिंग कांब्रळे**	36
7	लोकसाहित्यातील लोकतत्वाचे रुप विशेष एक अभ्यास **डॉ. पंडित जी राठोड**	40
8	महाराष्ट्रातील बालकामगारांच्या समस्या व उपाय **डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे**	45

8

महाराष्ट्रातील बालकामगारांच्या समस्या व उपाय

डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Sociology

प्रस्तावना

बालक ही राष्ट्राची शक्ती व भावी आधारस्तंभ आहे. बालकांचा सर्वांगिण विकास होण्याच्या दृष्टीने त्यांच्या शारीरिक, मानसिक, भावनिक, बौध्दिक व सामाजिक क्षमतांचा योग्य प्रकारे विकास घडवून आणणे महत्वाचे असते. दारिद्रयामुळे पालकांना आपल्या पाल्यांना श्रमबाजारात पाठवणे भाग पडते. गरीब कुटुंबातील मुलांना आपल्या कुटुंबाच्या गरजांच्या पूर्तीकरिता आर्थिक हातभार लावावा लागतो बालकामगार ही मूळातच दारिद्रय, अज्ञान, अंधश्रध्दा, शिक्षणाचा अभाव व शिक्षणाच्या अपूऱ्या सोयी, वाढती लोकसंख्या, सध्याची अनाकर्षक शिक्षण व्यवस्था, औद्योगिकरण, मुलांची अर्थाजनाची मानसिकता, उध्वस्त कुटुंब इ. समस्येतून निर्माण झालेली बिकट सामाजिक समस्या होय. बालमजुर हे सर्वत्र विखुरलेले व असंघटित आहेत. म्हणूनच त्यांच्या सर्व समस्यांचे गांभिर्य जितक्या प्रकर्षाने समाजापुढे यायला हवे तितके ते आलेले नाही. ज्या कामांमुळे मुलांना शिक्षण व मनोरंजन यासारख्या प्राथमिक गरजांपासून वंचित व्हावे लागते, जे काम मुलांच्या आरोग्याला घातक असते ते काम करणे जेव्हा मुलांना भाग पडते तेव्हा ते बालश्रम होय. त्यात त्यांची पिळवणूक केली जातेआंतरराष्ट्रीय श्रम संघटनेनुसार,आपल्या शारीरिक व मानसिक विकासाला क्षति पाहोचवून १४ वर्ष किंवा त्यापेक्षा कमी वयातच वयस्क व्यक्तीप्रमाणे काम करणाऱ्यांना बालश्रमिक म्हणतातप्रस्तुत शोधनिबंधात बालकामगारांच्या प्रश्नांचे स्वरुप लक्षात घेवून बालमजुरी प्रतिबंध व निर्मूलन संदर्भात आतापर्यंत करण्यात आलेल्या प्रयत्नांचा आढावा घेण्यात आला आहे व बालमजुरांच्या पुनर्वसनात्मक विविध योजना व उपाय सुचविण्यात आले आहेत.

अभ्यास विषयाची उद्दिष्टे :

१. महाराष्ट्रातील बालकामगारांचे स्वरुप व प्रमाण अभ्यासणे
२. बालकामगारांच्या समस्यांचा आढावा घेणे.
३. बालमजुरी प्रतिबंध व निर्मूलनासाठी करण्यात आलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.
४. बालमजुरांच्या पुनर्वसनात्मक उपाय सूचविणे.

अध्ययन पध्दती –

प्रस्तुत शोधनिबंध द्वितीयक सामग्रीवर आधारित आहेद्वितीय तथ्य संकलनासाठी विविध संदर्भ ग्रंथ, शासकीय अहवाल, प्रकाशने, विविध संशोधने, लेख, मासिके, वृत्तपत्रे तसेच बालश्रम (प्रतिबंध आणि नियमन) अधिनियम १९८६, १९९५ ची बालश्रमिक निती व बालरोजगार कायदा (१९३८,१९७९) यांचा आधार घेण्यात आला आहे.

महाराष्ट्रातील बालकामगारांचे स्वरुप व प्रमाण –

बालकामगारांच्या संख्येबाबत बरीच संदिग्धता आहे. याचे कारण वेळोवेळी केल्या जाणाऱ्या जनगणनेत बालकामगारांची वेगळी अशी नोंद करण्यात आलेली नाही. जनगणनेच्या सांकेतिक भाषेत याची काहीं ना काही नोंद आहे, परंतू जनगणना पुस्तिकेत त्याचा स्पष्ट उल्लेख मिळत नाही. तरी पण शासनाच्या म्हणण्याप्रमाणे १९८१ ला देशात बालकामगारांची संख्या १ कोटी ४५ लाख होती. १९८५ साली बडोद्याच्या श्ऑपरेशन रिसर्च ग्रुपने' केलेल्या पाहणीनुसार ही संख्या ४ कोटी ४५ लाखांवर गेलेली आहे. बालकामगारांच्या संख्येबाबत मतमतांतरे आढळतात. सध्या जगातील सर्वात जास्त बालमजुराची संख्या भारत देशात आहे.

विविध बालकामगार प्रतिबंधक कायद्यांमुळे संघटित क्षेत्रातील बालकामगारांची संख्या कमी झालेली असली तरी असंघटित क्षेत्र कायद्याच्या कक्षेत येत नसल्यामुळे त्यात बालकामगारांची संख्या वाढून त्यांची परिस्थिती अधिकच हलाखीची झालेली आहे.

महाराष्ट्रातील बालकामगारांचे क्षेत्र–

भारतामध्ये बालकामगार एकुण १३ रोजगार क्षेत्रात विभागले गेले आहेत. १) शेती, २) पशुपालन, ३) वनीकरण, ४) मासेमारी , ५) वृक्षारोपण, ६) खाण व दगडी खाण, ७) निर्माण क्षेत्र, ८) बांधकाम, ९) व्यापार १०) वाहतूक ११) दळणवळण, १२) दुरुस्ती, १३) अन्य सेवा

अर्थार्जनाच्या जवळपास सर्व क्षेत्रात बालकामगार काम करतात. विशेषत शेती, औद्योगिक उत्पादने, गालीचे उत्पादन, आगपेटी, फटाके, अगरबत्ती, दगडी पाटया तयार करणे, भांडी, बीडी तयार करणे इ. हजारो कारखाने आणि मालवाहतूक, हॉटेल्स, दुकाने, वर्कशॉपस्, खाणी, मच्छिमार, हिऱ्यांना पैलू पाडणे, पॉलीश, बांधकाम इ. क्षेत्रात प्रामुख्याने अधिक प्रमाणात बालकामगार आढळून येतात.
संघटीत क्षेत्रात फार कमी मुले कामात आहेत.

बालकामगारांच्या समस्यांचे स्वरुप व दुष्परिणाम— बालश्रमिकांना काम करतांना अनेक सामाजिक, आर्थिक, शारीरिक व मानसिक समस्यांचा व दुष्परिणामांचा सामना करावा लागतो. १५ वर्षाखालील मुलांना श्रमाच्या कामात गुंतवणे म्हणजे मूलभूत हक्कांवर गदा आणण्याचा प्रकार होय.

बालकामगारांच्या समस्या

१. अवयाच्या मानाने जास्त काम, त्यामुळे शारीरिकदृष्टया व मानसिकदृष्टया येणारी दुर्बलता व अशक्तता व त्यामुळे कार्यक्षमतेत घट
२. शिक्षण व प्रशिक्षणाच्या अभावामुळे उत्पन्न क्षमतेत घट
३. शिक्षणापासून वंचित. त्यामुळे बौध्दिक विकासाच्या संधीपासून वंचितता
४. आर्थिक चणचण व कठोर परिश्रम तसेच पुरेशा व योग्य आहाराअभावी होणारे कुपोषण व त्यामुळे अनेक रोगांचे बळी
५. अशिक्षितपणामुळे आयुष्यभर अकुशल कामगार म्हणून करावे लागणारे काम. त्यामुळे कुटुंबही आर्थिक दृष्टया दुर्बल
६. राहणीमानाचा निम्न स्तर
७. मालकांची बालकांप्रती वाईट वागणूक व त्यामुळे मानसिकदृष्टया होणारा विपरीत परिणाम
८. कमी वेतन, त्यामुळे बालश्रमाची कमी होणारी उत्पादन क्षमता
९. बालश्रमिकांच्या लवचिकता, शिस्तबध्दता, आज्ञाधारकता व नियमीतता, परिश्रमी व कमी सौंदाशक्तीमुळे मालकांकडून करवून घेतले जाणारे कमी वेतनात अधिक परिश्रम
१०. विविध उद्योगांमध्ये विखुरलेले, त्यामुळे संघटितपणाचा अभाव, त्यामुळे न्याय्य मागण्या पूर्ण करण्यासाठी आवाज उठवण्यास असमर्थअ कामाच्या ठिकाणी जाण्यास वाहनांची सोय नसल्यामुळे अधिक थकव्यामुळे कार्यक्षमतेवर विपरीत परिणाम

५. सर्वथा मोफत शिक्षण यांचा अर्थ शिक्षण, शैक्षणिक साहित्य, कपडे, जेवणे, इ. चा त्यात समावेश असावा.

६. राजकीय पक्षांनी सुध्दा बालमजूरी निर्मूलन कार्यक्रमाकडे एक अत्यावश्यक कार्यक्रम म्हणून पाहिले पाहिजे.

सारांश

बालकामगार प्रथा नाहिशी व्हावी यासाठी अनेक प्रयत्न होत आहेत. पण हा सुटा प्रश्न नाही. असंघटित प्रौढ कामगारांच्या प्रश्नातून तो उद्‌भवलेला आहे. असंघटित क्षेत्रातील किमान वेतनाची पायमल्ली, रोजगाराची अशाश्वती असुरक्षितता आणि अस्थैर्य हेच बालकामगार प्रथेच्या मुळाशी आहे. अपुऱ्या आणि अनिश्चित रोजगारामुळे घरातील सर्व माणसं कामासाठी बाहेर पडतात.आणि छोटी मोठी जोड देवून कसेबसे घर चालवतात. बालकामगार प्रथा नष्ट करणे एकांगी मोहिमेतून काहीच साधणार नाही. मूळ रोगावर उपचार व्हावयास हवेत. असंघटित प्रौढ कामगारांचे प्रश्न मार्गी लागले तरच या मोहिमांना काही अर्थ प्राप्त होईलबालश्रमिकांच्या रोजगाराची स्थिती सुधारणे आणि दुसऱ्या बाजूने बालश्रमिक निर्माण होणार नाही यादृष्टीने प्रयत्न करणे अशी दुहेरी उपाययोजना आवश्यक आहे. परंतू त्या करिता गरज आहे ती एकात्मिक सामाजिक प्रयत्नांची आणि ते प्रयत्न प्रामाणिकपणे राबविण्याची.

संदर्भ सूची :-

1. G.S. Pande- Constitutional law of India" Pg. No. 180,215,216
2. डॉ दि.व्यं.जहागिरदार—आर्थिक जगत, खंड १, पृष्ठ ७१
3. ICCW News Bulletin" Feb. 1982, Vol XXX No. 2 Laws relating to child labour , Pg. No. 9
4. ॲड श्री श्री.नि.सबनीस — बालकांबाबत न्याय अधिनियम १९८६
5. Badiwala Nitesh- 'Child Labour in India : Causes, Government Policies and the role of Education, P-2'

डबल

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education For All Subjects

VISION

RESEARCH REVIEW

CHIEF EDITOR

DR. BALAJI KAMBLE

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

VISION
RESEARCH REVIEW

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XXIII, Vol. - I
Year-XII, Bi-Annual(Half Yearly)
(June 2022 To Nov. 2022)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 7276301000
9637935252 / 9503814000

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@ gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published By :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (M.S.)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head,
Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur. (M.S.)India.

SPECIAL EDITOR

Dr. E. Sivanagi Reddy
'Sthapathi'
Dept of Archaeology & Museums,
Hyderabad (A.P.)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sachin Napate
Pune, Dist. Pune .M.S.

Verena Blechinger Talcott
Director, Dept. of History
& Cultural Studies, University of Barlin.
Barlin. (Jermany)

Michael Strayss,
Director,
International Relation & Diplomacy,
Schiller International University,
Paris. (France)

Dr. Deelip S. Arjune
Professor, Head, Dept. of History
J. E. S. Mahavidyalaya,
Jalna, Dist. Jalna (M.S.)

Dr. Nilam Chhangani
Dept. of Economics,
S.K.N.G. College,
Karanja Lad, Dist. Sashim(M.S.)

Dr. Rajendra R. Gawhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. College,
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S)

DEPUTY EDITORS

Dr. Rajendra Ganapure
Professor,Head, Dept. of Economics,
S. M. P. Mahavidyalaya,
Murum, Dist. Osmanabad (M.S.)

Dr. B. K. Shinde
Professor, Head, Dept. of Economics,
D. S. M. Mahavidyalaya,
Jintur, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Vijay R. Gawhale
Head, Dept. of Commerce,
G. S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Institute, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Mahadeo S. Kamble
Dept. of History
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Dr. S. R. Patil
Professor, Dept. of Economics,
Swami Vivekanand Mahavidyalaya,
Shirur Tajband, Dist. Latur(M.S.)

CO - EDITORS

Dr. Allabaksha Jamadar
Professor, Head, Dept. of Hindi,
B.K.D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Murlidhar Lahade
Dept. of Hindi,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed.(M.S.)

Dr. Shyam Khandare
Dept. of Sociology,
Gondawana University,
Gadhciroli, Dist. Gadchiroli (M.S.)

Dr. M. Veeraprasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, Dist. Anantpur (A.P.)

Issue : XXIII, Vol. I
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 2250-169X
June 2022 To Nov. 2022

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Multiculturalism in Kiran Desai's The Inheritance of Loss **O. S. Pawar**	1
2	Johannes Kepler : An Astronomer **Dr. Premdas Manohar Rathod**	8
3	Effect Of Practicing Sports Among People with Various Heart Diseases **Khan Nehal Ahemad**	17
4	किन्नरों की सामाजिक अवहेलना **डॉ. विलास नागोराव कांबळे**	22
5	गरोदर स्त्रियांसाठी आहार- एक अभ्यास **डॉ. मिनल गावंडे**	27
6	संत साहित्य : तौलनिक अभ्यासाच्या दिशा **डॉ. पंडित जी. राठोड**	33
7	भटक्या विमुक्तांच्या जीवन जाणिवांचा वेध घेणारा समर्थ लेखक : अशोक पवार **गणेश काकडे**	42
8	भारतीय क्रीडाप्रकारात मुस्लीम खेळांडुचे योगदान **डॉ. प्रभाकर आबाजी पंडित**	48
9	डॉ. आंबेडकरांच्या कार्याचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. प्रदिप लक्ष्मणराव अंबोरे**	53
10	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा राष्ट्रवाद **डॉ. श्याम दुतोंडे**	62

9

डॉ. आंबेडकरांच्या कार्याचा समाजशास्त्रीय अभ्यास

डॉ. प्रदिप लक्ष्मणराव अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Sociology

दलित चहवळ व्यापक होणे आवश्यक नव्हे तर काळाची गरज आहे. आज दलित चळवळीपुढे उभे असलेले अत्यंत महत्वाचे व मुलगामी असे आव्हान उभे आहे. ते आव्हान पेलण्याची क्षमता त्यांच्यात किती आहे किंवा कितपत आहे यासंबंधी निश्चितपणे सांगणे अवघड आहे, परंतु तमाम अस्पृश्य जातींनी राजकीय स्वार्थाची लक्तरे बाजूला ठेवून अंतमुर्ख विचार केल्यास हे शक्य होईल. परंतु त्यासाठी कोणीतरी पुढाकार घ्यावयास हवा. कोणी प्रतिसाद द्यायला वा. त्यातूनच काही निष्पन्न होऊ शकेल. त्यासाठी परस्परांनी आपल्या मनाची दारे अधिक मोठी करणे आवश्यक आहे.

स्वधर्म, स्वजात, श्रेष्ठत्व ही गुहा मानवांची लक्षणे बाळणाऱ्या संस्कृतीने येथील फार मोठा वर्ग गुलामीच्या खाईत लोटून दिला होता. सापांना दूध आणि मुग्यांना साखर घालणाऱ्या या संस्कृतीने येथील अस्पृश्य मानल्या गेलेलया माणसारख्या माणसाला पशूहूनही बत्तर अशी वागणूक दिली. या देशातील पायाभूत माणूस येथल दगड, देव आणि देवळांच्या संस्कृतीच्या पायात पार गाडून गेला होता. अशा प्रकारच्या माणूसपण हरवलेल्या माणसांना माणूसकी मिळवून देण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अहोरात्र कष्ट सोसले. अस्पृश्य सारा एक. त्यांचे दु:ख, त्यांची वेदना, त्यांच्या जाणिवा एक आहेत हे त्यांनी जाणले होते आणि त्यानुसार त्यांनी तमाम अस्पृश्यांना एकत्रित करुन प्रचंड लढा उभारण्याचा प्रयत्न केला. परंतु याचे भान नसलेली काही माणसे मात्र डॉ. बाबासाहेबांच्या कार्याला व त्यांना एका चौकटीत बंद करु पाहतात. त्यांच्यासंबंधी असा गैरसमज करुन दिला जातो. यासंबंधी दलित साहित्यिक शंकरराव खरात म्हणतात, 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एका विशिष्ट जातीचे पुढारी आहेत अशी टीकेसाठी टीका, म्हणूनच कुत्सित व द्वेषबुद्धीचे टीकाकार करतात. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महार जातीत जन्माला आले हा काही त्यांचा दोष नव्हता. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या अनुयायांत मातंग, चांभार, महार, मेहत्तर इ. सर्व जातींचा भरणा होता आणि सर्व जातींवर त्यांचे फारच मोठे प्रेम होते. ते अस्पृश्य म्हणून समभावनेने पाहत

होते.' एवढेच नव्हे तर देशा फाळणीनंतर पाकिस्तानातील अस्पृश्य जातीनी आपली येथून सुटका व्हावी यासाठी डॉ. आंबेडकरांना एक निवेदन पाठवून दिले. तेव्हा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १८-१२-१९४७ रोजी भारताचे पंतप्रधान नेहरु यांना असे निवेदन लिहिले होते, 'प्रिय पंडित जवाहरलाल नेहरू, पाकिस्तानातून भारतात आलेल्या अस्पृश्य निर्वासितांकडून अनेक तक्रारी माझ्याकडे येत आहेत. आणि त्याचबरोबर पाकिस्तानातून भारतात येण्यास प्रतिबंध करुन डांबून ठेवलेल्या अस्पृयांकडूनही माझ्याकडे तक्रारी येत आहेत. त्यामुळे या प्रश्नांकडे आपले लक्ष वेधले पाहिजे. आज भारतात आलेल्या अस्पृश्य निर्वासितांचे व पाकिस्तानात अडकून पडलेल्या अस्पृश्यांचे काय हाल होत आहेत, यासाठी काय केले पाहिजे हे माझ्या निवेदनात पाठवीत आहे.' आणि यामध्ये त्यांनी महत्वपूर्ण उपाय सुचविले होते. त्यावर पंडित नेहरु यांनी त्यांना पुढीलप्रमाणे पत्र लिहिले होते, 'प्रिय डॉ. आंबेडकर, आपले १८ डिसेंबर, आपले १८डिसेंबरचे पत्र मिळाले. या प्रश्नांकडे मी व्यक्तिशः आनंदाने लक्ष पुरवीन व त्याबरोबर यासंबंधीच्या खात्याच्या मंत्र्यानाही या प्रश्नात काळजीपूर्वक लक्ष घालण्यास सांगेन.'

वास्तविक पाहता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या नेतृत्वाचा उगम होण्याअगोदर महार, चांभार, मांग इ. जातींमध्ये कमी-अधिक चळवळी सुरु होऊन त्या-त्या जातीत जागृती निर्माण करण्याचा प्रयत्न सुरु होता. याच दरम्यान डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आपला अपुरा अभ्यास पूर्ण करण्यासाठी म्हणजे ५ जुलै, १९२० रोजी लंडनला गेले होते व ते परत आल्यानंतर त्यांनी आपल्या कार्याची सुरुवात सर्वसाधारणपणे १९२३ मध्ये केली. यातूनच २० जुलै १९२४ रोजी 'बहिष्कृत हितकारिणी सभा' स्थापन करुन त्यांनी आपल्या कार्याची सुरुवात केली.' त्याचप्रमाणे, 'असा अस्पृश्य समाजाला त्यांचे दु:ख जाणणारा नेता मिळाला आणि आता या समाजाचे भवितव्य उज्ज्वल आहे.'अशा प्रकारचे भाकितही या दरम्यानचा राजर्षी शाहू महाराज यांनी केले आणि त्यानुसार त्यांच्या कार्याला प्रारंभ झाल्याचे लक्षात येते.

आंबेडकरांच्या नेतत्वापूर्वी विविध जातीय जागृती निर्माण होऊ पाहत असली तरी सर्व जातींना सामावून घेणाऱ्या नेतृत्वाचा मात्र अभाव होता. प्रत्येक जातीतील नेते आपल्या जातीसाठी काही तरी करु पाहत होते. तेव्हा डॉ. बाबासाहेबांना या जाती नेतृत्वाच्या झेंड्याखाली ओढण्याचा प्रयत्न झाला. परंतु त्यांच्या व्यक्तिमत्वास हे पटणारे नव्हते कारण १९२० पासून या सर्व चळवळींचा अभ्यास, सूक्ष्म निरीक्षण करुनच ते चळवळीत उतरले होते. तरी पण त्यांना आपल्या जातीय गटात ओढण्याचा प्रयत्न महार जातीतून झाला. त्यापैकी काही घटनांचा उल्लेख करता येईल.

१) २२,२३ ऑक्टोंबर १९२३ रोजी फलटण संस्थानात महार परिषदेचे अधिवेशन भरले व या परिषदेला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हजर राहणार अशी जाहिरात केली होती परंतु ते या वेळी हजर राहिले नाहीत. २) यासंदर्भात पुण्याचे शि.जा. कांबळे यांनी अ.भा. ऑक्टोंबर

१९२३ रोजी फलटण संस्थानात महार परिषदेचे अधिवेशन भरले व या परिषदेला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हजर राहणार अशी जाहिरात केली होती परंतु ते या वेळी हजर राहिले नाहीत.

२) यासंदर्भात पुण्याचे शि.जा. कांबळे यांनी अ.भा. अस्पृश्य परिषदेचे अधिवेशन डॉ. आंबेडकरांच्या अध्यक्षतेखाली होणार व त्यावेळी त्यांना मानपत्र व थैली देण्याचे जाहीर केले होते. यावेळी ही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हजर राहिले नाहीत. तेव्हा त्यांनी ते पैसे परत केल्याचा उल्लेख आढळतो.

३) यानंतर अस्पृश्य निवारण परिषदेचे चौथे अधिवेशन २९,३० डिसेंबर १९३० रोजी भरविण्यात आले. यावेळी आंबेडकर हजर राहणार असे सांगण्यात आले. पण ते प्रत्यक्ष येथेही हजर झाले नाहीत.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि चांभार समाज :

स्वातंत्र्यपूर्व काळात महार समाजाप्रमाणेच चांभार समाजातही सामाजिक चहवळीचे कार्य काही कार्यकर्ते करीत होते. चांभार समाजात रोहिदास ज्ञानदेव समाज नावाची संघटना कार्य करीत होती. या संघटनेच्यामार्फत चांभार समाजाच्या अनेक सभा बोलावण्यात आल्या होत्या व त्याद्वारे चांभार समाजात जागृती निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला गेला. २९ एप्रिल १९२३ रोजी रोहिदास समाजामार्फत आग्रीपाडा येथे एक प्रचंड सभा आयोजित केली होती. यामध्ये प्रामुख्याने चांभार समाजातील वाईट प्रथांचा त्याग करावा व समाजात शिक्षणाचा प्रसार व्हावा, यासंबंधीचा विचार मांडण्यात आला. यांनतर म्हणजे १३ मे, १९२३ रोजी रोहिदास समाजाद्वारे कल्याण येथे एक सभा भरविण्यात आली होती. या सभेच्या अध्यक्षस्थानी व.मु. काळमोरे हे होते. यावेळी प्रामुख्याने चांभार समाजातील विद्यार्थ्यांना मोफत शिक्षण मिळावे, त्यांच्यासाठी वसतिगृहाची सोय करण्यात यावी यासंबंधी चर्चा करण्यात आली.

या समाजाद्वारेच ७ जुलै १९२३ रोजी हरीश बुऱ्हाडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली नालासोपारा येथे या समाजाची सभा बोलावण्यात आली होती. यावेळी रोघोबा वनमाळी यांनी अतिशय प्रभावी विचार मांडले होते व चांभार समाजाने काँग्रेसपासून सावध राहावे असा इशाराही दिला होता. यानंतर शी.के. बोले यांच्या अध्यक्षतेखालीही प्रचंड सभा बोलावण्यात आली होती. यावेळी चांदोरकर, शिरोडकर, वनमाळी यांची भाषणे झाली व या सभेतच सोलापूर येथे गण्पती मिरवणूकीत चांभार समाजाचा गणपती मिरवण्यात अडथळा निर्माण केल्याबद्दल निषेध नोंदवण्यात आला होता.[८] यावरुन हे स्पष्ट होते की, स्वातंत्र्यपूर्व काळात चांभार समाजातही सामाजिक चळवळीचा उगम झालेला होता. यामध्ये प्रामुख्याने सी.के. बोले, व.मु. काळमोरे, सीताराम नामदेव शिवतकर, राघोबा रणमाळी, शिरोडकर, चांदोरकर, हरीश बुऱ्हाडकर, ना.क. कागराळकर इ. कार्यकर्ते कार्य करीत

आवाज त्यांना बुलंद करता येणार नाही. जातिव्यवस्थेने घालून दिलेले गुलामीचे आणि लाचारीचे साखळदंड तोडण्याची चीड त्यांच्यात निर्माण होऊन त्यांची कानशिले तापणार नाहीत, तोपर्यंत त्यांना या दास्यातून मुक्त होता येणार नाही.

त्याचप्रमाणे या दास्यातून आपणास कोणीतरी दुसऱ्या वर्गातील व्यक्ती येऊन मुक्तता करील या कल्पनेतून बाहेर आले पाहिजे. कारण ही काळाची गरज आहे आणि सुदैवाने तसे घडलेच तर दलित चळवळीत सक्रीय सामील होण्यासंबंधी त्यांना कोणी सांगण्याची आवश्यकता राहणार नाही. हे खरे असले तरी दलित नेत्यांनीही त्यांना जागृत करण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. त्यातूनच दलित चळवळीला उभारी येणार आहे, यश येणार आहे. हे कोणालाही नाकारता येणार नाही.

संदर्भ सूची :-

१) खरात शंकरराव : डॉ. बाबासाहेबांची पत्रे, पृ. १९८
२) कांबळे बी.सी. : समग्र आंबेडकर, चरित्र, पृ. १७
३) मून वसंत : मध्य वऱ्हाडातील डॉ. आंबेडकरपूर्व दलित चळवळी पृ. १२०
४) गांजरे मा.फ. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भाषणे खंड २, पृ. ४५
५) गणवीर रत्नाकर : बहिष्कृत भारतातील डॉ. आंबेडकरांचे स्फुट लेख, पृ. २७
६) सावरकर समग्र वाङ्मय
७) राजभोज यांचे एक भाषण
८) डॉ. पटवर्धन सुनंदा : चेंज अंमग इंडियाज हरिजन, पृ. ६८
९) वागळे निखील : सा. दिनांक, ६ सप्टेंब. १९८१, पृ. २१
१०) दै. नवशक्ती, मुंबई : १७ जुलै, १९७७

ISSN 0976-0377
RNI. MAHMUL02805/2010/33461

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

Editor In Chief
Dr. Balaji Kamble

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 0976-0377

International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

३८-३७१/१२

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXVI, Vol. IV
Year - 13 (Half Yearly)
(July 2022 To Dec. 2022)

Editorial Office :
'Gyandeep',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913,09637935252,
09503814000,07276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com
drkamblebg@rediffmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication,
Latur, Dist. Latur.-415331
(M.S.) India

Price: ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.)
Mob. 09423346913, 9503814000

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Aloka Parasher Sen
Professor, Dept. of History & Classics,
University of Alberta, Edmonton,
(CANADA).

Dr. Laxman Satya
Professor, Dept. of History,
Lokhevan University, Loheavan,
PENSULVIYA (USA)

Dr. Huen Yen
Dept. of Inter Cultural
International Relation
Central South University,
Changsha City, (CHAINA)

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Insititute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Sadanand H. Gone
Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi , Dist. Latur. (M.S.)

Dr. G.V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr. S.D. Sindkhedkar
Vice Principal
PSGVP's Mandals College,
Shahada, Dist. Nandurbar (M.S.).

Veera Prasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, (A.P.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics
Maharashtra Mahavidhyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Johrabhai B. Patel,
Dept. of Hindi,
S.P. Patel College,
Simaliya (Gujrat)

CO-EDITORS

Sandipan K. Gaike
Dept. of Sociology,
Vasant College,
Kej, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani,Dist. Parbhani.(M.S.)

Ambuja N. Malkhedkar
Dept. of Hindi
Gulbarga, Dist. Gulbarga,
(Karnataka State)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
B.K. Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue:XXVI,Vol.IV,July 2022 To Dec. 2022

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Multiculturalism: in the selected novels of Geetanjali Shree & Tony Morrison **Sushilkumar Sadashiv Raut**	1
2	Local Self Governance And Women Empowerment: Committee Recommendations **Rekha Bhosale**	6
3	Impact of Lethal and Sub lethal concentration of Copper Sulphate on kidney of fresh water fish, Macrones cavasius **M. S. Pentewar**	14
4	तकनीक की दुनिया और हिन्दी लेखन **डॉ. व्यंकट पाटील**	18
5	मैत्रेयी पुष्पा के उपन्यासों में नारी चेतना **डॉ. विलास कांबळे**	24
6	पश्चिम विदर्भातील भोई समाजाची आर्थिक परिस्थिती **डॉ. राजेंद्रकुमार रामराव गव्हाळे, श्याम तुळशिदास मात्रे**	30
7	भारतीय इतिहास लेखन आणि संदर्भ साधने **डॉ. महादेव शिवलिंग कांबळे**	37
8	शीतयुध्दाची उत्पत्ती आणि त्याचा विकास **गजानन ऐनवाड**	41
9	लोकसाहित्यातील लोकतत्वाचे रुप विशेष एक अभ्यास **डॉ. पंडित जी. राठोड**	46
10	महाराष्ट्रातील बालकामगाराच्या समस्या व उपाय **डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे**	51

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue : XXVI, Vol. IV, July 2022 To Dec. 2022

महाराष्ट्रातील बालकामगाराच्या समस्या व उपाय

डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

10 Research Paper - Sociology

प्रस्तावना:

बालक ही राष्ट्राची शक्ती व भावी आधारस्तंभ आहे. बालकांचा सर्वांगिण विकास होण्याच्या दृष्टीने त्यांच्या शारीरिक, मानसिक, भावनिक, बौध्दिक व सामाजिक क्षमतांचा योग्य प्रकारे विकास घडवून आणणे महत्वाचे असते. दारिद्रयामुळे पालकांना आपल्या पाल्यांना श्रमबाजारात पाठवणे भाग पडते. गरीब कुटुंबातील मुलांना आपल्या कुटुंबाच्या गरजांच्या पूर्तीकरिता आर्थिक हातभार लावावा लागतो बालकामगार ही मूळातच दारिद्रय, अज्ञान, अंधश्रध्दा, शिक्षणाचा अभाव व शिक्षणाच्या अपूऱ्या सोयी, वाढती लोकसंख्या, सध्याची अनाकर्षक शिक्षण व्यवस्था, औद्योगिकरण, मुलांची अर्थाजनाची मानसिकता, उध्वस्त कुटुंब इ. समस्येतून निर्माण झालेली बिकट सामाजिक समस्या होय. बालमजुर हे सर्वत्र विखुरलेले व असंघटित आहेत. म्हणूनच त्यांच्या सर्व समस्यांचे गांभिर्य जितक्या प्रकर्षाने समाजापुढे यायला हवे तितके ते आलेले नाही.

ज्या कामांमुळे मुलांना शिक्षण व मनोरंजन यासारख्या प्राथमिक गरजांपासून वंचित व्हावे लागते, जे काम मुलांच्या आरोग्याला घातक असते ते काम करणे जेव्हा मुलांना भाग पडते तेव्हा ते बालश्रम होय. त्यात त्यांची पिळवणूक केली जातेआंतरराष्ट्रीय श्रम संघटनेनुसार,आपल्या शारीरिक व मानसिक विकासाला क्षति पाहोचवून १४ वर्ष किंवा त्यापेक्षा कमी वयातच वयस्क व्यक्तीप्रमाणे काम करणाऱ्यांना बालश्रमिक म्हणतातप्रस्तुत शोधनिबंधात बालकामगारांच्या प्रश्नांचे स्वरुप लक्षात घेवून बालमजुरी प्रतिबंध व निर्मूलन संदर्भात आतापर्यंत करण्यात आलेल्या प्रयत्नांचा आढावा घेण्यात आला आहे व बालमजुरांच्या पुनर्वसनात्मक विविध योजना व उपाय सुचविण्यात आले आहेत.

अभ्यास विषयाची उद्दिष्टे:

१. महाराष्ट्रातील बालकामगारांचे स्वरुप व प्रमाण अभ्यासणे
२. बालकामगारांच्या समस्यांचा आढावा घेणे.
३. बालमजुरी प्रतिबंध व निर्मूलनासाठी करण्यात आलेल्या प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.
४. बालमजुरांच्या पुनर्वसनात्मक उपाय सूचविणे.

अध्ययन पध्दती:

प्रस्तुत शोधनिबंध द्वितीयक सामग्रीवर आधारित आहेद्वितीय तथ्य संकलनासाठी विविध संदर्भ ग्रंथ, शासकीय अहवाल, प्रकाशने, विविध संशोधने, लेख, मासिके, वृत्तपत्रे तसेच बालश्रम (प्रतिबंध आणि नियमन) अधिनियम १९८६, १९९५ ची बालश्रमिक निती व बालरोजगार कायदा (१९३८,१९७९) यांचा आधार घेण्यात आला आहे.

महाराष्ट्रातील बालकामगारांचे स्वरुप व प्रमाण:

बालकामगारांच्या संख्येबाबत बरीच संदिग्धता आहे. याचे कारण वेळोवेळी केल्या जाणाऱ्या जनगणनेत बालकामगारांची वेगळी अशी नोंद करण्यात आलेली नाही. जनगणनेच्या सांकेतिक भाषेत याची काहीं ना काही नोंद आहे, परंतू जनगणना पुस्तिकेत त्याचा स्पष्ट उल्लेख मिळत नाही. तरी पण शासनाच्या म्हणण्याप्रमाणे १९८१ ला देशात बालकामगारांची संख्या १ कोटी ४५ लाख होती. १९८५ साली बडोद्याच्या श्ऑपरेशन रिसर्च ग्रुपने' केलेल्या पाहणीनुसार ही संख्या ४ कोटी ४५ लाखांवर गेलेली आहे. बालकामगारांच्या संख्येबाबत मतमतांतरे आढळतात. सध्या जगातील सर्वात जास्त बालमजुराची संख्या भारत देशात आहे.

विविध बालकामगार प्रतिबंधक कायद्यांमुळे संघटित क्षेत्रातील बालकामगारांची संख्या कमी झालेली असली तरी असंघटित क्षेत्र कायद्याच्या कक्षेत येत नसल्यामुळे त्यात बालकामगारांची संख्या वाढून त्यांची परिस्थिती अधिकच हलाखीची झालेली आहे.

महाराष्ट्रातील बालकामगारांचे क्षेत्र:

भारतामध्ये बालकामगार एकुण १३ रोजगार क्षेत्रात विभागले गेले आहेत. १) शेती, २) पशुपालन, ३) वनीकरण, ४) मासेमारी , ५) वृक्षारोपण, ६) खाण व दगडी खाण, ७) निर्माण क्षेत्र, ८) बांधकाम, ९) व्यापार १०) वाहतूक ११) दळणवळण, १२) दुरुस्ती, १३) अन्य सेवा

अर्थार्जनाच्या जवळपास सर्व क्षेत्रात बालकामगार काम करतात. विशेषत शेती, औद्योगिक उत्पादने, गालीचे उत्पादन, आगपेटी, फटाके, अगरबत्ती, दगडी पाटया तयार करणे, भांडी, बीडी तयार करणे इ. हजारो कारखाने आणि मालवाहतूक, हॉटेल्स, दुकाने, वर्कशॉपस्, खाणी, मच्छिमार, हिऱ्यांना पैलू पाडणे, पॉलीश, बांधकाम इ. क्षेत्रात प्रामुख्याने अधिक प्रमाणात बालकामगार आढळून येतात.
संघटीत क्षेत्रात फार कमी मुले कामात आहेत.

बालकामगारांच्या समस्यांचे स्वरुप व दुष्परिणाम— बालश्रमिकांना काम करतांना अनेक सामाजिक, आर्थिक, शारीरिक व मानसिक समस्यांचा व दुष्परिणामांचा सामना करावा लागतो. १५ वर्षाखालील मुलांना श्रमाच्या कामात गुंतवणे म्हणजे मूलभूत हक्कांवर गदा आणण्याचा प्रकार होय.

बालकामगारांच्या समस्या:

१. अवयाच्या मानाने जास्त काम, त्यामुळे शारीरिकदृष्टया व मानसिकदृष्टया येणारी दुर्बलता व अशक्तता व त्यामुळे कार्यक्षमतेत घट
२. शिक्षण व प्रशिक्षणाच्या अभावामुळे उत्पन्न क्षमतेत घट
३. शिक्षणापासून वंचित. त्यामुळे बौध्दिक विकासाच्या संधीपासून वंचितता
४. आर्थिक चणचण व कठोर परिश्रम तसेच पुरेशा व योग्य आहाराअभावी होणारे कुपोषण व त्यामुळे अनेक रोगांचे बळी
५. अशिक्षितपणामुळे आयुष्यभर अकुशल कामगार म्हणून करावे लागणारे काम. त्यामुळे कुटुंबही आर्थिक दृष्टया दुर्बल
६. राहणीमानाचा निम्न स्तर
७. मालकांची बालकांप्रती वाईट वागणूक व त्यामुळे मानसिकदृष्टया होणारा विपरीत परिणाम
८. कमी वेतन, त्यामुळे बालश्रमाची कमी होणारी उत्पादन क्षमता
९. बालश्रमिकांच्या लवचिकता, शिस्तबध्दता, आज्ञाधारकता व नियमीतता, परिश्रमी व कमी सौंदाशक्तीमुळे मालकांकडून करवून घेतले जाणारे कमी वेतनात अधिक परिश्रम
१०. विविध उद्योगांमध्ये विखुरलेले, त्यामुळे संघटितपणाचा अभाव, त्यामुळे न्याय्य मागण्या पूर्ण करण्यासाठी आवाज उठवण्यास असमर्थअ कामाच्या ठिकाणी जाण्यास वाहनांची सोय नसल्यामुळे अधिक थकव्यामुळे कार्यक्षमतेवर विपरीत परिणाम

६. राजकीय पक्षांनी सुध्दा बालमजूरी निर्मूलन कार्यक्रमाकडे एक अत्यावश्यक कार्यक्रम म्हणून पाहिले पाहिजे.

सारांश:

बालकामगार प्रथा नाहिशी व्हावी यासाठी अनेक प्रयत्न होत आहेत. पण हा सुटा प्रश्न नाही. असंघटित प्रौढ कामगारांच्या प्रश्नातून तो उद्‌भवलेला आहे. असंघटित क्षेत्रातील किमान वेतनाची पायमल्ली, रोजगाराची अशाश्वती असुरक्षितता आणि अस्थैर्य हेच बालकामगार प्रथेच्या मुळाशी आहे. अपुऱ्या आणि अनिश्चित रोजगारामुळे घरातील सर्व माणसं कामासाठी बाहेर पडतात.आणि छोटी मोठी जोड देवून कसेबसे घर चालवतात. बालकामगार प्रथा नष्ट करणे एकांगी मोहिमेतून काहीच साधणार नाही. मूळ रोगावर उपचार व्हावयास हवेत. असंघटित प्रौढ कामगारांचे प्रश्न मार्गी लागले तरच या मोहिमांना काही अर्थ प्राप्त होईलबालश्रमिकांच्या रोजगाराची स्थिती सुधारणे आणि दुसऱ्या बाजूने बालश्रमिक निर्माण होणार नाही यादृष्टीने प्रयत्न करणे अशी दुहेरी उपाययोजना आवश्यक आहे. परंतू त्या करिता गरज आहे ती एकात्मिक सामाजिक प्रयत्नांची आणि ते प्रयत्न प्रामाणिकपणे राबविण्याची.

संदर्भ सूची :-

१. G.S. Pande- Constitutional law of India" Pg. No. 180,215,216
२. डॉ दि.व्यं.जहागिरदार—आर्थिक जगत, खंड १, पृष्ठ ७१
३. ICCW News Bulletin" Feb. 1982, Vol XXX No. 2 Laws relating to child labour , Pg. No. 9
४. ॲड श्री श्री.नि.सबनीस — बालकांबाबत न्याय अधिनियम १९८६
५. Badiwala Nitesh- 'Child Labour in India : Causes, Government Policies and the role of Education, P-2'

ISSN 2229-4406

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

EDITOR IN CHIEF
Dr. BALAJI KAMBLE

IMPACT FACTOR
6.10

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XXV, Vol. IV
Year - XII (Half Yearly)
Sept. 2022 To Feb. 2023

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur(M.S.)India.

EXECUTIVE EDITORS

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institue of Hospitality & Tourism Management, Hyderabad (A.P.)

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surjery Association, Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. Rajendra R. Gavhale
Head, Dept. of Economics, G. S. Mahavidyalaya, Khamgaon, Dist. Buldhana

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics, SKNG Mahavidyalaya Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Fafulty of Law & Letters, University of Ryukyas, Okinawa, (Japan).

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi,SRTMUN & Head, Dept. of Hindi, BKD College,Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce, Lal Bahadur Shastri College, Dharmabad, Dist. Nanded(M. S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business, Ensenada Campus, California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography, M. B. College, Latur,Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal, Janvikas Mahavidyalaya, Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A., Shri. Guru Buddhiswami College, Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History Shivjagruti College, Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. S. B. Wadekar
Dept. of Dairy Science, Adarsh College, Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi, Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur Dist. Latur.(M.S.)

Issue : XXV, Vol. IV
UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN2229-4406
Sept. 2022 To Feb. 2023

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	The Effect of Skipping rope Exercise on Physicalfitness **Anjali D. Barde**	1
2	Occupational Stress Among Police in India **Dipali Deshmukh**	6
3	Impact of Lethal and sub Lethal concentration of copper Sulphate on the behavour of Fresh water Fish, Macrones Cavasius **M. S. Pentewar**	14
4	परसाई के व्यंग्य साहित्य में चेतना **डॉ. विलास कांबळे**	19
5	शंकर पुणेतांबेकर की व्यंग्य-प्रधान रचनाओं में शैली तत्व: एक अध्ययन **डॉ. व्यंकट पाटील**	22
6	पश्चिम विदर्भातील भाई समाजाची सामाजिक परिस्थिती **श्याम तुळशीरास मात्रे, डॉ. राजेंद्रकुमार रामराव गव्हाळे**	26
7	कुंडलसंगम पर्यटन क्षेत्राचा भौगोलिक अभ्यास **डॉ. मनिषा पवार**	34
8	लोकतत्व : लोकसाहित्याचा पर्याय **डॉ. पंडित जी. राठोड**	40
9	भारताचा राष्ट्रापती एक राजकीय अभ्यास **गजानन ऐनवाड**	45
10	भारतातील स्त्रीयांचा बदलता सामाजिक दर्जा : एक अध्ययन **डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे**	55

10

भारतातील स्त्रीयांचा बदलता सामाजिक दर्जा : एक अध्ययन

डॉ. प्रदीप लक्ष्मणराव अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Sociology

प्रस्तावना :

प्राचीन काळापासून भारतात स्त्रियांना खूप आदराचे स्थान होते. भारतीय स्त्रियांना सर्व प्रकारचे स्वातंत्य होते. सर्वच धर्मांनी महिलांच्या स्वातंत्याचा पुरस्कार केला आहे. परंतु कालांतराने लिखाणाचा चुकीचा अर्थ किंवा त्यात घालघुसड यामुळे महिलांवर अनेक बंधने टाकण्यात आली. खरे तर स्त्रीशिवाय पुरुषाचे जीवन अधुरे असते. पुरुष हा एका दृष्टीने रानटी, भटका व शिकारी आहे. त्याला माणसाळण्याचे, माया ममता शिकविण्याचे व कुटुंबवत्सल बनविण्याचे कार्य स्त्रिने केले आहे. आपली प्रगती करायची असले किंवा मोक्षप्राप्ती करुन घेण्यासाठी लक्ष्मीची आराधना करावी लागते. ज्ञानप्राप्तीसाठी सरस्वतीची आराधना तर दुर्जनांचा नाश करण्यासाठी दुर्गा पुजा करावी लागते. यावरुन एकच दिसते की, मानवाच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी स्त्रीचीच आराधना करावी लागते व तिलाच मानाचे स्थान होते. वैदिक काळात मनुने मनुस्मृतीत पुरुषप्रधान संस्कृतीचे बीजारोपण केले आहे व स्त्रियांना दुय्यम स्थान दिले आहे.

"पिता रक्षति कोमार्य,
भर्ता रक्षति यौवने,
रक्षति स्थविरपुत्रा,
न स्त्री स्वातंत्य अर्हती"

या संस्कृत श्लोकाच्या अर्थाबद्दल वाद असला तरी त्यातून एक गोष्ट स्पष्ट होते की, स्त्रीला पुरुषांच्या आधारावर जगावे लागते. मनुस्मृतीत असेही सांगितले आहे की, नवरा जुलमी असला तरी बायकोने सहनच करावे, स्त्रियांना मालमत्ता देण्याच्या विरोधात आहे, पुरुषाला हवे तसे स्वातंत्र्य देतो मात्र स्त्रीला पुरुषासोबत बांधून ठेवतो. थोडक्यात या काळात स्त्रीची भूमिका एक जन्मदात्री, कुटुंबाला वारस देणारी आणि एक उपभोग्य वस्तू अशीच होती.

भारतात स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन घ्चूल आणि मूलङ एवढयापूरताच मर्यादित होता. स्त्रियांवर वेगवेगळ्या प्रकारचे अत्याचार होत होते, महिलांना सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, धार्मिक व सांस्कृतिक या सर्वच बाबतीत दुय्यम स्वरुपाची वागणूक दिली जात होती. स्त्री म्हणजे बाळाला जन्म देणारे यंत्र, स्त्री म्हणजे उपभोगाची वस्तू अशीच समजूत होती. मुलीचे विवाह अत्यंत कमी वयात होत असत. पतीचा मृत्यू झाला तर संपूर्ण जीवन तिला विधवा म्हणून जगावे लागत होते. किंवा सती जावे लागत होते. स्त्रियांना शिक्षणाचा अधिकार नव्हता. त्यामुळे त्यांना हक्काची जाणीव होत नव्हती. कुटुंबातील निर्णय प्रक्रियेत तिला गौण स्थान होते. तिच्या आरोग्याची काळजी घेतला जात नव्हती, स्त्री बालमृत्यूंचे प्रमाण मोठे होते. माता मृत्यूचे प्रमाणही मोठे होते. सदर शोधनिबंधात भारतातील महिलांचा बदलता दर्जा अभ्यासण्यात आला आहे. तसेच वेगवेगळ्या काळात त्यांच्या जीवनात झालेल्या बदलाचा परामर्श घेण्यात आला आहे.

शोधनिबंधाची उद्दिष्ट्ये:

१. भारतातील महिलांच्या बदलत्या परिस्थितीचा ऐतिहासिक आढावा घेणे.

२. भारतातील स्त्रियांच्या आजच्या स्थितीचा अभ्यास करणे.

अभ्यास पद्धती:

प्रस्तुत शोधनिबंध हा दुय्यम सामग्रीवर आधारित आहे. सदर अध्ययनासाठी भारतीय महिलांच्या ऐतिहासिक आणि सद्यस्थितीचे विवेचन करणाज्या ग्रंथांचे, लेखांचा आढावा घेण्यात आला आहे.

महिलांचा बदलता सामाजिक दर्जा : ऐतिहासिक आढावा

१. वैदिक काळ

इ.स.पूर्व ६०० वर्षांपर्यंतचा काळ या काळात भारतातील स्त्रियांचा दर्जा पुरुषांच्या बरोबरीचा होता. या काळात स्त्रियांनी पुरुषाच्या बरोबरीने हक्क व अधिकार उपभोगले होते. स्त्रिया वेदाचा अभ्यास करित. त्याकाळात घोषा अबला, लोपामुद्रा, विश्वंभरा या स्त्रियांनी वेदाची रचना केली होती. तसेच त्या सामाजिक जीवनात, स्पर्धेतही सहभागी होत असत. म्हणजेच वैदिक काळात कन्या व पुत्र समानच मानले जात होते.

२. महाकाव्यांचा काळ

इ.स. पूर्व ६०० ते इ.स. ६०० हा काळ महाकाव्याचा काळ होय. रामायण, महाभारताच्या कालखंडात स्त्रियांचा दर्जा ढासळण्यास सुरुवात झाली. हिंदू संहिताकारांनी स्त्रिया वेदाचा अभ्यास करण्यास पात्र नाहीत असे जाहीर केले. हळूहळू समाजात मुलीपेक्षा मुलगा श्रेष्ठ मानण्याची प्रथा सुरु झाली. वैदिक काळात स्त्रियांनी उपभोगलेला उच्च दर्जा आणि सन्मान महाकाव्याच्या काळात झपाट्याने घसरता स्त्रियांना कनिष्ठ व दुय्यम स्थानावर ढकलण्यात आले.

५. भारतातील स्त्रियांचे आरोग्य विषयक स्थान

भारतात महिलांच्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष केले जाते. आर्थिक अडचणीमुळे महिलांना पुरेशा कॅलरीज मिळत नाहीत. शहरी महिलांपेक्षा ग्रामीण व आदिवासी महिलांच्या आरोग्याकडे अधिकच दुर्लक्ष केले जाते. पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे पुरुषांना ताजे व सकस अन्न देऊन महिला स्वत:च्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष करतात. त्यामुळे भारतातील महिलांचे सरासरी आयुर्मान ५९ वर्षे कमी आहे. विकसित देशात महिलांचे सरासरी आयुर्मान ७८ वर्षे आहे. भारतात महिलांची सद्य:स्थिती विविध स्तरांवर हलाखीची बनली आहे. शासनाने त्यासाठी उपाययोजना केलेली असली तरी स्त्रियांच्या दर्जात फारसा फरक पडलेला दिसत नाही.

थोडक्यात, महिलांच्या विविध कालखंडातील सामाजिक दर्जाच्या आढाव्यावरुन महिलांचे जाणिवपूर्वक सबलीकरण घडवून आणणे का आवश्यक होते याची जाणीव होते. महिलांच्या सामाजिक दर्जाचा विचार करताना प्रत्यक्ष व्यवहारात महिला कोणता दर्जा उपभोगत होत्या व तात्त्विक स्तरावर महिलेला कोणता दर्जा प्रदान केला जात होता याचा विचार होणे आवश्यक आहे. कारण तात्वीक स्तरावरील वैदिक कालखंडापासून हिंदू संस्कृतीने महिलांना पुरुषाच्या बरोबरीचे स्थान दिले जाते. तसेच उच्च वर्गीय महिलांना शिक्षणाची संधी होती. या आधारावर हिंदू समाजात स्त्री पुरुष भेद नव्हता असे म्हटले जाते. पण व्यावहारिक स्तरावर बहुपत्नीत्व, केशवपनाची प्रथा, सतीप्रथा, विधवा विवाहास बंदी, कुटुंबात मर्यादित अधिकार अशी दयनीय अवस्था महिलांची होती म्हणूनच महिलांच्या दर्जाचे मूल्यमापन होणे आवश्यक आहे. त्यामुळे भारतीय स्त्री ला स्वातंत्र्य मिळाले असले तरी सामाजाचे अप्रत्यक्ष बंधन, वैचारिक जोखडाच्या माध्यमातून आजही स्त्रियांचे शारीरिक, मानसिक, आर्थिक व सामाजिक शोषण केले जाते. त्यामुळे स्त्रियांना वरवर पाहता मानाचे व महत्त्वाचे स्थान दिले जात असले तरी आजही त्यांची परिस्थिती जैसे थी अशीच आहे. विकासाच्या उंबरठ्यावर उभ्या असलेल्या भारतात आज स्त्रियांनी अनेक क्षेत्रात आपले स्थान कायम केले असून त्याला सुरक्षित करणे त्यांच्या विकासाचे प्रमुख दालन आहे असे म्हटल्यास अतिशोयोक्ती होणार नाही.

संदर्भ सूची :-

१] पाटील ली., मुलीचा बदलता सामाजिक दर्जा, निरंतर शिक्षण धारा, त्रैमासिक.
२] आपटे ज.श., रोडे पु., भारतातील महिला विकासाची वाटचाल, डायमंड पब्लिकेशन्स पुणे.

ISSN 0976-0377
RNI. MAHMUL02805/2010/33461

22-23

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

Editor In Chief
Dr. Balaji Kamble

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 0976-0377

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXVI, Vol. I
Year - 13 (Half Yearly)
(July 2022 To Dec. 2022)

Editorial Office :
'Gyandeep',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913,09637935252,
09503814000,07276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com
drkamblebg@rediffmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication,
Latur, Dist. Latur.-415331
(M.S.) India

Price: ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.)
Mob. 09423346913, 9503814000

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Aloka Parasher Sen
Professor, Dept. of History & Classics,
University of Alberta, Edmonton,
(CANADA).

Dr. Laxman Satya
Professor, Dept. of History,
Lokhevan University, Loheavan,
PENSULVIYA (USA)

Dr. Huen Yen
Dept. of Inter Cultural
International Relation
Central South University,
Changsha City, (CHAINA)

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Insititute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Sadanand H. Gone
Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi , Dist. Latur. (M.S.)

Dr. G.V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr. S.D. Sindkhedkar
Vice Principal
PSGVP's Mandals College,
Shahada, Dist. Nandurbar (M.S.)

Veera Prasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, (A.P.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics
Maharashtra Mahavidhyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Johrabhai B. Patel,
Dept. of Hindi,
S.P. Patel College,
Simaliya (Gujrat)

CO-EDITORS

Sandipan K. Gaike
Dept. of Sociology,
Vasant College,
Kej, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani,Dist. Parbhani.(M.S.)

Ambuja N. Malkhedkar
Dept. of Hindi
Gulbarga, Dist. Gulbarga,
(Karnataka State)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
B.K. Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue:XXVI,Vol.I,July 2022 To Dec. 2022

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Artist Couple of my Study Period - Mr. & Mrs. Bhadra **Dr. Jyoti Agnihotri**	1
2	A Study of Eugene O Nill's Female Psyche in The Iceman Cometh **O. S. Pawar**	8
3	Multiculturalism in the Selected Novels of Geetanjali Shree & Tony Morrison **Sushilkumar S. Raut**	13
4	Effect of Doping in Sports **Khan Nehal Ahemad**	18
5	आधुनिकतेच्या प्रश्नांचा वेध घेणाऱ्या ग्रामीण कादंबऱ्या **गणेश काकडे**	25
6	आदिवासी संस्कृती : नैतिक व सामाजिक परिमाण **डॉ. पडित जी. राठोड**	29
7	महाराष्ट्रातील सत्तांतर आणि आघाडयांची सरकारे **डॉ. अनिल रेड्डी**	36
8	भारतातील बदलती बलुतेदारी व्यवस्था - एक अभ्यास **डॉ. अंगद व्यंकटराव कोते**	40
9	बीड तालुक्यातील आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटूंबाच्या शैक्षणिक स्थितीचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. यादव घोडके**	47
10	शिक्षण आणि महिला सबलीकरण **प्रदिप लक्ष्मण अंबोरे**	56
11	भारतातील बालकामगार समस्या **डॉ. श्याम दुतोंडे**	62

शिक्षण आणि महिला सबलीकरण

प्रदिप लक्ष्मण अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग,
बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती, जि. अमरावती

10 **Research Paper - Sociology**

प्रस्तावना :

शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे एक महत्वपूर्ण साधन आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून समाजाचा विकास साधता येतो. हे ओळखून स्वातंत्र्यपूर्व काळापासुन समाज सुधारकांनी स्त्री शिक्षणाची चळवळ सुरु केली. वैदिक काळातील संपूर्ण सामाजिक जीवनात स्त्री-पुरुष समानता होती. परंतु मध्ययुगाच्या कालखंडात ही समानता नष्ट होवून धर्माने स्त्रियांच्या शिक्षणाचा अधिकार नाकारला होता. त्यामुळे स्त्री अज्ञानाच्या अंध:कारात आणि सनातनी समाजाच्या सामाजिक प्रथा, परंपरांच्या बंधनात जगत होती. 'पुरुषस्य वाक्यम् प्रमाणम्' असेच ती मानत आली आहे.

अन्यायाविरुद्ध लढण्यासाठी प्रथम अन्यायाची जाणीव व्हावी लागते. स्त्रियांची ही जाणीवच बोथट झाली होती. ही जाणीव स्त्रियांच्यामध्ये निर्माण करण्याचे प्रमुख कार्य शिक्षणाने केलेले आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळापासुन स्त्री शिक्षणाची ही चळवळ महात्मा जोतीराव फुले, सावित्रीबाई फुले, महर्षी धोंडो केशव कर्वे या समाज सुधारकांनी केली. या ज्ञानरूपी चळवळीच्या वृक्षाला आलेले फळ म्हणजे कल्पना चावला व सुनिता विल्यम्स होत.यावरून स्त्रिच्या अबला कडून सबला पर्यंतच्या प्रवासाची प्रचिती येते.

शिक्षण हा देशाचा, समाजाचा व व्यक्तीच्या जीवनाचा गाभा आहे. एखादा समाज सुसंस्कृत आणि पुरोगामी आहे हे त्या समाजात स्त्री शिक्षणाला दिलेल्या महत्वावरून ठरते. स्त्रियांच्या विकासावर समाजाचा विकास अवलंबुन असतो. कारण स्त्रियांचे शिक्षण कुटूंबव्यापी असते. म्हणजेच एक स्त्री शिकली तर संपूर्ण कुटूंब सुशिक्षित होते. या दृष्टीने स्त्री शिक्षणाला अधिक महत्व प्राप्त झाले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टये:

१. शिक्षणाच्या माध्यमातून घडून आलेल्या स्त्री विकासाचा आणि स्त्री सबलीकरणाचा आढावा घेणे.
२. स्त्री शिक्षणातील उणिवा जाणून घेवून त्यावर प्रभावी उपाययोजना सुचविणे.

अभ्यास पध्दत :

प्रस्तुत लघुशोध निबंध हा दुय्यम स्वरुपाच्या माहितीवर आधारलेला आहे. सदरची माहिती ही विविध संदर्भ पुस्तके, मासिके, शोध निबंध यांच्या सहाय्याने मिळविलेली आहे. या शोध निबंधामध्ये शिक्षणाच्या माध्यमातून घडून आलेल्या स्त्री विकासाचा आणि स्त्री सबलीकरणाचा आढावा घेण्यात आला आहे.

अभ्यासाचे महत्व :

मानवाचे संस्कारमय आणि संस्कारपूर्ण जीवन घडविण्यामध्ये शिक्षणाची भूमिका महत्वपूर्ण आहे. त्यामुळे व्यक्ती विकासाच्या आणि पर्यायाने सामाजिक विकासाच्या दृष्टीने शिक्षणाला महत्व प्राप्त झाले आहे. स्त्रियांच्या दृष्टीने तर शिक्षण हा परिवर्तन घडवून आणणारा एक महत्वाचा घटक आहे. शिक्षणामुळेच स्त्रियांना त्यांच्यातील शक्तीची खरी ओळख झालेली आहे. यातूनच त्यांचे सबलीकरण घडून आलेले आहे. स्त्रियांच्या या सबलीकरणामध्ये शिक्षणाने दिलेल्या या महत्वपूर्ण योगदानाचा आढावा घेण्यात आला आहे.

शिक्षणातून स्त्री सबलीकरण :

मानवी जीवनाच्या प्रकृती, विकृती आणि संस्कृती या तीन पातळ्या आहेत. स्वत: भूक लागली की खाणे ही झाली प्रकृती. भूक नसताना आणि दुस-याला नागवून खाणे ही झाली विकृती. स्वत: ला भूक असताना दुस-या भूकेल्याला आपल्या भाकरीतली भाकरी देणे ही झाली संस्कृती. शिक्षणाने माणसाची विकृतीतून तर सुटका व्हावीच. पण प्रकृतीच्या आहारी न जाता संस्कृतीच्या दिशेने कुच करण्याची प्रेरणा निर्माण व्हावी हे शिक्षणाचे उद्दिष्ट आहे. शिक्षणाचे हे उद्दिष्ट साध्य करताना स्त्री विकासा बरोबरच स्त्री सबलीकरण आणि पर्यायाने सामाजिक विकास घडून आलेला आहे.

१) स्त्री व्यक्तिमत्वाचा विकास:

कोणतीही व्यक्ती जन्मत:च सर्वगुण संपन्न असत नाही. व्यक्तीची आवड, इच्छा-आकांक्षा लक्षात घेवून त्याच्या अंगभुत गुणांचा विकास घडवून आणावा लागतो. हा विकास घडवून आणण्यामध्ये शिक्षणाचे योगदान महत्वाचे आहे. व्यक्तिमत्वाला आकार देणारी नैतिक मुल्ये, मानवतावादी मुल्ये, जीवन विषयक दृष्टीकोन, चांगले आचार-विचार, संस्कार, वर्तणूक, सहकार्य, बंधुभाव, शिस्त आदी घटक व्यक्तीमध्ये रुजविण्याचे कार्य शिक्षणच करते. शिक्षणाच्या या कार्यातूनच स्त्रियांच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास घडून आलेला आहे.

२) स्व अस्तित्वाची जाणिव:

मध्ययुगीन कालखंडामध्ये स्त्रियांकडे भोगवादी दृष्टीकोनातून पाहिले जात होते. तिचा उपभोग घेता यावा यासाठी तत्कालीन पुरुषांनी त्यांच्या देहावर, मनावर, इच्छा-आकांक्षावर ताबा मिळविला होता. तिला ज्ञानापासून दूर ठेवून, पुरुषांची सेवा करण्यासाठीच तिचा जन्म झाला आहे असे तिच्या मनावर

हे ओळखुनच प्रा. महम्मद युनुस यांनी निर्मिलेली ग्रामीण बॅंक, स्वयम् शिक्षण प्रयोग सारख्या सामाजिक संस्था आणि लाखो बचत गटांनी स्त्रियांना स्वावलंबी बनवून समाजाचा विकास घडवून आणला आणि स्त्रिला सबळ बनविले आहे.

उपाययोजना :

स्त्री शिक्षणातील उणिवा कमी करण्याच्या उद्देशाने आणि जास्तीत जास्त स्त्रियांना शिक्षणाचा लाभ मिळवून देण्याच्या उद्देशाने काही प्रभावी उपाययोजना मांडलेल्या आहेत.

१. मुलींचे कुटूंबातील स्थान आणि सामाजिक प्रतिष्ठा वाढविण्याच्या दृष्टीने लोकांचे सामाजिक प्रबोधन करुन मुला-मुलींच्यावर समान दर्जाविषयी जन्मल्यापासून योग्य संस्कार केले जावेत.

२. सर्व माध्यमांचा व साधनांचा वापर करुन स्त्री शिक्षणाचे महत्व पटवून देण्यासाठी सामाजिक प्रबोधनावर भर द्यावा.

३. शाळांमध्ये महिला शिक्षकाना प्राधान्य देवून मुलीना शैक्षणिक साहित्य मोफत पुरवावे. ह्यामुळे मुलींची उपस्थिती वाढून गैरसमज दूर होण्यास मदत होईल.

४. स्त्री शिक्षणाच्या विकासाच्या दृष्टीने काम करणा-या सामाजिक संस्था आणि लोकांना विविध पुरस्कारानी सन्मानित करुन त्यांच्या कार्याला प्रोत्साहन द्यावे.

५. देश उभारणीच्या कार्यातील एक विकासात्मक काम म्हणून स्त्री शिक्षणाला राजकीय पक्षांनी प्राधान्याने अग्रक्रम द्यावा.

६. उच्च शिक्षणातील स्त्रियांचा सहभाग वाढविण्यासाठी सर्व स्तरातील महिलांना उच्च शिक्षणासाठी आणि संशोधनासाठी शिष्यवृत्ती देण्यात यावी.

संदर्भ सूची :-

१) उष:काल उद्याच्या शिक्षणाचा प्राचार्य रा. तु. भगत चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर- १९९४.

२) त्या होत्या म्हणुन डॉ. विजया वाड - अनुश्री प्रकाशन, पुणे २००७.

३). स्त्रीचे भावविश्व आणि आधुनिकता प्रतिमा इंगोले - सोनल प्रकाशन,दर्यापूर १९९८.

४). आजही स्त्रीचे स्थान दुय्यमच - प्रतिमा इंगोले दिलीपराज प्रकाशन, पुणे २००१.

५) स्त्री शिक्षण चळवळीच्या योगदानातून सामाजिक विकास एक अभ्यास प्रा. व्ही. के. मोरे आणि प्रा. व्ही. एन. रोटे यांनी फेब्रुवारी २००८ मध्ये कडेगाव जि. सांगली येथे झालेल्या राष्ट्रीय परिषदेत सादर केलेला लघुशोध निबंध.

Impact Fac r-8.632 (SJIF) ISSN-2278-9308
ISSUE No
(CDXXXVI) 436

B..Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

One Day Online InterNational Multidisciplinary Conference On

ECO FEMINISM

Conference Proceedings

November - 2023

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor
Dr.Charushila Rumale
Principal
Smt. Radhadevi Goenka
College for Women, Akola (M.S.)

Editor
Dr.Umesh Patil
Dept.of English
Smt. Radhadevi Goenka
College for Women, Akola (M.S.)

Editor
Dr. Swapnil Ingole
Dept.of Marathi
Smt. Radhadevi Goenka
College for Women, Akola (M.S.)

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

B

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Feminine Sensibility in Indian Literature	Mr. Sultan Sayaji Maavy	1
2	The Echo of Women in Mahashweta	Dr.Varsha F. Gawande	3
3	The Goat of small Things: A Thematic Study	Dnyaneshwar T. Adhau	6
4	Exploring The Synergy Between Women And Nature: An Ecofeminist Analysis Of Kamala Markandaya's Novel 'The Coffer Dams'	Dr. Sanjay T. Vite	9
5	Patriarchal Dominance In Revolution 2020 By Chetan Bhagat	Dr. Mohsin B. Ballal	12
6	Rural Scene In Indian Literature In Kamala Markandaya's Novels	Dr. S. L. Khandal	15
7	The Concept of Environment in Folktales from Different Cultures	Dr. Yogesh M. Pohnkar	18
8	Gender Equality and Indian Constitution: An Overview	Dr. Ramesh G. Suryalkar	21
9	Eco-Feminism & Sustainable Development in the Indian Economy	Mrs. H. S. Wadhone	25
10	Environmental Issues reflected in the novels of Arpana Adiga	Miss Priyanka Basaveshwar Ratikar	27
11	Gender Inequality and Male Hegemony in Indian English Literature	Dr. Pawdilk Nalinde	30
12	An analytical study of the relationship between the marginalization of women and the destruction of biodiversity.	Miss. Pooja Nilkanth Alone , Dr. Prof. Sunita S. Dhapte	33
13	Feminine Sensibility In Literature	Miss. Sima Hari Kothalkar	37
14	Patriarchal Dominance in Literature: An Analysis of Gender Roles and Power Dynamics in the ancient literature	Meharunl Bade	41
15	Dear Mrs Neale: Feminine Sensibilities And Its Expressions In Epistolary Form	Mrs Vaishali Satish Dubey , Dr.R.M.Patil	45
16	Jacques - Le Fatalist And Jungle: Reflecting of Existentialism	Sitale Babaji Narayan	47
17	Women Nature and Foundation of Philosophy	Dr. Punam Y. Choudhary	49
18	Financial Behavior of women in investment decision making of family	Dr. Prof. Archudas Pande , Dipeeka M. Alkari	51
19	Effect of Iron Supplementation to Enhance Dietary Iron Intake among Tribal Adult Women	Pavan D. Mahajan, Shubhada Jambhulkar	55
20	An Ecofeminist Reading of Susan Glaspell's A Jury of Her Peers	Esha Arkella	63
21	मराठी कविता आणि पर्यावरणीय शोषण		67

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Refereed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.022, Issue 80, (CDXXXIV) 434-C
ISSN : 2278-9308
November, 2023

The Echo of Women in Mahasweta

Dr.Varsha E. Gawande
Head Dept. of English Dr Babasaheb Ambedkar M.V. Amravati
Email -wardhgawande154@gmail.com

Keywords: Eco Feminism, Psychological realism, Leukoderma, Communal disputes, Institute.

"Men and Women are complementary to one another. One need not prove one's strength."
Sudha Murty

Sudha Murty ,the Padmashri awardee, is a highly acclaimed writer in English and Kannada. There are numerous books to her credit, that includes novels, collection of short stories, non-fiction, technical books, travelogues and books for kids. Her books have been translated into majority of Indian languages. Sudha Murty is an immensely proficient business woman, teacher , social worker and an author. Throughout her career she has been a strong voice in educating people on the need to overcome gender inequality in all aspects of life. Her works are an inspiration for all who strive to achieve gender parity and combat sexism. The present paper is an attempt to study the new way of thinking about the ecofeminism theory which rejects the old patriarchal paradigms and holds that the domination of women by men is intimately linked to the domination of nature.

Ecofeminism is a movement that sees a connection between the exploitation and degradation of the natural world and also the subordination as well as oppression of women. The term was coined by the French writer Francoise d' Eaubonne in her book Le Feminisme Ou la Mort in 1974.Ecofeminist theory asserts a feminist perspective of Green Politics that calls for an egalitarian ,collaborative society in which there is no one Dominant group.Thus, ecofeminists see a connection between the domination of women and the domination of nature.They attempts to specify links between these two forms of domination and advocate both environmental full, equal rights for women. In India, Vandana Shiva ,often referred to as " Gandhi of Green" is said to be the first eco feminist of India. She is an ecofeminist activist ,an Indian scholar, food sovereignty advocate and anti globalization author. Ecofeminists aims to disenfranchised and treasure the health of nature and women on this planet.

The novels of Sudha Murty are rich in dealing with the theme of Eco Feminism which plays an essential role in women liberty and rights in human beings . As one of the leading and successful women writer of contemporary period, her works are a realistic picture of the socio-economic and psychological issues faced by Indian women. An icon for modern women, Sudha Murty is a passionate writer who feels the pain and turmoil of her characters and give voice to the unspeakable through her work of art. Her novels dealt with the themes of Courage, Education, Social Evils, Feminism, Social status and Family Relationships and importance of spiritual love. Her female characters are modern, strong and take bold decisions to survive in the society. The novel Mahasweta reflects the domestic violence faced by the female protagonist , her silent suppression and how she reconstructs by overcoming her problems.The novel discuss the suffering of women, like Anupama the protagonist of the novel, even in modern society and her manifestation into a brave and strong minded lady to face the tribulations and emerging successful in their life. Through the character of Anupama and her heart rending tale , the writer spreads social awareness to the world readers about the skin ailment -Leukoderma.

Mahasweta the novel of Sudha Murty, is the powerful story of a beautiful girl named Anupama. Mahasweta is an inspiring story of courage and resilience in a world marred by illusions and betrayals. This poignant tale offers hope and solace to the victims of the prejudices about women that powers society even today. It is a story of a girl with small aspirations, who wants to lead a simple life. She finds her fairy tale love and gets married to Anand ,a rich man ,who lives with his widowed mother Radhakka and his sister Girija. Anupama's father Shamanna is a poor teacher who represents an example for the hardships of financial constraints endured by the middle class family. So Anupama returns home after her broken marriage due to Leukoderma with Anand , a series of ill fortune follows her .Her step sisters marriage is also called off because of Anupama's skin disease. Shamanna utters ," Why I have so father girls" They have become millstones around my neck. My worries have become doubled since Anu returned home." Anupama also has Subakka as her frail fortune who is a nasty step mother and also has two step unmarried sisters.Subakka prayed whole heartedly that Anupama should

...ten get a good match. Her refusal...

...marriage is clear from...

...traditions a skin disease which is considered to be a social stigma, which...

...unwanted distance to her. Having lost marriage, Radhikka...

...daughter to live...

Radhikka's behaviour with Anupama is never loving enough to appreciate her...

...was a few bad fortune her marriage has...

...gifted rage" Anupama...

...function. It is necessary that Anupama followed all instructions and be a dutiful daughter in...

Radhikka's son Anand always had a great passion for beauty and then he was attracted towards Anupama. Anand was captivated by her beauty and her position towards...

...difficult to digest the fact about Anupama's white patch through the letters of his mother. However...

...because insensitive to her emotions...

...does not reply to Anupama's letters. He was so conscious about his social status and the prestige that he failed as a dutiful husband and as a human being too. He was sure that the white patch was after marriage and not before...

...and accepts Anupama as whom gives her emotional support.

What is more painful than her disease is the realization that her husband married her only because she had physical beauty. Actually he did not love her as a human being a person, he loved only her physical appearance which was beautiful outwardly. He did not love her, he never had. The story moves forward as she is left to her own fate by her father, deserted by her step-mother, and pushed into loneliness to the extent that she contemplates suicide. As, Sudha Murty's character she decides not to give up her life for her husband who had left her to die, and her own family who thought her as a burden of their life. She moves to Mumbai to start her life on her own terms. After many ups and downs, she goes back to her passion – literature and theatre. Earning her own money gives her confidence, and an independence that she had never known before. In Bombay she finds success, respect and the promise of an enduring friendship. Anupama replies to Sanya that,"courage and confidence are the real wealth in life. Education can increase your chances of success". Anupama grows to be an seductive woman who does not want to live in the male chauvinistic society. She shows women and the sexual wounds. There are so many Anupamas in our society who are harassed everywhere. The story is an endearing read because it holds true for every generation of Indian society. It brings out the fact that when a woman is strong, confident and financially independent, nothing can come in her way. Above all, the book highlights the stigmas that exist in our society to this day. Discarding a person based on external appearance and ruining lives because of superstitious beliefs, especially in case of women, are still rampant in Indian society. Sudha Murty through Mahashweta wants to educate society that all , men and women should be treated with equality and respect.

Conclusion

A number of Indian writers of fiction in English try to explore and manifest Indian reality. They get more and more psychologically intended and try to assess the sociological effect on the psyche of their characters. The marriage bond is considered to be a serious vow and pledge of love and companionship during both the time of prosperity and adversity. It is essential for the transmission of humanity. While analyzing the female characters of Sudha Murty's, she portrays the sufferings of women at the medieval period and the courage of women in modern age. The patriarchal society considers a wife as a slave to her husband and so she must endure all his atrocities, but these days women are ready to follow their conscience to decide their life independently. As described in the novel, a wife must have the determination to live without her husband if the situation really demands. She must have the willpower to bring up her children with confidence. Among all literary genres, novel reflects the contemporary social conditions in a realistic manner. The portrayal of woman in novels is also governed by the prevailing attitude towards women in society and the author's response to it. The status of women has been rapidly changing and the novelists capture this transition in their novels. Ecofeminism is the ideology that sees climate change ,gender equality and social injustices as broadly related issues all linked through masculine dominance .This issue seriously needs address through the work of art for a healthy planet.

Works Cited
[1] Simone de Beavour. The Second Sex. New York: Published by Alfred A. Knopf 1953 (1993).
[2] Friedan, Betty. The Feminine Mystique Harmondsworth: Penguin 1971
[3] Murty, Sudha. Mahashweta . New Delhi: Penguin books, 2000.
[4] S. J. Rafiuddin "Thematic concern of Sudha Murthy's novel the mother I never knew", IOSR-JHSS, Vol 20(10) pp 72-76 Oct 2015
[5] https://www.quotesmemo.com/author-lorraine-toussaint/

ISSN No (Online) 2347-2855
Impact Factor: 7.328
Volume 6, Issue 1

INTERNATIONAL JOURNAL of ADVANCE and APPLIED RESEARCH

Publisher: P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association
Kolhapur(M.S), India

Young Researcher Association

CamScanner

International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly

ISSN – 2347-7075
Impact Factor -7.328
Vol.4 Issue-26 July-Aug 2023

CONTENTS

Sr No	Paper Title	Page No.
1	Service Quality Assessment of Government Hospitals in Bilaspur City Anil Kumar Bhardwaj, Dr. Preeti Shukla	1-5
2	A Study on Consumers acuity towards Online Grocery Shopping with Reference to Ulhasnagar City. Asst. Prof. Bhavika Makhija	6-9
3	Financial Engineering: A Multidisciplinary Dimension in Defining Corporate Strategy Booma T.	10-14
4	Geo-Tag Based Farming System: A Review Ashish Kumar Pandey, Rohit Miri	15-17
5	Human Development in India: Challenges for a Society in Transition Mannat Sohandha	18-21
6	A Study on Individual Financial Literacy and Financial Behaviour Rashmi Virendra Singh	22-25
7	The Silence of Maternal Absence and Black Imagined Identity in Jean Rhys' Voyage in the Dark Miss. Maya N. Jivanwal	26-29
8	Nutrition and Cognitive Health Dr. Meghali M. Joharapurkar	30-33
9	Role of start-up in women entrepreneurship development Dr. Lalita Maroti Yadpalwar	34-38
10	Financial Inclusion in India in context of Inclusive Growth Madhavi Vishram Neman	39-43
11	Theme of Social Mileu in the Select Works of Sudha Murthy Subhash Baburao Mundhe, Dr. Varsha E. Gawande	44-46
12	Shodhganga Website and Its Impact on the Higher Education System in India: A Comprehensive Analysis Sohan Singh, Jyoti Shukla	47-51
13	Work Life Balance of Healthcare Professionals during Covid Pandemic in Bhopal Pooja Mehta, Dr. B. M. S. Bhadoriya, Dr. Sulakshna Tiwari	52-55
14	Artificial intelligence in Libraries Asst. Prof. Shweta Suresh Borhade	56-63
15	The Electrocardiogam-Ecg: An Application of Physics Dr. Adik S.N	64-68
16	The Job Stress and Job Satisfaction of Higher Secondary School Teachers with Special Reference to Palakkad District in Kerala Prasad C V, Dr. G. Pasupathi, Dr. Bindumenon M P	69-78
17	Feminist Approach with Reference to Margaret Atwood's The Handmaid's Tale Miss Shilpa Nareshrao More	79-82
18	Impact of Drama Based Teaching Practice on Language Subject among Middle School Students Dr. Moutusi Bose, Ritesh Mishra	83-90
19	"Indian Ethos in Nissim Ezekiel's Poems" Dr. Santosh Kumar J. Mishra, Mr. Ganpati Pandurang Mulik	91-94
20	A Case Study On New Education Policy 2020 & Library & Information Science Subject Challenges And Opportunities Of Education In Modern India Dr. Savita Malik	95-99
21	Aspect of Library Automation & Digital Achieves Anju Saini	100-103
22	The Role of Libraries in Development of Society Assist. Prof. Nitesh E Motghare	104-106

CamScanner

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.4 No.26 July-Aug 2023

Theme of Social Milieu in the Select Works of Sudha Murthy

Subhash Baburao Mundhe[1], Dr. Varsha E. Gawande[2]
[1]Research Scholar, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati.
[2]Assistant Professor, Head, Department of English, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati
Corresponding Author- Subhash Baburao Mundhe

Abstract:

Literature is the reflection of a society. It represents the social, political, cultural, economic and historical growth of a society at a great length. The word Milieu is defined as the people and the physical and social conditions and events that provide a background in which someone acts or lives. Social Milieu is a social environment. It refers to the physical and social setting in which people live or in which things happen or develop. In literature, this is a term that can comprehend a wide variety of aspects of a story. There are many writers in Indian English literature who depicted contemporary issues. Shashi Tharoor, Amish Tripathi, Chetan Bhagat, Arvind Adiga have presented different unconventional themes with pioneering techniques. Sudha Murthy is one of them. She is a very well-known modern Indian writer with a prolific writing. In her writing, she found the impact of tradition and technology on Indian society with a very good expression. She has always been an advocate of women's rights and a pioneer in the development of education. She believes that if we chose the less travelled path, it makes us different in the life. She works for the betterment of the society, and made the development of the people from rural area. Her writing is related to the lives of common people. She wrote on different issues like her views on donations and charity, hospitality, her childhood, realizing and traveling experiences.

Key Words: Social Milieu, Sudha Murthy, Indian English Literature, Women Empowerment, Rural Development, Economical Depravity, Educational Problems, Poverty Eradication

Introduction:

Literature is the reflection of a society. It represents the social, political, cultural, economic and historical growth of a society at a great length. The word Milieu is defined as the people and the physical and social conditions and events that provide a background in which someone acts or lives. Our milieu is our world, or the context we come from. If we live in a mansion and have rich friends, we are part of the upper crust milieu and if we live in a poverty and has a poor family, we are from lower class milieu. Social Milieu is a social environment. It refers to the physical and social setting in which people live or in which things happen or develop. In literature, this is a term that can comprehend a wide variety of aspects of a story. Milieu is overall the atmosphere or feel of a story. This can include the culture and environment of the story, the historical and geographical context, and the mood and tone of the writing. So, it is very useful to understand the socio-economic situations, political issues, the world view and creativity of the writers, the system of the social and political organizations, the relations between certain thoughts and cultural formations in which they occur and determining factor of a literary work. The aspects of social milieu are: human relationship, status of women in the society, social issues, moral values, vices and evils in the society, traditional values, poverty, superstitions, culture, child marriage, illiteracy, social, economic, racial exploitation, etc. Literature as it represents the cultural, social, historical, economic and political growth of a society. Indian Writing in English has more than one hundred and fifty years of age today. There are many writers who depicted contemporary issues. Traditional themes like superstitions, child marriage Indian poverty, culture and illiteracy are now replaced by the themes like

CamScanner

family relations, devastating effects of globalization, exploitation of employees etc. There are number of works of different authors which gave such contribution. Shashi Tharoor, Amish Tripathi, Chetan Bhagat, Arvind Adiga have presented different unconventional themes with pioneering techniques. Sudha Murthy is one of them. She is a very well-known modern Indian writer with a prolific writing. In her writing, she found the impact of tradition and technology on Indian society with a very good expression.

Theme of Social Milieu in the Select Works of Sudha Murty

Some women like Mother Teresa, Indira Gandhi or Sarojini Naidu have always been a source of motivation for social change. One another name is Sudha Murty. She has also made a great impact on Indian society. She has always been an advocate of women's rights and a pioneer in the development of education. She works for the betterment of the society, and made the development of the people from rural area. To help the underprivileged sections of the society, Infosys Foundation, a non-profit organization, was established in 1996 by Infosys in Karnataka. The foundation supports for the development in the areas of Education, rural development, healthcare, arts and culture, the care of poor people, disaster relief, women and youth empowerment, and orphan care. She personally contributed to the programs benefits to the war widows, sanitation, the arts and education scholarships to the needy students. She wrote her work in English and Kannada. Her writing is related to the lives of common people. She wrote on different issues like her views on donations and charity, hospitality, her childhood, realizing and traveling experiences. Social milieus that she discussed in her writing are as follows:

1. Social Views:

The novel Dollar Bahu (2003) truly presents the dowry system and importance of money. It unfolds the story of a woman protagonist who faces difficulties while settling in her married life. In the book Three Thousand Stitches: Ordinary People Extraordinary Lives (2015) she narrates her experience in having worked to raise the lives of these devadasis and helped them to leave their jobs and by setting up their own bank, given a chance to lead a life of dignity. Mahashweta (2000) is the story of a girl, Anupama, whose marriage breaks off when she is diagnosed with a skin disease leukoderma. The novel describes that it is very difficult for an Indian girl to overcome the dishonor that the society offers to a married woman who is left by her husband. It is a story of her success that she achieves when she discovers herself after moving to Mumbai and starts to respect herself and how she rebuilds her life. The novel *House of Cards* (2013) explores human relationships and holds up a mirror to our society with truthfulness. It narrates the problems faced by a protagonist, Mridula, the wife of a lucrative doctor. This novel analyzes us to how ambition leads a person in quest of supremacy and material wealth. This results in corruption and slowly the breakdown of family life and individual's behavior.

2. Moral and Ethical Values:

Values are a set of principles and beliefs that influence our behaviour and frame the words. Values may be different from person to person. Literature is actually a concise account of the experiences in life. Sudha Murthy's idea of life has always been one that does not give value to materialistic thoughts and possessions because of her strong belief in humility and knowledge, the two assets which help a man grow in life. She always believes that money changes only hands and that gives back to society. These noble beliefs are mirrored in her active involvement in social work for art and culture, public hygiene, healthcare, poverty alleviation, and women empowerment and education. Wise & Otherwise: A Salute to life (2002) shows encounters Sudha Murthy has had with ordinary people and extraordinary minds during her travels and personal experiences. This book gives a strong message of humanity to mankind. It upholds the values that are essential for mankind to survive in a modern life.

3. Economic Condition:

In Three Thousand Stitches Sudha Murthy depicted the evil tradition of Devadasi. She also took the efforts to eradicate this tradition by helping 3000 devadasis to leave their jobs and lead a life of dignity by setting up their own bank. To help the underprivileged sections of the society, Infosys Foundation, a non-profit organization, was established in 1996 by Infosys in Karnataka. Through Infosys Foundation, she helped to buildup 16,000 public toilets in rural area and several

CamScanner

hundred toilets in Bengaluru city. She also helped in building more than 2300 houses in flood-affected area.

4. Educational Views:

Sudha Murthy supported for the development in the areas of education, women empowerment, rural development, healthcare, arts and culture, and the care of very poor people. Through Infosys foundation, she has provided computer education and library facilities to the government aided schools. She has a vision of a library for each school. As a result, 50,000 libraries were setup in the schools.

5. Cultural and Religious Views:

Sudha Murty's writing is a great combination of ancient Indian and present-day Indian culture. Her works reflect a rare combination of generous attitude and logical thoughts. Her writings take us deep into the human mind with all its complexities. The description of characters depicted by her represents new reality, which is revolutionary feature in modern literature. She wrote about men and women both struggling for their own existence in globalizing India. Sudha Murthy in the novel *House of Cards* portrays the life of the modern-day society. This novel portrays the difference between the simplicity of the rural lifestyle and the complexity of urban lifestyle.

Conclusion:

The literature written by people in a society is actually a reflection of the lives of people; it is the mirror image of a society Literature broadens the mind's outlook while bonding people and culture collectively. As a contemporary writer, Sudha Murthy has done remarkable work for the welfare and upliftment of the society. She has bestowed her life for the sake of the deprived section of the society. Her social works covers education, women and youth empowerment, healthcare, public hygiene, art and culture and poverty eradication at the grassroots level, which were reflected in her literary work.

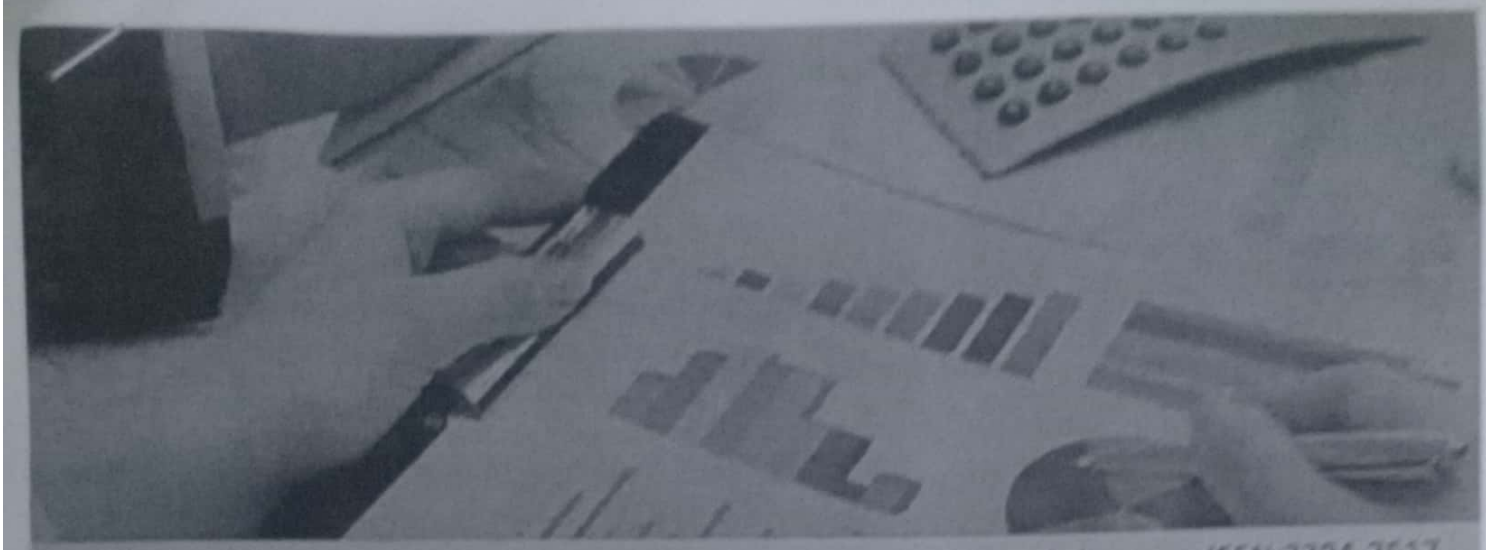
Bibliography:

1. Murthy, Sudha. Mahashweta. Penguin Books, Random House, India, 2007.
2. Murthy, Sudha. Dollar Bahu. Penguin Books, Random House, India, 2007.
3. Murthy, Sudha. House of Cards. Penguin Books, Random House, India, 2013.
4. Murthy, Sudha. Wise and Otherwise: A Salute to Life. Penguin Books, Random House, India, 2006.
5. Murthy, Sudha. The Day I Stopped Drinking Milk. Penguin Books, Random House, India, 2012.
6. Murthy, Sudha. Three Thousand Stitches: Ordinary People, Extraordinary Lives. Penguin Books, Random House, India, 2017.
7. Bai, K. Meera. Women's Voices: The Novels of Indian Women Writers. New Delhi, Prestige, 1996.
8. Ashturkar, Uddhav A. A Study of Indian Values Reflected in the Select Works of Sudha Murty and Ruskin Bond. Savitribai Phule Pune University, Pune, 2015.
9. Alyahya, Rimah Saleh. The Social and Ethical Values in the Select Novels of Sudha Murthy. Princess Nora Bint Abdulrahman University, Riyadh, Kingdom of Saudi Arabia. 20th October 2019.
10. Chaturvedi, Vinita. I'm Enjoying My Acting Stint: Sudha Murthy. Times of India, October 18, 2011.
11. Abrams, M. H. A Glossary of Literary Terms, Sixth (Ed.) Prism Indian Edition, Bangalore, 1985.
12. Thorat, Ashok and Others. A Spectrum of Literary Criticism. New Delhi, Frank Brothers. 1994.

Web Sources: -

1. https://youtu.be/V74b1h1CytQ
2. www.wikipedia.org.
3. www.encyclopedia.com.
4. www.wiktionary.org.

CamScanner

Volume.NO. I 2023 ISSUE NO. 5 Sameeksha ISSN:2394-2517

Sameeksha

International Journal of Commerce, Economics And Management

INDIRA

Indira College of Commerce and Science
89/2A, "DHRUV" New Pune Mumbai Highway
Tathwade, Pune-411033, Maharashtra, India
Phone : 91-20-66759637/ 646
Website : www.iccs.ac.in

First Impression: 2014

Second Impression: 2016

Third impression 18th December,2018

Fourth impression 19th December 2019

Fifth impression 12 th April 2023

© Indira College of Commerce and Science

SAMEEKSHA International Journal of Commerce, Economics and Management

Vol. 13 Issue 5 ※ 2023

ISSN: 2394-2517

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the copyright owners.

DISCLAIMER

The authors are solely responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The publishers or editors do not take any responsibility for the same in any manner. Errors, if any, are purely unintentional and readers are requested to communicate such errors to the editors or publishers to avoid discrepancies in future.

Printed and Published By :

Success Publications

Radha Krisna Apartment, 535, Shaniwar Peth,

Opp.Prabhat Theatre, Pune - 411030.

Contact -9422025610, 020-24433374, 24434662

Website- www.sharpmultinational.com

For

Indira College of Commerce and Science, Pune.

CamScanner

CONTENTS

Sr. No.	TITLE	Page No.
1	**Significance of 'Door Step' banking for the elderly citizen** Mrs. Vijayalaxmi Kulkarni Dr. Shubhangi Joshi	1
2	**Open and Distance Learning Education system for Higher Level Education– Issues and Challenges** Dr. Pawar Janardan Adinath Minakshee Nitin Raut	12
3.	**Services Provided by Tours and Travels companies according to New Technology** Mrs Vaishali Sinalkar Mr. Amol Sane	19
4.	**An overview of Online Ticket System in MSRTC** Swapnil V. Mankar	23
5	**Consumer preferences towards online food delivery** Dr. Janardan A. Pawar Mr.Snehesh Tanaji Sabale	30
6	**A Study on Impact of Emerging Trends in Commerce & Management with reference to Digital Marketing** Mrs. Sheetal Deshmukh Mr. Saurabh Punde	37
7	**A Detailed Study of Career Alertness and Its Exploration Amongst the College Students.** Asst. Prof. Leo Jose Asst. Prof. Monika J. Verma	46

CamScanner

8	**A Study of Consumer Attitude towards online shopping (with Reference to Amravati City)** Dr. Rajesh M. Deshmukh	58
9	**Legal framework for Construction Projects in Pimpri Chinchwad Muncipal Corporation** Dr. Nalanda Wani Mr. Sachin S. Jadhav	70
10	**An Understanding of the Legal Framework for Digital Marketing in India** Dr. Nalanda Wani Kavita S. Waghmare	83
11	**Analysis of prevailing labour laws and pursuit of viable proposals to protect Indian working women, with a focus on MIDC in the Pune Municipal Corporation periphery** Dr. Shivajirao Bachchhav Patil Mrs. Rashmi Umarji Mrs. Swara S. Savanoor,	91
12	**Impact of Real Estate (Regulation and Development) Act,2016 (RERA) on Real Estate Sector** Dr. Subhash Suryawanshi Mrs. Jyoti Yogesh WANI Dr. Arvind B. Telang	103
13	**Embracing Diversity: The Key To Unlocking Innovation"- A Literature Review** Abhradita Chatterjee Nahvi Dr. Rama Venkatachalam	110
14	**Impact Of Restaurant Ambience On Customer Satisfaction – A Study Of Fast Food, Family Style And Fine Dining Restaurants In Pune City** Ms. Sunita Pawar Prof. Dr. Seema Desai	128

CamScanner

A STUDY OF CONSUMER ATTITUDE TOWARDS ONLINE SHOPPING (WITH REFERENCE TO AMRAVATI CITY)

Dr. Rajesh M. Deshmukh
Department of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati

Abstract:-

The field of e-commerce is broad. There are many applications of E-Commerce, such as home banking, shopping in electronic malls, buying stocks, finding a job, conducting an auction, collaborating electronically with business partners around the globe, and providing customer service. Internet is changing the way consumers shop and buy goods and services, and has rapidly evolved into a global phenomenon. Customers use the Internet not only to buy the product online, but also to compare prices, product features and after sale service facilities they will receive if they purchase the product from a particular store. Many experts are optimistic about the prospect of online business. Hence the objective of this paper to focus on Consumer Attitude towards online shopping with reference to Amravati city.

Key Words *– Consumer, Attitude, online shopping.*

Introduction:

The Industrial revolution of the eighteenth century involved changes not only in production, but also in financial structures and in transportation and communication network[11]. According to Chandra Shekhar Tiwari, Internet is changing the way consumers shop and buy goods and services, and has rapidly evolved into a global phenomenon. Many companies have started using the Internet with the aim of cutting marketing costs, thereby reducing the price of their products and services in order to stay ahead in highly competitive markets. Companies also use the Internet to convey, communicate and disseminate information, to sell the product, to take feedback and also to conduct satisfaction surveys with customers. Customers use the Internet not

[11] Vasanti Venugopal & Raghu V.N.(2001), *Service Marketing*, Himalaya Publishing House, Nagpur, 1st Edition,p.1.

CamScanner

only to buy the product online, but also to compare prices, product features and after sale service facilities they will receive if they purchase the product from a particular store. Many experts are optimistic about the prospect of online business. In addition to the tremendous potential of the E-commerce market, the Internet provides a unique opportunity for companies to more efficiently reach existing and potential customers. Although most of the revenue of online transactions comes from business-to-business commerce, the practitioners of business-to-consumer commerce should not lose confidence. The growing use of Internet in India provides a developing prospect for online shopping. If E-marketers know the factors affecting online Indian behaviour, and the relationships between these factors and the type of online buyers, then they can further develop their marketing strategies to convert potential customers into active ones, while retaining existent online customers.[12] E-commerce applications began in the early 1970s with such innovations as electronic transfer of funds. However, the applications were limited to large corporations and a few daring small businesses. Then came electronic data interchange (EDI), which added other kinds of transaction processing and extended participation to all industries. Since the commercialization of the Internet and the introduction of the Web in the early 1990s, EC applications have rapidly expanded. The field of e-commerce is broad. There are many applications of EC, such as home banking, shopping in electronic malls, buying stocks, finding a job, conducting an auction, collaborating electronically with business partners around the globe, and providing customer service.[13] According to above analysis the main objective of this paper to focus on Consumer Attitude towards online shopping with reference to Amravati city.

Hypothesis:

For the proposed research study following hypothesis is taken-

There is positive attitude of consumer towards online shopping.

Limitations :

1. The study was limited to Amravati City
2. The study was conducted only on consumers related to online shopping .
3. The authenticity of data depends upon the honesty of respondent.

[12] Chandra Shekhar Tiwari (2014). *Changing Attitudes of Indian Consumer towards Online Shopping*, www.linkedin.com/pulse,pp.1-2.

[13] *Overview of E-Commerce*, Chapter 9, p.277.

CamScanner

Definition :

1) **Consumer:**

An individual who buys products or services for personal use and not for manufacture or resale. A consumer is someone who can make the decision whether or not to purchase an item at the store, and someone who can be influenced by marketing and advertisements. Any time someone goes to a store and purchases a toy, shirt, beverage, or anything else, they are making that decision as a consumer.[14]

2) **Attitude**:

A predisposition or a tendency to respond positively or negatively towards a certain idea, object, person, or situation. Attitude influences an individual's choice of action, and responses to challenges, incentives, and rewards (together called stimuli). Four major components of attitude are (1) Affective: emotions or feelings. (2) Cognitive: belief or opinions held consciously. (3) Conative: inclination for action. (4) Evaluative: positive or negative response to stimuli.[15]

3) **Online shopping:**

Online shopping is defined as the process a customer takes to purchase a service or product over the internet. In other words, a consumer may at his or her leisure buy from the comfort of their own home products from an online store. This concept was first demonstrated before the World Wide Web (WWW) was in use with real time transaction processed from a domestic television. The technology used was called Videotext and was first demonstrated in 1979 by M. Aldrick who designed and installed systems in the United Kingdom.[16]

4) **Amravati City:**

Amravati is the second largest city in the Vidarbha region and ninth largest city in Maharashtra, India. It is administrative headquarters of Amravati district and Amravati division which includes Akola, Buldhana, Washim, and Yavatmal districts. It is one of the Maharashtra's nominated city under Smart Cities Mission.[17]

---

[14] http://www.investorwords.com/1055/consumer.html#ixzz3bpdXPLId

[15] : http://www.businessdictionary.com/definition/attitude.html#ixzz3bpblPukt

[16] Zuroni Md Jusoh and Goh Hai Ling (2012), Factors Influencing Consumers' Attitude Towards E-Commerce Purchases Through Online Shopping, International Journal of Humanities and Social Science, *Vol. 2 No. 4 [Special Issue], p.223.*

[17] https://en.wikipedia.org › wiki › Amravati

CamScanner

Review of Related Literature:

The main reason for a full review of research in the past is to know the outcome of those investigations in areas where similar concept and methodologies had been used successfully. Further extensive or even exhaustive process of such review may offer vital links with the various trends and phases in the researches in ones area of specialization, familiarizing with the characteristic precepts, concepts and interpretation, with the special terminology, with the rationale for undertaking one's proposed investigation.[18] From the above analysis for the proposed research study the review of related literature was taken as follows-

Iqbal Ahmad Hakim (2002)[19]:

A Study Into the Awareness of Consumer Rights and Attitude Towards Consumerism in Kashmir, in this study Iqbal Ahmad Hakim Stated that the implications there of highlights the need for public policy makers, government, trade and industry and consumer action groups to be aware, sensitive and responsive to consumers awareness level about consumer rights; their attitude towards the marketing practices of firms, government regulations and the related issues of consumerism; and their mode of complaining behavior. Despite the rush to become industrialized, there are pressing consumer problems especially for those who have as yet shared little in the fruits of growth. Poverty still exists in parts o f the country particularly in J&K and the real purchasing power of consumers on the average is below that of the industrialized nation counterparts.

P. Durkasree (2011)[20] :

In the study An Analysis of Online Marketing: Customers' and Marketers' Perspective, P. Durkasree Stated that the online shopping behavior is a growing aspect among the customers especially among young customers. The service quality of the online marketing plays an important role in the determination of customer's satisfaction and service loyalty. The marketers are trying to perform more in online marketing but they are having some problems related to navigation, interactivity, logistics and payment. The marketers in online marketing are having a better scope in near future. They have to estimate their customers' needs and wants properly at each segment. The marketers

---

[18] P. Saravanavel (1987) *Research Methodology*, Kitab Mahal, Allahabad, 1st Edition,p.50.

[19] Iqbal Ahmad Hakim (2002) *A Study Into the Awareness of Consumer Rights and Attitude Towards Consumerism in Kashmir*, Unpublished Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy in Management, The University of Kashmir, Srinagar. p.183

[20] P. Durkasree (2011) *An Analysis of Online Marketing: Customers' and Marketers' Perspective*, Unpublished Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy in Business Management, Department Of Business Management, Manonmaniam Sundaranar University Tirunelveli, p.224.

CamScanner

should design appropriate strategies to satisfy their customers at various segments simultaneously. The lesser experienced marketers should learn the prospects and problems in online marketing through the stories of successful marketers in online marketing.

Sunita Guru (2011)[21] :

In A study of Trust and Perceived Risk in Online Shopping, Sunita Guru Stated that the It was found that one of the main reasons for purchasing online was to buy things that were not available in the nearby places. The finding indicates that there is a market online for products that are not easily available in the local stores. Another reason for purchasing online found was to try innovative products. As a result innovative products could prove to be another key to success for online retail outlets. It may also be possible to successfully employ strategies used to segment, target and attract these out shoppers who purchase outside their neighborhood places and try innovative products in attracting online shoppers.

Zia Ul Haq (2013)[22]:

In the study Effectiveness of Online Advertising - A Study With Reference to Selected Cities, Zia Ul Haq Stated that the video advertisements as most useful ones as perceived by the customers as compared to banner and text advertisement. This can also be used by marketers to develop online video advertisements for promoting their products and services. Marketers can also concentrate on various video advertisement formats that can use less speed to play. Short sized videos and streams can also be a good source to promote products and services.

Research Methodology:

A Study of Consumer Attitude towards online shopping (with reference to Amravati City) for this research study following research methodology was used.

A) Research Method

For this study the Survey Method and Descriptive Research Method was used.

---

[21] Sunita Guru (2011). A study of Trust and Perceived Risk in Online Shopping, Unpublished Thesis of Degree of Doctor of Philosophy in Management, Sardar Patel University Vallabh Vidyanagar, p.448.

[22] Zia Ul Haq (2013). *Effectiveness of Online Advertising - A Study With Reference to Selected Cities*, Unpublished Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy in Business Management, Department Of Business Management Osmania University, Hyderabad,p.182.

CamScanner

B) Sample Techniques

For the research study the Simple Random Sample Method included lottery method will be used for selecting the sample. By using above sampling method following samples will be selected for research study.

Table No. 01 : Table showing selection of Sample Units from Amravati City by Using Simple Random Sample Method

Sr. No	Sample Area	Sample Selected
1	Amravati City	125
Total		125

Data Collection Techniques:

The search for answers to research questions call for collection of data. Data are facts, figures and other relevant materials, past and present, serving as bases for study and analysis. For this research study in primary source with the help of questionnaires and in the secondary source with the help of books, reports, journals, newspapers, internet data was collected.

Data Analysis:

The data which will be collected by primary source and secondary source was analyzed by Percentage method as follows.

Table No. 02 : Table showing Number of Respondent

01.	Selected as Sample	125(100%)
02.	Number of Respondent who Response the questionnaires	108(86.40%)
03.	Number of Respondent who not Response the questionnaires	17 (13.60%)

Table No. 03- Table showing Age wise Analysis

Sr No	Age in Years	Numbers	Percentage
01	Below 20 Years	08	7.40%
02	20-30 Years	28	25.92%
03	30-40 Years	43	39.81%
04	40-50 Years	18	16.66%
05	Above 50 Years	11	10.18%
Total		108	100%

Table No. 04- Table showing Education wise Analysis

Sr No	Education	Numbers	Percentage
01.	Below HSSC	07	6.48%
02	HSSC	17	15.74%

Table No. 05 - Table showing Monthly Income wise Analysis

Sr No	Monthly Income	Numbers	Percentage
01	Below 10000 Rs	12	11.11%
02	10000-25000 Rs	23	21.29%

CamScanner

03	UG	51	47.22%
04	PG	29	26.25%
05	Other	04	3.70%
Total		108	100%

03	25000-50000 Rs	48	44.44%
04	Above 50000 Rs	25	23.14%
Total		108	100%

From the above Table No. 03 it is clear that the age of 08 (7.40%) respondents is Below 20 Years, the age of 28 (25.92%) respondents is between 20-30 Years, the age of 43 (39.81%) respondents is between 30-40 Years, the age of 18 (16.66%) respondents is between 40-50 Years and the age of 11 (10.18%) respondents is above 50 Years. From the above Table No. 04 it is clear that the education of 07 (6.48%) respondents is Below HSSC, the education of 17 (15.74%) respondents is HSSC, the 51 (39.81%) respondents are Undergraduates, the 29 (26.25%) respondents are Post graduates and the 04 (3.70%) respondents having certificate, Diploma courses. From the above Table No. 05 it is clear that the Monthly income of 12 (11.11%) respondents is Below Rs.10000, the Monthly income of 23 (21.29%) respondents is between Rs.10000 – Rs.25000, the Monthly income of 48 (44.44%) respondents is between Rs.25000 – Rs.50000 and the Monthly income of 25 (23.14%) respondents is above 50,000 Rs.

Table No. 06

Table showing Statements Analysis regarding to Consumer Attitude towards online shopping

Sr. No.	Statements	SA	A	N	D	SD	Total
01.	There is more choice of products in Online Shopping.	78 72.22 %	19 17.59 %	06 5.55 %	03 2.77%	02 1.85%	108 100%
02.	The main benefit of Online Shopping is that prices are low to high range.	62 57.40 %	29 26.85 %	07 6.48 %	02 1.85%	08 7.40%	108 100%
03.	There is impact of online shopping on traditional shopping.	83 76.85 %	10 9.25%	08 7.40 %	03 2.77%	04 3.70%	108 100%

CamScanner

aspect among the customers especially among young customers, a total of 79(73.14%) respondents strongly agree, a total of 17 (15.74%) respondents agree, a total of 05 (4.62%) respondents are neutral, a total of 04 (3.70%) of the respondents disagree while total 03 (2.77%) respondents are found to strongly disagree. Regarding the statement The service quality of the online shopping plays an important role in the determination of customer's satisfaction and service loyalty, a total of 74(68.71%) respondents strongly agree, a total of 22 (20.37%) respondents agree, a total of 03 (2.77%) respondents are neutral, a total of 05 (4.62%) of the respondents disagree while total 04 (3.70%) respondents are found to strongly disagree.

Findings:

From the above analysis the findings are as below.

- The age of 43 (39.81%) respondents was between 30-40 Years.
- The 51 (39.81%) respondents are Undergraduates.
- The Monthly income of 48 (44.44%) respondents is between Rs.25000 –Rs.50000.
- Regarding the statement, there is more choice of products in Online Shopping, a total of 78 (72.22%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, the main benefit of Online Shopping is that prices are low to high range, a total of 62 (57.40%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, there is impact of online shopping on traditional shopping, a total of 83 (76.85%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, detail information of product is available while shopping online, a total of 76(70.37%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, while shopping online we can purchase the products anytime a day, a total of 91(84.25%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, in the online Shopping the websites helps for searching and selecting the right product, a total of 68(62.96%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, you feel safe and secure online shopping, a total of 57(52.77%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, the growing use of Internet provides a developing prospect for online shopping, a total of 82(75.92%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, today e-commerce has become an integral part of everyday life, a total of 85(78.70%) respondents strongly agree.

CamScanner

- Regarding the statement, the online shopping behavior is a growing aspect among the customers especially among young customers, a total of 79(73.14%) respondents strongly agree.
- Regarding the statement, the service quality of the online shopping plays an important role in the determination of customer's satisfaction and service loyalty, a total of 74(68.71%) respondents strongly agree.

Conclusion:-

From the above analysis and Findings it is concluded that, There is positive attitude of consumer regarding to Amravati city towards online shopping and its main reasons are such as there is more choice of products in online shopping, the main benefit of online shopping is that prices are low to high range, there is impact of online shopping on traditional shopping, detail information of product is available while shopping online, while shopping online they can purchase the products anytime a day, in the online Shopping the websites helps for searching and selecting the right product, They feel safe and secure online shopping, the growing use of Internet provides a developing prospect for online shopping, today e-commerce has become an integral part of everyday life, the online shopping behavior is a growing aspect among the customers especially among young customers and the service quality of the online shopping plays an important role in the determination of customer's satisfaction and service loyalty. Hence the hypothesis, "There is positive attitude of consumer towards online shopping." is proved and it is accepted.

Reference:-

I) Books

1) H.R.Ramanath (2010), Research Methodology and Operations Research, Himalaya Publishing House,Nagpur, 1stEdition.
2) J.K. sachdeva (2013), Business Research Methodology, Himalaya Publishing House,Nagpur ,2nd Edition.
3) O.R. Krishnaswami and M. Ranganatham(2012), Methodology of Research In Social Research , Himalaya Publishing House,Nagpur,2nd Edition.
4) Overview of E-Commerce, Chapter 9.

CamScanner

5) P. Saravanavel (1987), Research Methodology, Kitab Mahal, Allahabad, 1st Edition.

6) P.L. Bhandarkar and T. S. Wilkinson (2013), Methodology and Techniques of Social Research,Himalaya Publishing House,Nagpur,24th Edition.

7) Priti R. Majhi and Prafull K. Khatua (2013), Research Methodology, Himalaya Publishing House,Nagpur,2nd Edition.

8) Vasanti Venugopal & Raghu V.N.(2001), Service Marketing, Himalaya Publishing House, Nagpur.

II) Unpublished Thesis -

1) Iqbal Ahmad Hakim (2002), A Study Into the Awareness of Consumer Rights and Attitude Towards Consumerism in Kashmir, Unpublished Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy in Management, The University of Kashmir, Srinagar.

2) P. Durkasree (2011), An Analysis of Online Marketing: Customers' and Marketers' Perspective, Unpublished Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy in Business Management, Department Of Business Management, Manonmaniam Sundaranar University Tirunelveli.

3) Sunita Guru (2011), A study of Trust and Perceived Risk in Online Shopping, Unpublished Thesis of Degree of Doctor of Philosophy in Management, Sardar Patel University Vallabh Vidyanagar.

4) Zia Ul Haq (2013), Effectiveness of Online Advertising - A Study With Reference to Selected Cities, Unpublished Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy in Business Management, Department Of Business Management Osmania University, Hyderabad.

III) Reports, Journals and Websites -

1) Chandra Shekhar Tiwari (2014), Changing Attitudes of Indian Consumer towards Online Shopping, www.linkedin.com/pulse.

2) E-commerce – New Opportunities, New Barriers - A survey of e-commerce barriers in countries outside the EU.

3) E-commerce in India, Wikipedia, the free encyclopedia.

4) http://www.businessdictionary.com/definition/attitude.html#ixzz3bpblPukt

5) http://www.investorwords.com/1055/consumer.html#ixzz3bpdXPLId

6) Zuroni Md Jusoh and Goh Hai Ling (2012), Factors Influencing Consumers Attitude towards E-Commerce. Purchase Through Online Shopping, International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 2 No. 4 (Special Issue).

CamScanner

Impact Factor-8.632 (SJIF) ISSN-2278-9308
ISSUE No
(CDXXXIV) 434

B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

One Day Online National Multidisciplinary Conference On

Emerging Trends in Humanities and Commerce

Conference Proceedings

November - 2023

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor
Prin. Dr. Vijaykumar L. Bhangdia
Principal
Smt. Kesharbai Lahoti
Mahavidyalaya, Amravati

Editor
Prof. Dr. Prashant J. Katole
Head, Dept. of Economics,
Smt. Kesharbai Lahoti
Mahavidyalaya, Amravati

Editor
Prof. Dr. Ulka S. Wadekar
Coordinator, Ph. D. Research Center
Smt. Kesharbai Lahoti
Mahavidyalaya, Amravati

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

A

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

CamScanner

INDEX

No.	Title of the Paper — Authors' Name	Page No.
1	Climate change: global political and economic causes. — Yogini Dharma Malvankar	1
2	India In The Age Of Emperor Ashoka — Prof.Dr.Pramila D. Bhoyar	6
3	Recent Trends in Commerce and Business Management — Dr. Rajesh M. Deshmukh	11
4	A Glance Study of Cryptocurrency and Laws — Mr. Dhananjay P. Kale	14
5	The Influence of Socio-Cultural Factors on Entrepreneurial Intentions among Commerce Students — Chanchal Harikisanji Taori	17
6	Analyzing the Impact of Digital Transformation on the Investment Behavior of Young Investors in Amaravati District — Saurabh Vinayakrao Jaswante Dr. S. R. Raghuvanshi	22
7	Analyzing Vidarbha's Agricultural Exports: Uncovering Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Challenges. — Dr.Sandhya Shaligram Bhagat	28
8	Women empowerment and challenges in India — Prof. Dr. Ranjana Bhimrao Ingole	38
9	"Preserving Cultural Heritage: Addressing Ethical and Technical Challenges in Manuscripts Metadata Creation" — Dr. Vaishali P. Gudadhe,Mr. Dinesh T. Sakhare	42
10	Impact of Compensation package on work motivation And job satisfaction — Ashwini A. Hatwalne Dr.Santosh T. Kute	48
11	Constitutional Commitments: Gender Equality in the Indian Legal Framework. — Dr. Maya S. Watane	55
12	Impact Of Feminism On Modern Education As Depicted In Mahesh Dattani's Bravely Fought The Queen Dr. M. S.Chhangani,Priya Sarda	61
13	Effectiveness Of Child Care Institutions In Rehabilitation Of Children: An Empirical Study — Mohd Shakeel Ahmed Mohd Gayas,Dr. Gowardhan. J. Mhala	64
14	Conflict for Gender Equality in Sudha Murthy's Gently Falls the Bakula — Ms. Archana Deshmukh,	70
15	Unveiling the Resilience of Tribal Women: A Feminist Exploration of Mahasweta Devi's 'Draupadi — Ms. Usha Janrao Tumbade,Dr.Pankaja Ingle	74
16	Analysis of Indian Agriculture Policy: A Focus on Economic Perspectives — Rahul R. Band	78
17	Analytical Study of PradhanMantriAwasYojana in Gondia District — Samad A. Sheikh,Dr. Vivek S. Chavan	81
18	Alignment of Human Resource Planning Management with the overall Strategic Human Resource Planning — Prof.Parikshit S Naik , Dr.Yogesh K Aggarwal	86

CamScanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor -(SJIF) -8.632, Issue NO, (CDXXXIV) 434-A

ISSN : 2278-9308 November, 2023,

Recent Trends in Commerce and BusinessManagement

Dr. Rajesh M. Deshmukh

Department of Commerce Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati.

Abstract:-

The growing phenomenon of globalization, liberalization and privatization has been influencing the Commerce education. The technological revolution has further provided new dimensions' E-banking, E-marketing, E-commerce, E-finance, E-investment paper less trading and e-governance has been gaining importance of all over the world. At the same time, the outsourcing business, call Centre, small business operation, IT based services etc. are expanding very fast. These developments demands paradigm shift in teaching and learning process. As well as there are important recent trends in Commerce and Business Management. In this paper some recent trends in commerce and business management are discussed.

Key Words:-Recent Trends,Commerce, Business Management.

Introduction:-

According toF.E . Keay, an ideal of Indian life which has a close bearing on education is that which has been happily termed naissance oblige.The future of India lies inits children, and this land, withits vast population, presents a wonderful opportunity as wellas a huge responsibility to its educators. There are, and willno doubt always be, many controversies with regard to themost desirable development that its educational system shall take, but it is to be hoped that there will arise therefrom a system which, while incorporating new and old, will transcend both in its practice as well as in its ideals. As well as according to Joseph Albert Lauwerys, "Education refers to the discipline that is concerned with methods of teaching and learning in schools or school-like environments, as opposed to various non-formal and informal means of socialization. Education can be thought of as the transmission of the values and accumulated knowledge of a society. The American philosopher John Dewey believed that education should mean the total development of the child. On the basis of the observations he made at the University of Chicago Laboratory Schools—the experimental elementary schools that he founded in 1896, Dewey developed revolutionary educational theories." As well as according to Anjali Sreekumar, "The growing phenomenon of globalization, liberalization and privatization has been influencing the Commerce education. The technological revolution has further provided new dimensions' E-banking, E-marketing, E-commerce, E-finance, E-investment paper less trading and e-governance has been gaining importance of all over the world. At the same time, the outsourcing business, call Centre, small business operation, IT based services etc. are expanding very fast. These developments demands paradigm shift in teaching and learning process. The new skills and training are required to cope up with these changes. The technological advances must be integrated into the basic fabric of Commerce education." According to above analysis the main objective of this paper is to focus on Recent Trends in Commerce and BusinessManagement.

Recent Trends in Commerce:- Several trends were shaping the commerce landscape. However, please keep in mind that the business environment is dynamic, and new trends may have emerged since then. Following are some recent trends in commerce that were prominent -

- **E-commerce Continues to Thrive**:- E-commerce was on a steady growth trajectory, with consumers increasingly turning to online shopping. The COVID-19 pandemic accelerated this trend as more people became accustomed to digital shopping experiences.
- **Omnichannel Retailing**:- Retailers were focusing on providing a seamless shopping experience across various channels, including physical stores, websites, mobile apps, and social media. The integration of online and offline sales channels was a key focus.
- **Mobile Commerce (M-commerce)**:- The use of smartphones for shopping continued to rise. Retailers were optimizing their websites and apps for mobile devices and implementing mobile payment options.
- **Personalization**:- Businesses were leveraging data and technology to provide personalized shopping experiences, from product recommendations to tailored marketing messages.

CamScanner

- **Sustainability and Ethical Consumerism**:- Consumers were increasingly concerned about the environmental and ethical aspects of products. Businesses were responding by incorporating sustainable and ethical practices into their supply chains and marketing efforts.
- **Direct-to-Consumer (DTC) Brands**:- Many brands were cutting out intermediaries and selling directly to consumers, allowing for greater control over the customer experience and the ability to collect valuable customer data.
- **Subscription-Based Models**:- Subscription services were gaining popularity across various industries, from streaming services to meal kit deliveries. Subscription models offer predictable revenue streams and build customer loyalty.
- **Voice Commerce**:- The adoption of voice-activated devices and virtual assistants was changing the way people shopped. Businesses were exploring voice commerce strategies.
- **Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR)**:- AR and VR technologies were being used for virtual product try-ons, immersive shopping experiences, and virtual store visits.
- **Live Commerce**:- Live streaming and interactive shopping experiences were on the rise, particularly in the beauty and fashion industries, where consumers could engage with influencers and make purchases in real time.
- **Contactless Payments**:- The preference for contactless payment methods, including mobile wallets and contactless cards, continued to grow due to hygiene concerns during the pandemic.
- **AI and Data Analytics**:- Artificial intelligence and data analytics were being used to enhance inventory management, demand forecasting, and customer insights.
- **Customer Experience (CX) Focus**:- Providing exceptional customer experiences was a priority for many businesses. This included efficient and convenient shipping, responsive customer support, and easy returns.
- **Online Marketplaces**:- E-commerce marketplaces like Amazon, Alibaba, and others continued to dominate the online retail space. Many businesses were looking for ways to leverage these platforms.

Recent Trends in Business Management:-Various Trends were shaping the field of business management. However, it's important to recognize that the business landscape is continuously evolving. Following are someimportant recent trends in business management.

- **Remote and Hybrid Work Models**:- The COVID-19 pandemic accelerated the adoption of remote work. Many businesses were exploring hybrid work models that combine in-office and remote work to accommodate employees' preferences and enhance work-life balance.
- **Digital Transformation**:- Digital technologies continued to reshape business operations. Companies were investing in automation, data analytics, artificial intelligence, and cloud computing to improve efficiency, decision-making, and customer experiences.
- **Leadership Development**:- Businesses recognized the need for strong leadership to navigate challenges. Leadership development programs and coaching were on the rise to groom the next generation of leaders.
- **Emphasis on Employee Well-Being**:- The well-being of employees became a top priority. Companies were offering mental health support, flexible work arrangements, and initiatives to reduce burnout.
- **Diversity, Equity, and Inclusion (DEI)**:- DEI efforts were gaining momentum, with companies working to create more diverse and inclusive workplaces. Diversity training, hiring practices, and equity initiatives were common.
- **Sustainability and ESG (Environmental, Social, and Governance) Practices**:- Companies were incorporating sustainability and ESG practices into their strategies to address environmental and social responsibilities and meet investor and consumer demands.
- **Supply Chain Resilience**:- The pandemic exposed vulnerabilities in supply chains. Businesses were focusing on building resilient and agile supply chains, with a particular emphasis on nearshoring and diversifying suppliers.
- **Data Privacy and Security**:- Increasing concerns about data breaches and privacy led to more stringent data protection measures and compliance with regulations like GDPR.

CamScanner

- **Innovative Business Models**:- Businesses were rethinking traditional business models. Subscription services, platform-based models, and ecosystem-based approaches were becoming more common.
- **Customer-Centricity**:- Companies were placing greater emphasis on understanding customer needs and delivering exceptional customer experiences. Customer feedback and data analysis played a critical role. .
- **Blockchain Technology**:-Block chain was being explored for various applications, from supply chain transparency to digital identity verification and secure transactions.
- **Reskilling and up skilling**:- Given the rapidly changing job landscape, businesses were investing in reskilling and upskilling programs to ensure that their workforce had the necessary skills for the future.
- **Leaner Organizational Structures**:- Many organizations were streamlining their hierarchies to become flatter and more agile, enabling quicker decision-making and reducing bureaucracy.
- **Crisis Management and Business Continuity**:- The pandemic prompted businesses to improve their crisis management and business continuity planning, ensuring they were better prepared for unexpected disruptions.

Conclusion:-

From the above analysis of secondary data it is concluded that,Education refers to the discipline that is concerned with methods of teaching and learning in schools or school-like environments, as opposed to various non-formal and informal means of socialization. Education can be thought of as the transmission of the values and accumulated knowledge of a society. As well as there is very important role of Commerce and Business management in the economics development of the country and there are some recent trends in commerce and business management such as remote and hybrid work models, E-Commerce,Mobile Commerce,Sustainability and Ethical Consumerism,Direct-to-Consumer (DTC) Brands,Subscription-Based Models, Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR),Live Commerce, Contactless Payments, AI and Data Analytics, Customer Experience (CX) Focus,Online Marketplaces,Digital Transformation,Leadership Development, Emphasis on Employee Well-Being, Diversity, Equity, and Inclusion,Sustainability and ESG (Environmental, Social, and Governance) Practices, Supply Chain ResilienceData Privacy and Security,Innovative Business Models,Blockchain Technology,Reskilling and up skilling,Leaner Organizational Structures and ,Crisis Management and Business Continuity.

Reference:-

1) F .E . Keay (1918), Ancient Indian Education.
2) Albert Lauwerys (2023), Education.
3) Anjali Sreekumar (2021),Global Trends in Commerce Education.
4) S. Anthony Rahul Golden (2018),Recent Trends in Commerce and Management.
5) Ashok K. Srivastava (2014),Basics inEducation.

CamScanner

ISSN - 2279 - 0489

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

GENIUS

Volume - XII Issue - I August - January - 2023-24

English Part - I & II

Peer Reviewed Refereed and
UGC Listed Journal No. 47100

Single Blind Review / Double Blind Review

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2023 - 7.508
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"GENIUS"**. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Published by

Ajanta Prakashan, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877 Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta3535@gmail.com, www.ajantaprakashan.in

GENIUS - ISSN 2279 - 0489 - Impact Factor - 7.508 **(www.sjifactor.com)**

EDITORIAL BOARD

Dr. S. Umesha
Dept. Of Studies in Biotechnology, University of Mysore, Manasagangotri, Mysore, India.

Dr. Tharanikkarasu K.
Dept. Of Chemistry, Pondicherry University (Central University), Kalapet, Puducherry, India.

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh.

Dr. Altaf Husain Pandit
Dept. of Chemistry University of Kashmir, Kashmir, India.

Dr. Deepak Sinkar
Assistant Professor, Department of Visual Art, PLC- State University of Performing and Visual Arts, Rohtak Haryana.

Prof. P. N. Gajjar
Head, Dept. Of Physics, University School of Sciences, Gujarat University, Ahmedabad, India.

Dr. Uday P. Dongare
Head, Dept. Of Physical Education, Shivaji Art's, Commerce & Science College, Kannad, Aurangabad, India.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland, 4558 Australia.

Dr. Mita Howladar
Assistant Professor, Calcutta Girls B. T. College Kolkata, West Bengal, India.

Brian Schiff
Brussels, Copenhagen, Madrid, Paris.

Dr. Prashant M. Dolia
Dept. Of Computer Science & Applications, Bhavnagar University, India.

Dr. Nicholas Ioannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DB, UK.

Dr. Ritu Sehgal
Assistant Professor, DAV Institute of Engineering and Technology, Jalandhar, Punjab.

Dr. K. B. Laghane
Dean. Faculty of Management Science.
Dean. Faculty of Commerce (Dr. B.A.M.U.)
Head Commerce Dept., Vivekanad College, Samarth Nager, Aurangabad, India.

Prof. Avinashi Kapoor
Head, Dept. Of Electronic Science, Dean, Faculty of Interdisciplinary Sciences, Chairman, Board of Research Studies, South Campus, University of Delhi, New Delhi, India.

Dr. Farhath Ali
Department of Education, Moulana Azad National Urdu University Hyderabad, T.S.

EDITORIAL BOARD

Dr. Hanumanthappa J.
Dept. Of Studies In Computer Science,
University of Mysore, Manasagangotri,
Mysore-570 006, Karnataka, India.

Dr. Asharf Fetoh Eata
College of Arts or Science Salmau Bin
Adbul Aziz University, KAS.

Dr. Kailas Thombre
Research Guide, Dept .of Economics
Deogiri College, Aurangabad, India.

Dr. Isita Lahiri
Dept. of Business Administration,
University of Kalyani, Kalyani West Bengal.

Dr. Nirmala S. Padmavat
Assit. Prof. English Dept. Nutan Mahavidyalaya,
Selu, Dist: Parbhani

Dr. Lalit Gopal
Assistant Professor, Department of Design,
BBK DAV College for Women, Amritsar. (Punjab)

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF ENGLISH PART - I

S. No.	Title & Author	Page No.
1	Expression Invariant Face Recognition: A Compressive Approach **Manisha O. Sharma** **Vaibhav M. Pathak**	1-5
2	Refractory Metals **Abhay Bhagwan Chate**	6-11
3	Soil Erosion in India **Dr. Ashok Shahaji Bhalerao**	12-18
4	Uses of Social Networking & Social Media in Libraries **Dr. Niraj T. Khobragade**	19-26
5	Right to Privacy of LGBT Communities in India : An overview **Dr. Swapnil Ukendrasing Sagane**	27-34
6	A Study of Selected Psychological Differences between Elite Level Football and Hockey Players **Dr. Bhupendra Singh Arjun Singh** **Dr. Yeshwant Patil**	35-39
7	Artificial Intelligence in Teacher Education **Dr. Maninder Kaur**	40-45
8	Black Money : The Malediction on India's Economy **Megha Sharma**	46-52
9	The Efficacy of Summary Trials in Modern Judicial Practice : A Study Focused on the Criminal Procedure Code, 1973 **Santosh H. Gaddapwar**	53-58
10	Augmenting Elementary Education with Constructive Approach **Dr. Bindu Sharma**	59-66
11	Gharana and Guru - Shishya Tradition **Dr. Preeti Damle**	67-70

CONTENTS OF ENGLISH PART - I

S. No.	Title & Author	Page No.
12	Rural-Urban Variation of Teaching and Learning English in the Secondary Schools of Barpeta District, Assam : Problems and Prospects **Md. Shahidul Islam** **Dr. Pulak Kumar Deka**	71-78
13	Manuscripts Written on the Subject of Dance in Gujarat **Dr. Smruti Vaghela**	79-85
14	Scenario of Super Markets in India **Dr. Mrs. Shobha Arun Paudmal**	86-91
15	Sports Technology : Artificial Intelligence in Sports **Dr. Meenakshi**	92-97
16	Study of Enzymatic Conversion of Biodiesel From Jatropha Oil, Maharashtra, India **Tembhurne R. R.**	98-103
17	Socio Economic Development of Maharashtra State **Dr. Bharat A. Pagare**	104-108
18	Assessment of Water Quality Parameters in Tembhapuri Dam : A Limnological Perspective **Madhuri Raju Paithane**	109-115
19	Mother - Daughter Relationship in The Thousand Faces of Night by Githa Hariharan **Dr. Vijayalaxmi Koppikar**	116-119
20	उच्च प्राथमिक स्वरावरील विद्यार्थ्यांचे इंग्रजी संप्रेषण कौशल्य विकसित करण्यासाठी कार्यकम निर्मीती व त्याची परिणामकारता **Kalkhaire Ankush Namdev** **Dr. Pundge Madhukar Ambaji**	120-129
21	New Education Policy 2020 : A Critical Analysis **Dr. Punam Kesharwani**	130-135

CONTENTS OF ENGLISH PART - I

S. No.	Title & Author	Page No.
22	A Study on the Awareness of NEP Implementation and its Effectiveness and 7 Sustainable Development Goals among Secondary School Teachers of Maharashtra and Dhaka Region **Yogesh Raghunath Sonawane** **Dr. Sushil Borde**	136-142
23	The Study of Social Action in Sociology **Dr. Shanta Y. Bangari**	143-146
24	Challenges & Opportunities of Human Resource Management **Dr. B. P. Darekar**	147-152

CONTENTS OF ENGLISH PART - I & II

S. No.	Title & Author	Page No.
1	An Analytical Study of Online Buying Behavior of Women **Jayshree Sharma** **Dr. T. G. Mirge**	1-5
2	Trends in Re-Engineering the Library **Dr. Sudhir B. Sangole**	6-11

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ
गणेशखिंड, पुणे - ४११००७
Savitribai Phule Pune University
Ganeshkhind, Pune – 411007

दूरध्वनी क्रमांक : ०२०— २५६२११५६/५७/६०
Telephone : 020-25621156/57/60
ईमेल/ Email : boards@pun.unipune.ac.in

शैक्षणिक विभाग (मान्यता कक्ष)
Academic Section (Approval Cell)
वेबसाईट/ Website: www.unipune.ac.in

परिपत्रक क्र.२२४/२०२२

विषय:— शिक्षकांची नियुक्ती, सेवांतर्गत पदोन्नती, मार्गदर्शक मान्यता इत्यादीसाठी शोधनिबंध (Research Paper) ग्राह्य धरणेबाबत.

विद्यापीठ अधिकार मंडळाने घेतलेल्या निर्णयानुसार शिक्षकांची नियुक्ती, सेवांतर्गत पदोन्नती (CAS) संशोधन मार्गदर्शक मान्यता (CAS) इत्यादीसाठी खालीलप्रमाणे शोध निबंध ग्राह्य धरण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

अ) UGC Approved List of Journals आणि UGC Care List अस्तित्वात येण्यापूर्वी ISSN क्रमांक असणाऱ्या सर्व संशोधन पत्रिकेतील शोध निबंध.

ब) बारकाईने पुनर्विलोकन केलेल्या (Peer Reviewed Journal) संशोधन पत्रिकेतील शोध निबंध. परंतु त्यासाठी सदरची प्रक्रिया Single blind review/Double blind review/Open or Transperent Peer Review पध्दतीने पूर्ण केल्याबाबतचे संबंधित संशोधन पत्रिका संपादकांचे प्रमाणपत्र आवश्यक राहील. उपरोक्त प्रक्रिया न करता संशोधन पत्रिकेच्या संपादकाने केवळ बारकाईने पुनर्विलोकित केलेले (Peer Review Journal) असे नमूद केले असेल तर ते ग्राह्य धरण्यात येऊ नये.

क) वेळोवेळी प्रसिध्द केलेल्या UGC Care List मध्ये Index केलेल्या संशोधन पत्रिकेत प्रसिध्द शोध निबंध.

सदरचे धोरण पुर्वलक्षी प्रभावाने लागू करण्यात येत असून यापूर्वी विहित संख्येएवढे शोध निबंध प्रसिध्द नसल्याच्या कारणास्तव नाकारण्यात आलेले कोणतेही प्रस्ताव या धोरणाप्रमाणे मान्य होत असल्यास अशा अर्जदारांस पुन्हा नव्याने प्रस्ताव सादर करावा लागेल.

मा. प्राचार्य/मा. संचालक, सर्व संलग्न महाविद्यालये/मान्यताप्राप्त परिसंस्था आणि मा. विभागप्रमुख, विद्यापीठातील सर्व शैक्षणिक विभाग यांना विनंती की, सदर परिपत्रकाचा आशय सर्व संबंधितांच्या निदर्शनास आणून द्यावा.

गणेशखिंड, पुणे — ४११००७)
जा.क्र. :— सीबी/६१६)
दिनांक :— १२/०८/२०२२)

(डॉ. मुंजाजी रासवे)
उपकुलसचिव

F:\D\Academic Council Meeting\2022 July 23\Letter and Circular.docx

2. Trends in Re-Engineering the Library

Dr. Sudhir B. Sangole
Librarian, Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Amravati. (MH)

Abstract

This paper explains about the Re-engineering concept and its application in Library and information science. Re-engineering is a continuous evaluation effort to improve quality of the system

Keywords: Re-engineering, Redesigning

Introduction

Libraries are playing an important role in promoting literacy & supporting education in societies. It is a knowledge center and reader visits the library with the intention of acquiring desired information. The Information Communication Technology (ICT) has a great impact on libraries & its tremendous development has resulted in the availability of information at the user's finger tips. ICT has made communication process dynamic and interaction across boundaries is now possible in faster and more reliable manner. Libraries and information centers should now adopt these technologies to provide services to their patrons by using mobile phones, cellular networks, cable television and cloud and IOT. In library scenario, the needs of users are always dynamic and to satisfy diverse needs of all users quickly, is a complex task for any knowledge professional or librarian. ICT, Internet and library automation software make it possible for users to locate what they want, and these techniques fulfill their needs without going to library. In information system user is an important component and "Know your Customer" is a basic rule. Advance technologies such as mobile technology, cloud computing. IOT, GIS and www will play an effective role in creating, processing, storing and disseminating information in a library scenario.

Furthermore, library resources such as books, magazines, journals, & monographs are gradually making a shift towards electronic format. Publishers have started offering literature in electronic format along with the print version. Due to rapid penetration of mobile phones and availability of cheaper internet on mobile phones, need of user has changed in a varied manner, and the users have started migrating to electronic media from print media. With the advent of

technology and rapid changes in ICT influencing the libraries, to keep pace with these changes, libraries have to constantly update & change. Many libraries are trying to facilitate end users with access to information resources and application through the implementation of web technology. Hence there is an urgent need of changing the overall activities of the libraries and this change is inevitable. To cope up with change the Libraries are now implementing the management techniques such as TQM. Re-engineering, Six Sigma etc.

Re-engineering technique was very famous in the business world in 1990's & is equally beneficial for libraries to redesign their services in order to provide specific information to its end users. Re-engineering involves redesigning key process, while keeping customer at the center of process redesign.

What is re-engineering?

This term was first used by Michael Hammer in 1990 at a Harvard business review article, "Re-engineering work: don't automate obliterate, davenport has also been considered as the pioneer of introducing the concept of re-engineering".

Michal Hummer and James Champy than further developed the concepts of re-engineering corporation (1992) "Re-engineering simply means rethinking and redesign of business process to achieve dramatic improvement in critical contemporary measures of performance, such as cost, quality, service and speed."

Re-engineering is a rapid and radical redesigning of process, services, policies and the organizational structure of an organization. Its application increased in different fields.

Definitions of Re-engineering

1. Re-engineering does not mean the using new computer systems in the existing system (i.e. replacing manual system). Rather, it is the modification of the existing system by the computer based system or a new human based system, and can even replace an existing computer based system with a human based system.
2. Microsoft Computer Dictionary defines the term 'Reengineer' (vb) as "To rethink and redefine processes and procedures."
3. Encyclopedia of Information Technology defines Re-engineering as "the examination and modification of a system to reconstitute it in a new form and the subsequent implementation of the new form".

4. Daniel P. Petrozoo and John C. Stepper in their book 'Successful Re-engineering' define the term 'Re- engineering' as "Re-engineering is the concurrent redesign of processes, organizations, and their supporting information systems to achieve radical improvement in time, cost, quality, and customers' regard for the company's products and services." Though this definition is based on the company environment in Library and Information Services and System also it is applicable more or less. Here, in the LIS environment, the term Customer is replaced with term User and term Company will be replaced with Library and Information Centre.

Need for Re-engineering

- Improper infrastructure
- Reform in Publishing/Communication industry
- Techno savvy higher education
- Constraint in Library budget
- Information explosion
- Advancement in technology
- User needs are changing
- Untrained Library staff

Objective of Re-engineering

- To improve the efficiency & productivity of the library
- To provide quality library products and services to users
- To provide online services
- To deal with the constant change in ICT & information explosion
- To prove its existence in the competitive environment as a service organizations
- To assure the Dr. S. R. Ranganathan's five Laws of Library science
- To achieve improvement in performance and increase Operational efficiencies
- To update its essential aspect of the library and running its functions
- To reinventing the Library for Online Education

Advantages of Re-engineering Library

- The user of a re-engineered library need not to go to r library physically, instead, people from all over the world can gain access to the same information as long as internet connection is available.

- A major advantage of re-engineering (Le. maki libraries go online), is that people can gain access to the information at any time, night or day
- The same resources can be used at the same time by number of users.
- Re-engineering libraries can provide very user-friend interfaces, giving clickable access to its resources.
- An exact copy of the can be made any number a times without any degradation of quality
- The cost of maintaining a re-engineering is lower than that of a traditional library
- Offering online learning environment.
- Making short the chain from author to user.

Re-engineering Process

- Preparation: Identification of the problems.
- Strategy Development Problem analysis and prioritization.
- System Design: Developed expert framework to solve the problem.
- Implementation: Execution of technical and social objectives.

Re-engineering is continuous process is a improvement in performance and it is applicable universally. In any organization when the processes are not user oriented, then the users decide that it is not worthy. This ultimately results in user dissatisfaction. Hence there is desperate need to analyze and redesign the existing, outdated method to improve its performance.

Conclusion

With the help of technological advances, library and knowledge professionals need to redesign library services to support learning, teaching, research, and other developmental activities. To provide virtual and digital library services via technologies such as Cloud computing and GIS. high bandwidth is required and if the internet connectivity is lost, the services will also discontinue, so country wide strong IT infrastructure is a pre-requisite. Bridge the digital divide and access to digital resources will definitely help to provide effective and valuable information services to library patrons in order to satisfy their information needs and for that librarians should perform the role of webmaster.

Library networks and consortia are focusing on resource sharing, creation of catalogues and bibliographical databases. Knowledge professionals should redesign library portal in such a

way that it becomes integrated network of resources (In-house as well as internet based). In India Government funded consortia (National Knowledge Resource Consortia), INDEST-AICTE consortia (open) consortia, funded by MHRD), UGC-INFONET (funded by UGC), CeRA, HELINET, ERMED consortium and many voluntary consortia like FORSA and IIM library consortia (shared budget model) are available.

But there is need emphasize on conference papers. research articles etc. along with other e-document delivery services such as conference papers, proceedings etc., are also significant source of creation of knowledge and dissemination of information.

Re-engineering is a continuous effort to improve the productivity of system while reducing the cost time and effort. It is important to rethink on this issue and apply to the library to provide the better services to fulfill the multidimensional needs of the users.

References

1. Choudhary C. (Oct, 2015). Impact of Professional Ethics of Modern Re-engineering college library services Internation Journal of Allied Practice, Research and Review, 18-27
2. Ghumre, S. (March 2014, Vol Issue. 11). Re-engineering College Library & Information Services International Journ of Research in Management Science and Technology.2211-2216.
3. Jain, P. (2013) APPLICATION OF SOCIAL MEDIA IN MARKETING LIBRARY &INFORMATION SERVICES A GLOBAL PERSPECTIVE European Journal of Banes Economics and Accountancy Vol. 1, No. I
4. Kadam, S. D. (2013). Re-Engineering Library and Information Centers and Library Services in Modern Digital Era. In S.M. College (Ed.), Changing Trends in Academic Librarianship in an Electronic. Shirur (Ghodnad)-412210 (Pune)5.5.P. Mandal's CT Bora College.
5. Kumar, A. (2013). Use of Social Networking Sites (SNS) A study of Maharshi Dayanand University, Rohtak, India. Library Philosophy and Practice (e-journal).. Paper 1000.
6. Megha, G. (2014). Re-engineering library from semi digital to digital library:A case study International journal for research in applied science an engineering technology, 18-24.

7. Padval, B. S. (2016). Re-Engineering of Library Practices in Academic Libraries. Research hub –International multidisciplinary Research journal (RHIMRJ) III (3), 1-3.
8. Suraweera, S. N. (2010). Value of Social Networking in Libraries and Information organisation in Asia and Oceania WORLD LIBRARY AND INFORMATION CONGRESS Gutenberg, Sweden:WORLD LIBRARY AND INFORMATION CONGRESS: 76TH IFLA GENERAL CONFERENCE AND ASSEMBLY.
9. Suryawanshi, S. E-Resources Management for Academic Libraries:L Opportunities & Challenges. www.unitech-solutions.in/tmk/files/44.pdf
10. Urkudkar, S. (2013). Re-Engineering in Library Services Jaipur Satyam Publication.
11. Veer, D. K. (2010). Re-engineering library & information Services & Resources in modern digital era. INFLIBNET 7th convention planner (pp. 312-318). Assam: Tezpur University Assam.

ISSN 2231-6671

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH
RESEARCH ANALYSIS

EDITOR IN CHIEF
DR. BALAJI KAMBLE

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 2231- 6671

International Registered & Recognized

Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXVI, Vol. - III
Year - XIII, (Half Yearly)
Aug. 2023 To Jan. 2024

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913 / 09503814000
07276305000/ 09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (**Mob. 09423346913**)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. B. M. Gore
Principal
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed(M.S)

Dr. Dileep S. Arjune
Professor & Head, Dept. of Economics
J. E. S. College,
Jalna, Dist. Jalna(M.S.)

Scott. A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokiyo (Japan)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Insititute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics,
SKNG Mahavidyalaya,
Karang Lad, Dist. Washim(M.S.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. Murlidhar A. Lahade
Dept. of Hindi,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed(M.S)

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani , Dist. Parbhani.(M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V. R. Gawhale
Head, Dept. of Commerce,
G. S. College,
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S.)

Dr. Shyam Khandare
Dept. of Sociology
Gondawana University
Gadchiroli, Dist. Gadchiroli (M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
RNC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik.(M.S.)

Dr. Balasaheb Patil
Head, Dept. of Economics
C. K. Thakur College,
Panvel, Dist. Raigad (M.S.)

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Effect of Alianthus excels Roxb On Leaf Spot of Turmeric Caused by Taphrina macalans Butler **Dr. Premnanda G. Ghadsing**	1
2	Marketing of Library Products and Services for Library Development **Jayant Hansaraj More, Dr. Vikram U. Dahifale**	6
3	Life and Mathematical Works of Prof. Sourav Chatterjee **Navin Limbraj Chavan**	12
4	A comparative study for the effect of Isotonic, Isometric Exercise and Eccentric exercise on physical Fitness **Dr. Ramesh K. Mane**	16
5	मराठी संतो का हिन्दी काव्य **रविशंकर दगडू रोकडे**	24
6	सेंद्रीय शेतीचे आर्थिक फायदे एक अभ्यास **दिनेश भा. खेरडे**	29
7	शेतमजूरांच्या कमतरतेमुळे महाराष्ट्रातील शेतीत झालेल्या बदलाचा अभ्यास **बी. बी. बोबडे**	35
8	भारतातील जातीबध्द विषमता आणि राजकीय आरक्षण **डॉ. एन. बी. पोहकर**	41
9	आंध जमातीत करण्यात येणारे परंपरागत व्यवसाय **डॉ. मनिषा मधुसुदन किर्तने**	47
10	अन्न सुरक्षा एक सामाजिक समस्या **डॉ प्रदीप अंबोरे**	54

Issue - XXVI, Vol. III
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 2231- 6671
Aug. 2023 To Jan. 2024
54

10

अन्न सुरक्षा एक सामाजिक समस्या

डॉ प्रदीप अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,
डॉ बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय
अमरावती, जि. अमरावती

Research Paper - Sociology

प्रस्तावना:

सर्व नागरिकांना पुरेसे, वेळेवर आणि सर्वकाळ म्हणजेच बाराही महिने चांगल्या दर्जाचे अन्न मिळणे म्हणजे अन्न सुरक्षा, असे ढोबळ मानाने म्हणता येते. असे अन्न मिळणे हा प्रत्येकाचा मुलभूत मानवी अधिकार आहे. सर्व लोकांना पुरेशा प्रमाणात अन्नाची गरज असताना वाजवी किमतीला अन्न मिळणे यालाच 'अन्न सुरक्षा' असे म्हटले जाते. जागतिक स्तरावर विविध परिषदांमध्ये अन्न सुरक्षिततेची व्याख्या / संकल्पना मांडण्यात आली. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या अन्न व कृषी संघटनेच्या मते, ''सर्व जनतेला क्रियाशील व सशक्त आयुष्याकरिता आहारविषयक गरजा, पूर्ती व अन्न प्रधान्यक्रम भागविण्यासाठी सदासर्वकाळ पुरेसे, सुरक्षित व सकस अन्न प्रत्यक्ष व आर्थिक दृष्ट्या सुसाध्य असणे हे अन्न सुरक्षेचे लक्षण आहे (१९८३)''. जागतिक विकास अहवालानुसार ''आरोग्यसंपन्न आणि सक्रीय जीवनासाठी सर्वांना सर्वकाळासाठी अन्नाची उपलब्धता असणे म्हणजे अन्न सुरक्षा (१९८६)'' स्टॅटझ यांच्या मते, ''दीर्घकालखंडासाठी राष्ट्रातील सर्व जनतेला सर्व कालखंडात खात्रीशीर आणि सकस अन्नधान्याचा पुरवठा उपलब्ध करून देण्याची हमी म्हणजे अन्न सुरक्षा होय''.

अन्न सुरक्षा या संकल्पनेत देशातील जनतेला सर्व कालखंडांत मूलभूत आणि सकस अन्नधान्याची उपलब्धता करून देणे आवश्यक असते. सामाजिक दृष्ट्या मान्य मार्गांनी असे अन्न मिळविण्याची लोकांमध्ये क्षमता असणे व त्यांच्यात क्रयशक्ती निर्माण करणे हे देखील गरजेचे असते. वाढत्या क्रयशक्तीबरोबरच तो अन्नधान्याची खरेदी वाढवू शकतो. म्हणजेच वाढत्या अन्नधान्याचा विचार गुणात्मक व संख्यात्मक दृष्टिकोनातून होणे गरजेचे आहे. दुष्काळ आणि भूकबळी या दोन्ही बाबींची मुळे अन्न सुरक्षिततेत आहेत. अर्थतज्ज्ञ अमर्त्य सेन (Amartya Sen) यांच्या मते,

23 - 24

ISSN 0976-0377

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

Editor In Chief
Dr. Balaji Kamble

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 0976-0377

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXVIII, Vol. II
Year - 14 (Half Yearly)
(July 2023 To Dec. 2023)

Editorial Office :
'Gyandeep',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913,09637935252,
09503814000,07276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com
drkamblebg@rediffmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication,
Latur, Dist. Latur.-415331
(M.S.) India

Price: ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur (M.S.)
Mob. 09423346913, 9503814000

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Aloka Parasher Sen
Professor, Dept. of History & Classics,
University of Alberta, Edmonton,
(CANADA).

Dr. Laxman Satya
Professor, Dept. of History,
Lokhevan University, Loheavan,
PENSULVIYA (USA)

Dr. Huen Yen
Dept. of Inter Cultural
International Relation
Central South University,
Changsha City, (CHAINA)

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Insititute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Sadanand H. Gone
Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi , Dist. Latur. (M.S.)

Dr. G.V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr. S.D. Sindkhedkar
Vice Principal
PSGVP's Mandals College,
Shahada, Dist. Nandurbar (M.S.)

Veera Prasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, (A.P.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics
Maharashtra Mahavidhyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Johrabhai B. Patel,
Dept. of Hindi,
S.P. Patel College,
Simaliya (Gujrat)

CO-EDITORS

Sandipan K. Gaike
Dept. of Sociology,
Vasant College,
Kej, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani,Dist. Parbhani.(M.S.)

Ambuja N. Malkhedkar
Dept. of Hindi
Gulbarga, Dist. Gulbarga,
(Karnataka State)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
B.K. Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue:XXVIII,Vol.II,July 2023 To Dec.2023

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Infected Ginger (Zingiber officinale Roscoe) In Host - Pathogen Interaction Studies on Biochemical Changes In Healthy And in Marathwada Region **Dr. Premnanda G. Ghadsing**	1
2	Recent Trends in human resources Management **Dr. Nagnath M. Adate**	5
3	Impacts of Black Money on Indian Economy **Prachi Anil Katte**	14
4	Literature Review for solid waste Management using Artificial Intelligence and Machine Learning Technique **Vrushali Dilip Wankhede**	19
5	Comparative study of ground and well water quality in Latur Dist. Latur (M.S.) India **Dr. Umakant Pandharinath Kamble**	30
6	आधुनिक युग बोध की अभिव्यक्ती **डॉ. अर्जुन सिताराम पवार**	35
7	रिझर्व बँकेचे पतनियंत्रणाचे धोरण **प्रा. अंगद केशवराव फाजगे**	39
8	ग्रामीण दलित कादंबऱ्याची आशय सूत्रे **डॉ. पंडीत जी. राठोड**	48
9	गौंड आदिवासी जमात व त्यांची वैशिष्टये **डॉ. मनीषा मदुसुदन कीर्तने**	52
10	माहिती अधिकाराच्या समस्या आणि उपाय **डॉ. प्रदीप अंबोरे**	59

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue : XXVIII, Vol. II, July 2023 To Dec. 2023

माहिती अधिकाराच्या समस्या आणि उपाय

डॉ. प्रदीप अंबोरे
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,
डॉ बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
अमरावती

10 Research Paper - Sociology

प्रस्तावना :

माहितीचा अधिकार (RTI) हा भारतीय संसदेचा एक कायदा आहे जो नागरिकांच्या माहितीच्या अधिकाराबाबत नियम आणि प्रक्रिया ठरवतो. त्याने पूर्वीच्या माहिती स्वातंत्र्य कायदा, २००२ ची जागा घेतली. आरटीआय कायद्याच्या तरतुदींनुसार, भारतातील कोणताही नागरिक सार्वजनिक प्राधिकरण (सरकारची संस्था किंवा राज्याचे साधन) कडून माहितीची विनंती करू शकतो ज्याला त्वरित किंवा तीस दिवसांच्या आत उत्तर देणे आवश्यक आहे. याचिकाकर्त्याचे जीवन आणि स्वातंत्र्याशी संबंधित प्रकरण असल्यास, माहिती ४८ तासांच्या आत द्यावी लागेल. या कायद्यानुसार प्रत्येक सार्वजनिक प्राधिकरणाने व्यापक प्रसारासाठी त्यांचे रेकॉर्ड संगणकीकृत करणे आवश्यक आहे आणि माहितीच्या काही श्रेणी सक्रियपणे प्रकाशित करणे आवश्यक आहे जेणेकरून नागरिकांना औपचारिकपणे माहितीसाठी विनंती करण्यासाठी किमान आधाराची आवश्यकता असेल.

RTI विधेयक १५ जून २००५ रोजी भारताच्या संसदेने मंजूर केले आणि १२ ऑक्टोबर २००५ पासून ते लागू झाले. दररोज सरासरी ४८०० पेक्षा जास्त RTI अर्ज दाखल केले जातात. कायदा सुरू झाल्याच्या पहिल्या दहा वर्षांत, १७,५००,००० हून अधिक अर्ज दाखल झाले होते. माहितीचा अधिकार हा भारतीय राज्यघटनेत मूलभूत अधिकार म्हणून समाविष्ट केलेला नसला तरी , ते कलम १९(१)(a) अन्वये अभिव्यक्ती आणि भाषण स्वातंत्र्याच्या मूलभूत अधिकारांचे संरक्षण करते आणि कलम २१ अंतर्गत संविधानाने हमी दिलेले जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा अधिकार. RTI कायदा २००५ अंतर्गत प्राधिकरणांना सार्वजनिक प्राधिकरण म्हणतात. सार्वजनिक माहिती अधिकारी (PIO) किंवा सार्वजनिक प्राधिकरणांमधील प्रथम अपील अधिकारी अनुक्रमे अर्ज आणि अपीलवर निर्णय घेण्याचे अर्ध-न्यायिक कार्य करतात. भारतीय राज्यघटनेतील भाषण स्वातंत्र्य या मूलभूत अधिकाराचे बळकटीकरण करण्यासाठी हा कायदा लागू करण्यात आला. RTI हा

23-24

ISSN No 2347-7075
Impact Factor- 7.328
Volume-4 Issue-30

INTERNATIONAL JOURNAL of ADVANCE and APPLIED RESEARCH

Publisher: P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association
Kolhapur(M.S), India

BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA ★ DR. ★ AMRAVATI
127
Principal
Dr. Babasaheb Ambedka
Mahavidyalaya, Amravat
Young Researcher Association

International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly

ISSN – 2347-7075
Impact Factor –7.328
Vol.4 Issue-30 July-Aug 2023

International journal of advance and applied research (IJAAR)

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

Volume-4 *Issue-30*

Chief Editor
P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association, Kolhapur(M.S), India

Editorial & Advisory Board

Dr. S. D. Shinde	Dr. M. B. Potdar	Dr. P. K. Pandey
Dr. L. R. Rathod	Mr. V. P. Dhulap	Dr. A. G. Koppad
Dr. S. B. Abhang	Dr. S. P. Mali	Dr. G. B. Kalyanshetti
Dr. M. H. Lohgaonkar	Dr. R. D. Bodare	Dr. D. T. Bornare

Published by: Young Researcher Association, Kolhapur, Maharashtra, India

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

CamScanner

International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly

ISSN – 2347-7075
Impact Factor –7.328
Vol.4 Issue-30 July-Aug 2023

CONTENTS

Sr No	Paper Title	Page No.
1	Women Empowerment and Panchayati Raj in India — Dr. Pratap Kumar Ghorai	1-3
2	Society, Crime and Youth — Ms. Meghavee G. Meshram	4-9
3	Role of The Women's Educational System In India: Challenges — Dr.Bhageerathi.Naik	10-12
4	Skilling Women through Government Initiatives: The Skill India Mission (SIM)- A Synoptic Overview — Parnab Ghosh	13-15
5	The Fight for Discernibility of Women in Indian Politics Political and social challenges for Women sarpanches — Mr. Naresh Patil, Dr. Jyoti Niswade	16-20
6	Perception about Empowering Women Empowers the Next Generation — Dr. Sangita Raghupatrao Bihade	21-24
7	Dr B.R. Ambedkar's Women's Savior Work — Dr. V. D. Kawade	25-27
8	The Intersection of Technology and Women's Empowerment in India — Dr. Bhaskar Lengure	28-31
9	Empowerment of Women: A Gateway for Enrichment Of India — Dr. Farida Gani. A	32-34
10	Women Participation in Indian Economy — Dr. Bharti Sudarshan Goswami	35-38
11	Dr. Babasaheb Ambedkar & Women Empowerment — Mr. Sidharth S.Wankhede	39-41
12	The Role of Education in Promoting Women's Empowerment in Today's Inclusive Society — Fr. Baiju Thomas	42-44
13	Women Empowerment In Socio-Economic Growth — Prof. Vikas S. Bele	45-47
14	Women Empowerment in Socio-Economic Growth — Dr. Rajesh Gaidhani	48-51
15	The Problem of Women in India — Satish Kumar ,Akhilesh Kumar	52-55
16	Mental Health and Women Empowerment — Shemphang Dkhar	56-57
17	New Education Policy 2020 Implementation Challenges And Opportunities — Dr. Govindprasad D. Dubey	58-61
18	Female Foeticide And Infanticide — Dr. Vijay R. Bagde	62-65
19	Lyrics that honor Women Empowerment — Ms. Dolly Chhabda	66-68
20	Women-Centric Policy Initiatives under the Modi Administration — Ms. Shivani Rai	69-71
21	Indian Woman: Empowerment and Indian English Literature — Dr. Sheela Narwade	72-74
22	Forgiveness & Happiness among Young Adults — S.Anagha. , V. Prerana.	75-77
23	Impact of Social Media on Women Empowerment — Girish Mansaram Atram	78-80
24	Phenomenality and Empowerment Through Literature: A Study of Maya Angelou's Works — Dr. K. Anbazhagan	81-84

CamScanner

25	A Case Study on the Significance of Self-Help Groups for Rural Empowerment of Women in India V.A. Raghavendran	85-88
26	The Challenges Faced By Rural Women in Accessing Education in Bengal Dr. Nabanita Das, Mrs. Ipsita Chakraborty	89-92
27	Tribal Women Empowerment and India Government Mrs. Satabdi Mondal	93-95
28	भारतीय राजकारणातील महिलांचे सक्षमीकरण गजानन संग्राम हुंडे	96-99
29	पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन में महिलाओं की भूमिका अमिना कृष्णा महानके (विरुटकर)	100-102
30	भारतीय महिला सशक्तीकरण में संगीत की भुमीका प्रा. दिपक महादेव जामनिक	103-105
31	मानवी हक्क आणि भारतीय स्त्री डॉ. दिनेश महदेवराव धाकडे	106-109
32	झाडीपट्टीची लोककलाभट्टी 'दंडार' आणि त्यामधिल स्त्री पात्रांचे दुःखपदर डॉ धनराज ल.खानोरकर	110-114
33	मराठी कवयित्रींच्या काव्यातील स्त्रीवाद -- एक दृष्टिक्षेप डॉ.पद्माकर डिगांबर वानखडे	115-118
34	महिलांचा सामाजिक विकास आणि महिला सक्षमीकरण डॉ. कीर्ती आ. वर्मा	119-122
35	उषःकाल ' या विज्ञानकथेतील स्त्रीमनाचा संघर्ष : एक वेध सुनीता प्रदिप रंगारी, डॉ. राजेंद्र वाटाणे	123-126
36	ग्रामीण भागातील स्त्रियांचे सक्षमीकरण -एक आव्हान डॉ.पल्लवी साहेबराव काळे (ग्रंथपाल)	127-129
37	ग्रामीण भागातील स्त्रियांच्या मूलभूत समस्या व उपाय योजना डॉ.अरुणा मधुकर वाघमारे	130-132
38	भारत के विशेष संदर्भ में कार्यकारी महिलाओं की समस्याएं तथा उनका समाधान डॉ.बीनू सिंग	133-135
39	भारतातील ग्रामीण भागातील स्त्रीयांच्या समस्या व उपाययोजना डॉ रंजना वि. निजारे	136-138
40	ग्रामीण समाजातील स्त्रियांच्या आर्थिक, सामाजिक व राजकीय समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. विजय शामराव कांडलकर	139-141
41	भारतीय आदिवासी स्त्रियांचा सामाजिक व रुढीगत दर्जा धैर्यशील मारुती जाधव	142-143
42	महिलांचे अधिकार आणि महिला सबलीकरण प्रा. डॉ. एन. एस. गेडाम	144-146

CamScanner

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.4 No.30 July-Aug 2023

मानवी हक्क आणि भारतीय स्त्री

डॉ. दिनेश सहदेवराव धाकडे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, अमरावती
Corresponding Author- डॉ. दिनेश सहदेवराव धाकडे
DOI-10.5281/zenodo.8394566

प्रस्तावना:-

भारताला स्वातंयिं मिळून 62 वर्ष पूर्ण होत आहे. भारतीय राज्यघटनेने स्त्रियांच्या विकासासाठी सर्व अधिकार बहाल केलेले आहे. भारतासारख्य पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रियांची उन्नती आणि विकास हे एक आव्हान आहे. त्यासाठी मानवी हक्काचा उपभोग घेताना तिला पुन्हा लिंगभेदाला सामोरे जावे लागत आहे. भारताच्या सर्वोच्च पदी एक स्त्री विराजमान असूनही स्त्रियांचे प्रश्न सुटलेले नाही. मानवी हक्क स्त्रियांच्या विकासासाठी असले तरी त्याची परिपूर्तता करताना नव्या अडचणी, नवे प्रश्न निर्माण झालेले आहेत. याला प्राचीन काळापासूनच झालेले स्त्रियांचे शोषण कारणीभूत आहे. नेमके मानवी हक्क म्हणजे काय? आणि स्त्रियांसाठी या हक्काची गरज कां निर्माण झाली हे दर्शविण्याचा प्रयत्न या लघूशोधनिबंधात केल्या जात आहे.

मानवी हक्कांची परिभाषा :-

मानव हा समाजशील व बुद्धिनिष्ठ प्राणी आहे. त्याच्या जीवनाला उद्दिष्ट आहे. त्याच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास होणे हे महत्त्वाचे उद्दिष्ट. त्यासाठी त्याला हक्क आणि अधिकाराची गरज आहे. मानवी हक्क याच अनुषंगाने दिले जातात हे हक्क कोणते? ते कुणासाठी व का निर्माण केल्या गेले ते अभ्यासणे गरजेचे आहे. त्यासाठी मानवी हक्काची परिभाषा जाणून घेणे आवश्यक आहे.

"वंश, जात, रंग, लिंग, राष्ट्रीयत्व, भाषा या शिवाय मानव प्राण्यांना मिळालेले हक्क म्हणजे मानवी हक्क होय." याला मूलभूत किंवा नैसर्गिक हक्क असेही म्हणतात. हे वैश्विक हक्क आहे ते सर्व स्त्री-पुरुषांना लागू पडतात.

"प्राचीन ग्रीक तत्वचिंतकांनी मानवी हक्कांना नैसर्गिक हक्क मानले आहेत." महान ग्रीक तत्ववेत्ता सेंट थॉमस अक्वायनस् याला मानवी हक्काचा जनक मानले जाते. "मानवाचे दैनंदिन जीवन सुकार व्हावे या दृष्टीने मानवाला जे काही मूलभूत अधिकार दिलेले असतात त्याला मानवी हक्क असे म्हणतात."

"साधारणपणे व्यक्तीला आपल्या व्यक्तिमत्वाला सर्वोत्कृष्ट विकास साधता येईल अशी परिस्थिती म्हणजे मानवी हक्क." जगातल्या प्रत्येक मानवाला तो केवळ मानवी कुटुंबाचा सदस्य आहे एवढाच एकाच कारणाने जे हक्क मिळायला पाहिजे अशा हक्कांना मानवी हक्क म्हणतात. अशा वेगवेगळ्या पद्धतीने मानवी हक्काची व्याख्या सांगितली जाते. वास्तकि मानवी हक्काची कल्पना युरोप खंडात 19 व्या शतकात उदयाला आली. युद्धात जखमी झालेला सैनिक कोणत्याही देशाचा असो त्याला वैद्यकीय मदत मिळाली पाहिजे तो त्याचा हक्क मानल्या गेला. वैद्यकीय उपचार करणारे पथक कोणत्याही देशाचे असो ते तटस्थ मानावे. हा एक विचार मानवतावादी दृष्टिकोनातून पुढे आला. त्यालाच मुर्तरूप येऊन 'रेडक्रॉस' या जागतिक वैद्यकीय पथकाचा जन्म झाला.

इ.स. 1941 च्या अटलांटिक सनदेतही धर्म स्वातंयिं, भाषण स्वातंयिं, भय आणि गरिबीपासून मुक्ती या चार हक्काचा उल्लेख आहेत. युद्धकैद्यासाठी सुरू झालेल्या या मानवी हक्काचा विचार पुढे स्त्रिया, लहान मुले, अल्पसंख्यांक, कामगार, मजूर, वेठबिगार, गुलाम यांच्याही अनुषंगाने होऊ लागला. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या स्थापनेनंतर संपूर्ण मानवजातीला न्याय व जगण्यासाठी अधिक चांगली परिस्थिती निर्माण करणे हा या संघटनेचा उद्देश असल्याने सर्व नागरिकांना मूलभूत हक्क व स्वातंयिं मिळावे यासाठी 1846 मध्ये 'मानवी हक्क समिती' स्थापन झाली. या समितीने केलेल्या शिफारशीवरून संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेने मानवी हक्काचा जाहीरनामा 10 डिसेंबर 1948 रोजी स्वीकृत करून तो मंजूर केला. या जाहिरनाम्याच्या सनदेतील 55 व्या कलमात राहणीमानाचा दर्जा वाढविणे, सर्वांना रोजगार मिळवून देणे, आर्थिक व सामाजिक प्रगती साधने, आरोग्यविषयक प्रश्न सोडविणे, वंश, लिंग, धर्म,

भाषा विचारात न घेता प्रत्येक व्यक्तीला मानवी हक्क व व्यक्ती स्वातंर्यि देणे इत्यादी प्राथमिक हक्कांचा समावेश आहे. त्यात 'स्त्रियांच्या दर्जा संबंधीचा मानवी हक्क आयोग' 1946 मध्ये युनोच्या आर्थिक, सामाजिक मंडळाकडून स्थापन करण्यात आला. राजकीय, आर्थिक, नागरी, सामाजिक आणि शैक्षणिक क्षेत्रात स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने अधिकार आणि दर्जा प्राप्त झाला पाहिजे. या उद्देशाने या आयोगाची निर्मिती करण्यात आली. त्यात 'स्त्रियांच्या दर्जासंबंधीचा मानवी हक्क आयोग' 1946 मध्ये युनोच्या आर्थिक, सामाजिक मंडळाकडून स्थापन करण्यात आला. राजकीय, आर्थिक, नागरी, सामाजिक आणि शैक्षणिक क्षेत्रात स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने अधिकार आणि दर्जा प्राप्त झाला पाहिजे. या उद्देशाने या आयोगाची निर्मिती करण्यात आली.

भारतात मानवी हक्काचा विकास :-

स्वातंत्र्यपूर्व काळापासूनच भारताने मानवी हक्कासंबंधाने तत्वे स्वीकारली होती. लोकमान्य टिळकांच्या प्रेरणेने तयार करण्यात आलेले भारतीय घटना विधेयकास पहिल्यांदा मूलभूत हक्काची मागणी करण्यात आली. भारतीय राज्यघटनेत व्यक्तीच्या जीविताचा, सुरक्षिततेचा, गुलामगिरी आणि दास्यप्रथा प्रतिबंधात्मक हक्क, काम करण्याचा, रोजगार निवडण्याचा, समान वेतनाचा हक्क अशा बऱ्याच हक्काची तरतूद करण्यात आली. यात दुर्बल घटकाचा विचार करण्यात आला. एक दुर्बल व दुर्लक्षित घटक म्हणून स्त्रियांच्या हक्काकडे अधिक जागरूकतेने पाहिल्या गेले. भारतीय समाजात स्त्री-पुरुष हक्काबाबत भिन्नता आहे. हे 'विश्वची माझे घर' या व्यापक दृष्टिकोनाला यामुळे तडा गेलेली आहे. त्यामुळे भारतात मानवी हक्काच्या संरक्षणाची आवश्यकता आहे. वैयक्तिक सन्मान व स्वातंर्यि, अभिव्यक्ती स्वातंर्यि, दुर्बल घटकांच्या हितसंबंधांच्या संरक्षणासाठी आणि न्यायीक संरक्षण प्राप्त करण्यासाठी, मानवी हक्काची गरज आहे. भारतीय संविधानात मूलभूत हक्क आणि मार्गदर्शक तत्वे या दोन्ही भागात मानवी हक्काचा अंतर्भाव केला आहे.

वेदकाळात स्त्रीला स्वतंत्र व उच्च दर्जा समाजाकडून प्राप्त झाला. घरात स्त्री विद्वान असणे प्रतिष्ठेने मानले जाई. विद्याभ्यास, वेदअध्ययन, कलाशिक्षण, गायन, वादन, नृत्य यात ती निपूण होती. पण त्यांना वर निवडण्याचा अधिकार नव्हता. ऋग्वेद कालखंडानंतर भारतीय स्त्रियांवर रूढी आणि परंपरेच्या जोखडाखाली वेगवेगळ्या मार्गाने, वेगवेगळ्या प्रकारे अन्याय होत राहिले. मध्ययुगात स्त्रियांची सामाजिक दशा हीन-दीन झाली. केवळ भोगदासी व प्रजोत्पादनाचे साधन म्हणून पुरुषाच्या संरक्षणाखाली जगणे तिच्या नशिबी होते. मुलगी जन्माला आली तर सुतक पाळत. दु:ख प्रकट करीत. स्त्री सहाय्य व अज्ञानी बनली. बालवयातच विवाहाची प्रथा सुरू झाली. भोळ्या व निरक्षरतेमुळे ती अंधश्रद्धाळू बनली. आपल्याला स्वतंत्र अस्तित्व आहे हे मुळात ती विसरूनच गेली. बालविवाहामुळे पराधीन झालेल्या स्त्रीवर पतीसेवा म्हणजे गुरूसेवा आणि घरकाम म्हणजे यज्ञकृत्य होय हे विचार बिंबवल्या जाऊ लागले. वैदिक कर्मकांडात ती गुरफटल्या गेली. पती निधनानंतर तिचा जगण्याचा हक्क नाकारण्यात आला. मृतपतीबरोबर स्वत:ला जाळून घेणारी स्त्री पवित्र व सद्गुणी मानल्या जाऊ लागली. सती न जाणाऱ्या विधवेचे जीवन खडतर होते. तिला पुनर्विवाहाची संमती नव्हती. जबरदस्तीने सन्यंस्त वृत्तीची दिशा दिली जायची. बाला-जरठ विवाहाला मान्यता होती. बहूपत्नीत्व आणि नियोग पद्धती अस्तित्वात होती. ती कोणत्याही कारणाने प्रजोत्पादनास असमर्थ असण्यास त्याच्या पत्नीने परपुरुषाशी संबंध ठेऊन प्रजोत्पादन करण्याला समाजमान्यता होती. गाईच्या पोटातल्या-छत्तीस कोटी देवदेवतांना पुजले तरी या देवतापैकी एकही देव स्त्रीच्या सहाय्याला धावून येत नव्हते. ते सारेच तिच्या दुर्दैवी जीवनाबरोबर झोपी गेले होते.

इसवीसनाच्या 11 व्या शतकात मुस्लीम आक्रमणामुळे भारतीय स्त्रियांना पडदा पद्धती स्वीकारावी लागली. बुरखा घेणे सभ्यतेचे मानले जाऊ लागले. पेशवे काळात तर स्त्रियांची अगतिकता कळसाला पोहचली होती. स्त्री शिक्षणावर बंदी, धार्मिक कार्यापासून वंचित झालेली स्त्री जास्तीच्या कर्मकांडाने बंदिस्त झाली. तिचा मानसिक विकास थांबला. पशुपेक्षाही हिन वागणूक तिला मिळू लागली. इंग्रजाचे आगमन मात्र तिच्या दृष्टीने वरदान ठरले. इंग्रजांचे आगमनाने एक युग परिवर्तनाला सुरुवात झाली. याचवेळी राजा राम मोहन रॉय, बाळ शास्त्री जांभेकर, दादोबा पांडुरंग, लोकहितवादी महात्मा फुले, रा. धो. कर्वे, आगरकर,

11 वर्षाच्या कोवळ्या मुलीची व्यथा मांडून डॉ. आंबेडकर, पंडिता रमाबाई अशा ध्येयवादी सुधारकांचा वर्ग उदयाला आला. बालविवाहातून निर्माण होणारे प्रश्न "फुलमाणी खटल्यात 11 वर्षाच्या कोवळ्या मुलीची व्यथा मांडून" पंडिता रमाबाईची स्त्रियांना एक प्रकारे ओलीस ठेऊन तिच्या संगतीची गरज न घेता कसे छळले जाते हे

ठेवले. पतीच्या निधनानंतर तिच्या निर्वाहाशी जबाबदारी नाकारून, तिला जगण्याचा हक्क नाकारून जबरीने सती जाण्यास भाग पाडणाऱ्या स्त्री ला ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी पाहिले होते. ज्वालातून बाहेर येऊनही नातेवाईक तिला आत ढकलत होते. तर बालविवाहामुळे पतीच्या अकाली मृत्यूने विधवा झालेल्या स्त्रियांचा प्रश्न मोठा होता. त्यांना मिळणारी नौकरासाठी लागणूक व कराबयाची कष्टाची कामे तिचे जीवन कष्टमय, खडतर, अपेक्षीत, अपमानित होते. इतराच्या दयाबुद्धीवर जगावे लागत. केशवपण करून तिला विद्रुप केले जाई. तिच्या तारुण्यासुलभ भावनांना महत्त्व नव्हते. त्यामुळे तिच्याकडून कधी सामाजिक दुराचरण होई, किंवा तिला वेश्याव्यवसायाकडे झुकावे लागत. स्त्री एक आपत्ती मानली जाई. एक तर शिक्षणापासून वंचित राहिल्याने चांगल्या दर्जाची कामे मिळणेही कठीण होते. तुकडोजी महाराजांनी सुद्धा भारतीय स्त्रीला हिन-दी लेखणाऱ्या आणि हजारो वर्षापासून तिची उपेक्षा व अवहेलना करणाऱ्या, तिचे जीवन बंदिस्त करून ठेवणाऱ्या समाजाला स्त्री-पुरुष समानतेचा विचार सांगितला.

मानवी हक्क संरक्षणाची गरज :-

भारतीय स्त्रियांची दयनीय स्थिती पाहिल्यानंतर एक मानव म्हणून तिला जगण्यासाठी, जिच्या अस्तित्वासाठी आणि तिला या रूढी, प्रथा, परंपराच्या जोखडातून मुक्त करण्यासाठी मानवी हक्काची नितांत गरज होती ती समाज सुधारकांना जाणवली. ती त्यांनी शैलीतून, कृतीतून स्त्रीप्रश्नांच्या संबंधाने मांडली. त्यालाच परिणाम म्हणून लार्ड विल्यम् बेटींकच्या काळात 1829 ला सतीबंदी, बालविहारावर बंदी, विधवा पुनर्विवाहाला मान्यता, स्त्रियांच्या खरेदी-विक्रीवर बंदी आणखी मानवी हक्काच्या दृष्टीने स्त्रियांचे प्रश्नाकडे पाहिल्या जाऊ लागले. कायद्याने कितीही हक्क स्त्रिला मिळाले तरी शिक्षणाने मन प्रगल्भ झाल्याशिवाय तिला त्या हक्काची जाणीव होणार नाही. म्हणून स्त्रीशिक्षणाकडे लक्ष वेधल्या गेले.

1824 मध्ये अमेरिकन मराठी मिशन, खिचन मिशनरी, 1830 मध्ये मागरिट विल्सन यांनी मुलींच्या शाळा सुरू होत्या. तर 19 व्या शतकात सावित्रीबाईच्या सहकार्याने महात्मा फुलेंनी स्त्री शिक्षणाची मुहूर्तमेढ रोवली. स्त्रियांना समान हक्क अशी पत्रे दर्पण वृत्तपत्रानेही प्रकाशित केली.28 त्याचाच परिणाम की कित्येक स्त्रिया आंदोलनात सहभागी झाल्या. स्वातंत्र्यिनंतर भारतीय घटनेने स्त्रियांना काही मूलभूत हक्क बहल केले. त्यात त्यांना पुरुषाच्या बरोबरीने स्थान, स्त्री विकासाची संधी, गर्भजल परीक्षणावर बंदी, स्त्री-शिक्षणाची सोय, एकपत्नीत्व, अर्थात घटस्फोटाला कायदेशीर मान्यता, पत्नीचा छळ हा कायेदशीर गुन्हा, हुंड्याला कायद्याने बंदी, जीवन जगण्याचा समान अधिकार, स्त्रियांच्या कामाची स्थिती मानवतेच्या तत्वाला धरून, स्त्री व्यापार खरेदी-विक्रीवर बंदी, स्त्रियांची अप्रतिष्ठा, विनयभंग हा गंभीर गुन्हा, पत्नीच्या घटस्फोटात तिच्या उदरनिर्वाहाची सोय, परदेशी महिलांवरील अत्याचार हाही गंभीर गुन्हा, स्त्रियांना राजकारणात हक्क, आंतरराष्ट्रीय संघटनेत पुरुषाच्या बरोबरीने प्रतिनिधीत्व अशा सर्व मानवी हक्काची तरतूद केलेली आहे.

स्त्रियांचे शोषण थांबवण्यासाठी 1992 मध्ये 'राष्ट्रीय महिला आयोग' स्थापन करण्यात आला. त्यातून महिलाच्या हक्का संबंधाने न्याय देण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. परंतु 1960 नंतरच्या स्त्री प्रश्नाकडे पाहिल्यानंतर मानवी हक्काची पायमल्ली झाल्याचे दिसून येते. एक तर पुरुषप्रधान संस्कृतीतून तयार झालेली आणि त्याच मानसिकतेतून निर्माण होणारी न्यायव्यवस्था समान हक्क नाकारत असल्याचे दिसून येते. वडिलोपार्जित किंवा विवाहानंतर स्त्रियांना संपत्तीत मिळणारा वाटा, तिचा भावनिक कोंडमारा करून नाकारल्या जातो. मुलीचा जन्म एक आपत्ती मानून त्याचा अनैतिक कामासाठी बापर झाल्याची, स्त्रियांवर पोलिसांकडून गुन्हा कबुलीसाठी सक्ती झाल्याची उदाहरणे आहेत. कित्येक कुटुंबात मुलांच्या तुलनेत मुलींना दुय्यम वागणूक मिळते, याशिवाय नौकरी करणाऱ्या, मोलमजुरी करणाऱ्या स्त्रियांच्या बाबतीत विनयभंग, लैंगिक छळ, कमी वेतनावर काम करून घेणे असे प्रकार घडत आहे.

सारांश :-

आज स्त्री अधिकाराबाबत अधिक जागरूक झाली आहे. सामाजिक न्याय व हक्क मिळविण्यासाठी ती इच्छुक आहे. सरकारने महिलांसाठी त्यांच्या सर्वांगिण विकासासाठी केवळ 33% आरक्षण देऊन चालणार नाही. तर समाजामध्ये राजकीय, सामाजिक विकासाच्या जाणिवा निर्माण करण्यासाठी युद्धपातळीवर प्रयत्न करावे लागतील. कायद्यासबरोबरच स्त्रीशिक्षण, व्यक्तिविकास, स्वावलंबन इत्यादी बाबींकडेही लक्ष दिले पाहिजे. स्त्रियांना जर पुरुषांबरोबरचे हक्क मिळावेत असे वाटत असेल तर त्या हक्कांची अंमलबजावणी होणे आवश्यक आहे. असे प्रयत्न जर

CamScanner

बुद्धपातळीवर झाले तरच स्त्रियांचा विकास साध्य होऊ शकतो. स्त्री सक्षमीकरणाची आशा पल्लवीत होऊ शकते.

संदर्भ :-

1. डॉ. बाबासाहेब गौरव ग्रंथ, पृ.क्र. 486.
2. डॉ. बाबासाहेब भाषणे खंड 18 वा, पृ.क्र. 147.
3. डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, 'भगवान बुद्ध आणि त्यांचा धम्म', प्रकाशन प्रबुद्ध भारत, पुस्तकालय आणि प्रकाशन, नागपूर-17, 1 जानेवारी 2016, पृ.क्र. 19.
4. उपरोक्त, पृ.क्र. 303.
5. वामनदादा कर्डक, 'मोहक', आनंद प्रकाशन, औरंगाबाद, तृतीय आवृत्ती, 4 ऑक्टोबर 2003, पृ.क्र. 21.
6. कृष्णराव अर्जुन केळसकर, 'गौतम बुद्धाचे चरित्र', साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती, 2014, पृ.क्र. 76.

DR. BABASAHEB AMBEDKAR MAHAVIDYALAYA ★ AMRAVATI ★ 127

Principal
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Amravati

CamScanner